

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Elisabeth Badinter
Robert Badinter

POLİTİKADA
BİR ENTELEKTÜEL:
CONDORCET

ÖTEKİ YAYINEVİ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

"Politikada Bir Entelektüel: Condorcet",
küskün bir pedagog, dâhi bir matematikçi,
yurtsever bir politikacı ve eşsiz bir hatip
olan Condorcet'in yaşamı ve yapıtları
aracılığıyla, okuyucuyu 18. yy.

Fransası'nın devrimci düşüncelerinden
moda ve edebiyata, ölüm cezasından
yazınsal polemiklere, bilimsel
atılımlardan eğitim ve adalet sistemindeki
çarpıklıklara varıncaya kadar pek çok
alanda bir gezintiye davet ediyor.

18. yy. Avrupası'nda huzla kök salan bilim
şarlatanlığı ve demogogca tavırlara karşı,
kendî eylemine aklın ve sağduyunun
ağırlığını koyan bir düşünürün yaşam
felsefesinden de ilginç kesitler sunuyor.
Halkın huzur ve mutluluğu için verilen
politik bir mücadelenin gerisinde yatan
kimî önyargı ve bireysel tutkulara asla yenik
düşmeden, bir yandan insan zekâsının
denetlenemez sınırlarına duyulan
güvensizliği; öte yandan aynı insan
zekâsının gelişimi ve yetkinleştirilmesi
yolunda harcanan çabaları yansıtan bir
entelektüel portresi, bu yapıtta, liberal
aristokrasinin düşmanı, cumhuriyetçi ve
laik Condorcet'in kişiliğinde cisimleşiyor.

ISBN 975-584-172-5

9 789755 184172

ÖTEKİ YAYINEVİ

**Öteki
FELSEFE-KÜLTÜR**

**Yapım
ÖTEKİ AJANS**

**Kapak Tasarımı
KORAY ARIKAN**

**Redaktör
SEVAL BOZKURT**

**Baskı ve Cilt
ÖTEKİ MATBAASI**

**Birinci Basım
KASIM 2000**

**Kitabın Özgün Adı
Condorcet
(1743-1794)
Un intellectuel en politique**

**YÖNETİM YERİ
Ataç-2 Sokak No: 65/1
06420 Kızılay/ANKARA
Tel: 312 434 02 53
Fax: 312 433 96 09**

ISBN 975-584-172-5

Elisabeth BADINTER - Robert BADINTER

**POLİTİKADA
BİR ENTELEKTÜEL:
CONDORCET
(1743-1794)**

**Fransızcadan Çeviren
Hüseyin KÖSE**

1. BÖLÜM

SOYAĞACI BİLGİLERİ

Cizvitlere Yöneltilen Eleştiriler

Evde 2 yıllık bir dadı eğitiminin ardından, Condorcet, Reims Cizvitler Okulu'nda yatılı olarak okumak için Ribemont'tan ayrılır; bu girişimi, yine kendisi de papaz olan amcasının isteğine dayalıdır. 11-15 yaşları arasındaki Condorcet, akranlarının sıkça karşılaştıkları gibi, yalnızlıkla, akrabalarının ve okul papazlarının sert uygulamalarıyla yüz yüze gelir. Condorcet, yaşamının bu bölümüne ilişkin hiçbir şey anlatmak istemez, çünkü bu ilk eğitimcilerine karşı derin bir nefret besler. Ancak o, dönemin en mükemmel pedagoglarından biri olmak için bu sert eğitim biçimini er ya da geç mutlaka tatmak zorundaydı. Cizvitlerin eğitim sistemlerinin başlıca üç anahtarı; sürekli denetim ve gözetim, yönetimin güvenliği açısından kurulan ihbarcılık sistemi ve yine bir güvenlik önlemi olarak uygulanan bedensel cezalan-

dırmalardı.¹ 1763'e kadar -Cizvitlerin topyekûn ortadan kaldırılmalarının tarihi- "skolastik ceza" biçiminin en mükemmel aracı olan kamçı, her yaş ve suç için uygulanan bir cezalandırma şekliydi.

Efendi, kendi iktidarını pekiştirmek ve daha da caydırıcı kılmak için, çocuğun bu tür cezalarla ezilmesini öngören bir tutum içindeydi. 60'ında bir akademisyen olan A.V. Arnault, bu konuda şunları anlatır öfkeyle: "Başkaldıran, asi birinin cezalandırılması, onu yönetmenin bir tarzıydı. Paralı bir asker eliyle bu cezanın uygulanması ise tamamıyla gaddarlıktı. Cezanın efendi eliyle verilmesi, mutlak bir utancı belgeliyordu".

Condorcet, bu eğitim sistemiyle o dönemde girdiği çatışmalardan hemen hiç söz etmez. Onun kişisel durumuna ilişkin en küçük bir anırtıma dahi yoktur. Ancak, kolejden ayrılışından yaklaşık 20 yıl sonra kaleme aldığı eğitim üstüne şiddetli eleştirileri, canlı bir öfkenin, asla hafiflememiş bir acının yankılarını taşır. Bu konudaki birçok sayfada, Condorcet, kendisine Cizvitlerce verilmiş olan eğitime karşı ateş püskürür. Yine bu yazılarında, öğrenci ile eğitici arasında olması gereken ilişkiyi de en mükemmel biçimde açıklamaya çalışır. Descartes'ın bir asır önce *Metot Üstüne Söylev*'de yaptığı gibi, Condorcet de günde 8 saatlik Latince eğitimine iç geçirir, üzülür bu uygulamaya. Sadece şiddet eğilimlerinden başka bir şey uyandırmayan mitolojiye, irrasyonalite ve ensest bakımından içerik düzeyi yüksek anlatılara, en dogmatik biçimde İncil'de anlatılan hikâyelere, "hiçbir şey anlamadan sadece ezberlenmesi salık verilen" Latince retoriğe karşı öfke yağdırır. Felsefenin ilk yıllarındaki durgunluğunun nedenlerine değinir, -özellikle teolojinin erken dönemlerine- "aklı öneren her felsefeyi reddetmeyi salık veren her şeyi öğrenme" üstüne kurulu bu dinsel felsefeyi yerden yere vurur. Condorcet'nin gözünde, bu dinsel buyrukların

1 Bkz: Philippe Ariès, *Eski Rejimde Aile Yaşamı ve Çocuk*.

gücü, ideal bir eğitim biçimiyle öylesine çelişmektedir ki, bu olsa olsa, her bakımdan insanın küçük düşürülmesinden başka bir şey değildir. "Ateşe atılmaktan kurtulmak için kamçılanmak, en kısa ve en hafif acılardan biri olarak" öneriliyor, "inancın alevlerini şiddetlendirmek için de azizlere, rahiplere para verilmesi, böylelikle günahlarından arınacakları" vaat ediliyordu. Bu arada, "bir rahibin dizlerine başını koyup onun anlatacağı uhrevi hikâyeleri dinlemenin, en ıslah edici, ruhu en çok arıtan bir eğitim biçimi olarak sunulması, Tanrı'nın tüm gücünün, sanki bu rahiplerde toplanmışçasına cisimleştiği saçma bir uygulama"ydı. "Aşağılanma (*humiliation*) ve utanç (*opprobre*) Hristiyanlığın doğal durumu"ydu.

Kolejden ayrıldıktan sonra, Condorcet, genç insanların, sunulan bu ahlak eğitimiyle kendilerini gülünç hissettiklerini, kendi sağduyularının temel ilkeleriyle çatışma içine girdiklerini not eder. Onların ya ikiyüzlü ve boşboğaz, ya da haydut ve şehvet düşkününü kimseler olduklarını belirtir. Onları çevreleyen koşullar ne olursa olsun, aldıkları bu aşağılayıcı eğitimle huzura kavuşamayacaklarını ve akılcı düşünemeyeceklerini durmaksızın tekrar eder. Ne yazık ki, bu rahiplerin kendi öğrencilerinin cinselliklerine karşı yaklaşım ve tutumları da iç açıcı değildir. Condorcet "buluş çağına ermiş olanların tüm yaşam mutluluğu için hazır hale geldiklerine ve bu dönemde erdem ve zafiyet arasındaki farkı kavrayabildiklerine" dikkat çeker. Condorcet, bu evreyi izleyen tüm davranışların artık yetişkinlerin bir davranışı olduğunu, dolayısıyla da yasak arzuların derin karmaşası içinde bulunmalarından dolayı, bir insanın en hassas dönemi olduğunu kabul eder.¹ "Bilinir ki bu erdemsizlik (*Sodomi*) genç

1 Condorcet'ye göre, erdemli bir yetişkin, tüm ahlaki konularda görkemli bir özgürlük ve serbestliğin içinde bulur kendini. Efemine bir yetişkin erkeğe ya da kendi rızasıyla homoseksüelliğin önlenmesi için alınmış kararların taşıdığı anlama yabancı değildir artık. Bkz: *Bay d'Epresmenil'in Müdafasına Yanıt*.

erkekler için, kadınların kusurlarına sahip olmaktan başka bir nedenin sonucu değildir. Bu zevki tatmış olan kimseler, kendi erkek arkadaşlarını baştan çıkarmakla meşgul olurlar. Ayrıca, tüm bekâr Efendiler (*Maitres*), bu okullarda genç erkekleri kadınlardan kaçıran, onlardan uzak durmalarını salık veren bir eğitimin uygulayıcılarıdır. Bu Efendiler arasında da yozlaşmış kimselerin bulunabileceğini düşünmek, en sağlıklı düşüncelerden biridir. Kilise babaları ve diğer din adamları arasında bu tür sapkınlıkların olmadığını kim iddia edebilir? Evli insanlar, ahlakların en temizine sahiptirler..."

Condorcet, hemen ardından, pedagog rahiplerin yüreklerinin katılgını ve sinikliğini de eleştirmekten geri durmaz. Onlar, Condorcet'ye göre, aşkı yasaklayan ve erdemsizliği yüreklendiren kimselerdir: "Bir rahibin ahlakı asla tanınmaz; çünkü o, bu ahlakı gizleyen pek çok araca sahiptir. Kilise adamlarını en fazla korkutan şey, bir skandalın çıkmasıdır. Öyleyse, dürüst zevklere karşı, itiraf etmekten çekinilmeyen tutkulara karşı, sanki tüm bunlar, onların güçlerini oluşturuyormuşçasına, sözde duyarlıdır. Bu uğurda uyguladıkları tek şey ise aşkı kökten yıkmak ve duyarlılığı (*sensibilité*) köreltmektir... Yine de onlar asla şehvet düşkünlüğünü ortadan kaldıramazlar; bir yandan kurmaya çalıştıkları yapı, öte yandan yine aynı etkenlerle yıkılır çünkü. Onların politikasında, ahlaklarında ve özellikle yönetimlerinde olduğu gibi, gençlerin ahlaklarının teslim edildiği kimseler de yine onlardır ve aynı yozlaşmayı simgelerler. Ve onların eğitim sistemlerinde sıkça vurguladıkları gizli erdemsizlikler de, yine onların tutumları aracılığıyla insanları mutsuz kılmaya ve tüm yaşamlarının bir utancı olarak kalmaya mahkûmdur." Condorcet tarafından korunmuş olan bu elyazması notlarda bizi genel birtakım yargılara götüren bir itiraf gizlidir.

Hiç kimse, şimdiye kadar bu sapkınlıkları ağza almaya cesaret dahi edememiştir. Ancak, bir travesti kılığı altında yaşa-

yan, bir çocukluk evresinden çıkarak, Cizvitlerin kolejinde kendi erginliğini yine aynı çarpıklıkla yaşayan ve tüm yaşamı bu etkiler altında biçimlenen bir insanın, sonrasında kötü bir insan, bir hain ya da bir sapkın olmayacağı hakkında kim olumlu düşünceler öne sürebilir ki? Condorcet'nin tüm yaşamı boyunca nefret duyduğu rahipler ve dinsel eğilimlerin ana kaynağında Cizvitler kolejinde geçirdiği öğrenim döneminin izleri vardır. Genç Condorcet'nin bu deneyimi, onun yine de parlak bir öğrenci olmasına engel olamamıştır. 30 Ağustos 1756'da, 14 yaşının tüm coşkusuyla ikinci ödülünü kazanır. Reims'teki bir yıl boyunca çalışır; 1758 yılında, Paris'teki Navarre kolejine kaydolur. Papaz olan amcası seçmiştir bu kurumu.

Matematik Bilimleri Keşif

Condorcet için bundan daha akılcı bir seçim düşünülemez. Bu dönemde Navarre Koleji, Üniversite'nin en mükemmel yan kuruluşlarından biridir; özellikle bilimsel anlayışıyla ünlenmiş bir yerdir. Burası kral tarafından 1752'de kurulmuş, ilk kürsüsü deneysel fizik alanında rahip Nollet'ye emanet edilmiştir. Nollet, yaptığı elektrik deneyleriyle ünlü biridir. Derslerini Latince'den ziyade Fransızca sunmayı yeğleyen bu Newtoncu bilgin, burada, 1770 sonuna kadar dersler vermiştir. Bundan bir yıl sonra da mantık, metafizik ve ahlak felsefesine adanmıştır kendini. Burayı sadece sofist bir okul olarak gören ve dönüp dolaşıp aynı şeyleri tekrarlayan teolojik derslere karşı ilgisiz olan Condorcet, sonradan tüm yaşamının genel eğilimi olacak tercihte karar kılar. Yaklaşık 20 yıl sonra yazdığı notlarda, Condorcet, tümüyle matematik ve fiziğe ayrılmış olan bu felsefenin büyük bir övgüsünü yapar. "Eğer kolejlerin birçoğu genç insanlara, gerçekleri reddeden ve yanlış sistemleri öneren birtakım sistemlerin övgüsünü değil de, bilimsel bir eğitimin kurallarını öğretseydi," der; "o zaman gerçeklerin ve doğruların egemen olduğu bir eğitim

sistemine varılabilirdi. Paris Üniversitesi'nin bazı kolejlerinde çok bilge ve çalışkan öğretmenler hizmet verirler; okulun ikinci yılında, cebirin ve geometrinin unsurları, seriler ve kesirlerin özlü bir teorisi, yeni hesaplama yöntemlerinin temel ilkeleri öğretilir, sonrasında ise, hareketin temel yasaları açıklanarak bunların dünya sistemine uygulanışı üzerinde durulur..."

Bu disiplinler, sonradan, Condorcet'nin asıl konusunu oluşturacaktır. Sonrasında, gözlenebilir doğrular ve özellikle kendi aklının ve imgelemenin beslendiği kaynaklar olan hesaplanabilir doğru ve gerçekler konusuna eğilir Condorcet. Utangaç genç adam, başkalarının yardımıyla (bu, gerçekte tali yardımlardır) kendi ölçüleriyle dünyayı tanımaya girişir: Hemen hemen hiçbir keşifle sonuçlanmayan soyut gerçekliklerin hesaplanması ilk atılan adımlar olur. Bu sayılar ve düşünceler evreninde, insanın kendi hatalarının sergilenişinden ve gizil bir güç olarak bunların bulgulanışından başka bir şey yoktur ona göre. Şiddet, günah, gülünçlük, bilimsel düşünce içinde kendilerine hiçbir yer edinemezler. Buna karşılık, bu bilimsel düşünce aracılığıyla, yaşamın yoksulluklarının altında yatan nedenler ortaya çıkarılabilir; doğa için mevcut yasalar çözümlenebilir. Bu dünya, özgürlükler dünyasıdır; buradaki mutluluk da başkasına bağlı değildir. Condorcet, şu halde, gerçekleri öğrenmeye karşı sonsuz bir açlık ve kıskançlık içindedir, matematik, onun için, bu bilgilere ulaşmanın bir yolu, bir oyundur. (...) Rahip Baston 1759-1760 yıllarında, kendi sınıfında bulunan genç Condorcet'yi, "matematik biliminde daha şimdiden ünlenmiş, kendi çalışmalarına katkıda bulunmanın önemini kavramış biri" olarak görüyordu.¹ Aynı zamanda, matematik bilimini yeni keşfetmeye başlamış olan Condorcet, bu dönemde "çabalı ve bilge" bir efendiyle tanışıyordu; bu, Ribemont'u terk ettiğinden beri karşılaştığı ilk dosttu ve adı rahip Georges Girault de

1 *Rahip Baston'un Anıları*, Paris, 1597, s.73.

Kérouton'du.¹ Felsefede uzman biri olan Kérouton, aynı zamanda, Navarre kolejinde bilimsel konularda eğitim veren bir görevliydi; Condorcet'nin yol göstericisi, Sokratik duyuşun kurucusu olan Kérouton, her alanda Condorcet'yi yüreklendirmiştir. Condorcet'nin matematik zekâsının üstünlüğünü kavramış olan Kérouton, onun 1759 Ağustosunda bakaloryasını almasında da büyük yardımlarda bulunmuştur. Aynı yılın eylül ayında Condorcet'nin tezini desteklemiş, katkıda bulunmuştur. Tez için seçilen konu, Condorcet'nin salt soyutlamaya dayalı yeteneğini de apaçık ortaya koymaktadır. Bu tezin içeriği, Condorcet'nin "problemleri çözme sanatı"na duyduğu tutkunun açıklayıcısı olan matematik bilimlerin bir birliğinden başka şey değildir. Ya da, Granger'in dediği gibi; "muhakemenin yerine hesaplamayı koyan" bir tarzın yeni ürünüydü bu.² Bundan başka, d'Alembert'nin yargıları, salt gelenek gereği olmayan; ancak Graujean de Fouchy ve Bézout'un da kullandığı bir yöntemeye dayanıyordu. Bu isimlerden hiçbirisi, Condorcet'yi "Bilimler Akademisi'nin gelecekteki dâhi meslektaşlarından biri" olarak görmelerine engel olmamıştır. D'Alembert, daha sonra, onu koruyuculuğu altına almakta gecikmeyecektir.

Karşı Konulmaz Bir Yetenek

Condorcet bundan sonra, zalim bir papaz ve bir annenin kendisini beklediği Ribemont'a, bu sefer yanında, kendi geleceğinde büyük rol oynayacak bir projeyle dönmektedir. Küçük kardeşi Caritat de Condorcet, geleneğe uygun olarak tıpkı babası gibi bir memur olma düşüncesine boyun eğmiştir. Ancak hangi düşünce, genç ve utangaç bir adamın böyle bir geleneğe ters düşerek, kendi doğasının salık verdiği bir yolu seçmiş olması kadar aile-

1 Kérouton, vaftiz tarihinden öğrendiğimize göre, 4 Şubat 1730'da doğmuştu ve Condorcet'den 13 yaş büyüktü.

2 Tırnak içi tanımlama, Condorcet tarafından, *Analiz Üzerine* adlı çalışmasında yapılmıştır.

sini şaşırtabilir! Hangi açıklama, onun bir din adamı ya da me-mur olmaktan ziyade, bir geometrici olmak isteyişini açıklaya-bilir? Onların gözünde, bu düşünce, hayalci bir yetişkinin kap-rislerinden başka nedir ki! Gerçekten de, soylu bir askeri statüyle (ailesi Condorcet'nin bir subay olmasını istiyordu) bir matema-tikçinininki nasıl kıyaslanabilirdi? O, bir dadı (eğitmen) ya da ko-lejde görevli bir öğretmen olmak istiyordu. Açlıktan ölmek için tüm küçük burjuvaların uyduğu bir geleneğe eklemlemekte dileği. Eğer Condorcet, bir gün Bilimler Akademisi'ne girme düşleri kuruyorsa, şunu da bilmek zorundaydı; orada yaşamını sürdürmek için fazla para kazanmayacağı açıktı; daha fazla ka-zanabileceği bir mesleğe ihtiyacı vardı. Onu onurlu bir konuma taşıyacak ilkeleriyle, daha çok para kazanacağı bir meslek bul-ma düşüncesini yan yana gitmek zorundaydı. Birçok ünlü insa-nın kaynağı dahi bilinmeyen büyük servetler edinmeleri onun için kışkırtıcı bir motif olmalıydı hep. Ailesi böyle düşünüyordu.

Condorcet, bu isteğe boyun eğmedi. Tam iki yıl boyunca ai-levi ihtiraslara karşı direndi. 1760-1762 yılları arasında, Con-dorcet, zamanını, odasına kapanarak, tırmaklarını kemirerek, matematik üstüne çalışmalar yaparak geçirdi.¹ Bu dönemde Condorcet, Fontaine'ın *Bildiriler*'i, Euler'in çalışmaları, Berno-ulli ve d'Alembert'in yapıtlarıyla iç içedir; bu isimlerin hepsi, 18.yy. matematik biliminde devrim yaratmıştır. 1761 Ekiminde, Akademiye ilk çalışmasını sunmak için Paris'e gider Condorcet. Bu çalışmanın adı: *İki Değişkenli Farklı Denklemleri Birleş-tirmek İçin Genel Bir Metot Üstüne* başlığını taşır. Clairaut ve Fontaine, bu çalışmayı incelemekle görevlendirilir ve sonradan

1 3 Ocak 1769 tarihli bir mektubunda Julie de Lespinasse ona şöyle yazar: "Size artık tırmaklarınızı ve dudaklarınızı yememenizi ve gereği gibi bes-lenmenizi salık veririm. Hiçbir şey, bu yaptığınızdan daha yakışsız de-ğildir." (*Julie de Lespinasse'in Yayınlanmamış Mektupları* içinde, Cenev-re, 1971.)

şu tür yorumlamalarla çalışmayı reddederler: "Söz konusu mevzuda yazarca konulmuş olan metot, daha önce tüm matematikçilerce bilinen bir yaklaşıklık yönteminden başka bir şey değildir, aydınlatıcı ve dikkatten yoksundur... hesaplamalar her zaman, zorunlu açıklığa sahip değildir, birtakım örneklerle metodun doğrulanması yeterli değildir."

Condorcet, yine de kendi değerli çalışmaları için görevlendirilir; ancak, şurası açıktır ki, genç adamın ilgisi, her şeyden önce en soyut araştırmalara, daha güçlü analizlere dönüktür.¹ Bu erken zevk, yalnız çalışma ve soyutlama için bedensel sağlığının elverişsizliğine ve koşullarının kötülüğüne rağmen gelişme imkânı bulur. Böylece, Condorcet, yaşamının sonuna kadar, kalbinde ışıldayan politik eylemciliğiyle de tüm dünyaya kendi dehasını ispatlar.

Yararsız geçirilen 2 yılın sonunda, Condorcet'nin ailesi yeniden hırçınlaşır ve Condorcet'ye, Paris'e dönerek matematik kariyeri hakkında düşünmesi konusunda baskı yapar. Ailenin kınamaları hiçbir zaman sona ermez. Bundan epeyce sonra, 1774 sonunda, Condorcet, Turgot'dan kendi ailesinin bir üyesinden şu sözlerle ricada bulunmasını ister: "Çok sevdiğim ve şu ana dek hep beni bağışlamış olan ailemin bir üyesi olan kişiye asla benim bir süvari subayı olmayacağımı bildirmeni isterim."² Yine de, ailesi, onun Bilimler Akademisi'ne başvurusuna şiddetle karşı çıkar.

1762'de 19 yaşındaki genç adam, efendisinin ve orda onunla birlikte yaşayan dostu Kérouton'un yanına yerleşmek için Pa-

1 "Asıl çarpıcı olan," der G.G. Granger, "tüm geometri araçlarına sahip olmadan, elverişsizce bu işe başlamış olmasıdır. Yargı, her zaman, cebirin ve olasılık mantığının sıralanışına doğrudan doğruya götürmez kişiyi... Condorcet, ancak, kendi kariyerinin sonundadır ki, geometri düşüncelerini geliştirme imkânı bulmuştur".

2 *Condorcet ve Turgot'nun Yayınlanmamış Mektupları*, Cenevre, 1970, s.209.

ris'e gelir: Jacob caddesi, 56 numaralı çatı katına.¹ Condorcet, burada, uzun yıllar huzurlu bir hayat yaşamıştır; bununla birlikte hayatı oldukça sıradandır; çünkü fazla zengin biri değildir. Babası ona hiçbir şey bırakmamıştır ve annesi, öğrencisinin daha rahat barınabilmesini sağlayabilmek için Kérouton'a sadece küçük bir pansiyon ücreti vermekle yetinmiştir. Burada, Condorcet için, heyecanlı hiçbir şey yoktur, bu bakımdan, bu yıllar boyunca, Kérouton'un yanında uzun okumalar yapmıştır. Sadece 9 lira 12 kuruşluk ipek şapkası, kebabçıya verilen 236 lira 8 kuruş, 22 lira 12 kuruşluk bonbon, *Üç Cisim Hakkında Bildiri* (552 lira) ve *d'Alembert'e Mektup* adlı yapıtlarının harcamaları, bu dönemin belli başlı giderleriydi.

Dostça ve dikkatli tutumuyla, Condorcet, Kérouton'la sonsuz güvene dayalı ilişkisini koruyabilmiştir hep. Öğrencinin hocasının önüne geçtiği dönemde bile, Kérouton, öğrencisinden hiçbir yardımı esirgememiştir. 1770 Ağustosunda, Desmarts'den boşalan yer için, Bilimler Akademisine yaptığı başvuru sonuçsuz kalmıştır Condorcet'nin. Condorcet, bu girişiminden sonra, d'Alémbert'in de yardımlarıyla, ancak 1773'te Kraliyet Kolejinde öğretmen olacaktır. Bundan iki yıl sonra da, Turgot'nun yanındaki bir göreve atanacaktır. Bundan sonra genç Condorcet, olabildiğince çalışma dolu bir yaşam için Paris'e gider. Macquer ve Baumé'nin verdiği kimya derslerini izlemek için Jacob caddesini terk eder. Ancak, yine de hiçbir ey, matematikten daha önemli değildir; Condorcet banyo yaparken de dahil olmak üzere günde tam 10 saat matematik çalışmaktadır.² En-

1 Paris Tarih Kütüphanesi, Condorcet'nin elyazması. MS. 320, folio 83. Jacob caddesi, 56 numaralı ev, Rosainbo ailesine aittir. 1776'ya doğru bu ev Hotel d'York adlı bir otele dönüşmüştür.

2 *Julie'den Condorcet'ye Mektup*, 7 Ağustos 1769; "Sanıyorum ki, bu fena kitabı bile çok kötü koşullarda okudunuz" der Julie. Söz konusu kitap, d'Alembert'in *Rüzgârların Nedeni Üzerine Düşünceler*'idir. Julie hemen ekler: "Yani suda okudunuz demek istiyorum, çünkü rüzgârlar yağmura dönüşmüş."

telektüel çalışmaya duyulan bu aşırı tutku, yine de Condorcet açısından hiçbir şaşırtıcılığa sahip değildir. Sol düşüncelere eğilim duyan bu dâhi çocuk, salonlarda da boy göstermeye başlar. Alçak sesle konuşurken bile kızaran, utanan bu çocuk, hiçbir ruhsal davanın savunucusu değildir. Onun muhatap aldığı kişiler, yine her biri kendisi gibi birer matematikçi olan kişilerdir. 1763'te parlak bir tanışma olur; Condorcet, Lagrange'ı tanır. Condorcet, rahip Nollet'yi ziyaret etmek ve dostu, ustası d'Alembert'i görmek için Paris'e gelmiştir. Condorcet'den 7 yaş büyük olan ve 20 yıl boyunca öğretmenlik yaptığı Turin'de doğmuş olan Lagrange, Avrupa'nın en iyi matematikçilerinden biri sayılmaktaydı.¹ d'Alembert, Condorcet'nin 1766'da Rusya'ya gitmek için Prusya'dan ayrılan dâhi Euler'den boşalan yere; Berlin Akademisi'ne atanması için II. Frédéric'i ikna etmeyi başarır. Bu dönemde, analitik matematik de Condorcet'nin ilgisini çekmektedir. Lagrange, Turin Bilimler Akademisinin her genç üyesinin çalışmalarını görmesi için Condorcet'yi davet eder. Bu akademi bizzat Lagrange tarafından 1758'de kurulmuştur. Condorcet teklifi kabul eder. Ancak, bu sefer o, 1761'deki Akademi önündeki başarısızlığını telafi edecek güce sahiptir. Aynı konu üzerinde yeniden çalışmaya koyulur ve Ocak 1764'te yeni bir bildiri sunar: Bu defa, Euler'in bir denklemini basitleştirmeyi ve genelleştirmeyi başarmıştır. Bu defa d'Alembert de Fontaine'le bu bildiriği raporlaştırma fikrini paylaşmaktadır. Bir ay sonra, her ikisi de bu dâhi çocuğun sonsuz küçük hesaplamasında (*Calcul infinitésimal*) eriştiği bilginin yaygınlaşması konusunda övgülü sözler ederler. Yine her ikisi, bu bildirinin yayımlanmasını da salık verirler. Başarı, mutlak-
tır.

1 Lagrange (1736-1813) ile Condorcet 19 Ekim 1779 tarihli mektuptan da anlaşıldığına göre, 10 yıl kadar önce Paris'te tanışmışlardı.

İlk Başarılar ve d'Alembert'in Etkisi

İyice yüreklenen Condorcet, sivri ve yeni bir problemin araştırılmasını gerektiren integral hesaplaması üzerine bir denemeyi kaleme alır: "Farklı denklemlerin entegrasyonu ve sonul denklemlerle olan ilişkisi." Kendi sisteminin anlayışına uygun olarak, genel bir çözüm yöntemi bulma inadıyla araştırmalar yapar ve sonunda okuyucularını ikna etmeyi başarır. *Integral Hesaplaması Üzerine* adlı yapıtı 1765 Mayıs'ında, d'Alembert ve Bézout'nun coşku dolu raporlarıyla yayımlanır. Çalışmanın önemi, 1765 tarihli *Bilimler Akademisi Tarihi*'nde yayımlanması kararı alınacak kadar büyüktür. Bu, genç Condorcet için açık bir zaferdir; üstelik henüz 22 yaşındadır. En büyük matematikçiler onu kendilerinden biri kabul ederler. Sadece d'Alembert'le değil, Lagrange'la yazışmalarında da, yapıtı, "üstün bir yeteneği haber veren olağanüstü bir çalışma" olarak nitelendirilir. Hemen hemen herkes, bu genç insanın önemli bir yere konması gerektiği konusunda birleşmektedir. Fontaine bile, -Condorcet'nin onu geçemediği için kıskançlık duyduğu Fontaine- bu yeteneği ayakta alkışlar. Genç arkadaşının denemesini övmek için kaleme sarılan Lagrange, şu hayranlık verici yargıyı dile getirir: "Bildiri, yüce ve birçok yapıta yardımcı olabilecek verimli düşüncelerle dolu. Özellikle sonuncu makale, sağlayacağı yararlar ve üslubunun inceliğiyle en çok hoşuma giden metin. Dönüşlü seriler (*séries recurrentes*) üzerine söylenenler daha önce de ele alınıp işlenmesine rağmen, canlı konulardır yine de. Bununla birlikte bu çalışmada yeni uygulamalar, bana göre, daha önce hiç denenmemiş bir uygulamanın büyük önemliliğine sahiptir. Bu yapıt, integral hesaplaması konusunda bize yeni ve mükemmelleştirilmiş bir alan açıyor." Yaklaşık yarım yüzyıl sonra matematikçi Lacroix şöyle yazacaktır: "Bu ilk yapıt, yazarına çok ayrıcalıklı bir yer sağlamıştır; çünkü bu çalışmada birçok

önemli teoremin sunuluşunu görmekteyiz. Daha önce Euler'in bir rastlantı sonucu bulduğu bu teoremlerin açık ve kesin bir biçimde yeniden işlenmesiyle karşılaşmaktayız. Euler, bu teoremleri doğrudan doğruya kanıtlama yolunu bulamamıştı.¹ Lalande'a gelince o, Euler'le birlikte integral hesaplaması üzerinde çalışmış, ama yine de açık bir dil kuramamıştı. 1765'teki makalesi nedeniyle Condorcet'yle ilgili şunları not ediyordu: "Condorcet, Avrupa'nın ilk geometricilerinden biridir; o en azından bu güce sahip olan 10 geometrici arasında sayılır; bu geometricilerden Petersburg'da 1, Berlin'de 1, Bâle'de 1, Milan'da 1 ve Paris'te 5 ya da 6 kişi bulunur."²

Bu büyük başarı, Condorcet için mutlu gelişmelerin de başlangıcı olur. O, resmen, d'Alembert'in ilk öğrencisi olarak da tanınmış olur böylece. -Bu geleneğe sahip olan herkes gibi- Condorcet de daha önce d'Alembert tarafından ortaya atılmış olan problemler üstünde çalışmaya başlar. Usta ve çırağı arasında, teoriler dışında başka ilişkiler de kurulur. Condorcet, her ne kadar sürekli olarak Jacob caddesi 56 numarada oturmuşsa da d'Alembert onu bu köhne sığınaktan söküp almayı başarmıştır. Genç adamın sıkılganlığı, d'Alembert'in Julie de Lespinasse'la karşılaştığı Bellechasse'a gelmesine engel olmaz. Bu mekânda daha başka birçok filozofla tanışma imkânı bulur Condorcet. Bu özgün çiftin sihirli değneği altında Condorcet, kendi şöhretini ve yeteneğini daha da büyütecektir. Burada, dünyada olup bitenleri, gelenekleri ağır ağır öğrenir, en mükemmel zekâlarla karşılaşır ve Ribemont'ta olandan daha farklı bir ahlakı keşfetmeye başlar.

1 S.F. Lacroix, *Condorcet'nin Yaşamı ve Yapıtları Üzerine Tarihsel Bir Not*, Paris, 1813, s.4.

2 J. Lalande, *Condorcet'nin Yaşamı ve Yapıtları Üstüne Notlar*, Le marcure français, sayı: 21, 30 Ocak 1796.

İlk yapıtının başarısı oldukça dolaysız bir etkiye sahiptir. Condorcet, bu meclislerde, çekingenliğini üstünden atamasa bile, kendine olan güvenini yeniden kazanma imkânını bulur; artık yargıları yavaş yavaş değişmektedir. Kendisinden 13 yaş büyük olan ve hiçbir zaman karşılaşmadığı bir başka bilginle; Rahip Bossut'yla da aralıksız yazışmaya başlar. Bossut (1730-1814), matematik, mekanik, hidrodinamik konularında çalışmalar yapmış biridir. d'Alembert'le ortak olarak *Ansiklopedi*'nin matematik bölümünü hazırlamış, 1768'de Bilimler Akademisi'ne kabul edilmiştir. Uzun bir süre boyunca, d'Alembert'le ilişkisini sürdüren Bossut, 1765 denemesini henüz okumamıştır, yine de genç yazarı yeteneğinden dolayı övgülere boğmaktan geri durmaz. 1766'da, Bossut, yayımlatmayı düşündüğü bir yapıtını gönderir Condorcet'ye; bu yapıtı 1762'de Akademi tarafından taçlandırılacaktır. Bossut, bu yapıtta bir astronomi problemini ele almakta ve bu da Condorcet'nin çalışmalarıyla doğrudan ilgili bir durum arz etmektedir; çünkü bu yapıtta işlenen konu da, entegrasyon yönteminden başka bir şey değildir. Ribemont'ta tatilini geçirmekte olan Condorcet yapıtı okur, sonrasında kalemi eline alarak, 3 Eylül 1766'da yapıtın yazarına teşekkürlerini bildiren bir mektup yazar. Yapıtın genel bir övgüsünün ardından, genç adam şunları yazar: "İzninizle, düşündüğüm her şeyi tüm açıklığıyla yazmak istiyorum size. Her zaman yaptığım gibi, tüm içtenliğimle, böyle bir yapıt karşısında duyduğum derin hayranlığı bildirmek istiyorum." Teknik bir tartışmanın ardından mektup, Bossut tarafından kullanılmış olan yöntemin eleştirisine yönelir.

Condorcet, hoşnut olmadığı hiçbir şeyi gizleme gereği duymadan, kendi yazdığı satırları önermekten de geri durmaz: "Yaklaşıklık (*approximation*) yönteminin varlığı için birkaç kesinlik, birkaç yararlılık yeterli değildir. Eksiksiz bir yöntemin

bile sürekli olarak araştırılmasının gerekli olduğu unutulmamalıdır; benim bulduğum şeylerden birisi de budur."¹ Bu eleştiri, Bossut'yla olan ilişkisini kesintiye uğratmaz. Biraz da d'Alembert'in koruyuculuğu altında, Bossut'yla kurduğu dostluk ve bilimsel bir yardımlaşma Devrim'e varıncaya kadar aksamadan gelişmeyi sürdürür. Üç adam, birlikte, daha sonra birçok görevde bulunurlar. D'Alembert'in ölümüne kadar Bilimler Akademisi'nin en baskın klanlarından birini oluştururlar.

1767'de, henüz 23 yaşındayken, Condorcet ikinci kitabını yayımlar: *Üç Cisim Problemi Üzerine*. Herkes, kendi çalışmasında, bu yapıtı da hesaba katmadan edemez. Condorcet, bu yapıtında, yaklaşıklık kuramının teknik problemlerini de ele alır. Onun olasılıklar (*probabilité*) üzerine yaptığı mükemmel çalışması ise, ancak 1785'te kendini gösterme imkânı bulacaktır. "Yaklaşık çözümler sorunu, kendi matematik kariyeri içinde uzun bir dönem, dönüp dönüp ele alacağı bir konudur."² 5 yıllık sürede (1765-1770), Condorcet, kendi yeteneğinin ve ilgi alanlarının farklı yönlerini de gösterme fırsatı bulur. Düşüncelerini durmaksızın geliştirir, kendi sistemini kusursuzlaştırma yoluna giderken; öte yandan uygulamalı çalışmalarına da hız verir. 1768'de d'Alembert'e yazdığı mektup *Analiz Denemesi* adıyla yayımlandığında, ilk iki yapıtında işlenen konuların yeniden ele alındığı görülecektir; bilim dünyası, artık onu bağrına basmaya hazırdır.³ Dört *Turin Bildirisi* de, (1766-1769 arasında yayımlanmıştır) saf matematik problemlerini konu edinir. Bu çalışma, artık mutlak biçimde, Condorcet'yi dar matematikçiler ortamın-

1 Condorcet'nin Bossut'ye mektubu, 3 Eylül 1766, *Mariemont Elyazmaları* içinde, birinci bölüm "1800'den önce" Paris, 1955.

2 G.G. Granger, *a.g.e.*, s.64.

3 J. Lalonde: "O, yeni düşüncelerle, birbirinden farklı üç hipotez içinde integral hesaplaması yöntemlerini daha da yaygınlaştırmaktadır". *a.g.e.*, s.143.

da ünlendirmeye yeterli olmuştur. Condorcet, Paris, Bologne ve Petersburg Akademilerine de kendi çalışmalarını sunma imkânı bulacaktır. Düşünür, bilir ki, bazı meslektaşlarını öfkeliendirecek hataları bulunmasına rağmen yine de iyi karşılanacak ve ünü her geçen gün buralarda da artacaktır. Euler ya da Lagrange'ın bildirilerinin çok iyi ayrımına varmış olan bu üstün yetenekli adam, gittiği her yerde saygıyla karşılanır. Onun yazısı "her zaman zor, notları bakımından yakalanması kolay olmayan, bazen de bağlantısız bir nitelik taşır. Kendi zamanının geometricilerinin gözünde, Condorcet, en çetin yazarlardan birisi olmuştur."¹ D'Alembert de, bu bakımdan, kolay anlaşılır birisi değildir, o da, kendi okurları için zahmetli bir çabayı gerektirir. 1772 Martında, Lagrange'a şöyle yazar: "İsterdim ki, dostum Condorcet, dehasının tüm derinliğini ve açıklığını anlaşılır biçimde gösterebilir; ya da anlatımını anlaşılır kılan başka bir tarza sahip olsun; bunu ona defalarca söyledim; ama görünüşte dehasının doğası, bu tarz olmadan da işleyebiliyor; bırakalım, bildiği gibi yapsın."²

Bu kusurları, Condorcet'nin, 1774'te Berlin Akademisi'nin açtığı yarışmada da olumsuz bir puan almasına yol açacaktır. Yarışmanın konusu kuyrukluyıldızlar teorisi'dir. Lagrange, Condorcet'ye şöyle yazacaktır: "Eminim ki, sizin de bildiğiniz oyun yazarları(!) eğer hesaplama yapmayı isteseydi, önerdiği yöntemlerin uygulamasını basitleştirmek için, astronomlar gibi davranmaya çalışırdı; kullandığı dil de sizin kullandığınız dil-den pek farklı olmazdı."³ Görünen odur ki, Condorcet, bu dostça tavsiyeyi hiç de dikkate almış değildir. 1778'de yazdığı kuy-

1 G.G. Granger, a.g.e., s.58. Granger şöyle der: "Bu konuda; şurası açıktır ki, markı, çağının en büyük matematikçilerinden biri sayılmaktadır, çok kötü oluşturulmuş bir notasyon bilgisini kullanmış olsa da".

2 25 Mart 1772 tarihli mektup, aynen s.232.

3 20 Haziran 1774 tarihli mektup, *Lagrange'ın Yapıtları*, 14. cilt, 1892, s.23. Lagrange şunları da ekliyordu: "Uygulamada zorunlu ayrıntıların

ruklu yıldızlar hakkındaki parçası, sadece ödülün yarısını almasına yarar. (50 düka altını). Ve Lagrange şöyle yazmaktan kendini alamaz: "Eğer bu çalışma, sizin, özel olarak kuyruklu yıldızlar üzerine oluşturduğunuz teorinin açık seçik bir uygulamasını içeriyor olsaydı, belki de ödülün tamamını alabilirdi. Bizim programımızın öngördüğü temel koşul buydu."¹ "Bırakın, bildiği gibi yapsın" diyordu d'Alembert; böylelikle de bu kusurların, Condorcet'nin kişiliğinin, zekâsının bir parçası olduğunu kabul etmiş oluyordu. Condorcet, sistematik bir eğilimle daha da olgunlaşmasına, radikal akılcılığın güçlü bir arzusuyla yanıp tutuşmasına rağmen, sunduğu bildiride uygulamaya fazla yer ayırmamasını büyük bir kusur olarak görmüyordu. Ansiklopedist dehasının olgunlaşmasını beklerken bile, gereksindiği saygıya fazlasıyla erişmiş bulunuyordu; çok geçmeden, G.G. Granger'ın yazdığı gibi, artık Condorcet anlamıştı ki "matematik bilimi, yalnız başına oynanması gereken bir oyundur; ancak o, dünya olaylarının bir bilgisine ulaşmada kullanılan bir araçtır da, özellikle insanı anlamak için eşsiz bir yoldur."²

1768'de, kendi öğrencisinin başarısı karşısında d'Alembert, artık sadece bir tek düşünceye sahiptir: Onu Bilimler Akademisi'ne sokmak. Condorcet, onun yanında öğrendiği her şeye hayrandır ve ona "şefkatle bağlanmıştır." Bilmektedir ki, kendi ailesiyle daha fazla ters düşmeden istediği şeyi yapması imkânsızdır. Sonunda istediği şeyi başarır: 1768'de M. Le Ca-

değeriyle geneliğinkileri birleştirmek, bu tür bilimsel çalışmalarda pek arzu edilir bir şey değildir."

- 1 8 Haziran 1778 tarihli mektup; *a.g.e.*, s.51. Lagrange, sinsice davranarak şunları da eklemeye gereği duyar; "bilinmeyen bir ünü olan topçu subayı Tempelhoff, Berlin Akademisinin sonuncu üyesi olarak bu ödülün yansını aldıysa, biliyordu ki, kuyruklu yıldızların yörüngelerinin hesaplanması için iyi bir yaklaşıklık yöntemi sunmak, sadece üç gözleme göre mümkün olabilir..."
- 2 G.G. Granger, *a.g.e.*, s.65.

mus'nün anımsatmasıyla, boş bulunan bir göreve atanması gerçekleşir. Kesinlikle bu elde edişin gerçekleşmesinde dostu Bossut'nun da doğrudan katkısı olmuştur. Bunun için, Bossut'nun bir yıla yakın tartışmalarda bulunması gerekmiştir -özellikle Condorcet'nin Ribemont'ta geçirdiği uzun tatil ayları boyunca-, onun kariyerinden amcasının ve annesinin de istifade edecekleri konusunda yoğun ikna çabalarına girmiştir Bossut. 1769 Nisanında, d'Alembert, onun koruyucularından biri olan Lagrange'a şöyle yazıyordu: "Belki de gazetelerden öğrenmişsinizdir, Bay Condorcet'yi Akademiye kabul ettik. Ailesi, onun Akademiye alınmasında, bizden daha çok engel çıkardı. Ama üyelerimizden çoğu inanıyor ki, bu bilginin elde ettiği unvan ve saygınlık ona çalışmalarının bir sonucu olarak verilmiştir."

Çok hızlı bir biçimde -1 yıl sonra- Condorcet, Le Roy'un yerine geçer ve yemin ederek göreve başlar: Henüz 26 yaşındadır.

1770: Aşırı Sıkılğan Bir Genç

Condorcet, Bilimler Akademisi'ndeki yerini aldığı sırada, henüz çok genç birisidir. 26 yaşındayken, hiç kimsenin erişemeyeceği parlak, bilimsel bir kariyere ulaşmıştır. Ancak, karakterinde bulunan her şey, onun gerçek, olgun bir yetişkin, kendine güvenen, atak biri olmadığını açıkça ortaya koymaktaydı. Bununla birlikte, dostluğunu kazanmış olanlar, onun entelektüel yetkinliğiyle çekingenliği, teorik gücüyle etkisiz kişiliği arasındaki farkı görmezlikten gelememişlerdir. Bazı görünümeler altında, o, aşk yaşamının kurallarıyla, toplumsal yaşamın başlıca ilkelerini bilmeyen bir çocuktur hâlâ. 1770'de, durumu pek çok umutlu gelişmeye sahne olur; ancak o, hâlâ, çocukluğundan kendisine miras kalan zorluklardan kurtulamamıştır.

Yaklaşık 1,75 m boyundaki cüssesiyle, döneminin en iri adamlarından biri olan Condorcet, kestane rengi saçları, geniş

alını, gri gözleri, küçücük ağzı ve sağ gözünün altında bulunan derin bir izle hemen karakteristik bir kişilik olduğunu belli etmekteydi. 1770'de, hâlâ çiçek hastalığı yüzünden yüzünde sivilcemsiz izler vardı. Onun ünlü partneri, Matmazel Lespinasse, 1775'te yazdığı bir yazıda onu şöyle tarif ediyordu: "Onun görünüşü, ruhunun mutlak ayırıcı bir niteliğe sahip olduğunu, iyiliğini ele veren bir duruluğu işaret ediyordu; fizyonomisi (dış görünüşü) yumuşak ve olabildiğince cansızdı. Buna karşın inatçılığı ve direngenliği yüzünden okunuyordu".¹ Condorcet'ye 1769 yazı boyunca yazdığı mektuplarda, Julie de Lespinasse, pek çok sivri ayrıntıya yer veriyordu: Yemek yerine dudak ve tımaklarını yeme konusunda uyarılarda bulunuyor, "her zaman pudrayla dolu kulakları, başının hemen üzerinde oldukça kısa kesilmiş saçları"ndan söz ediyor, "çok geçmeden takke takmak zorunda kalacaksınız baying" diye de ekliyordu.²

Özel olarak ise, Julie, onu bir anne tavrıyla azarlıyor, dengesiz davranışları yüzünden veryansın ediyordu. Ona basit, temel dersler verme gereği duyuyor; "Mektuplarınıza tarih koymamakla iyi etmiyorsanız, bir çılgın gibi geometriye eğildiğiniz için sağlığınız bozulacak, bir canavar gibi oburca çorbaya saldırdığınız için sizi kınarım; artık sadece bir tavşan kadar uyuduğunuz için sizi ayıplarım" türünden sinirli nasihatlerde bulunuyordu. Bu öğütler, yazışmaları boyunca sağanak halinde devam edecektir: Madem X'e yazınız, bir başkasına teşekkür ediniz, banyonuzda metamatik çalışmayınız, fazla kahve içmeyiniz vs...

Bu öğütlere Condorcet, her zaman surat asmakla yetinmiştir. O, "zeki bir adam"dan ziyade, "kibar bir adam"ın havasına sahiptir. Gündüzleri düşüncelere dalarak, geceleri de soyut meta-

1 "Marki de Condorcet'nin Matmazel Lespinasse tarafından çizilmiş portresi," Condorcet'nin Yapıtları, Arago ve O'Connor baskısı, I. cilt, s.626-627.

2 3 Haziran 1769 tarihli mektup. "Condorcet'ye, d'Alembert'e v.d. Yayınlanmamış Mektuplar içinde.

matik çalışarak, bir "canavar gibi" de yemeyi unutmada n yaşamaktadır. Onların farklı yazışmaları da göstermektedir ki, Condorcet obur biridir. "Büyük bir masada, birçok tabağın kapladığı bir sofraya oturur". Turgot'ya getirttiği küçük turna balıkları, ıstakozlar, Britanya sardalyaları vs... Görünüşte, o, hiçbir şeyden yoksun olmamıştır. Yemek yemek, onun asla reddedemeyeceği zevklerden biridir.

Ancak, Julie'nin büyük bir deha olarak çizdiği bu adam, iyi bir ruha ve muhteşem bir yeteneğe sahipti; bununla birlikte, salonlarda yoksul görünüm lü bir insan tavrı sergilemekten hoşlanırdı. 18.yy. Paris'inde kariyer yapmak isteyen birinin bağışlanmaz handikapı! "Condorcet, topluluk içinde fazla konuşmazdı. Ara sıra ve az konuşurdu, kendisine sorular soran kimselerle uzun boylu tartışmalara ise girmezdi. Bir konu hakkında bilgi edinmek isteyen insanlara karşı gösterilere kalkışmazdı. Yine de iyi bir konuşma st ilinin bulunduğ u herkesçe aş ikârdı, en azından topluluk dışında. O, derinlemesine ilgilendiğ i konuların, konuşma sırasında, ancak yüzeyinde gezinirdi."¹ Condorcet her zaman halkın yanında, onun düzeyine göre tavır takınırdı. O, yine de retorik düşmanı olmakla, gerçeğ in kılığ ını değ iştirmekle suçlanmış, bir ç ılgınlar kümesinden çok, küçük bir grup içinde kalmayı tercih etmiştir. Onu tanıyanlar ondan farklı bir imaj çıkarırlar. "O çekingenlik içinde olmakla, kendini toplumdan korumayı, sessizliğ i tercih etmiştir. Buna karş ılık onun dikkatinden kaç an hiçbir şey yoktur; o her şeyi görür, iş itir, kesin bir sezgiye sahiptir; gülünçlükleri fark eder ve tüm yapmacık davranış ları, kötücül niyetleri kavrar. Asla terk etmediğ i iyicil tavrılarıyla tümünün üstesinden gelmeyi başarır. Neş eli olduğ u kadar muzır bir adamdır da, ancak bu muzırlığ ın hiçbir zaman, baş kalarına zararlı bir düzeye gelmesine izin vermez..."² Bu ince

1 Mme de Lespinasse, *a.g.e.*

2 Mme Lespinasse, *a.g.e.*, s.631.

adam, başkalarına karşı dikkatli tutumuyla, zamanını asla yarsız çabalarla harcama yoluna gitmez. Kendisini kötü biri olarak görenlere karşı ise mücadelesinde yılmaz bir çaba içine girer.

Maddi Zorluklar

1770'de genç bilgin pek çok zorlukla karşılaşır. Önce, tüm sıkıntısı, maddi zorluklar üzerinde toplanır. Akademi kuralına göre, akademisyenler oldukça hiyerarşik sınıflara bölünmüştür: Pansiyonerler, asistanlar ve yardımcı çıraklar. Sadece pansiyonerler ücretli kimseler olup tüm ikramiyelerden yararlanırlar.¹ 1770'de 18 pansiyoner, hazinekar ve sekreter oldukça değersiz bir ücret olan, yılda toplam 1000 lira kazanırlar. Çıraklar ve asistanlara gelince, 2 liralık huzur hakkı dışında -o da sadece belli durumlarda bir meslektaşlarının ölümüyle- bu parayı alırlar. Ancak bunun bir tek istisnası vardır: d'Alembert, eşine ender rastlanır gücü ve ayrıcalıklı konumuyla 1745'te hâlâ çırakken 500 liralık bir pansiyon ücretini elde etmeyi başarmıştır.² Condorcet'nin asistanlığı, sonradan annesine aktaracağı, küçük bir pansiyon ücretiyle yaşamasını zorunlu kılmıştır. Buna ek olarak, her kitap yayınladığında cüzi bir ücret daha almaktadır. Jacob caddesinden ayrıldıktan sonra, 1775'e kadar kâh orada, kâh şurada yaşayıp duran Condorcet, bu tarihte, Conti rıhtımında, Monnates oteline bağlı bulunan bir apartman katına sahip olacaktır. 1772'den önce papaz amcasının bir yakınıyla birlikte, (Bay d'Ussé), S. Germain kavşağı Bourbon sokağında yaşamaya başlar. Ara sıra da, Suard'ın "küçük yuvası"nda uyur. (Onunla 1769'da tanışmıştır). 1772 sonunda, Suard'lar Gazette'in idaresini kaybederler ve evlerinden ayrılarak Louis Le Grand cadde-

1 Burada, İsveçli astronom Lexell anımsanabilir. Onun bu hiyerarşik düzen hakkındaki yapısı ünlüdür. *Bilimler Akademisi Tarihi*, X, 1951, s.151.

2 Joseph Berstramd, *d'Alembert Üzerine*, Hachette Yayınevi, 1889, s.35.

sinde büyük bir eve yerleşirler. Madam Suard, Condorcet'ye şöyle yazar: "Biliyorsunuz ki, size önerebileceğim küçük bir işim var; bir iş ki, tüm mutluluğum ona bağlı; eğer yanılmıyorsa, sizin için de bazı avantajlar sağlayabilir bu iş. Rahip Arnaud ve kendimiz için bir ev bulduk. Hâlâ, oturulabilecek durumda olan boş bir odamız bulunuyor. Orasının sizin daireniz olması, bizi mutlu edecektir!"¹ Condorcet, bu teklifi coşkuyla karşılar. "Önerdiğiniz şey için oldukça bahtiyar oldum, size müteşekkirim. Bir iş konusunda gösterdiğimiz ilgiye de teşekkürler. Sadece düşünebileceğim küçük bir yer bile idare eder, teklifinizi memnuniyetle kabul ediyorum. Bana güvenin. Apartmanınızın çok fazla eşyasının olmaması bile, benim için yeterli olacaktır. Kaçınıcı kat olduğu pek önemli değil, yeter ki ışık alsın."²

27 yaşındaki Condorcet, her zaman parasız bir öğrenci olarak yaşamıştır. Şimdi iyi bir uşağı (sadık Henri) -24 yıl boyunca sadık bir hizmetkâr olarak onu koruyacaktır-, kendisine inanan bir Julie'si (Lepinasse), pırzoları ve iyi bir iştahı vardır. Yemeğine davet edeceği birinin bulunmayışı da önemli bir sorunu ortadan kaldırmaktadır. Suard'larda akşam yemeği yemediği zamanlarda; yemeğini yalnız başına odasında yemektedir.³ Tüm bunlar onun gözünde hiçbir şey değildir. Ancak, Suard ve dostları Gazette'in yönetimini bırakmaları yolunda tehdit edildiklerinde, Condorcet onların yardımına koşacak gücü bulamamaktadır kendinde. Turgot'ya bu konuda şunları yazar: "Bugün için hiçbir mevkiye, hiçbir gelire sahip olmaksızın, sadece yoksul biri olmanın dışında hiçbir şey hissetmiyorum."⁴

1 Madam Suard'ın 1772 sonbaharında yazdığı mektup.

2 Condorcet'nin mektubu, sonbahar 1772.

3 Madam Suard'ın 31. mektuba ilişkin notu, 5 Mart 1772.

4 Turgot'ya mektup, 26 Ağustos, 1771.

Anneler

Üstesinden gelinmesi en zor olan problemler psikolojik problemlerdi. Bu hayran olunası çocuk, bu örnek dost, kendi erkekliğini ortaya koymakta olağanüstü bir beceriksizlik sergilemekteydi. Bir kadın karşısındayken, sanki bir kız kardeşin, bir annenin varlığını duyumsayan Condorcet, kendini gülünç durumlara düşürmekte, sıkılganlık etmekte eşsizdi. İlk aşk girişimi, yeni bir deneyime geçmeden önce yaşadığı en acılı dönemi simgelemekteydi. Bu "duygusuz ve soğuk" durumdan çıkıp da en doğal sevgi gösterilerini sergilemesi, tutkularını açığa vurması, neredeyse başarılamaz bir sorun, dağ gibi bir engeldi onun için. "Karlarla kaplı bir yanardağ" diyordu onun için d'Alembert. Onun portresinde, Julie de Lespinasse gerçek olan'la görünen arasındaki bu farkı şöyle betimliyordu: "Belki de o, dostlarından hiçbirisine şimdiye dek sizi seviyorum dememiştir. Ancak, o, hiçbir zaman bu ifadenin yansıladığı gerçeği davranışlarıyla kanıtlamaktan geri durmamıştır. Dostlarını asla büyük övgülere boğmaz, ancak onlara değer verdiğini de her fırsatta göstermenin mutlaka bir yolunu bulurdu. Ona sevgi duyanlar, onu sevenler, asla güvenilmez biri olamayacağını da bilirlerdi."¹

70'li yılların başında, Condorcet üç kadınla sınırlı bir ilişkiye girer; annesi, Julie de Lespinasse ve Amélie Suard. Onların yanında itaatkâr bir erkek rolünü oynar hep; öğütlerine ve önerilerine kulağını açar. Duygusallığını açığa vurduğu kişiler de yine onlardır. Başta annesi, aşırı özenli tutumuyla onun üzerine titrer; Condorcet için, o, kırılğan bir kadındır. Paris'te yaşadığı süre boyunca, Ribemont'un sessizliğini bozmak için onlara sık sık uğrar; onlarla aylarca sürecekt olan bir dostluk, hatta bir grup kurar. Bazı komşuların düşmanlığını çekmesine rağmen, Condorcet, annesi ve diğer kadınlarla kararlaştırdığı randevuların

1 Mme de Lespinasse, *a.g.e.*, s.631.

hiçbirini boşlamaz. Paris'te bir çatı katında yaşamaya başlarcaya kadar ziyaretleri aralıksız devam eder. 1769 yazında, Julie'nin ünlü papağanını ödünç alır, bu papağan, "aptallığın en büyük sözcüsüdür" ona göre. Onu Ribemont'a götürmek için yola koyulur.¹ Bir başka seferinde, Condorcet, Ribemont kilisesinde tanımadığı bir adamın çocuğunun vaftiz babası olmak için harekete geçer. (1766). Bir yazısında belirttiğı gibi, bu tür uğraşlar ona büyük zevk vermektedir.

İzleyen yıllarda Ribemont yaşantısı başlar yeniden -burada postacı, sadece haftada 2 defa uğramaktadır. Bu yüzden de buradaki yaşantısının gitgide ağırlaştığını fark eder Condorcet. Bir süre geçtikten sonra da her şeyin can sıkıcı olmaya başladığından yakınır: "Bana hiçbir şey söylemeyen, hiç ilgimi çekmeyen şeyler, yararsız olaylar oluyor hep."² Yine de annesinin her defasında ikametinde daha az kalmasını öğütleyen isteklerine karşı, Condorcet aynı aldırılmaz tavrını sürdürür.

1775'te, daha az paralı olduğu bir dönemde, annesinin tercihi üzerine Hogent'te eski bir ev satın alır. Evi annesi seçmiştir, çünkü o sırada Condorcet Ribemont'tadır. Yine onun yokluğunda, Suard çifti birkaç günlüğüne buraya yerleşir; bu sırada Julie'nin şu notuyla karşılaşır: "Ev, oldukça berbat bir durumda. Ve kışın oturulması için pencereler, kapılar taktırmak gerekecek. Ayrıca, dendiğine göre, tavanın da onarılması gerekecek." Sonuç olarak, Condorcet, annesinin kendisiyle birlikte yaşamasına ses çıkarmayacaktır. Anne, ölünceye kadar onun yanında, Monnaie otelinde yaşayacaktır.³

1 Julie'den Condorcet'ye mektup, 3 Haziran 1769. "Görüyorum ki, papağan sizinle sıkı dost olmuş," diye yazar Julie.

2 Condorcet'den Madam Suard'a Mektup, 1774 Nisan sonu.

3 Bayan Condorcet'nin ölüm tarihini tam olarak bilmemekteyiz. Belki de 1784 civarında ölmüştür. Buna karşılık, Bay Vinot'nun araştırmalarından öğrendiğimiz kadıyla Ribemont'taki ev 6 Mart 1781 tarihinde satılmış ve amca Gaudry, yeğeniyle birlikte Hotel de la Monnaie'ye yerleşmiş ve kız kardeşinin ölümüne kadar da (20 Temmuz 1784) orada kalmıştır. "Condorcet ve Doğduğu Yer." s.2.

Julie de Lespinasse, böylelikle Condorcet'nin ikinci annesi olmuştur. Kendisinden 11 yaş daha büyük olan Lespinasse, kendi rızasıyla onun anneliğini benimsemiştir. d'Alembert'in tanıklığına göre, Condorcet, Lespinasse'la 1764'te Bellechasse caddesinde tanışmıştır. Onların dostluğu en azından 1768'de başlamıştır. Çünkü d'Alembert'in bu dönemde yazdığı bir mektuptan öğrendiğimize göre, "Condorcet, d'Alembert'ten kendisini Julie'yle tanıştırması için ricada bulunur".¹ Condorcet'yi dönemin en parlak camiasıyla tanıştıran da yine Julie de Lespinasse'tır. Bellechasse caddesindeki geceleri Marmontel'in kaleminden dinleyelim: "d'Alembert, Şövalye de Chastellux, rahip Morellet, Saint-Lambert ve benim dışımdaki bazı tanıdık simalar hariç, bu çevre, asla bir arada daha önce bulunmamış insanlardan kuruluydu. Orada, dünyanın dört bir yanından gelen insanlar vardı. Ancak buraya bir kez adımını atan herkes usta bir elin ayarladığı bir enstrümandaki tüm uyuma sahip olurdu. Kıyaslamaları izleyerek diyebilirim ki, bu çevre, üstün zekâlı bir kalabalığın sanattan başka bir şey icra etmediği bir enstrüman gibiydi. Diyebilirim ki, bizim zekâlarımız ve karakterlerimiz bu çevreyi öylesine büyülüyordu ki, eğlenceli bir oyuna başlamak için söylenecek tek söz bile yetiyordu: Condillac'lar, Turgot'lar bu oyunda başrolü oynamak için birbiriyle kıyasıya yarıştırdı. D'Alembert, basit ve evcil bir çocuk olarak, bu çevreye en yakın olanımızdı. O, düşünce üretmeye daha başlamadan önce ne yetenekli biri olduğunu hemen belli edebilirdi. Bu sınıfın insanlarıyla çatışmaya girmekte üstüne yoktu."²

Buna bir de d'Alembert'in büyük bir dikkatle gözlemlediği şu portreyi eklemek gerekir: "Özellikle toplulukta sizi ayıran şey, kendine yaraşır bir tarzda söz söyleme sanatıdır; aksi halde, başkaları asla sizden söz etmeyecektir. Bu, hoşlanmanın en de-

1 Enstitü kitaplığı, 1768.

2 Marmontel, *Bildiriler*; s.220-221.

ğışmez şeklidir."¹ Yine d'Alembert, Matmazel de Lespinasse'ın kişiliğindeki birtakım zafları da aynı yapıtta sayıp döker: "O, herkesten hoşlanmaya eğilimli biridir." Görünen odur ki, Julie'nin Condorcet'yle girdiği ilişkiler, bir başka niteliğe sahipti. Her zaman, salonun bir köşesinde ağzını açmadan duran Condorcet, ancak öğleden sonra biraz canlanır ve yine aynı çekingenlik içinde biraz neşelenirdi. Gösteri sona erer ermez, Julie, onun yanına sokulma ihtiyacı duyar, onun çevresinde dikkatle, iyi bir dinleyici olarak vakit öldürürdü. "O, kendi ruhunu asla ele vermezdi, ancak, onu tanımaya çalışanlara da engel olmazdı hiç. Onun vereceği yargıdan korkulmazdı, çünkü, bağışlayıcılığından her zaman emindi herkes. Yüreğinin sırlarını pek açmasa da, yaşamındaki olayları gizleme gereği duymazdı. Sonuç olarak, hiç kimse, ondan daha güven verici değildi... o benimser ve korurdu."

Amélie Suard

Condorcet'nin ilişkiye girdiği üçüncü kadın, Amélie Suard'dı. Panckoucke'un bu genç kız kardeşi Condorcet'den sadece 6 ay büyüktü.² Böylece, öğrencimizin, Julie'nin sırdaşlığından sonra ikinci öğütçüsü ve sırdaşı Amélie Suard oldu. İkisi de 1769'da tanıştılar; yani Condorcet, henüz 26'sındayken. Belki de, Julie'de ya da d'Alembert'in evinde karşılaşmışlardı. Mösyö Suard, tembel, ama çapkın, âlem bir edebiyat adamıydı. Genç Amélie'yle 1766'da evlenmişlerdi. Dünyanın gözü önünde "küçük yuva -*Le petit ménage*"- diye adlandırılan örnek burjuva evliliğinin timsali olmuşlardı. (Bu deyim Saurin'in bir oyunundan almaktadır adını). Condorcet'nin gözündeysen, Amélie başarılı bir evliliği sürdüren ideal birisiydi. Onu gönül işlerinde

1 d'Alembert Tarafından Çizilen Matmazel de Lespinasse'ın Portresi, s.193 ila 206.

2 J. Panckoucke, döneminin en ünlü editörüydü. 26 Aralık 1736'da Lille'de doğmuş, 19 Aralık 1798'de Paris'te ölmüştür.

danışılması gereken yetenekli bir kişi olarak görüyordu. Amélie duyarlı, çekici ve oldukça zekiydi. Bazı çağdaşlarının da dediği gibi, hoş bir kadındı.¹ Madam Suard, 18.yy'ın ikinci yarısının filozoflarına en çekici gelen meziyetlerle doluydu: Doğal olana duyulan aşk, ahlakın yalınlığı, ruhun şeffaflığı vs. İşte, Condorcet'nin de 1771'de Turgot'ya, Amélie'yi daha tanımadan önce bildirdiği düşüncesi: "O ne kadar dokunaklı ve duyarlı; kim bilir kendi kocasını nasıl bir şefkatle seviyor... O öylesine yumuşak, öylesine duygulu, karmaşıklıktan çok öylesine saf ki, ruhunda en saf inciden daha değerli bir şey var."²

Amélie, kendisine kur yapan herkesle konuşurdu. Özellikle La Harpe'la. Erdemini, hoşla giden bir ölçülülükle harcamayı bilirdi. Gerçekteyse, bu genç kız, "dünya nimetlerine" koşmak için evini terk eden bu "kusursuz" kocadan sıkılıyordu. Her tür duygu, imgelem ve heyecan, onda bildik bir konuşma içindeydi.³ Hiçbir şey, ruhundaki karmaşa ve taşkınlıkları dindiremezdi. Kısaca: Kendi kendine acınma hastalığına tutulmuştu. Duygusal bir serüven yaşama hatası -ün zorunludur!- yüzünden, Amélie, dostlarının yaşamına musallat olmaya başlamıştı. Condorcet'ye karşı duyduğu dostluk 1771 ve 1773 yılları arasında tattığı aşk acılarından besleniyordu. İkisi de başlangıçta, sadece sıkı iki arkadaşlıklar, Condorcet, Ribemont'ta otururken yaptıkları yazışmalarla birbirlerine daha da yaklaştılar. Bundan başka, oldukça temkinli olan bu ilişki, bir tür dostluk aşkını andırıyordu. Madam Suard'ın varlığına biraz tuz eklenmesi ise doğaldı. Onun için mutluluk; Condorcet için mutsuzluğun ta

1 René Doumic, "Duyarlı Bir Kadın ve Bir Filozofa Mektup", Revue des Deux Mondes, 1911, 5, s.308, "Onun tarzı ne güzellikti, ne de isyankârlıktı. O, naifliğin ve yumuşaklığın bir meziyet olarak kendisinde toplandığı eşsiz birisiydi. Ruhunun derinliklerine kadar okunan fiziksel duyarlılığı, kıyaslanamaz bir çekiciliğe sahip kılıyordu onu."

2 10 Eylül 1771 tarihli mektup.

3 "Benim ruhum, sık sık dalgalarla boğuşuyor, kendi yaşamımı, sıcaklığını, mutluluk ve kaygılarını yitiriyor" diye yazıyordu Condorcet'ye.

kendisiydi; kendi piyonlarını öne sürmek için, bu yüzden hiçbir girişimde bulunmadılar. Bir gün, rahip Arnaud -Suard'ların kadim dostu- Condorcet'nin "kadınları çılgınca sevecek bir yüreği olduğunu" söyleyerek, yaraya parmak bastı.¹ Madam Suard, bunun "kadınları aşağılamak için söylenmiş bir söz olduğunu" iddia ederek boşuna karşı çıktıysa da, rahip, aslında sadece gerçeği dile getirmişti. Michelet'nin iddia ettiği gibi, Condorcet, "aşkın zevklerini ancak 14 Temmuz 1789 akşamı tatmıştır." -Bastille'in alınışına düzülen övgü içinde. Condorcet artık entelektüel çalışmadan kaçarak ona sığınıyordu. Geometri ona evrenin kapılarını açmıştı; ama o, çocukluğunda sahip olduğu belli bir tarzı hâlâ sürdürmeye niyetli görünüyordu.

Üç Baba

Yine de, bu öksüz çocuk, kendisine, tinsel anlamda en saygın üç baba bulmuştu: d'Alembert, Turgot ve Voltaire. Her üçü de onu kendi oğulları olarak benimsemişler ve her biri ona sahip olduğu mükemmelliğin önemli bir bölümünü aktarmıştı. İlki ona gerçek aşkını; ikincisi halkın iyiliği tutkusunu; üçüncüsü de haksızlığa karşı çıkma niteliğini aşılamıştı. Ama maalesef, bu üç adamdan hiçbiri erkekliğin kusursuz (cinsel gücün) bir modelini sunmuyordu. Voltaire mizaç olarak kendi yoksulluğu üzerinde ironilerde bulunan ilk kişiydi, dahası, Condorcet'yle ilk karşılaştıklarında, 70 yaşını çoktan geride bırakmış bulunuyordu... Turgot'ya gelince, onun en dikkatli yaşamöyküsü yazarları herhangi birisiyle girdiği tutkulu bir aşk ilişkisinin izine asla rastlamamışlardı. Olsa olsa, onun Matmazel de Ligneville ile girdiği duygusal bir ilişkiye atıfta bulunuyorlardı. Dendiğine göre, Helvetius'tan dul kalır kalmaz ona evlenme teklifinde bulunduğunda her ikisi de 50'sini çoktan geçmişti.

1 Madam Suard'dan Condorcet'ye mektup, Mayıs 1774.

Bu konuda, d'Alembert'in durumu da pek iç açıcı sayılmazdı. Condorcet'yi kendi himayesine aldığında (1765'e doğru) 50'sine yaklaşıyordu o da.¹ Condorcet o sıralarda, kötü bakılmış, özensiz giysiler içinde yitip gitmiş küçük bir oğlan çocuğuydu. Üstelik de sırnaşık, cılız, cırlak sesli, konuşurken sanki acı çekmiş gibi kıvranan çelimsiz biriydi. Onu babacan bir tavırla seven Voltaire; La Harpe'a onun ilk dönemini anlattığı bir mektupta; d'Alembert'in retorik yeteneğini aşmasının "onun küçük soluğu"nın önündeki en büyük engel olacağını bildiriyordu. Ancak, erkeksilikten yoksun bu ses, kendi kuruluşunun (yapısının) kötü görünümü konusunda uydurulmuş bir bahaneydi.² Rousseau, *İtirafılar* adlı dev yapıtında Matmazel de Lespinasse hakkında şunları yazar: "Sonunda bu hanım [d'Alembert] ile de yaşamıştır, onunla her şeyi onurlu biçimde paylaşmıştır ve bu, başka türlü anlaşılmamalı." Dahası, bu konuda Paris'te hoş olmayan bir söylenti de dolaşmıyor değildi. Bir kadın, kendi âşığını kıskandırmak amacıyla, d'Alembert lehine şu tür sözleri olan uzun bir ditrambos* bile düzmüştü: "Evet, bu adam bir Tanrı!" Ve âşığı onu şöyle yanıtlıyordu: "Ah, eğer o bir Tanrıysa, Madam, er geç sonunda yine de bir insan olmak zorunda kalacak!" Bu söylenti, gerçekte ise, temelden yoksundu. Çünkü Julie, hiçbir zaman kendi çocuklarının babası olmakla itham etmemiştir d'Alembert'i. Bütün olasılıklara karşın, d'Alembert'in Julie'ye olan tutkusu, Julie'nin en canlı olduğu 1760-1766 yılları arasında son bulur. Bunun dışında, d'Alembert onun için, kesinlikle bir baştan çıkarıcıdır; hoş, mükemmel bir hikâyeci, ince ve eşsiz bir dehadır.³ O tüm salonu gülmekten öldürürdü. Bu-

1 d'Alembert 16 Kasım 1717'de doğmuş, 29 Ekim 1783'te ölmüştür.

2 Charles Henry, -Julie de Lespinasse'in gözdesi ve d'Alembert'in saydığı biriydi- Matmazel de Lespinasse'ın Yayınlanmamış Mektuplar'ı üstüne yaptığı bir çalışmada bu konuya değinir.

* Lirik şiir, övgü.

3 d'Alembert'le küskünlüğünün ardından, Madam de Deffand iç geçirerek şöyle der: "d'Alembert'in sahip olduğu yetenek ve bu yeteneğin ona yaptırdıklarını hâlâ çılgıncasına seviyorum." *Yazışmalar* içinde, cilt I; s.430, 31 Mayıs 1767 tarihli mektup.

nunla birlikte, d'Alembert, doğrudan doğruya açıksözlü, saf, yalancılık nedir bilmeyen, şakacı, sütü çorbaya ve kötü inançlılara karşı zafiyeti olan birisiydi.¹

Gerçekte, Condorcet, bu tinsel babayla ortak birtakım noktalara sahiptir. Efendisinin neşesinden, canlılığından esinlenmese de, onunla benzer yargıları paylaşır; dostluk konusunda, matematik bilimler ve yalnızlık zevki konusunda aynı düşünceleri paylaşırlar. D'Alembert, bu bulunmuş çocuk² kendi geometri eğilimini dayatıncaya kadar birçok zorlukla karşılaşmıştı. D'Alembert, Guatre-Nations Kolejinin en parlak öğrencisiydi, o da tıpkı Condorcet gibi, matematik ve fizik öğrenimi görmüştü, ancak sonradan, Hukuk Fakültesinde uzun yıllar boyunca dersleri izlemek için zorlanmıştı. Hukuk fakültesinden lisans almış, ancak savunma yapmayı reddetmişti. Daha sonra ise, kendi isteğiyle tıba yönelmişti. Ancak bir an bile matematik öğrenmekten geri durmamış, dostları onun bu delice hevesinden her zaman yakınıp durmuşlardı; onun "şöhretin kötü bir örneği" olduğunu tekrarlamışlar, bir süreliğine artık bilim yapmaktan vazgeçmesini önermişlerdi. D'Alembert kendini bir kez tıp bilimine adamaya karar vermişti, ancak matematik bilimler hâlâ düşüncelerini kamçılıyordu, yavaş yavaş, bu tür kitaplar onun odasını doldurmaya başladı. Tıp biliminden kısa zamanda ayrılan d'Alembert, o sırada henüz 20 yaşında var, yoktu. Ve hiçbir şey, onun büyük bir geometrici olmasına engel olamayacaktı.

Condorcet'yle ilgilenmeye başladığında, Condorcet 20'sinde, d'Alembert ise 46'sındaydı. Şu halde, onun babası olacak yaş-

1 1760'da d'Alembert kendi otoportresinde şunları yazıyordu: "Şiddete varıncaya kadar öfkeli ve sabırsız, kendisini yaralayan, tüm sinsi tavırlara karşı tahammülü olmayan, ama temelde oldukça yumuşak, yaşama isteğiyle dolu, yönetme konusunda yetersiz..." J. Bertrand tarafından yayımlanmış olan Otoportre. ss: 187-193.

2 O, Mme de Tencin'in gayri meşru oğluydu, doğar doğmaz bir kilisenin merdivenlerine bırakılmıştı, topçu generali, Şövalye Destouches, 1726'da ölünceye kadar onun bakımını üstlenmişti.

taydı ve ondan başka hiç kimse, Condorcet'nin bu önüne geçilmez tutkuyu, pozitif bilimlere olan aşırı ilgisini kavrayacak güçte değildi. D'Alembert tüm yaşamı boyunca matematik bilimlere karşı hayranlığını yitirmedi. D'Alembert'in bu pozisyonunu, Julie kibarca ama alaylı bir şekilde dile getiriyordu: "O, asla Voltaire'in hızına erişemez; o, zaman hakkında (yaş hakkında) şöyle diyordu: *'Her şey yok olur, sadece aşk direnir zamanla.'* d'Alembert ise şöyle düzenliyordu bu düşüncüyü: *'Her şey tükenir; bir tek cebir yok olmaz zamanla.'*¹ Çok sonra, 1770'deki bir sinir bunalımının ardından, d'Alembert, Lagrange'a duyduğu acıyı, artık hiçbir şey yapamayacak bir durumda olduğunu, belki de yaşamının sonuna yaklaştığını, "geometrici yönden çökmüş" biri olduğunu anlatıyordu.² Gerçekten de matematik bilimler onun için "bir metresti". 70'li yaşlarında, Condorcet de aynı tutkuyla yanıp tutuşmuştur. Her şey kötüye doğru gittiğinde, onun da ruhunun beslendiği temel kaynak matematikti ve yaşam, o olmadan katlanılmazdı. O, ne astronomiyi, ne de fiziği seviyordu; buna karşılık, geometri "her şeyi düzelterek tek şeydi."³ Dahası, Condorcet, tüm ansiklopedistlerinkinden farklı olan d'Alembert'in matematik anlayışını paylaşıyordu. Eğer, "Buffon ve Diderot için, kesinlik, matematiğin ispatlama yöntemlerinin kullanımına kesin biçimde bağlı değilse; d'Alembert için, bir bilgi sadece matematiksel bir yargı içerdiğinde kesindi, böyle bir bilgi, geometri yöntemleriyle de kontrol edilebilir olmalıydı."⁴ Condorcet, d'Alembert'in anlayışını benimsemişti, bunu daha sonra belli bir bağnazlıkla kanıtlamaya girişse de.⁵ Kendi ruhani babasının tarzında düşünceler üreten Condorcet için şu halde, kendi mutluluğunun en büyük güvencesi ve gerçekliği; "matematik"ti.

1 Julie de Lespinasse'tan Condorcet'ye mektup, Temmuz 1769.

2 d'Alembert'ten Lagrange'a mektup, 22 Aralık 1780.

3 Turgot'ya mektup, Ekim 1773.

4 Roshdi Rashed, "Condorcet, Toplum ve Matematik" Hermann, 1974, s.23.

5 "D'Alembert'e Övgü", 1783, Yapıtlar, 3. Cilt, s.79.

D'Alembert'in Condorcet üzerindeki etkisi, sadece entelektüel düzeyde değildi. Ona bağımsız düşünmeyi, soylu duygular içinde olmayı da öğretmiş ve Condorcet, bu görgül kurallara hayatının sonuna değin bağlı kalmıştır. D'Alembert, ona paraya aldırılmayı öğretmiş; saray çevresinde bulunanlarla belli bir yakınlık kurmasında da yardımcı olmuştur. Tüm bu konularda d'Alembert'in yaşamı da mutlak anlamda bir örneklik niteliği taşımaktaydı. 1752'de, d'Alembert, *Büyük Adamlar ve Edebiyatçılar Üzerine Deneme* adlı bir yapıt yayımlamış ve bu, tüm entelektüel dünyada büyük bir gürültü koparmıştır. Bu yapıtında, d'Alembert, düşünmede yetkinleşmiş insanların sahip oldukları köle ruhluluktan, "Korunma (himaye altına girme) çılgınlığından" ve böylelikle, büyük kimselerin erişmeyi umdukları saygınlık ve soyluluktan söz etmekteydi. Condorcet'nin de deyimiyle, bu, en çetin derslerden biriydi. "Bu dönem, edebiyat adamlarının tutumlarında gözlenen değişim açısından bir dönüm noktası olmuştur," der, "bu tarihten sonra, edebiyatçılar arasında yaygın biçimde rastlanan abartılı tavırlar ve dalkavukça tutumlarda ciddi bir azalma kaydedilmiştir." Moda, şimdi, özgürlüğün ve bağımsızlığın yazılıp çizilmesi modasıdır. Hiç kimse, bu konuda, d'Alembert'ten daha çığırtkan değildir. O, Fransız Akademisine seçilmek için, tıpkı Bayan de Pompadour'un bir pansiyon elde etmek için saraya yaptığı başvurular kadar çaba harcamıştır. Büyük kimseler memnuniyetle şöyle demekten yanaydılar: "Olabilmişse saygın, olabilmişse değerli bir kimse olarak selamlarz onu."

İnsanlar arasındaki eşitlik, Condorcet için, sadece felsefi bir postüladan, bir varsayımdan başka bir şey değildi; bu, aynı zamanda, ahlaki bir gerçeklik, toplumsal açıdan acil bir çözüm gerektiren bir konuydu. Çok erkenden, o, paraya olan nefretini ortaya koymuş, onun gücünü küçümsemiş, Bakan Turgot'nun idaresi altında yaşanmış olan deneyimlerin güçlendirilmesinin

ateşli bir taraftarı olmuştur. D'Alembert örneğinde olduğu gibi, Turgot'ya karşı da olabildiğince sadık kalmayı ve belli bir mesafe içinde olmayı bilmiştir. Buna karşılık, Devrim'in sürekli düşmanlarınca üretilen yalanlarla da savaşmak zorunda kalmıştır; onun Versailles'da kur yaptığını hiç kimse görmüş değildir.

Sonuçta, babasının tek varlığı da Condorcet, bu tinsel manevi evlattır. Ayrıca, bilimsel ilişkileri bir yana, d'Alembert, Condorcet'yi dönemin birçok parlak kadın ve erkeğiyle tanıştırmıştır. Böylelikle, Condorcet, Madam Geoffrin'in, Hêlvétius ve d'Holbach'ların salonlarına girme fırsatını bulmuştur. D'Alembert, onu bazı özel kimselerle de tanıştırmıştır; Chastellux, Marmontel ve Turgot; edebiyat adamlarından; rahip Morellet, Saint-Lambert, Suard ve La Harpe gibi. Condorcet'nin kilise adamları ve filozoflarla ilk karşılaştığı yer de Julié'nin salonudur; bu adamlar, Toulouse başpiskoposu Loménie de Brienne, d'Aix Başpiskoposu Boisgelin gibi kimselerdir. Yine orada liberal bir yargıç olan Malesherbes, ekonomistler Queshay, Dupont de Nemours ve Trudainê'le; yabancılardan, rahip Galiani, Lord Shelburne, Büyükelçi Caraccioli ve özellikle de Ansiklopedi'ye bağlı filozoflar olan Diderot, Duclos, Condillac vb. ile tanışmıştır.

D'Alembert ve Julie'nin dostlarıyla kısa sürede kaynaşma imkânı bulan Condorcet için, kendisi için ilerde ikinci bir manevi baba niteliği kazanacak olan Turgot özel bir öneme sahiptir. Turgot söz konusu olduğunda, onun için akan sular durmaktadır; Turgot, eşine ender rastlanan bir adam, büyük bir dehadır. Limoges'teki çoğunluk, onu Paris'e gelmesi için davet ettiğinde, en geniş biçimde kendini gösterme olanağını bulduğu bir döneme girmişti Turgot.¹ Turgot'yla Condorcet'nin tam olarak ne zaman

1 Turgot, 1761'de Limousin'in yöneticiliğine atanmış ve burada 1774 sonuna kadar kalmıştır. Bu tarih, onun bakan olduğu tarihtir aynı zamanda.

karşılaştıkları bilinmiyor, ancak yazışmalarının 1770 Martında başladığı kanıtlanmaktadır, Condorcet onunla olan dostluğunu "içten bir dostluk" olarak tanımlamakta, kişisel ilişkilerini en yoğun yaşadığı kişinin de yine Turgot olduğunu belirtmektedir.¹

1770'de Turgot, Condorcet'den 16 yaş büyüktü; yani tam 43 yaşındaydı. Bazı bakımlardan, yine de, Condorcet onu genç biri olarak anımsamaktadır. Babasının ailesinden kalan eski soyluluğu ve servetiyle Turgot, kilise yönetimiyle içli dışlı olan ailesi dolayısıyla parlak bir din eğitimi almış biriydi.² Hastalık derecesinde sıkılgan biri olduğu için kilise eğitimi, Turgot'ya ailesi tarafından seçilmişti. 1748 ile 1750 arasında, genç rahiplerle birlikte okuduğu -daha sonra da gençlerden rahip Loménie de Brienne, rahip de Boisgelin ve rahip Morellet gibileri çıkacaktır- Sorbonne'daki seminerlerde teoloji derslerini izledi. Turgot'nun sıkılganlığıyla nitelikli kişiliği en ayırıcı özellikleriydi. "Onun alçakgönüllülüğü ve sıkılganlığı yine de genç bir kızcağızı onurlandırmaya yetmişti. O, en sudan konularda bile konuşurken, gözlerine kadar kızarmadan yapamazdı."³

Turgot, kısa zamanda kilise eğitiminden vazgeçti, çünkü, "orada her zaman halkın genel yargılarıyla uyuşmayan bir bağlanma; çoğu, yanlış olarak görülen şeylerin birer inanç vesilesi; doğruların da birer günah olarak algılandığı yanlış bir düzen görüyordu."⁴ Ancak, Turgot'nun bu dönemki yaşamı Condorcet'ninkinden daha ağır bir utangaçlığın ve sıkıntının izlerini taşır. Tıpkı Condorcet gibi, o da dünyadan nefret ediyor, alçak

1 10 Mart 1770 tarihli mektup.

2 19. yy.dan itibaren Turgot ismi İngiltere'de bile tanınmaktaydı. Bu ailenin uzantılarından biri Normandiya bölgesine yerleşmişti. Büyük kardeşi Marki unvanını taşıyordu. Babası, bir ticaret memuruydu ve daha sonra büyük bir göreve atanmayı başarmıştı.

3 18.yy ve Devrim Hakkında Rahip Morellet'nin Yayınlanmamış Bildirileri, 1. cilt, ss: 11-17., Cenevre, 1967.

4 Condorcet, "Turgot'nun Yaşamı", Yapıtlar, 5. cilt, s.2.

sesle konuşuyor ve gittiği her yerde sıkıntılar içinde kıvranıyordu. Bundan kaynaklanan bir yetersizlik olarak, kendi öğrencisinin de aynı deritten mustarip olduğu bir sıkıntıyı paylaşıyordu: Belagatten yoksunluk. Turgot, Condorcet kadar üzüntülü bir solcuydu. Dahası, hiç evlenmediği düşünülürse bir tek metresinden başka hiç kimseyi tanımamış olduğu bile düşünülebilir. Ancak bu, dostlarına olan bağlılığına ve duyduğu derin tutkulara engel değildi. Onun kesinliği, iyi yürekliliği, özellikle halkın iyiliğine duyduğu tutku, ondan "entelektüel" gençler ve devletin hizmetinde olan tüm bir kuşak için örnek bir insan çıkarılmasına yeterli olmuştur. Onun en yakın öğrencilerinden biri olan Condorcet'ye de, bu örneğin simgeleri, sözelimi, kişisel erdemlerden önce toplumsal erdemlerin zorunlu olduğu gerçeği; özel çıkarlardan önce halkın iyiliği çıkarının benimsenmesi gibi idealer geçmiş bulunuyordu. Matematik problemleri, Condorcet'yi zamanla, eksiksiz bir toplum organizasyonu düşüncesine götürdü. Sonuçta, Turgot da, ona belli bir süreç içinde edindiği politik görüşünü ve kendi dünya tasarısını aktarmıştı. "Onların düşünceleri, umutları, duyguları, birbiriyle tümüyle özdeşti. Bu konuda birbirinden farklı hiçbir davranış sergilememiş olduklarını düşünmek, insana imkânsız gibi geliyor. Bununla birlikte Turgot ve Condorcet arasında gözle görülür bazı nüanslar da yok değildir."¹

Onların ortak ideolojilerinin ve ilgi alanlarının benzerliği, iki arkadaş arasında, Turgot'nun ölümüne değin derin bir dostluğun kurulmasına araç olmuş, bu dostluk hiç değişmeden sürüp gitmiştir.² Yazışmalarının sayısı zengin bir arşiv niteliği sunar. Bu yazışmalar da kanıtlamaktadır ki, karşılıklı fikir alışverişinden, karşılaşılan zorluklara değin birçok konuda birbirleriyle yardımlaşmışlardır. Turgot'nun Limousine görevi süresince

¹ Arago, *Yapıtlar*, s.68.

² Turgot 18 Mart 1781'de ölmüştür.

(1777'ye kadar), Condorcet, başkentte olup biten ne varsa, hepsini Turgot'ya bildirmekte, ona kendi aşk acılarını anlatmakta; felsefeden, ekonomi, politika ve romanlara varıncaya kadar her şeyi bir bir sayıp dökmektedir. Turgot da ona bitmek tükenmek bilmez matematik, fizik ve kimya soruları sormakta, ara sıra da kendi ortak dostlarından söz etmektedir. "Sürgün bir bakan kadar üzgün" biri olarak Parislilerle tüm ilişkilerini kopardığında da, Turgot, yine, genç dostunun dinamizmine ve dostluğuna ihtiyaç duymaktaydı.¹ Başkente yeniden döndüğünde ise Julie de Lespinasse, Ribemont'daki Condorcet'ye şunları yazmaktaydı: "Sizin yokluğunuz Bay Turgot için dayanılmaz bir boşluk yarattı, bu boşluğu hemen telafi etmeniz gerekiyor."² Lespinasse daha pek çok kere Turgot'nun Condorcet'ye duyduğu bu yakın dostluğu anımsatma gereği duyacaktır.

Bu iki güçlü manevi babanın desteği ve iki kadının bağlılığı (Amélie ve Julie) ile, Condorcet, tüm dünyayla hemen hemen ilişkisini kesmiş gibidir. Kadınların gözünde, o, "yorulmak bilmez bir çalışma içinde amansızca kendini dağıtmaktadır." Öyle ki, Condorcet için, çalışmaktan daha önemli hiçbir şey yok gibidir; günde en az 10 saat, kendi odasına kapanarak yalnızlık içinde çalışmaktadır. Paris'te ya da Ribemont'ta olsun, dostlarını endişelendiren tek nokta budur. Yine de, o, Julie'nin dediği gibi; "zaman kaybetmeyi hiçbir zaman göze alamayacak birisidir." 1770'de, Condorcet, bilim dünyasına artık çoktan damgasını vurmuştur. Ancak, onun ruhu soyutluklar evreninde öylesine rahatlar, öylesine huzur içinde olurdu ki, bunun dışında başka hiçbir çalışma ya da çabaya gerek duymazdı. Çok sonra öğrenecektir ki, rakamlarla ilgilenmekle ne toplum, ne de insanlar değişebilir; ve burası somut olayların alanının başladığı yerdir.

1 Turgot'dan Condorcet'ye mektup, 6 Nisan 1772.

2 Julie de Lespinasse'tan Condorcet'ye Mektup, Nisan 1771.

2. BÖLÜM

BAĞLANMA (1770-1774)

1770'li yıllarda Condorcet, kendi yorumlarıyla çağdaşlarını hiç de şaşırtmayan bir mecraya girdi. Bu, gerçekten de, parlak bir matematikçiden beklenen bir tutumdur; tüm zamanını artık sadece denklemler arasında geçiriyordu. Fransız devriminden önce hemen hemen tüm meslektaşlarının izlediği tutumdur bu. Euler, Bernoulli ya da Lagrange gibi en büyüklerin bile, kent işleriyle uğraşmak için bir an olsun pergellerini ellerinden bırakmadıkları bir dönemdeydi Condorcet. Evlenmek bile, onlar için bağışlanmaz bir şeydi

Condorcet onlar gibi ölmeyecekti. Hiçbir zaman matematik çalışmalarına ara vermeksizin -en son anına dek bu işi yapacaktı- politik, toplumsal, ekonomik ve felsefi alanda da düşünceler ortaya koyacaktı. O, bilim adamının ideal bir örneğiydi, -sezgisi, objektifliği ve anlatımıyla- ne yergilerden, ne de tartışmalardan korkacak birisiydi. Sadece integral hesaplamasında değil, tutkulu

bir ideolog olarak da, bu genç çekingен adam, kendini olgunlaştıracığını düşündüğü hiçbir şeyden uzak kalamazdı. Fazla ortodoks olmayan bu tutumun iki temel nedeni vardı: 1) olağanüstü entelektüel bir çevrede bulunması, 2) kendi kişilik mizacı.

Ansiklopedistlerin Sonuncusu

D'Alembert matematikte usta biri olmasının yanında, aynı zamanda Diderot'yla birlikte, *Ansiklopedi* hareketinin babalarından da biriydi. 1751'de kaleme aldığı ünlü *Hazırlık Söylevi*, onu aydın kitle önünde şöhrete ulaştırmış, olağanüstü iki çalışması *Dinamik Üstüne* ve *Rüzgârların Genel Teorisi* ise -30 yıl sonra bile Lagrange'ın gözünü kamaştırmıştır bu yapıt- bu şöhreti daha da pekiştirmiştir.¹ Bunun ardından, d'Alembert sırayla matematik, edebiyat, felsefe, şiir ve müzikle de uğraşacaktır. Condorcet, onun himayesine girdiğinde (1765), d'Alembert, *Cizvitlerin Yıkılışı* üzerine son yapıtının uyandırdığı tepkilerle meşguldü. Ardından da akışkanlar mekaniği konusunda çalışmaya başlamak üzereydi. Eğer bu büyük bilgin uzman diye adlandırılabilirlerse bile şaşırtacak bir niteliğe sahip idiyse, bu, tamamıyla, ansiklopedist bir anlayıştan hoşlandığı içindi.² Julie de Lespinasse ise onun ansiklopedist tavrından şöyle söz ediyordu: "Onunla felsefe, güzel sanatlar, bilim, yönetim, hukuk bilimi ve daha pek çok konuyu konuşun; onu dinlediğinizde, eminim ki, günde en az yüz kere bu adamın hiç rastlamadığınız oranda şaşırtıcı birisi olduğunu göreceksiniz. Bilmediği hiçbir şey yok, onun ilgisinden kaçan hemen hiçbir şey yok gibi. Saraydaki insanların soyağacı da dahil, tüm olup bitenleri, tüm bilimsel formülleri biliyor, modada söz sahibi olan kişilerin isimlerini, şehir bilgisini, vs... ezberden söyleyebilir. Hafızası, hiçbir

1 Lagrange'den d'Alembert'e mektup, 10 Temmuz 1778.

2 G.G. Granger, *a.g.e.*, s.12. "İnsan bilgisinin evrensel anlayışı..."

şeyi unutmayan mükemmel bir işleyişe sahip..."¹ Condorcet, Diderot'nun bu büyük serüvenine katılan üç büyük adamın hayatları boyunca benimseyip savundukları ansiklopedi ruhuna sıkı sıkıya bağlıydı. D'Alembert'ten başka Voltaire de Ansiklopedi için birçok makale yazmakla görevlendirilmiş, Turgot, daha genç yaşta, Julie'nin sözünü ettiği eklettizm (derme çatmacılık,) konusunda onu üne kavuşturan 5 makale yazmıştı. Bunlar sırasıyla: Etimoloji, Varoluş (*Existence*), Genleşirlik (*Expensibilite*), Vakıflar (*Fondations*), Fuarlar ve Pazaryerleri (*Marchés*) idi. Büyük yapıta katkıda bulunmak için oldukça küçük yaşta olan Condorcet (ilk cildin yayımlandığı sırada henüz 8 yaşındaydı) bu ruhtan esinlenerek, ikinci kuşak bir ansiklopedist olarak yetişme imkânı bulmuştu. O, ansiklopedistlerin sonuncusu değildi. Onun matematik mantık anlayışı, onu genelleştirilmiş bir sistematizasyona doğru sürüklüyordu; bu ise, evrensel bir merakın doğurduğu bir eğilimdi.

Condorcet döneminin bilimlerini en iyi tanıyan insanlardan biriydi. 1772'de, yazmaya başlamıştı, Akademi sekreterliğine Grandjean de Fouchy'nin geçtiği dönemde, 1666 ile 1699 yılları arasında ölmüş olan tüm Akademi üyelerinin biyografik notları Condorcet tarafından tutulmuştu. Ardından, çağdaş akademisyenlerin biyografik notlarını tuttu. Toplam olarak 1773'ten 1790'a kadar 61 övgü kaleme aldı. Bu övgüler; bilimlerin gerçek bir tarihini oluşturma yolunda hizmetlerde bulunmuş kimseler için yapılmış bir sunguydu. Bu sanatta oldukça başarılı olmuş olan Fontenelle'e karşılık, Condorcet, objektif yargı ve belgenin yerine retoriği geçirmişti.² O asıl dikkatini kimya, botanik, haritacılık, tıp ya da askeri deha gibi konulara veriyordu. Yine aynı tutkuyla meridyenler kadar, şeker kamışı kültürü ve kadavralla-

1 "Condorcet'nin Portresi" s.628.

2 Bu objektiflik isteği onun övgülerinde yerini, kutsal şeyler biliminin (*hagiographie*) ve hoşgörülüğün (*condescendence*) eşit biçimde reddine bırakıyordu.

rın teşrihiyle de ilgilenmekteydi. Dahası, o, kendisini bir an önce toprağa gömmek isteyenlerle olan kavgalarını unutmak için de daima olağanüstü bir çaba harcamaktaydı.

Sonunda, editör Panckoucke, *Ansiklopedinin* yeni bir baskısını yapmak istediğinde, Condorcet, tüm doğallığıyla, kurulacak yeni ekibin bir üyesi olmaktan geri durmayacaktı. İlk defa olarak, 1776-1777'de d'Alembert'le ortak bir çalışma içinde, *Ansiklopedi*'ye *Ek*'in matematik kısmını hazırlamış, matematik analizleri maddelerinin yeniden yazımını üstlenmişti; bu bölüm hemen hemen bir önceki baskıda hiç yer almamış bir bölümdü.¹ Yine Panckouske, 1781'de, bu sefer *Metodik Ansiklopedi* adıyla yeni bir basım tasarlamış, ancak d'Alembert, bunun için gerçek anlamda hiçbir çaba harcamamış; ilk kuşak ansiklopedistlerden tüm şevkiyle işe koyulan tek kişi Condorcet olmuştu.²

Haksızlık Saplantısı

Genç matematikçiyi, takılıp kaldığı soyut patikadan ayıran bir başka neden de; yaşamı boyunca adaletsizlik düşüncesine saplanıp kalmasıdır. "Yaşamın ortalama sarayına hapsolup kalmış bu sakin ve ılımlı ruh" diyordu onu çok yakından tanıyan Julie; "Zulümler ya da herhangi bir yerde yaşanan bir haksızlığı haber aldığında birdenbire yakıcı bir ateşe dönüşüyordu; insanların özgürlüğünü ve mutsuzların erdemini savunmak, ona en pahalıya mal olan konulardı; gitgide bu çabası, önlenemez bir tutku olup çıkacaktı; onunla ısınıyor, onunla heyecanlanıyor, onunla seviniyor ya da kahroluyordu, bu konulara geldi mi, tutkulu ve ateşli bir ruhla kalemine sarılıyordu."

-
- 1 1751 ila 1757 arasında ilk 7 cildin yayımlanmasının ardından, bir tek yıl içinde (1765'te) 8 ila 17. ciltlerin yayımı için tam 8 yıl beklemek gerekmişti).
 - 2 *Ansiklopedi*'nin Matematik ciltleri 1784, 1785 ve 1786 yıllarında yayımlanmıştır.

Condorcet'nin iki farklı yüzünü ortaya koyan bu portresi, bazı dostlarının yoğun itirazlarına uğruyordu. Onu iyi Condorcet diye tanıyan kimseler, sektarizme (aşırı tutucu taraflılık) varan bir şiddetle kuşanmış olduğunda, bunu yadırgıyorlardı. Condorcet ise, haklılığına inandığı konuları dile getirdiği için kendisine burun kıvrıranlara karşı hiçbir ödün vermiyordu. Savunması kimseleri ezen rahipler ve yargıçlara karşı nefret yağıdırıyordu.

Belki de, Condorcet'nin iyiliğinin temelinde onun tutkusunun, duyarlılığının yoğunluğu yatıyordu. Bu tutku, kaynağını insanlar arasındaki eşitlik düşüncesinden, ahlaki açıdan ilkeli olmaktan ve Rousseau tarafından çok iyi açıklanmış olan şu doğal duygudan alıyordu: Acıma. Bu çifte motif, onun için başkalarının küçük düşürülmesine ve acı çekmelerine katlanmayı imkânsız kılıyordu. Çok daha erkenden; Condorcet, kendini, ezen kişilerin celladı sayıyordu, acı çeken insanlığa yardım etmek için kendine söz vermişti. Zengin ülkelerin çoğunda kaybolmuş olan siyahların köleliğini, eşitliklerin pek adil olmayan dağılımını üstüne vazife almıştı. Condorcet, insanlar arasındaki eşitsizliklere, cinsler arası eşitsizliklere karşı adalet önünde haksız duruma düşürülmüş kimseleri savunmak için kolları sıvayan tek kişiydi bu dönemde. O, insanların tümüne, hatta hayvanlara bile saygılı olmaktan bir an bile olsun vazgeçmemiş, çok erken bir yaşta av partilerinden ve bu tür eğlencelerin sağladığı zevklerden vazgeçmiş, böceklerin bile öldürülmesine sert bir tutumla karşı çıkmıştır.¹ Ölümünün arifesinde kızına şöyle yazmaktadır: "Senin insancılığın tüm hayvanlar üzerinde olsun; sana ait olanları asla mutsuz etmeye hakkın yok; onların naifliğine karşı acımasız olma; bu gerçek bir haksızlık olur; bu; ge-

1 "Hastane'nin övgüsü"nde, şöyle der: "Doğanın size büyük bir eli açıklık ve çalışmayla sunduğu her şeyi aynı dikkat ve özenle koruyunuz; bu, hal-kin iyiliği içindir; onlardan kendi payınıza düşeni azımsamanız ya da bu uğurda çaba harcamanız yararsızdır, emin olun ki, yaptığınız her kötü davranışın bedelini yine kendiniz ödeyeceksiniz." *Yapılar*, III, s.564.

rektiğinde katı yüreklilikle bizi cezalandıran doğaya karşı bir hakaret olur."¹

Duyarlı varlıklara karşı takınılan bu sıcak tavır ve onlara acı çektirenlere karşı Condorcet'nin yönelttiği başkaldırı, ustalarının çok ötesindedir Condorcet'de. Kuşkusuz, d'Alembert -yobazlara karşı filozofların şampiyonu- de tüm yaşamını bu tür bir hoş-görü için harcamıştır. Kuşkusuz Turgot da özgürlüğün düşmanlarına hiç aman vermemiştir; ancak, ne biri, ne de diğeri, Condorcet'deki gibi belli bir yakıcılığa erişmiştir. Bu manevi babalarla onun arasındaki gerçek fark, onun sadece bir bilgin ya da bir ansiklopedist olması değil -bu zaten ortaktır hepsinde- aynı zamanda büyük bir mevkisi olan devletin bir memuru ya da bir politikacı olması da değildir; her şeyden önce, yüzyıl kadar önce, büyük bir önseziyle kavradığı "bağlanmış bir entelektüel" olmasıdır. Onun tüm yaşamı, ilkeler üzerine olan düşünceleri ile bunları gerçekleştirmek için giriştiği mücadele arasında bölünmüştür. Şu halde, Condorcet, bir bilgin olarak tanımlanabileceği gibi, bir politika adamıdır da. Onun gözünde Akıl ile Adalet birbirinden asla ayrılamaz ve bu ikisi de politika biliminden ayrı düşünülemez. Bu, kendi ahlaki anlayışına karşı olmakla aynı şeydir.

Gaddarlık ve Aptallığa Karşı - Voltaire Örneği

Onun Voltaire'le karşılaşması, oldukça belirleyici gelişmelere neden olmuştur. Ferney Patriği, masumiyetin ve masumların savunusu için kalemi eline alan ilk edebiyatçıydı. Bu adam, adaletin hizmetinde büyük zaferler kazanma inancına sahipti. Onun varlığı, Condorcet için, önemli bir örneğin habercisiydi. Adaletsizliğin pençesinde kıvranan, haksızlığa uğramış insanları savunmaya girişmek ve insanları bu konuda bilinçlendirmek, tüm Avrupa'da bir yazarı hayran olunası bir üne ve saygınlığa kavuşturabilirdi. Calas ya da Lally de Tollendal'in anı-

1 *Condorcet'nin Kızına Öğütleri*, 1794, *Yapıtlar*, 1, s.617.

larını tazelemek, Sirven'i aklamak ya da Étallonde'yi eski saygınlığına kavuşturmak, yaşlı Ferney için oldukça kutsal davalardan sadece birkaçıydı.¹ Yazışmaları okunduğunda Ferney'in bu misyon için harcadığı çabanın önemi anlaşılabilir. Sadece kendi dostlarına, bu konularda mektup üstüne mektup yazmış, mücadelesine yardım edecek güçlü kimselere, avukatlara, büyük bir ısrarla çalışmalarından haberler iletmıştır. Kendi koruyucuları lehine bildiriler, biyografiler de yazmış, çalışmalarına yardımcı olan herkesi ayrı ayrı kutlamıştır.

Daha ilk karşılaşmalarından önce, Condorcet, Voltaire'in sadece yapıtlarının değil, aynı zamanda eylem adamlığının da ateşli bir hayranıydı. O, Voltaire'in ilk hicivsel piyesinde konu edindiği iki parlamento danışmanının adını taşıyan *Michaut ve Michel* ile parlamenterlere duyduğu nefreti de aynen paylaşıyordu. Asıl gülünç olanı, bu yazıyı Voltaire'e mal etmiş olmalarının Voltaire'i öfkeliendirmesiydi.² Başlangıçta, bu yazının yazarını kimse bilmiyor gibiydi. Voltaire, Schomberg'e şöyle yazıyordu: "Bu denli şiddetli bir yergi yazacak kadar gözü pek biri, yapıtının bana mal edilmesi karşısında nasıl bu denli korkak olabilir? Bu yapıt, bir şakadan başka bir şey değil".³ Üç ay sonra, d'Alembert'le beraber ton da değişmiştir: "O Sadece Aşıl kadar namusluydu (yani, dalkavuk!) ve Patrocle'un silahıyla savaşımayı tercih etti."⁴ D'Alem-

1 Calas; Protestanlıktan dönmesini sağlamak için kendi oğlunu öldürmekle haksız yere suçlanan Toulouse'lu tüccar -Mart 1762'de ölüm cezasına çarptırılmış, ancak Voltaire sayesinde 1765'te aklanmıştır. Lally de Tolendal; Hindistan'daki Fransız sömürgelerinin genel valisi. İngilizlere karşı Pondichéry'le uzlaşmıştır. İhanetle suçlanmış, ölüm cezasına mahkûm olmuş ve cezası 1766'da infaz edilmiştir. Onun davası da, kısmen yine Voltaire tarafından aklanmıştır. Sirven; kendi kızını Katolikliğe girişini önlemek için öldürdüğü iddiasıyla, haksız biçimde suçlanmış Fransız Protestandır. Gıyabında ölüm cezasına mahkûm edilmiş, bir süre İsviçre'de gizlenmiş, yine hakkında açılan dava, 1771'de Voltaire sayesinde düşmüştür.

2 "*Michaut ve Michel*" bazen Turgot'ya mal edilmiştir.

3 31 Ekim 1769 tarihli mektup.

4 12 Ocak 1770 tarihli mektup.

bert, kendi himayesindeki kişiyi (bu, Condorcet'dir) savunmaya girer; çünkü o da bu yazıyla ilgili polemige girmiştir.

1770 yılının başlangıcından itibaren d'Alembert hastadır. 29 Ocak'ta, II. Frédéric'e şunları yazar: "Sık sık tekrarlanan baş dönmeleri beni bitkin düşürdü, artık yazı yazmama bile izin vermiyor bu hastalık. Hiçbir şey yapamıyorum." D'Alembert aynı dönemde, Voltaire'e de, artık "bir budala olarak yaşamak" zorunda olacağından korktuğunu belirtir; 3 ya da 4 ay boyunca bu şekilde yaşayacağından kuşkulandığını söyler. Aylar geçer, ama durumunda hiçbir değişme olmaz.¹ Buna karşılık durumu daha da kötüye gider ve dostlarını endişelendirir, bunların başında da tahmin edilebileceği gibi, Julie de Lespinasse gelmektedir. Temmuz ayında, Julie, Condorcet'ye şöyle yazar: "Bay d'Alembert kritik bir durum içinde... artık uyumuyor, hiçbir şey de yemiyor, ancak, hepsinden de beteri, derin bir melankoli içine düşmüş olması... ruhu sadece acıdan ve sıkıntılardan besleniyor, artık hiçbir şey için girişimde bulunmuyor, tek kelimeyle yaşamı tehlikede."² Teşhis konmuştur: d'Alembert sinirsel bir bunalım geçirmektedir. Turgot ya da Lagrange'ın inandıkları gibi bunun nedeni yoktur; olsa olsa; aşırı entelektüel (zihinsel) bir çalışma içinde olması, ama hiçbir zaman yaptıklarından tatmin olmamasıdır. Julie'nin dostluğu ona yetmiyordu. Zira, birçok yıl boyunca onun dışında fazla kimseyle de ilgilenmemişti. İlişkileri gevşemiş, üstelik bu kaprisli kadının yersiz davranışları ve katı yürekliliğiyle iyice zarar görmüştü. D'Alembert'in naifliği ve iyiliği bu konuda hiçbir şey anlatmıyordu yine de. Sadece Julie'yi görmüyor, ama ona bağlanıyordu; Julie ise, kendisinden 22 yaş büyük olan Bay de Mora için çıldırıyordu... Julie, o, aldatmıyordu: "Benim dostluğum, en zorunlu oyalanmalar için yeterli değil" diyordu. Dolayısıyla da, o dönemde klasik bir

1 Frédéric'e 21 Nisan, 30 Nisan, 8 Haziran, 6 Temmuz 1770 tarihli mektuplar.

2 27 Temmuz 1770 tarihli mektup.

moda haline gelmiş olan tavsiyelerde bulunuyordu: İtalya'ya seyahat, bir dostunun da eşlik edeceği gezintiler.

Ribemont'tan fazla uzağa gitmemiş olan Condorcet, annesini biraz uzaklaşıp seyahat etmesi, d'Alembert'le birlikte gitmesi için ikna eder, ancak, artık hiçbir şeye karşı zevk duymayan d'Alembert direnir. Dahası, serveti, bir seyahat için yeterli değildir. "Bu, şu anki koşullarda bana imkânsız görünüyor, bu, hiçbir şey ödemededen yaşadığımız pansiyonlarda bile, ancak zar-zor geçinebiliyorum; durumum, yerimden kıpırdamama izin vermiyor; bunun için çok fazla para biriktirmek gerekiyor."¹ Julie'nin baskısıyla, d'Alembert, Frédéric'e doğrudan doğruya hoş bir mektup yazarak, ondan yardım ister, 6000 liraya ihtiyacı olduğunu söyler. Yolculuk hazırlıkları onu biraz neşelendirir; uzun bir seyahat tasarlar: "Eğer sadece Languedoc ve Provence'a gidersem ocak ayına kadar kalmayı düşünüyorum; İtalya'ya da uğrarsam mayıs ya da haziran ayında döneceğim."² Her şekilde, uzun bir yolculuğun tasarısını yapar d'Alembert. Condorcet'yle ikisi "yola çıkmak için botlarını cilalarlar" ve sonunda 16 Eylül'de Cenevre'de olmak için acele ederler. Protestan kentte biraz para bozdurduktan sonra, iki adam 25 Eylül'de Ferney'e varırlar; ve burada 10 Ekim'e kadar kalırlar. Bu kısa ikamet sırasında Voltaire'i de yanlarına alarak, üç dost, oldukça duygulu bir serüvene atılırlar. Voltaire'in ender gülümsediği, Condorcet'nin ise hiçbir zaman olmadığı kadar hoş tavırlar sergilediği, pek sıkıcı olmayan bir seyahate başlarlar. Ferney'in hoş bahçeleri altında nelerden söz etmişlerdir? Öncelikle, mektuplarda sözünü ettikleri şeylerden; d'Alembert'in üyesi olduğu Fransız Akademisi'ndeki işlerden, Saray'daki insanların dayanılmaz tutumlarından, Voltaire'in sevmeden duramadığı Richelieu dükü'nden; ve özellikle de felsefi ve politik sorunlardan. Üç adam hemen her

1 Lagrange'a mektup, 13 Temmuz 1770.

2 6 Eylül 1770 tarihli mektup.

şey üzerinde anlaşma içinde olmuşlar, birbirlerinin düşüncelerini karşılıklı desteklemek için gizli bir pakt kurmuşlardır. Bu uzlaşma, Voltaire'in 1778'deki ölümüne değin etkili biçimde sürecektir.

Buğday tohumları sorunu o sıralar en yakıcı sorunlardan biriydi. Hükümet, kıtlık dönemlerinde yararlanmak amacıyla buğday stoku yapmakla suçlanıyordu. Turgot bir yana, tohumların serbestçe dolaşımını savunan fizyokratlar, yeni bir düzenleme yapması için, entelektüellerin büyük çoğunluğunun desteklediği Terray maliye bakanına baskı yapıyorlardı. Fernel'deki üç ahabap da Turgot'nun tezlerini destekleme kararı aldı.¹ Her üçü de ticaret özgürlüğünün ateşli savunucuları oldular. Köylüden ve onun iyiliğinden uzak olan ve en eşitsiz vergilerin oluşturulmasına aracı olan bu angaryalar rejimini mahkûm ettiler. Aynı sert tavırla, hoşlanmadıkları kitapları yakan parlamentoya karşı da büyük bir mücadeleye giriştiler. Parklarda upuzun konuşmalar yapan d'Alembert ve Condorcet "hangi dereceye kadar Welches'lerin felsefeye karşı sert tutumlarının süreceğini" anlatmaya zaman da buluyorlardı. Konuşmaları zaman zaman da, Baron d'Holbach'ın son kitabı "*Doğa Sistemi*" üzerine gelip dayanıyor, bu yapıtın içerdiği güçlü ateizm fikrinin yarattığı skandallar ve bu skandalların felsefe klanı birliğini tehdit eden yönünden konuşuyorlardı. Bu kitap Voltaire'i bile korkutmuştu, çünkü o, d'Alembert'in liberal girişimleri ve felsefesine karşı, bu kitaptan çıkarılacak payı çok iyi görüyordu. Şöyle diyordu: "Şu lanetli *Doğa Sistemi* tarif edilemez bir kötülüğe sahip." Çünkü Voltaire felsefe birliğinin yaşadığı bölünmeyi görüyor, bundan dolayı da derin bir endişe duyuyordu.² Voltaire, d'Alembert'in temsilciliğinde, Diderot ve d'Holbach'ın radikal

1 Voltaire'in Chabanon'a mektubu; 28 Eylül 1770.

2 Voltaire'den Grimm'e mektup, 10 Ekim 1770. Voltairyen terminolojide "Welches" deyimini, hoşgörüsüz, miskin ve darkafalı Fransızları simgeliyordu.

kanadına karşı, daha ılımlı bir kamp kurma hazırlıklarına girişti. Üç arkadaş, yine aynı öfkeyle "Belzébuth-Holbach"ın kitabına karşı yasaklama emri çıkaran Parlamento'ya da ateş püskürüyordu. "Belzébuth-Holbach"a karşı getirilen suçlama, felsefe dünyasına yapılan bir saldırı olarak değerlendirilmişti. Ancak bu "İğrenç olan"a karşı kutsal bir birlik oluşturulmasına yetmedi; bu sözcükle ifade edilmek istenen şey, dinsel hoşgörüsüzlük'tü. Buraya varıncaya kadar, Raton-Voltaire ikilisi, sadece Bertrand-d'Alembert'le bir sayılıyordu; ancak şimdi sahnede ikinci bir Bertrand vardı: Condorcet. D'Alembert, Condorcet'yle birlikte Paris yolunu tuttuğunda, Condorcet, zamanın en büyük konuları üzerindeki düşüncelerini bayağı ilerletmiş bulunuyordu, bunun yanı sıra, her ikisi arasındaki dostluk da her zamankinden daha güçlü bir düzeye erişmişti. Ferney'e yapılacak iki haftalık ziyaret için Condorcet'yi ikna eden d'Alembert, "halkın iyiliği" adına böyle bir ziyaretin taşıdığı önemi anlatıp duruyordu. Bununla birlikte, insanların bulundukları koşulların ilerlemesi kadar, yapılacak bilimsel çalışmaların da önemini vurguluyordu.

Ferney'e 10 Ekim'de hareket eden iki dost, bir buçuk ay sonra Paris'e geri dönecekti. Burada, Languedoc yolları üzerinde yaptıkları aylıklıkları uzun uzadıya anlatırlar. Ancak İtalya sorunu artık gündemde yoktur. D'Alembert, Bellechasse caddesindeki dostlarını ve Julie'yi görmek için mola verir.

27 Kasım'da Paris'e dönüşte, Condorcet, Turgot'ya yazdığı bir mektupta, yaptıkları seyahatin sonuçlarını gözden geçirir. D'Alembert'in sağlığı yerindedir ve Voltaire, kendisini baştan çıkarmıştır: "Onu (Voltaire) öylesine yorulmak bilmez bir çaba ve zekâ dolu buldum ki, neredeyse bir ölümlü olmadığına inanıyorum geliyor. Eğer Rousseau'ya karşı biraz adaletsiz ve Fréron'un aptallıklarına karşı aşırı hassas bir yanı varsa, bu yönü bile nasıl zengin bir insan olduğunu ortaya koymaya yeter."¹

1 Condorcet'den Turgot'ya mektup, 27 Kasım 1770. Condorcet ve özellikle d'Alembert, Voltaire'in öfkesine karşı Rousseau'yu durmaksızın savunmuşlardır. Bu konuda d'Alembert, 4 Aralık 1770'de Voltaire'e şöyle yazar:

Parlamenteer Despotizm

Condorcet, Paris'e henüz dönmüştü ki, Kral ile parlamenteerleri arasında bir savaş patlak verdi. Temelde ise, sadece Bretagne'da yerel bir çatışma söz konusuydu, Rennes parlamentosu ve onu yöneten bölge řefi dük d'Aiguillon bu çatışmanın başrolündeeydi. Ancak, çok geçmeden Rennes'deki çatışma, diğere parlamenteoların da müdahalesiyle sonuçlandı; Rouen ve Paris parlamenteoları da çatışmaya katıldılar. 3 Aralık'ta Condorcet, Turgot'ya şunları yazıyordu: "Bizim parlamenteomuz da ateř hattında; Kral, parlamenteoya uyarı niteliğinde bildiregeler gönderdi, bir kere daha onun birleşmesini savunuyor..." Edebiyatçıların birçoğu da Kraliyet zorbalığına karşı silahtlanmışlardı; Condorcet ise bu özgürlük düşmanlığına katılanlara karşı memnurluk duyuyor; "ansiklopedistler olarak kendini ortaya süren bu baylarla" alay ediyordu. Korkunç Denis Pasquier, -Voltaire'in "cansız öküź" lakabını taktığı kiři- olduķa haksız bir suçlama karşısında kendisini iyi bir şeytan olarak savunmaya kalkışıyordu. Bu tip insanlar "monarşinin en alçak yapıtlarını oluşturmuşlar, 7. Charles'a karşı girişilen yargılamadan *Doęa Sistemi*'nin yargılanışına kadar" bayağılığın simgesi olmuşlardı.¹

21 Ocak 1771'de parlamenteerler sürgüne gönderildiğinde ve tüm yetkileri ortadan kaldırıldığında, Condorcet, tıpkı Voltaire gibi, şansölye Maupeou'yu alkışlamaya gitmeyenler arasındaydı. O, bununla birlikte, protestocular kampıyla da birleşme içinde değildi. İtalya'ya dönmüş olan Beccaria'ya, tüm bu olayların uyandırdığı hoşnutsuzluğu şöyle anlatıyordu: "Kuşkusuz, siz de, bizim yargı sistemimizin çarpıklıklarını yakından biliyorsunuz, şövalye de la Barre intikam alıyor, ya da en azından kendi katillerini cezalandırıyor, ancak sanmayınız ki, bu olaylar,

"Sevgili yol arkadaşım, kendi yaşamında en mutlu kimselerden biri olarak, siz de yüreğinizdeki her şeyi seviyor ve orada olup bitenler yüzünden yanıp tutuşuyorsunuz."

1 Condorcet'den Turgot'ya mektup, 4 Aralık 1770.

bu tür cinayetlere bir neden oluştursun. Eğer onlar, acımasızlıktan çok, aldırılmazlıkla yüklü bu aptallıkla sadece masum bir kan döktülerse, yine de haklıdırlar ve kendi önyargılarının isteğiyle bize işkence etme yeteneğiyle donatılmışlardır. Ancak onlar, güçlü bir adama (d'Aiguillon'a) saldırdılar, onlar sanıyorlardı ki, bu adam kendilerine karşı yasaları daha da güçlendirip aleyhlerinde uygulamalarda bulunacak. Onlar yanıldılar... Yine de hoşla gidecek hiçbir şey yok bunda. Bu tür yargılar fanatik düşünceleri ve yoz davranışları, en barbar eğilimleri uyandırmaktan başka hiçbir şeye yaramayacaktır."¹

Condorcet'nin konumu, dönemi düşünüldüğünde, alınabilecek en bilinçli konumlardan biridir. Voltaire, kraliyet devlet darbesini, her zamanki düşmanlarına karşı girişilmiş bir zafer olarak alkışladığı halde, Condorcet, iki düşmanın sırt sırta verdiğinden emin bir tavrı sergiler. O, kraliyet müdahalesini coşkunlukla karşılıyordu; ancak bir şartla; eğer bu, adli hataların ve bu yolda işlenmiş olan cinayetlerin sonu olacak; dürüst ve liberal yeni bir hukuk bünyesinin oluşturulmasını sağlayacaksa. Ancak, o çok iyi biliyordu ki, eski parlamenterlerin yerini alacak olan "*Sarılar*", kraliyet despotizmine sunulmuş güvencelerin ve yine aynı aldatmacaların hüküm sürdüğü bir çarkın işleyişi için seçilmiş olacaktı. Öte yandan, bu özgürlük adamı, kaşeli mektupların çare olacağı bir düzene de değer vermiyor, düşman parlamenterlere karşı iyi bir çözüm örneği sunacaklarına kuşkuyla bakıyordu. İki güçlü dostunun onlar arasında bulunuşu bile bu kuşkularını dağıtmaya yeterli olmuyordu. Bu isimleri açıkça belirtmese de, biz bu iki dostun, büyük ihtimalle Achille- Pierre Dionis ve diğerinin de Malesherbes olduğunu tahmin etmekteyiz. *Ansiklopedi*'nin en karanlık günlerinde bile, Malesherbes kitaplığın başında sansürü idare ediyor, Sarayın bu yönde attığı adımlara hayranlık duyuyordu.

1 Condorcet'den Beccaria'ya mektup, 1771.

Bir Başka Adalet Kavramı

Kendi kuşağından birçok insan gibi, Condorcet de, Beccaria'nın ünlü çalışması *Cürümler ve Cezalar Üstüne* ile haşır-neşir olmuştu. Malesherbes, Turgot ve d'Alembert bu yapıtın savunucusu olmuşlardı. Morellet, Beccaria'yı Paris'e getirtmiş, yapıtın burada yapılan çevirisi büyük bir etki uyandırmıştı. Çekingen ve az konuşan biri olan bu İtalyan, Condorcet'le dostluğunu şu sözleriyle ifade eder: "İnsanlığın iyiliği için çaba harcayan bu ünlü kişiye karşı derin bir dostlukla doluyum." Beccaria kendi mektuplarını da "en çabalı insanlara yaraşır biri" olarak imzalıyordu. Eski parlamenterleri yargılarken onun tezlerini referans alan Condorcet, yeni parlamenterleri değerlendirirken de ondan yararlanmıştı. Eğer suçlu bulunan hukuk bilimi, insanca ve haklı düşüncelere göre oluşturulmuşsa, eğer orada cezalar yumuşatılmış, ateş ve tekerlek işkenceleri hafifletilmişse, tüm yararsız uygulamaları ortadan kaldıracak yeni bir düzenleme içine girilmişse, vs... Condorcet tüm bunlardan şu tür bir sonuç çıkarmaktaydı: "Demek ki, bize yararı olmuş birini sürgüne gönderip despot birini de seveceğiz; ülkeyi yasalarla değil de kendi keyfi iradelerine göre yöneten iki yüz zalimi hak etmedikleri mevkilere getireceğiz, öyle mi?" Maalesef, yeni parlamento, bir öncekinden pek de aşağı kalır değildi. Eski "küstah ve hain", diğeri "kibirli ve acımasız"dı; şu halde, her ikisi de fanatizmin ve aptallığın sözcüsü durumundaydı.¹ Şu durumda, üçüncü bir parlamento gerektiği sonucuna varır Condorcet. Bu arada, Turgot'yla birlikte, suçlu adaletin reformasyonunu ve bu uğurda atılacak adımları da Şubat-Temmuz 1771 arasında uzun boylu tartışmaya koyulur. Condorcet için, Turgot, mümkün olabilecek en iyi muhataptır. Paris Parlamentosu'na 8 yıl süreyle dilekçe üstüne dilekçe yazmıştır Turgot. (1753-1761) O, aynı zamanda İngiliz kültürünü almış birisi olarak, hukuki

1 Condorcet'den Voltaire'e mektup, 22 Temmuz 1774, *Yapıtlar*, 1. cilt, s.37.

olaylarda teoriyle pratik arasında önemli yaklaşımları olan bir filozoftur.

Sabık hukuk sistemine ilişkin bu yazışmalar, sonunda İngiliz adaletinin güzide uygulama örneklerine gelir dayanır. Turgot, bu iki adalet sistemini birbiriyle kıyaslamayı reddettiği halde, *apriori* olarak "sabık adalet sistemiyle iyi bir prosedür oluşturma'nın olanaklarına" ilişkin akıl yürütmekten de geri durmaz, sonunda, konuşma, aralıksız olarak İngiliz modeli üzerinde yoğunlaşır. Üç nokta tartışmaya açılır: Haksızlıkları ortadan kaldırma yolları, davalardan halkın bilgilendirilmesi, suçluyu savunma biçimleri; bunlar, Manche dışında, uygulanacak prosedürün başlıca avantajlarıdır. İngiltere'de, suçlu, tüm prosedürü bilmesine karşın, yine de tanıkların dinlenmesi gerekir; onun savunusunu bir avukat üstlenir, oysa Fransa'da bir suçlunun hiçbir zaman bu tür hakları yoktur, hatta bazen ne ile suçlandığının bile yeterince ayrımında değildir. Bu uygulama, Fransa'da Engizisyon döneminden kaynaklanmaktadır. Bu sistem Turgot ve Condorcet'nin eleştirileriyle büyük çapta ortadan kaldırılmıştır. Ölüm cezası konusunda ise Turgot hâlâ kararsızdır. "Bu cezanın gerçekleştirilme koşulları sınırlıdır, bu konuda olumlu düşünmeme rağmen, yine de üzerinde tartışılabilir. Beccaria'nın görüşünün benimsenmesi önünde hâlâ birtakım zorluklar buluyorum." Buna karşılık, o, yargı ve hüküm konusunda daha belgesel bir tartışmanın tarafında yer alır. Condorcet'nin belirttiği gibi "hiçbir şey, artık bir insanın tüm özgürlüğünü elinden alacak ceza kadar önemli değildir ve insanlara yapılan tüm baskı yöntemleri, tüm yasal zulümler bana iğrenç görünüyor. Sanıyorum ki, beni Bastille hapisanesine koyduğu için bir bakanı bağışlayabilirim, ama La Barre'in katillerini asla bağışlamayacağım".

Condorcet, azledilemez yargıçların elverişli durumlarını yok etmek amacıyla, yargıçların kura çekme sistemiyle atanmalarını savunur; bunun sistemin bazı haksızlıkları ortadan kaldıracağına inanır. Ve buna daha temel nitelikte olan şu düşüncüyü ekler:

Suçlanan ile suçlayan arasındaki durumun eşitsizliği: "Eğer mahkemelerde birçok yargıç bulunması gerekiyorsa, orada demektir ki, birçok aptal, birçok cahil ve yine birçok gaddar adamın varlığı söz konusudur. Bu varsayıma göre düşünüldüğünde, bir cinayeti cezasız bırakma korkusuyla, bir masumu cezalandırma korkusu arasında ayrı düşmüş insanlar vardır ve sonuncuların durumu daha acinasıdır. Dahası, yargıçların hatasız kimseler oldukları inancı her geçen gün onları daha da koruyacak bir zırha dönüşecektir... Şu halde, eğer suçlular, halktan kimselerse, onları yargılayanların da, bu durumun üstünde yer alacak bir güce sahip olmayacak kimseler olmaları gerekir... Tournelle danışmanın bir sözü her zaman korkutmuştur beni: Öldürelim ve sonra akşam yemeğimizi yemeye gidelim."

Turgot, Condorcet'nin bu düşüncesine yanıt olarak yargılayanla yargılanan arasındaki bu eşitlikten büyük bir fayda ummamak gerektiğini söyler. Daha az karamsar bir tavırla, sadece, üst sınıfa mensup olanların diğerlerine duyduğu horgörünün, onların farklı yaşama biçimlerinden doğan bir farktan başka bir şey olmadığı sonucuna varır. Onunla uzlaşmadığı bir nokta da, Condorcet'nin karara oybirliğiyle varılması gerektiğini savunan görüşüdür. Turgot, bu ilkeyi, uygulanması zor bir ilke olarak bulur, buna karşılık, bir karara varmak için, yaklaşık 3/4'lük bir çoğunluğun sağlanmasının yeterli olacağına inanır. Sonuç olarak, eğer Turgot yasanın "otomatik" bir uygulandığı diye sözünü ettiği şeye inanıyorsa, Condorcet de bundan yargının çifte dereceli olması sonucunu çıkaracaktır.

Şövalye de La Barre Davası

Aralarındaki kimi farklılıklara rağmen, Condorcet ve Turgot, yine de adaletin insancıl ve liberal olması konusunda aynı görüşleri paylaşırlar. Diğer filozoflarla birlikte (Malesherbes, d'Alembert, Voltaire) bazı ortak görüşler içindedirler; ancak,

kendi yargı güçlerine karşı açık bir tehdit oluşturduklarını düşündükleri parlamenterlerin birçoğuyla çatışmalar yaşarlar. Onların ideolojileriyle seçim anlayışları arasındaki farklılıklar, Condorcet için zaman zaman dayanılmaz boyutlara ulaşan bir baskı olarak duyulur.

1766'da danışman Pasquier, genç bir adama karşı, kalabalığın önünde şapkasını çıkarmadan kendisini selamladığı ve izin almadan birini vaftiz ettiği vs. yüzünden suçlama emri çıkarır. Pasquier'nin kararı, olumsuz sonuçlar ortaya koyar. 1 Temmuz'da genç şövalye de La Barre işkencelerle karşılaşır; sağ eli kesilir ve dili kökünden sökülür; sonrasında da canlı canlı ateşe atılacaktır... Pasquier, bir yandan da filozoflara karşı savaş açar; onları da bu girişimlerden sorumlu tutup *Felsefe Sözlüğü*'yle birlikte birçok aydın düşüncüyü de yakmaktan geri durmaz.

Bu olayın etkisiyle şaşkına dönen Voltaire, bu acımasız, dar kafalı adama, "gaddar öküz" adını verecektir. Bir kere daha Voltaire ve başkaları bu "kuduz salgını" ortasında yapıtlar ortaya koyarlar. Bu çalışmalar da yeni bir yargı suçundan yakayı alamaz. Ancak mucize eseri, La Barre'in suç ortağı olduğu iddia edilen ve bu yüzden boynu vurularak idama çarptırılmış biri, kaçmayı başarır. Bu adam, 1767 Ocağından itibaren Voltaire'in kendi himayesine aldığı genç Étallonde'dir. Voltaire, bu gencin Prusya'ya kabulü için Frédéric'e yönelir ve onu subay yaptırır.

7 yıl kadar sonra, Turgot iktidardadır ve Voltaire, Étallonde'nin sürgün cezasının sona erdirilmesi için araya girer. 28 Eylül 1774'te, "iki Bertrand"ına birden, "eğer ölürse, Étallonde'yi kendilerine emanet ettiğini" bildiren bir mektup yazar. D'Alembert'ten de, bu genç adamın yazgısıyla yakından ilgilenmesi için Prusya Kralı'ndan yardımda bulunmasını rica eder. Bir kere daha, Voltaire, kendi küçük dünyasını ünlendirecek bir iş yapmış olur. Condorcet ve Turgot'ya büyük bir bağlılığı olan Enville düşesi, kuzeni M. de Maurepas, Miromesnil ve

Sceaux'ların koruyuculuğunu Étallonde lehine elde etmekle görevlendirilir. Yaşlı dostunun yoğun baskıları altında bulunan Madam du Deffand'ın kendisi de birtakım girişimlerde bulunmak için araya girer. Bu olayda en çekinik kalan ise Condorcet olur. Başlangıçta, o, davanın bazı parçalarını birleştirme görevini üstlenmiş, avukatlara prosedür problemlerinin çözülmesinde danışmanlık etmiştir. Gerçekte ise La Barre davasının gözden geçirilerek yargı gücünün işleyişine ilişkin önemli kanıtların toplanmasında büyük katkısı olan kişi Condorcet'dir. Condorcet, davanın geri planında kalarak, Voltaire'i soru sormaya itmeyi tercih etmiştir.¹ Bugün kaybolmuş olan bir mektupta (15 Kasım 1774) Condorcet, Konsey'in gözden geçirilmesini gerektiren konularda Voltaire'i ikna etmeyi bilmiştir. Yine o, hiçbir zaman, Étallonde'nin iyiliği için uzlaşmalara girmeyi aşağılayıcı bir durum olarak görmemiştir. Voltaire, bu mektuba yanıt olarak ona şunları yazmıştır: "Sizin önerdiğiniz şey, arzu edilebilir aydınlık bir çalışmadır. Siz burada zor ve güzel bir yapının eşsiz örneğine giriştiniz. Onu (Étallonde) size ve Bay d'Alembert'e emanet ediyorum."²

Bu tarihten başlayarak, Condorcet, Voltaire'in yeğeni d'Hornoy'un da yardımıyla Parlamento'da strateji ve birçok tutum konusunda danışmanlık görevini üstlenir. Ancak bu görevinde, doğrudan doğruya Voltaire'e de danışmayı ihmal etmez. Voltaire, Condorcet'ye çalışmaları boyunca, eski dostu avukat Élie de Beaumont'u önerir sık sık. Bu avukatın Calas ve Sirven davalarında da pek çok yararlı hizmeti olmuştur. Ancak bu defa, Beaumont, bazı iyi niyet mektupları isterken yanılmıştır. Condorcet, bu konuda biraz bozulur gibi olsa da, "yetkisiz kimselerce sunulmuş olan Abbeville yargısının illegal bir yargı olduğu" konusunda onunla uzlaşmaktadır. Beaumont'un biraz hoşnutsuz

1 Argo'nun Notu, Yapıtlar, I, s.45.

2 Voltaire'den Condorcet'ye mektup, 23 Kasım 1774.

olması üzerine, Condorcet, bu sefer, dönemin bir başka büyük avukatını, Target'ı ikna etmeye girişir. Ondandır, Étallonde'nin durumunun yargı önünde hiçbir risk taşımadığını kanıtlamak için La Barre'nin aklanmasında kendisiyle işbirliği yapmasını ister. Ona neredeyse ezbere bildiği dosyayı anlattığında, Target, yargının bozulması gerektiğine şiddetle inanır. Bu arada, Étallonde'nin asla bir lütuf beklemediği, Paris Parlamentosu'nun onu yeniden haklı delillerle eski saygınlığına kavuşturması gerektiği konusunda onun dikkatini çeker. Sonrasında ise şu tür bir mektup kaleme alır: "Calas'inki gibi gösterişli bir tutuklamanın, kendi adaletimizin bir alçaklığı olduğunu söylemekten çekinmeyeceğim. Ama eminim ki, bayım, bazı tehditler sizi yıldırmayacaktır, yine eminim ki, bazı küçük kaygılar, insanlığın ve aklın gücüne inananların duyduğu kaygılar karşısında hemen- cecik yok olup gidecektir. Gerektiğinde cesur olmalısınız, iki- yüzlülüğün ve fanatizmin çığırtağları sizi korkutmasın."

Target'ın bu mektuba yanıtını bilmiyoruz; ancak biliyoruz ki, tüm avukatlar, en azından bu davaya ilgi duyan tüm hukukçular, olayın önemini kavramış görünüyordular. Bu cesur girişim, ne yazık ki başlangıçta bir başarısızlıkla son bulacaktı. Sonrasında ise, talih eseri, Prusya kralı, Étallonde'yi kendi yanına çağırarak, ona bir pansiyon verecek, mühendisliğe atayacaktı. Étallonde daha sonra da subaylığa yükselecekti.

Condorcet, bu olayın da etkisiyle Parlamento ve hukuk insanlarına karşı derin bir hınç besleyecektir. Ancak, giriştiği bu onurlu eylemini hiçbir zaman büyük bir övgünün nedeni yapmayacaktır. 1789'da yayımlanan Voltaire biyografisinde, bu konudan üstünkörü ve genel tanımlamalarla söz eder; kendi girişimlerinin ise, adını bile anmaz: "Yaklaşık 12 yıl boyunca adaletsizlik içinde yaşamış olan Voltaire, asla, umudunu ve bu kösnül sistemin değişeceğine olan inancını yitirmemiştir; ancak o, bunun başarılacağına duyduğu inanca bel bağlamış, bu konuda hiçbir avuntuya yer vermeden, durmaksızın bu amaç uğ-

runda çalışmıştır. Paris Parlamentosunu yaralama korkusu, onun her zaman adalet aşkına duyduğu inancı gölgelemişse de, Voltaire amansız bir mücadeleci olarak kalmıştır; yaptıkları, bugünün sınırlarını epeyce aşmaktadır."¹

Hoşgörüsüzlük ve Fanatizme Karşı

Condorcet'nin gözünde yardımseverlik, zayıflığa karşı bağışlayıcılık, adaletsizliğe duyulan nefret ve temel erdemlerin kurulmasına duyulan özlem, onun kişiliğinin de kurucu öğeleri olmuştur her zaman. Bu tür nitelikler, bir insanın özel yaşamında olduğu gibi, kamusal yaşamında da başlıca değerleri oluşturmuştur. Necker'in Colbert övgüsü, içeriğinin boşluğu nedeniyle onu öfkeliendirmeye yeterli olmuştur. Condorcet'nin deyiimiyle, Colbert'i kötü okumuş birinin, onu övmeye kalkışması da düşündürücüdür; dahası gülünçtür. Voltaire, Suard çifti, Julie de Lespinasse bile Necker'in denemesini pek hoş bulurlar, dolayısıyla Colbert'i de hoş bulurlar. D'Alembert bile onlarla birleşir. Doğaldır ki, Condorcet, kendi tükürdüğünü yalamayan birisidir ve Fransız Akademisi'nin bu tutumundan nefret eder. Onların bu konumuna karşın, Condorcet, Madam Suard'a şunları yazar: "Bay d'Alembert'e yazıyorum. Ancak, öyle sanıyorum ki, onu yaraladım. Onun dostluğuna susamış biri olarak yine de farklı davranmam beklenemez. Eğer böyle davranırsam, biliyorum ki, benim için çok önemli bir dostu, derin bir zekâyı kaybedeceğim, dolayısıyla kendimi affetmeyeceğim; ama eğer kendime verdiğim sözden dönersem, bu sefer de kendimi asla affetmeyeceğimi biliyorum."² D'Alembert yine de bağışlanır ve dostlukları bu olaydan yara almadan kurtulur. Ancak Condorcet, bundan hiçbir ders çıkarmayacaktır. O, yine, tüm kötülüklerin

1 1773 Ağustosunda, Akademi, bir yarışma konusunu duyurmuş, Necker tarafından yapılan Colbert Övgüsü başarı kazanmıştır.

2 Madame Suard'a mektup, Eylül 1773.

hoşgörüsüzlükten doğduğunu; bunun iki dost arasında bile bağışlanamaz bir şey olduğunu söylemeye devam edecektir. 1773 sonunda, Turgot, bu konuda söylenebilecek hiçbir şey görmez... Condorcet'nin öfkesi artar: "Ne! Siz de mi kardeşiniz Félix'in kurbanı olup aldatıldınız!¹ Bu fiçidan içe içe sonunda onunla ahabap mı oldunuz! Bilmiyorsunuz ki, ondan çirkef ve kandan başka hiçbir şey çıkmaz... Muy'ün koruduğu kişiyi koruduğunuz görür görmez derin bir öfke duymamdan daha doğal ne olabilir?"² Bu defa da Turgot sinirlenir ve Condorcet'ye "kuduz koyun" muamelesi yapar. Bu lakap, Condorcet'nin düşmanlarının kaleminde uzun süre yer edecektir. Ancak Condorcet pes etmeyecek ve ironiyle kendini savunmayı sürdürecektir.

Peki Condorcet, şimdi niçin sofulara karşı huysuzlaşmıştır? Anımsamak gerekir ki, bu dönem, çocukluğunun Cizvitleriyle hesaplaşma içine girdiği bir dönemdir; genel olarak da rahiplerle yoğun bir çatışmanın yaşandığı bir dönem olur. 1773 ile 1774 yılları arasında, Kilise baskısını dile getiren yaklaşık 100 sayfalık bir metin kaleme almıştır. Sofuların ikiyüzlülüğünü ve rahiplerin acımasız tutumlarını sert bir dille eleştirdiği yazılardır bunlar. Rahip Sabatier, bu yazıları yazmasında, ona vesile olmuştur. 1772 Aralık ayında, Condorcet, yeni kitabını tanıtmaya koyulur: *Edebiyatın Üç Asrı*.³ Felsefeye karşı da oldukça sert bir eleştiri olan bu yapıtla Condorcet, Tanrı'nın ve kralların düşman olmakla suçlanır. D'Alembert ve Voltaire, karmaşık bir palet oluşturarak, davayı küçümsemeyle ve alayla karşılamışlardır. Oysa Condorcet, sofuları toprağa gömmeye ve kendi filozof dostlarını savunma gibi bir amaç taşııyordu bunu yaparken. Daha sonradan, anonim bir yapıt kümesi altında "*Üç Yüz Yılın Sözlük*

1 Félix; Muy mareşalinin önadıydı. Condorcet, onun adıyla oynayarak eğleniyor; muy, aynı zamanda "tonneau = fiçi" diye çağırırdı.

2 Condorcet'nin Turgot'ya mektubu, 1774, Mayıs sonu.

3 Condorcet, 1772 Aralık ayında, Turgot'ya şunları yazar: "Bu, rahip Sabatier'nin rezilce bir rapsodisidir. Sabatier, Cogé'nin ve Beyier'nin koruması altındadır."

Yazarı ve Bir Teoloğa Mektup"u yayımlar. Oysa burada söz konusu olan sadece hayali bir teolojidir; dini savunan bir figür olarak yerleştirilmiştir ve dincilerin karşılaştıkları eleştirileri yazarın gözünden bağıra bağıra anlatarak, belli bir sofı modeli çizen kişidir. Yine de bu sofunun yararlı bazı görüşleri vardır: Dincileri, çocukların ruhuna tacizde bulunmakla suçlamak gibi. Condorcet'nin gözüyle, dinciler, filozoflar ve özgürlüğü savunan herkese karşı zulmetmekle suçlanırlar; onlar, bilimlerin gelişmesinin önündeki en büyük engellerdir. "Eğer Kilise, filozoflara ve onların yapıtlarına karşı kin duyuyor ve onların eylemlerini mahkûm ediyorsa, bilimselliğin de baltalanmasıdır bu." Condorcet, buradan, Katolik kilisesinin işlemiş olduğı günahlara geçer: Protestan rahipler asılmış ya da boyunları vurulmuştur, zenciler köleleştirilmiş, yerliler işkencelerden geçirilmiş, Haçlılar, Yahudilere ve Araplara karşı vahşet eylemlerine girişmişlerdir, hepsinin ardında Katolik kilisesinin yönlendirmesi vardır. Kilisenin en son işlediğı günah da La Barre'in katledilmesi.

Asıl patlama 1774 Temmuzunda olur. Condorcet, Turgot ve Voltaire de dahil, tüm dostlarından kopar. Kendi yapıtının içeriğini tüm yazdıklarının üstünde değerlendiren bir tavır takınır; Ancak Voltaire, bu yapıtın önemini kavramış görünür; Suard'a yazdığı bir mektupta (16 Ağustos 1774) şunları söyler: "Bir Teoloğun Mektubu...nu okudum, olağanüstü bir çalışma; bir yazarı, bir geometriciyi yeniden keşfetme imkânı buldum. O, insanlığa yararlı olacak birisi." *Mektuplar*'ın tanınmasında, Voltaire'in de olumlu çabaları olmuştur. O, tüm dostlarına, yapıtın içerdiği ataerkil düşünce eleştirilerini ve daha başka aydınca fikirleri över. Bu süre zarfında, mareşal de Richelieu, her yerde ağır eleştirilerde bulunarak, onun kaleminden çıkan her şeyin zararlı olduğı propagandasını yapar. Bunun üzerine Voltaire daha temkinli davranarak, Condorcet'ye daha temel birta-

kım eleştirilerde bulunur. Bu ilk yapıtın elde ettiği başarı üzerine Condorcet, Turgot'ya kendisinin de birtakım yaklaşımlarda bulunmasını rica ettiği bir mektup yazar.

Bu yapıt, Condorcet'nin öfkesini yatıştırmaya yeterli olmamıştır. Bu yapıta paralel olarak, yaklaşık iki yüz sayfalık bir başka yapıta, Katolik dininin tarihsel kötülükleri hakkında bir çalışmaya koyulur. Tüm bunlar Condorcet'nin Ribemont'taki sofı annesi ve bir papaz olan amcasının yanında olur. Burada ayrıca, orijinal bir almanak hazırlamayı düşünür; tasarladığı şeye göre; bu almanakta yılın her günü için Katolikliğin giriştiği bir suçun ya da bir haksızlığın, bir cinayetin, tüm yeryüzü genelinde giriştiği bir sapkınlığın altı çizilecektir. Bu *Boşınan Karşıtı Almanak*'ın önsözünde, Condorcet, dinsel hoşgörüsüzlüğün yıkımlarıyla yüz yüze gelmiş birinin tüm yıkıcı öfkesiyle kaleme sarılır. Bu önsözde şu tür sözlere sık sık rastlanır: "Katolik dini, iğrençlikten başka bir şey değildir, çünkü o, özgür insanları, rahiplerinin, bu gönüllü kölelerin aracılığıyla vahşi hayvanlara çevirir."¹ İllüstrasyonların başlığı 2 Şubat tarihinde, Orange Katoliklerinin yeni bir Protestan kıyımına hazırlandıkları 1571 yılı olaylarını resmetmektedir. Kutsal Bakire (Meryem) günü böylelikle, yapılan kıyımın (soykırım) ardından *Notre-Dame-la-Massacreuse* adıyla anılmıştır; 9 Şubat'ta, Giardano Bruno'ya yapılan işkence ve sonrasında 1600'de Roma'da yakılışının tasviri anlatılır; 31 Mart tarihli bölüm, mutsuz Guillon olarak adlandırılır; Guillon bir cumartesi günü bir parça at eti yediği için, kutsal şeylere hakaret ettiği gerekçesiyle 1629'da başı vurularak idam edilmiştir; ve almanak 31 Aralık tarihinde son bulur.

Bir Teoloğun Mektupları'na karşıt olarak, bu çalışma dosyalar içinde raflarda kalmış, unutulmuştur. Bu yapıtın, yine de

1 *Boşınanlar Karşıtı Almanak*'ın ilk sayfasında şunlar okunur: "La Barre cinayetinden 7 ila 8 yıl sonra yazılmıştır." Son sayfada ise şu satırlar göze çarpar: "Almanağın sonu Louis-le-Grand sokağındaki ikamet süresi içinde kaleme alınmıştır."

yazarı için en tehlikeli, en ürkütücü yapıt olduğunu unutmamak gerekir. 1774'ten sonra, Condorcet Kiliseden ayrılır; ve bir daha da bu konuyla ilgilenmez. Ancak, yazışmalarında yine de bu konudaki görüşlerine öfkeli bir tavırla yer vermeden duramaz. Turgot'ya yazdığı mektuplarda rahiplerin ahlakını her zaman "iğrenç ve acımasız" bulduğunu tekrar eder. Onu yetiştiren Cizvit kurumlarına değindiğinde ise, Voltaire'e şöyle demekten kendini alamaz: "Siz de eminim benim gibi, insan ırkının en iğrenç, en küçümsenilmesi gereken üyelerinin Katolik rahipler olduğunu düşünüyorsunuz. Onlardan daha tiksincini görmedim."

Kilise Karşısı ve Ateist

Condorcet'nin asla hoşuna gitmeyen şeylerden ilki, "*Infâme*" (İğrenç) diye adlandırılan kimselere -ki bunların çoğu aklın aydınlığını savunan filozoflardı- karşı yükseltelen çılgınlardı. Bu konuda Condorcet kadar radikal olanı az bulunurdu. Bu, aynı zamanda onun köktenci ateizmini de açıklıyordu. Şurası açıktı ki, Turgot ve d'Alembert, Kilisenin kutsallığından mahrum kalarak, dahası Kilise tarafından bağışlanmadan öleceklerdi. Ve Voltaire ortak bir öfkeye maruz kalmamak için, en azından ömrünün sonlarına doğru birtakım ödünler vermeye razı olacaktı. Ancak, bu üç filozoftan hiçbiri ateist olduklarını yine de itiraf etmeyeceklerdi. D'Alembert, açık bir dinin zorunluluğuna inanmış, Voltaire mekanik bir Tanrı'ya bağlanmış ve Turgot sonul nedenlere (son yargı günü vs.) inanmıştı. Condorcet ise, tüm bu kavramlarla aynı tutkuyla savaşmayı göze almış tek kişiydi. O, sadece akla inanmaktaydı ve insanlar üzerinde mutlak bir etkiye sahip tek şeyin eğitim olduğunu savunuyordu. Tüm Aydınlanma filozofları arasında, rasyonalizmi (akılcılık) en radikal biçimde o temsil ediyordu. Onun için, insanın mutluluğu önündeki engeller hoşgörüsüzlük, önyargılar ve boş inanlar'dı. Bu yüzden de, halkı eğitmek ve halkın mutluluğu için herkesin aklının ge-

lişimini sağlamak gerekiyordu. Bu görüş açısında tüm Tanrı düşünceleri yararsız, işlevsizdi. Kilise, tehlikeli bir kurumdu; çünkü yüzyıllar boyu insanlardaki aklın körelmesi ve önyargıların tohumunu ekmekten başka bir işlev görmemişti; o ilerlemenin önündeki en büyük engeldi aynı zamanda. Yine Kilise adamlarının nezdinde, hoşgörüsüzlük, din adına kutsal bir işe girişmenin de kılıfı oluyordu. Buna karşılık Condorcet için hoşgörü en az akıl kadar kutsal bir değerd. O, haksızca girilen soykırımların önünü almak için tüm hatlarıyla Protestanların yanında yer almayı da bu hoşgörüsüzlüğe karşı alınmış bir tavır olarak algılıyordu. Ona göre, herkesin kendi inancına göre mutlak düşünme hakkı vardı. Tapınışlar -bunlar ne olursa olsun- onlara bağlanıldığında birer meşru kuruma dönüşüyor, dolayısıyla da, varolmaları, onlara gereksinme duyan kişilerce haklılık kazanıyordu. "Hata da, tıpkı her doğrunun sahip olduğu gibi, özgürce kendini gösterme hakkına sahip"ti.¹

Öyleyse, Condorcet, inananlara hoşgörüyle yaklaşıyor, onlara karşı ne bir nefret, ne de bir küçümseme duyuyordu. Dinsel pratikler, onda, insana yaraşmayan hiçbir yön taşıymıyordu; bu, bir din de değil; onun nefret ettiği karanlık bir düşüncenin dışavurumuydu; Katolik dini de böyle tanımlanabilirdi ancak. Ona göre, sabırlı olmak, insan aklının yetkinliği gereği takınılması gereken temkinli tavır, er-geç bu karanlığın aşılmasında yardımcı olacaktı. Bir gün gelecek, insanlar, artık dinin koltuk değneklerine gereksinme duymayacaklardı. Condorcet'nin akılcılığının inandığı derin gerçek buydu işte.

Aşk ve Geometrinin Verdiği Üzüntüler

Nisan 1771: Condorcet Madam Suard'a üzüntüsünü dile getirir. O hiç de kendisine karşı özel niyetler beslemiş görünmeyen çekici birine çılgınca âşıktır; bu kadın, genç Madam de Meu-

1 A. Gullois tarafından alıntılanmıştır, *Dostları, Ailesi ve Salonlarıyla Marquis de Condorcet, (1764-1822)*, 1897, s.87.

lan'dır. Condorcet onu Julie de Lespinasse'ın aracılığıyla tanımıştır. Madam de Meulan, Lespinasse'ın erkek kardeşinin de -Vicomte de Saint-Chamans- dostudur. Eylül ayından itibaren, Condorcet, Meulan'ların tatillerini geçirmekte oldukları Ablois'ya bir ziyarette bulunur. Bu dönemde Condorcet'nin duygularında hiçbir değişiklik olmaz. Bu arada, Julie de, Condorcet'ye, Marguerite'in üvey annesi Madam de Meulan'a kur yapmasını öğütler.

1770 yılı boyunca Meulan'lar suskunluklarını korurlar; ancak 1771'de şimşekler çakar. Bu dönemde öğreniyoruz ki, Condorcet, sevilen nesnenin duyarsızlığından dolayı acı çekmektedir. Madam Suard'ın itirafları okunduğunda görülür ki, Condorcet, uzun süreden beri umutsuz bir aşkla sevmektedir onu. Julie'nin sözleriyle söylersek, Madam de Meulan, Condorcet'nin erdemi ve ciddiyeti için sarf edilen sözlere hayrandır; onun ünlü bir matematikçi oluşu da, ayrıca duygulanması için büyük bir vesiledir. Tüm çıplaklığıyla, Condorcet, bu aşk oyununu ciddiyetle oynamakta kararlıdır. Amélie'ye şöyle yazar: "Birtakım romanesk düşüncelerim var; çünkü ben aslında dünyayı hiç tanımıyorum, bu dünyadaki önyargılar ve onun can sıkıcı tekdüzeliği beni oldukça akıllı ve aynı zamanda aptal kıldı. Artık gözümün daha fazla açılması için, kötülüklere maruz kalmaya ihtiyacım yok."

Condorcet, 1771 Eylülünde Ablois'e yeni bir ziyarette bulunur.¹ Burada Meulan'lara katılır. Ancak, oldukça karışık duygular içinde geçirdiği zamanlar boyunca, anlar ki, bu konuda az da olsa bir umut beslemesi olanaksızdır. İlk hayal kırıklığı; Marguerite'nin Paris'te kalması ve sadece onun geri dönüşünde gelecek olmasıydı. Böylelikle onu görme hayalleri suya düşmekte, hiç karşılaşmayacak oluşları bile büyük bir korku yaratmaktaydı. Sonunda Marguerite dönse bile, bu tam bir yıkım

1 Orada 11 Eylül'den 5 Ekim 1771'e değin kalacaktır.

olacaktır. Âşık matematikçi, o sırada tüm kozlarını harcamıştır: "Seneca'dan çeviriler yapmakla vakit öldürüyor, eğleniyorum, Madam de Meulan'ı şöyle böyle unutmuş oluyorum bu şekilde."¹ Condorcet, birtakım ivedi isteklerde bulunur ve bu tavırla tüm gemilerini yakmış olur: Çünkü Madam de Meulan, Seneca'dan hoşlanmamaktadır. Şu halde, Condorcet kurnaz bir tuzak düşünür. Onu platonik olarak sevecek ama görünürde dostça bir ilgi duyacaktır. Marguerite ancak böyle bir ilişkiye rıza gösterir. Ribemont'tan çıkacağı günün arifesinde, Condorcet, Amélie'ye kendi üzgün durumu hakkında birtakım açıklamalarda bulunur; ona, gerçekten sevdiği kişinin kendisine gösterdiği dostluktan bile emin olmadığını itiraf etmektedir: "Mutlu olmanın çok uzağındayım. Madam de Meulan'dan şikâyet edecek hiçbir şeyi sahip değilim yine de; o bana, kendisine bağlı olan her şeyi sunuyor; ancak dostluk, hiçbir şeyi yönetmeyen bir duygudur; en dokunaklı ilgiler bile uzun süre taklit edilemez. Ve itiraz ediyorum ki, benim için olağanüstü bir ana karşılık gelen şeyin onun ruhunda kırıntısı bile yok. Aldandım. Genç bir kadını yanlış değerlendirdim ve felsefe dünyasının iki kadınına karşı duyduğum arzu bile, hâlâ bu kadına duyduğumdan daha canlı."² Beni bu hataya sürükleyen şey, yalnızlığın ve geometrinin birleşmiş aptallığıdır..."

Her şey söylenmiştir. Condorcet'nin bilinçliliği, onu, kısa zamanda, bu uçarı kadından tüm bağlarını çözmeye götürecektir. Ribemont'a dönüşte, Madam de Meulan'ın yokluğu, ona öylesine büyük bir acı verir ki, genç kadın, neredeyse bir idole dönüşür. İşte Madam de Meulan'ın bazı duyarsız tutumları hakkında eleştirilerde bulunan Madam Suard'a, Condorcet'nin yanıtı: "Benim için mutsuzluğun sınırı çok geniş olacak. Benim duyduğum kaygılar, Madam de Meulan'a verdiğiniz değere zarar verecek, bundan eminim. Ben onun yüzünden mutsuzum, bu bir

1 Condorcet'den Turgot'ya mektup, 26 Eylül 1771.

2 Bu iki kadın Amélie Suard ve Julie de Lespinasse'dir.

gerçek, ancak bu, kesinlikle onun hatası değil. Onun dostluk belirtileri, bazen bana, yapması gereken birtakım ödevlerin yerine getirilmesiymiş gibi geliyor. Bu davranışında beni üzen aşırı bir cömertlik var." Condorcet, Madam de Meulan'ın neden olduğu aşk acılarından bir an önce kurtulmayı ister. Çünkü bu aşktan, en fazla acı çeken kişi kendisidir. Ancak, bir mazoşist gibi davranarak, onun verdiği acılardan zevk bile aldığını söyleyen Condorcet, böylelikle "tutkusunun gücünü fiziken de kanıtlamak"tır.

Zevk konusunda, Condorcet, gitgide daha kötüye gitmektedir: Gergin sinirler, üzgün düşünceler, baş dönmeleri... Eğer Madam Suard, ona sığacağı sığacağına öğütlerde bulunmayı düşünmüşse - bazen bu tutumu kahredici yanılgılara dek varıyordu- Julie de Lespinasse da onu aynı biçimde bazen olumlu, bazen de olumsuz yönlendirmiştir. Condorcet, henüz Ablois'deyken, Julie onu sertçe azarlar: "Hasta olmak, kendinize yaptığınız bir haksızlık. Biraz cesur davranırsanız, ruhunuz ve bedeniniz daha iyi bir durumda olacak. Siz, hâlâ, deneyim anlamında, kolejden yeni çıktığınız günkü gibisiniz..."¹

Condorcet, 30 Aralık 1771'de Amélie Suard'la birlikte yaşamak için -Neuve-Saint-Roch caddesi- Paris'e geri döner. Amélie ona tüm sıcaklığıyla, güven verici bir dostluğun, yardımlaşma ve dayanışmanın bir örneğini sunar. Bu ürkek ve karşılıklı aşk, Condorcet'nin romanesk ruhunu adeta büyüler -Amélie ayrıca, ona sırdaşı olmayı önerir. Belirtmek gerekir ki, Madam de Meulan, onu baştan çıkarmak için dolaylı birtakım yollar izlemiştir. Onu görmekte sabırsızlık gösterir, onunla karşılaşır karşılaşmaz da, onun varlığına karşı büyük bir duyarsızlık sergiler. Condorcet artık insanların birbirlerine adanmalarının hiçbir kutsallık taşımadığına inanmaya başlar. Madam Suard öğütlerini saçıp savurur; Birinci kural: Kendi acını asla sergilememek, bundan böyle bu acıyla birlikte sevmek. İkinci olarak;

1 Julie de Lespinasse'tan Condorcet'ye mektup, 28 Eylül 1771.

istenilen her şey hakkında söz vermek, ancak artık aşktan söz etmemek. Sonuç olarak da, belirsizliği dağıtmak için mizacının tüm yönleriyle yüklenmek. Bu öğütler bazı sonuçlar verir: Condorcet, 1772'nin ilk aylarında bu tavsiyeler üzerine daha dikkatli olur. Ardından, yeniden kötü günler gelir; gidilmeyen randevular, umursamazlıkların geri dönüşü vs... Condorcet yeniden şaşkına döner ve akıl hocalarının verdiği tüm öğütleri unuttur: "Bayan M'ye yazdığım bu mektubu okuyun lütfen ve aptallığının, korkaklığımın ne dereceye ulaştığını görün."¹

Birkaç hafta sonra, Madam Suard, Madam de Meulan "kazasına" dikkati çeker; "o, (Madam de Meulan) çocuk düşürmüş birisidir, içi rahat olmasa da şu sıralar iyidir".² Madam de Meulan'ın kısır olduğunu Condorcet'ye bildirmek için kaleme sarılmak üzere olan Julie'nin umutlarının aksine, Condorcet, bu konuda hiçbir hayal kırıklığına uğramış ya da umutlanmış görünmez. Ekimde Julie, Condorcet'nin yeni eğilimlerinden ve sükûnetinden dolayı onu kutlar. Beriki, Amélie'ye şunları yazmaya devam etmektedir: "Sanmayın ki, çok mutsuzum. Ben artık o adam değilim."

Geriye yalnızca Marguerite'in varlığının yadsınması kalmaktadır. Kasımın ortalarında, Paris'e dönüşte, Condorcet, Suard'lara, Louis-Le-Grand sokağına yerleşir. Her şey düzene girmişe benzer. Kış, hemen hemen olaysız geçer, en azından, olayı dikkatle izleyen dostlarının gözünde. Alışkanlığı olduğu üzere 1773 ilkbaharında yeniden Ribemont'un yolunu tutar. Ancak, oraya henüz varmıştır ki, mektuplarının edindiği yeni ton Julie'yi şaşırtır: "Mektuplarınızda beni kaygılandıran bir söz var, dediğinize göre, yeni bir dünyadaymışsınız ve eski dünyanızda taşıdığınız üzüntüleri oraya da taşımanız mümkün değilmiş; hâlâ sizin hakkınızda hiçbir şeyi düşünmeyen, size karşı duyarsız bir insana karşı ilgili misiniz? Bana öyle geliyor ki, durumunuzda oldukça radikal düzeyde düzelmeler var."³

1 Condorcet'den Madam Suard'a mektup, Mart 1772.

2 Madam Suard'dan Condorcet'ye mektup, Temmuz 1772.

3 Julie de Lespinasse'in mektubu, 5 Nisan 1773.

Condorcet, Julie'ye, artık *Capucinesler Sokağı*'na karşı hiçbir his taşımadığı konusunda sözler verir, onu ikna etmeye çalışır. Ancak, bir kere daha canı sıkılmış Madam de Meulan'ın Bougival'ı yalnız başına ziyaret edişine engel olamaz.

Condorcet'nin, aşk hayaletinden ve Madam Suard'la olan ilişkisinden yavaş yavaş yakayı sıyırdığı bir dönemde, yaşamının ritmi de açıkça değişir. Kendi yüreğinin sesini dinlediği bu üç yıl boyunca, çevresinde duyduğu şeyler, yine aşk üzerine yapılan konuşmalardır. Julie de Lespinasse'ın araya girmesiyle, Condorcet, gerek Amélie Suard'la gerek Madam de Meulan'la olan ilişkisini nihayetine erdirmeye yoluna girer. Julie, her iki kadını da çok iyi tanımaktadır. Condorcet, onun yönlendirmesiyle Madam Suard'a (Amélie'ye) yakınlaşmaya başlar yeniden vs... Condorcet, yüreğini bir başka ilişki tipine ayarladığı 1774 Kasımında şunları söylemektedir artık: "Madam Suard, sevdiğim ve sevebileceğim tek gerçek sizsiniz, bundan böyle beni korkutan tek şey, yalnızca sizi sevememektir. İnaniyorum ki, sizin kuruntularınız birer hoş şakadır."¹ Madam Suard, tüm bunları anlamazlıktan gelir, ya da en azından ne yanıt vereceğini bilmez. Bu mektubun ardından, artık hiçbir öneri söz konusu değildir, buna karşılık, onların yazışmaları, zamanla bambaşka bir kılığa bürünerek, sıkı bir dostluğa aracı olacak, sırdaşlık boyutunda bir yakınlaşmaya dönüşecektir.

Bilimler Akademisi Sekreterliği

Mutsuz aşklarının öyküsü okunduğunda görülecektir ki, psikosomatik sancılar ve üzüntüler Condorcet'de tüm etkinlikleri felce uğratmıştır. Tüm bu acıların çözümü, yine matematik bilimlerdir. Duygusal bir kriz anında Turgot'ya şöyle yazar: "Kendimi yeniden geometriye verdim. Geometri, yalnızlığımda içine düştüğüm tüm sıkıntılı düşünceleri aşmamı sağlayan tek

¹ Condorcet'den Madam Suard'a mektup, Kasım 1774.

uğraş benim için."¹ D'Alembert'in dostluğuna karşın, Condorcet içine düştüğü zorlukları ve güç problemleri rahatlıkla çözümleyemez. O, bir havraya sığırıncasına soyut matematik evrenine sığırır yine. Zihinsel etkinlik onu sadece "işsizliğin yükünden ve düşmanlardan" korumaz, aynı zamanda onu yeniden coşkunluğa sürükler. Yeniden integral hesaplamasının incelikli konusuna döner ve Bilimler Akademisi'ne 1771'de bu problem hakkında 3 deneme sunar.² Sonraki yıl, integral hesaplaması hakkındaki düşüncesini geliştirmeyi sürdüren Condorcet, ardından, yepyeni bir probleme yönelir; bu, o zamana dek Fransa'da üstünde pek az durulmuş olan bir konudur. Condorcet, Turgot'ya olasılıklar üzerine yaptığı hesaplamalarla çok eğlendiğini yazar. Şöyle devam eder: "Bu konuda küçük bir kitap yazacağım. Umut ederim ki, yararlı bir şey olsun; bu konuda öylesine az şey biliyoruz ki."³ Bu problem onu 15 yıl ilgilendirecektir.

1772'de, D'Alembert'in zihninde, Condorcet'yi, Akademi'nin daimi sekreteryasına atama projesi yeşerir. Fransız Akademisi Sekreterliğine de seçilmiş olan d'Alembert, Lagrange'a şunları yazmaktadır: "Bu yer (mevki) fazla güçlü bir avantaja sahip değil; ancak ödül olarak bir ayrıcalık olduğu gibi, insana yapılacak çok az iş bırakıyor. Bizim Bilimler Akademisi'nin sekreterlik yeri ise dostumuz Condorcet'yi yeniden çalışmaya sevk edecek ve onu kıskırtacak vaatlerle dolu."⁴ D'Alembert, 1771'de ölen ilk mümeyyizi matematikçi Fontaine'in bir *Övgü'sünü* yazarak aynı zamanda edebi yeteneklerini de kanıtlaması için Condorcet'yi yü-

1 Condorcet'den Turgot'ya mektup, 11 Ekim 1771.

2 "Kısmi farklılıkları olan denklemlerin integrallerine giren soyut fonksiyonların belirlenimi", *Bilimler Akademisi Tarihi, 1771 Yıllığı* içinde, 1774, Paris. "Diferansiyel denklemler için bugüne değin bilinen yaklaşıklık metotları üstüne düşünceler," "Quadratures (bir şeklin alanını dördüyle çevirme) Hakkında Teorem".

3 Condorcet'den Turgot'ya mektup, 3 Eylül 1772.

4 D'Alembert'ten Lagrange'a mektup, 23 Nisan 1772.

reklendirir. Condorcet, böylelikle Ribemont'ta çalışmaya koyulur ve Temmuz 1772'de d'Alembert'e çalışmasının ilk bölümlerini gönderir. Dost çevresi -Julie, Suard ve Turgot- onu sıcak bir tavırla karşılarlar. Bu, ustaca bir çalışmadır; Condorcet bir parça humoru da işin içine katarak, merhumun alınganlığını, titizliğini ve huysuzluğunu konu edinir. Genç matematikçilere karşı Fontaine'in duyduğu olağanüstü kıskançlığı anımsatarak, oldukça kişisel bir anekdotu da alıntılama edemez. "Beni daha değerli kılacak bir ana inandım hep: Geleceğe" diyordu Fontaine genç bir geometriciye (Condorcet); bu yüzden kıskancım işte, ama bu kıskançlık bana güven veriyor." Bu çalışma henüz tamamlanmıştı ki, Condorcet, kendi tekniğinin, üslubunun en önemli niteliğini ortaya koyan *Övgüler*'i yazmaya koyuldu. *Övgüler* 1666 ila 1699 yılları arasında yaşamış olan Akademisyenler grubunu içeriyordu. Yaklaşık iki aylık bir zamanda, Condorcet, bu övgülerden 11'ini kaleme alır. Tüm çalışma 1772 yılı sonunda tamamlanacaktır.¹ Tüm dostları ortak olarak bu girişimi coşkuyla karşılarlar, Voltaire, ilk coşkunluğunu dile getiren kişi olur, ardından Lagrange hayranlığını bildirir.² Ancak, iyi bir dosttan çok, *Yazınsal Yazışmalar*'ın yazarı olarak tanınan ünlü Grimm, olayı daha ayrıntılı biçimde ele almayı tercih edecektir.³ D'Alembert, elbette daha coşkun bir tavır sergiler; o, *Övgüler*'i "muhteşem" diye tanımlar ve onların başarılarını teyit eder. Üstelik, Bossut'yla birlikte, onun hakkında Akademi'ye bir

1 Condorcet, Kasım-Aralık 1772'de La Chambre, Roberval, Frénicle, Rahip Picard, Mariotte, Duclos, Blondel, Perrault, Huygens, Charas ve Roemer'in övgülerini yazar.

2 Voltaire'den Condorcet'ye yazılmış olan 1 Mart 1773 tarihli mektup şöyle: "Sizden, altın değerinde bir yapıt aldım bayım... Bu, oldukça değerli bir anıttır. Her yerde, sözünü ettiğiniz şeylerin ustası olarak anılıyorsunuz; ancak mütevazı ve yumuşakbaşlı bir usta... Kendi tebaasının bir tarihini yazmış olan kral gibisiniz."

3 "Deniyor ki, Bay Condorcet, Fontenelle'den daha incelmış bir beğeniye sahip ve daha zeki bir ustadır. Dostlar onu fazlaca abartarak her şeyi çarpıtıyorlar. Oysa ben biliyorum ki, Bay Condorcet daha az ilginç bir üsluba sahip." *Yazınsal Yazışmalar*, s.197, Şubat 1773.

rapor sunmaya bile hazırlanır; bu övgülerin içerdği incelikleri ve zekâyı göklere çıkarır. Meclise kendi onayını sunarken, bilimlerin gelişmesiyle ve tarihiyle ilgilenen herkesin minnettarlığını açıklayan sözler eder.

6 Mart 1773'te, Akademi, Condorcet'nin sekreterliğe atanmasını oylamaya sunar. Kral 10 Mart'ta teklifi onaylar. Görünüşte, sekreterlik yarışı şaşırtıcı bir başarıyla sonuçlanmıştı; gerçekte ise, gruplararası savaş şiddetlenecek, bazı insanlar sonuçtan duydukları hoşnutsuzluğu açığa vurmaktan kaçınmayacaklardır. Akademik başarılar, tam vaktinde, Condorcet'yi huzura kavuşturacak, yürek sıkıntılarını dağıtacaktır. Bu gelişme, aynı zamanda Condorcet için politik bir deneyimin de kalıcı bir örneğini sunacaktır ilerde.

3. BÖLÜM

İKTİDARDA ERDEM (1774-1776)

Turgot'nun Bakanlığı

10 Mayıs 1774'te 15. Louis çiçek hastalığı sonucu ölür. Ribemont'ta bulunan Condorcet, durumdan habersizdir. Kralın can çekişmekte olduğunu bilir, ancak, aklı Versailles'den binlerce kilometre uzaktadır. Turgot'ya şöyle yazar: "Bu büyük olayla ancak şimdi meşgul olabiliyorum; evrensel çekim yasası sorunu. Gezegenlerin itme gücünü doğrulamak için sadece bu güç bile yeterli değil mi?"¹ Onun özgünlüğüne hayran olan Condorcet, Turgot'dan Paris'te kalmasını, bu sırrını korumasını ister; bu süre boyunca, Paris altüst olmuş durumdadır; her yerde sadece kralın ölümü konuşulmaktadır. Bu konuda hiçbir serzenişte bulunmamış olan Madam Suard bile, Condorcet'ye şunları itiraf etmektedir: "Onun ölümünü öğrenir öğrenmez güçlü bir çılgılık kopardım."²

1 Condorcet'den Turgot'ya mektup, 10 Mayıs 1774.

2 Kral 15. Louis, Mösyö Suard'ın Fransız Akademisi'ne seçilmesine engel olmak için tüm gücünü kullanmıştı; bu, ender rastlanan bir şeydi. Kral,

Condorcet de merhum kral için hiçbir söz söylemeyecektir. Herkes gibi o da, kendi halefinin genç yaşta oluşundan kaygılanmakta ve değer verdiği bakanlarla ilgilenmektedir daha ziyade. Maurepas'ın dönüşü ve Muy'un gelişi (Muy, "aptal ve kötü adam", şu çılgın sofu) Condorcet'ye zor anlar yaşatacaktır. Kamuoyu, bu arada, kin duyduğu üç bakanın ayrılışlarını sabırsızlıkla beklemektedir: Dışişleri Bakanı Aiguillon; Mühürdar Maupeou; Maliye Bakanı Terray. Ayrıca, bunlara deniz bakanı Bourgeois de Boynes'i; Büyük Konsey tarafından Parlamento'ya, Maupeou'nun tavsiyesiyle yerleştirilen üç yüksek düzey görevli de ekleyebiliriz. Aiguillon'un kendi rızasıyla istifa etmesi bir yana (2 Temmuz) iki aylık süre zarfında hemen hiçbir şey değişmez. Maurepas yeni bir hükümet oluşturmayı düşünmekte ve "çevresiz" insanlar aramaktadır, bundaki amacı ise, onları kendi isteğine göre yönlendirmek ve sadece kendi koruması altına almak istemesidir.

Rahip Morellet'ye göre, M.de Maurepas daima birçok yararlılıklar göstermiş ve kendisini her zaman gözetmiş olan Turgot'ya değer vermiştir. Turgot, daima, sorumluluklarını en üst noktada duyumsayan deneyimli yöneticiler çevresinde görmüştür kendini.¹ Hiçbir destek almadan Saray'a giren tek adam olan Turgot, ününü sadece cesaretine borçludur; onun bulunduğu her girişim, çok geçmeden derin etkiler yaratmıştır. Ancak bu değerleri, Maurepas'ın tercihiyle göreve atanmasında pek etkili olmamıştır yine de. Rahip de Véri, (onun Sorbonne'daki eski izleyicisi,) Maurepas'ya ondan her söz edişinde duyduğu sınırsız hayranlığı asla gizlememiştir. Véri, Turgot'yu, Maupeou'dan boşalan mühürdarlık görevine önermiştir. Montyon'a göre, Maurepas'ların kuzeni düşes d'Enville'in de bunda katkıları olmuştur. Enville, yaklaşık 10 yıldır Turgot'ya hayran birisidir; bu

Mösyö Suard'ın ansiklopediciliğinden şüpheleniyordu... Ancak Suard 26 Mayıs 1774'te yeniden seçilecektir.

1 Morellet, Anılar, I. cilt, s.230.

kadın Turgot'yu Mentor'un yanına sokan kadındır. Mentor, Turgot'nun "yaratıcılığı" konusunda herkesi ikna etmeye çalışacaktır; onu Terray'dan boşalacak maliye bakanlığı için düşünmektedir; ancak kral, Terray'dan kurtulmakta acele davranmayınca, bu sefer, Maurepas, Turgot'ya, Boynes'in yerine deniz bakanlığını önerir. 20 Temmuz'da, Turgot sonunda bakanlığa atanır; iki gün sonra ant içmeye hazırdır.

Atamanın yapıldığı gün, Condorcet, mutluluğunu şöyle dile getirir: "Gökyüzü sonunda bize lütfunu bağışladı, Bay Turgot deniz bakanlığına atandı."¹ Voltaire'e yazdığı mektupta ise çenesi iyice düşmüştür artık Condorcet'nin: "Fransa'ya bundan daha büyük bir mutluluk getirecek hiçbir şey olamaz. Bu, insan aklının da bir övgüsü aynı zamanda. Ondan başka hiç kimse, insanlarla kraliyet konseyi arasında gerek erdem, gerek cesaret, ilgilenme, halkın iyiliğine duyulan aşk, aydınlanma ve tüm bunların yaygınlaştırılması konularında bir senteze varamazdı. Bu olaydan itibaren, artık rahat uyuyabilir, huzur içinde uyayabilirim. Artık, kendimi, İngiltere'nin tüm yasalarının koruması altında hissediyorum."² Genel anlamda, aydın halk kesimi tanıyordu Turgot'yu, bunun dışında, geniş bir kitle de onun göreve atanışını neşeyle karşılar. Madam du Deffand bu dürüst insanın yapacağı tüm seçimlerin yerinde ve iyi olduğunu söylüyordu.³ İltifatlarını asla gizlemeyen Voltaire -özellikle dostlarına yaptığı iltifatları- *Te Deum Laudamus*'un şarkısını söyler adeta. Sonuç olarak, Filozoflar cephesi açıkça erdemin iktidarda olduğunu bildirirler.⁴ Sadece Madam d'Enville tüm dostluğuna rağmen, çelişkili bir açıklamada bulunur: "Bu haberden öylesine kafam

1 Condorcet'den Madam Suard'a mektup, 20 Temmuz 1774.

2 Condorcet'den Voltaire'e mektup, 22 Temmuz 1774.

3 Madam du Deffand'dan Voltaire'e mektup, 3 Ağustos 1774.

4 D'Alembert'ten II. Frédéric'e mektup, 12 Eylül 1774: "Kral, en aydın insanlardan birini ve bu krallığın en erdemli hizmetkârlarından birini kazandı; eğer bu gelişmeden de iyilik doğmazsa, bu demektir ki, iyilik denilen şey imkânsızdır."

karıştı ki, hâlâ ne hissettiğimi bilemiyorum. Onun iyi bir yere yerleştirildiğini biliyor, ama yine de onu kaybetmekten, binlerce aslan arasında parçalanmasından korkuyorum."¹

Turgot'nun yeteneğini övenler, deniz bakanlığında onun başaracağı işleri de yakından biliyorlardı. Oysa Turgot'nun kendisi şöyle demekten çekinmiyordu: "Ben denizcilikle ilgili ne bilebilirim ki?" Condorcet'nin dediklerine bakılırsa, yeni bakan, yeni başlayacağı görevde hiç de deneyimsiz olacağına benzemiyordu; bir kere, o, coğrafyayı, ticareti, politikayı, biyolojiyi de yakından tanıyordu; daha önce, manevra kuramı, gemi yapımı ve astronomik operasyonlar hakkında çalışmalarda bulunmuştu.² Turgot, bu göreve özgür ve güçlü kolonilerin de desteğiyle geliyordu ve büyük bir hırsla sahipti: Yapacağı işler; "Yavaş yavaş bilge yasalar yardımıyla zencilerin köleliğini ortadan kaldırmak, modern ulusların yüzkarası olmuş uygulamalara bir son vermek"ti. Ancak, bu ilgili bakanlık, sadece birkaç hafta sürecekti, Brest işçilerine bir yıllık ücret ödemesi henüz yapılmıştı ki; bu arada işler yolundan saptı. Turgot'nun yapacağı işler arasında, Condorcet'nin bir düşüncesi olan, Euler'in denizcilik bilimi hakkındaki ünlü bir yapıtının çevirisi de bulunuyordu. Bu birkaç hafta boyunca, Condorcet, düzenlenecek çalışma yolculukları, sağlanacak önemli mevkiller, girilecek acil reformlar hakkında pek çok önerilerde bulundu. Bu işler arasında, zencilerin efendilerinin barbarlığından kurtulmalarını öneren Siyah Yasası ve deniz suyunun tuzdan arıtılması işleri de vardı. Bu konularda, Turgot'ya pek çok öneri mektubu gönderdi.

24 Ağustos'ta Turgot, finans genel kontrolörlüğüne atanır; ve Yüce Konsey'e girmek için Devlet Bakanı olur. Bu andan itibaren Fransa tarihinin en istikrarlı dönemi başlar; Condorcet de bu gelişmelerin hem aktörlerinden biri, hem de dolaysız bir tanığı olarak bu döneme damgasını vuranlardandır.

1 X'den Condorcet'ye mektup, Liancourt, 22 Temmuz 1774. Enstitü Kütüphanesi, Folio 10.

2 Condorcet, "*Turgot'nun Yaşamı*", 1786, V. cilt, ss: 47-48.

Mazarin sarayına yerleşen Turgot, kendi hakkaniyetinin en önemli kanıtlarını sunmaya başlar ve Terray'ın işbirlikçilerinden kurtulmayı başarır.¹ Turgot, buradayken, ekonomist Dupont de Nemours'u da yanına çağırır; ardından Condorcet ve rahip Morellet'nin de desteğini alır. Uzun bir dostlukları olan bu üç ismin de yardımıyla, Turgot, sonunda, mali alanda gerçekleştirmeyi düşündüğü tüm işleri hızlandırma olanağı bulur, tüm kozlarını ortaya koyar ve Fransız ekonomisini, seküler zincirlerinden kurtarmayı başarır. Sadece rahip Galiani, yeni bakanın başarılarının şansa bağlı olduğu yollu kuşkusunu dile getirir; Turgot, kendi liberal tezleriyle çelişse bile, sonunda ona hak ettiği değeri vermek zorunda kalır. Madam d'Épinay'a şöyle yazar: "Sonunda Bay Turgot genel kontrolör. Kendi sistemini kurabilmesi için çok az bir zaman olacak... O, namussuzları cezalandıracak, ama yine de her yerde alçaklarla ve düzenbazlarla karşılaşacak; onun yolu üzerinde daha birçok zararlı diken var. Saygınlığı azalacak; gitgide ondan nefret edecekler; er-geç geri çekilecek, vazgeçecek belki de..."²

Condorcet için, bu iki yıl boyunca, büyük bir politikanın gerçekleştirdiği her şey, yeni bir keşfin olanaklarını sunar. O, insanların çıkarlarına karşıt, önyargılı ve amacına varmak için her yolu deneyen insanlar önündeki en büyük engeli oluşturur. Condorcet ve Turgot için bu gelişmeler, aynı zamanda iktidar deneyiminin tüm acılarını tattıkları bir dönem olur. Bu, Fransız devriminin gelecekteki aktörü üzerinde asla silinmeyecek izler yaratan bir dersin de başlangıcı olacaktır.

Ancak Turgot sadece bir ekonomist değil, aynı zamanda bir Aydınlanma adamıdır, ansiklopedist bir ruhla esirmiştir. İnani-

1 Madam du Deffand Voltaire'e 29 Ağustos 1774'te bir mektup yazar: "Bay Turgot çöpleri süpürüyor. M.M. de Saint-Priest'i, Leclerc'i, Dupuis ve Destouches'u bile geri püskürttü."

2 Galiani'nin Bayan d'Épinay'la Mektuplaşmaları.

labilir ki, bilimin gelişmesi için böyle aydınlık bir yönetimin varlığı gerekmiştir. Turgot, Buffon'un demir ocaklarında demirden çeliğe ve diğer metallere ilişkin yaptığı deneylerin, keşiflerin tümüyle ilgilendiği gibi, Deparcieux'nün kırık-aynası gibi, en sıradışı teknik konularla da ilgilenmiştir. Bu sonuncu konu (kırık-ayna), Seine Nehri'nin buzlanmasını önleme umutlarını taşıyordu içinde. Çünkü bu konu, kış aylarında başkente erzak sağlama konusunda pek çok zarara neden oluyordu.

Yönetim İşleri

Turgot, Condorcet'yi de kendi yanına çağırmıştı. Ondan projelerin uygulamaları hakkında tahminler yapmasını ve durmaksızın ortaya çıkan kimi teknik zorluklara çözümler bulmasını istemişti. Turgot, bilimlerin gelişmesinin, halkın iyiliğine bağlı olduğuna inanmış bir adamdı. Bu nedenle bilimsel etkinliklerin reformasyonu konusunda dev bir projeyi gerçekleştirmekle görevlendirmişti Condorcet'yi. Condorcet, bu işleri büyük bir sabırsızlık ve coşkuyla kabul etti. Turgot'ya yardım etmeyi öylesine büyük bir fedakârlık olarak benimsemişti ki, kendisine bazı resmi işlerin verilmesini bile büyük bir onur saydı. Birçok ay boyunca kendini teknik bir danışmandan çok, dost bir danışman olarak görmekten hoşnutluk duydu. Kimi angaryaların bir an önce kaldırılması için Turgot'ya baskı yapmaktan da geri durmadı. Turgot'ya şöyle yazıyordu: "Halkı bu angaryalardan kurtarmanın sağlayacağı avantajları hesaplayabiliriz; ancak, halkın gördüğü zulme ve haksızlığa karşı alınacak önlemler, tüm hesaplama yöntemlerimizin dışındadır."¹ Her mektupta, genel bir iyiliğin altını çizen Condorcet, bu amaçla başarılabilecek işlerin en hassas, en kaba işler olduğunu anlatır. Ancak Turgot'nun daha acil olan başka projeleri vardır; buğday ticaretinin özgür bırakılması gibi. Turgot, Dupont de Nemours'la

1 Condorcet'den Turgot'ya mektup, 1774.

birlikte, tüm birlik çıkarlarının sağlıklı işlemesi gerektiğini, hiçbir şeyin bu birliğe zarar vermemesini savunur. Bu konuda, Dupont'un ılımlı zekâsına, Condorcet'nin sabırsızlığından daha çok güvenir.

1774 yılı sonundan itibaren, Condorcet, denizciliğin tüm sorunlarına eğilir; bu konu, ticaretin gelişmesinin temel sorunudur. İrmakları tıkayan cendereleri aşmak için bir yasa tasarısı sunar ve Turgot'yu Loire ile Saône'yi en ekonomik biçimde birbirine bağlamak için bir kanal projesi konusunda razı eder. Bakanı "eski Romalılara yaraşır anıtlar dikmek isteyen gururlu kimse- lere" karşı uyarır. Kasımda, Turgot, Abourd yöresindeki çiftlik hayvanlarında yaygınlaşan bir deri hastalığından endişe duymaktadır; bu hastalık Navarre civarından Guyenne'e kadar salgın halinde yayılmaktadır. Turgot, ilgili bölge yöneticilerine gerekli bilgileri verdikten sonra, Condorcet'ye yönelir: "Bu hastalık şu ana değin tüm önlemlere karşı direndi." Ardından da onu bu hastalık hakkında Akademiye bilgi vermekle görevlendirir ve bu felaketle mücadele etme yollarıyla ilgilenmesini ister. Şöyle ekler: "Arzu ediyorum ki, M.M. de Malesherbes, Trudaine de Montigny, Duhamel, Lenoir ve siz bir komisyon oluşturmak için yeterlisiniz... Bu isimlerden ikisi, problemin bulunduğu yerlere gitsin."¹

Çok sonra, Condorcet, orman vergileri için oluşturulacak bir masada, şarap ticaretinin özgürce yapılmasına ilişkin bir ferman ve genel çiftliklerden daha az rezilce olmayan yük gemilerine ilişkin başka bir görevi kabul eder. Ancak, Condorcet'nin en büyük işi, kanallar üzerine yaptığı çalışmalarda bakan Turgot'ya hidrolik bilimine ilişkin deneyler sunmak olacaktır.

Condorcet, Flandre ya da Picardie kanalları üstünde çalışmalar yapmak için kişisel olarak yerini değiştirir ve bu yüzden Somme ve Bourgogne'da başladığı çalışmalarına ara verir;

¹ Turgot'dan Condorcet'ye mektup, 18 Kasım 1774.

çünkü "kanal projesi sorunu daha önemli ve farklı bir sorundur."

Condorcet, yaptığı seyahatler ile köprü ve yol mühendislerinin gizlice Turgot'ya sundukları bildirilerin, raporların yazımına adanmıştır kendisini. Bu sorunların çözümü için Turgot'ya, tümüyle Akademi geometricilerinden oluşacak daimi bir komisyon toplanması için önerilerde bulunur. Bu öneri kabul edilinceye kadar üzerinde pek çok gevezelik edilecektir. Condorcet, dostları d'Alembert ve Bossut'yla birlikte bu öneriyi gerçekleştirmek için çalışmalara koyulur. Bununla birlikte, bu üçü, hiçbir maaş talebinde bulunmazlar. -her şey, geometrinin onuru için yapılmaktadır. Condorcet, bu projeye Bossut ile hazırlanır. Bossut, ilk iş olarak, Turgot'nun durumunun uygunluğuna ilişkin bir büro mektubu modeli hazırlar. Geriye sadece d'Alembert'i işbirliği için ikna etmek kalmıştır. Condorcet bu görevi Turgot'nun yüklenmesini tercih eder: "Sizden gelecek bir önerinin daha yerinde olduğuna inandım. Biraz çalışmadan bile ürkebileceği için, ona bu çalışma için hiçbir ücret ödenmeyeceğini siz söyleyin, böylelikle kuruntularından da sıyrılmış olacaktır. Ondan sadece ismini istediğimizi söyleyin; bir yapıt ortaya koyacağınızı ve bu yapıtın başarısı için onun ününe ihtiyaç duyduğunuzu iletin ona."¹

Condorcet'nin bu düşüncesi ne yazık ki başarılı olamaz. Madam du Deffand, kendi dostlarına arpalıklar sunmak için yarrarsız görevler yaratan Turgot'nun sahte erdemıyla alay eder: "Deniyor ki, d'Alembert, Condorcet ve rahip Bossut, her biri 2000 ekülük maaşlarıyla denizcilik işlerinden sorumlu olacaklarmış; ben hanımefendi Lespinasse'ın da bazı küçük lütuflarla ödüllendirilmemiş olduğundan şüpheleniyorum."² Bu alaysı eleştirisi, daha sonra genel kontrolörün düşmanlarının dilinde birer silaha dönüşecek ve üç adama dökülen paranın abartılarak eleştirisi malzemesi yapıldığı ortaya çıkacaktır.

1 Condorcet'den Turgot'ya mektup, 15 Ekim 1775.

2 Madam du Deffand'ın H. Walpole'a mektubu; 9 Şubat 1775.

Kendi bağılıklarını sağlamlaştırmak için, üç adam, ortak bir çalışma işine girerek, akışkanlar mekaniği üstünde çalışmaya başlayacaktır. Condorcet, sonunda, Turgot'yu, hidrolik biliminin hızlı gelişiminin önemi konusunda ikna eder; ve bu bilim için bir kürsü oluşturulmasının zorunluluğuna değinir. Turgot onun görüşlerine katılarak rahip Bossut'ya her yıl halka hidrolik dersi vermesi için bir yerde görevlendirir. Bununla birlikte, Turgot, gemi aracılığıyla yapılan ticaretin ekonominin gelişimindeki önemine de inanmıştır. Sırf bu iş için 800.000 liralık bir bütçe ayrılmasını önerir.

Condorcet'nin dostça yardımları burada son bulmaz; özellikle onun politikasını savunmak için gizli bir görevi üstlenir; Turgot'nun politikası, özellikle 1775 baharı ayaklanmalarından sonra sert saldırılara uğramıştır. Genel kontrolör olarak iki yıl bu görevde kalan Turgot, sırayla Paris'e ya da Saray çevresine, Versailles, Compiègne ya da Fontainebleau'ya geçer; buralarda dostunun ve yardımcısının büyük ölçüde desteğini alır. Elimizdeki notlardan öğrendiğimize göre Turgot ile Condorcet arasındaki yoğun işbirliği hiç aksamadan uzun zaman sürmüştür.

Bilimsel Araştırmalara İlişkin Reform Projesi

1774-1776 yılları boyunca, Condorcet, Turgot'nun yanında yönetim işlerini üstlenmekle yetinmemiş, Akademi'ye Fouchy'nin yerine atanır atanmaz, Fransa'nın bilimsel gelişme koşullarını araştırmaya yönelmiştir hemen: 1774'te Maurepas'nın dikkatine bir bildiri sunar; bu bildiride bazı bilimsel gelişimlerin yaygınlaşmasının zorunluluğuna değinerek (Meteorolojik ve astronomik gözlemler); tüm ülkede bu çalışmalara hız verilmesini savunur; Paris Akademisi çalışmalarının taşra akademilerine yayılması gerektiğini vurgular. Paris Akademisi'ne, Fransa'daki bilimsel araştırmaların koordinasyon ve yönetim sorumluluğu verilmesini önerir; ayrıca tüm bu çalışmaların bir

sekreter (yani kendisi) tarafından yürütülmesini, denetlenmesini ister. Baker'in de vurguladığı gibi, Condorcet'nin bu önerilerinden asla şüphe etmemek gerekiyorsa, bunun nedeni, Condorcet'nin tümüyle bilimsel bir ilgiyle yaklaşmasıdır. Böylelikle Condorcet, Fransız bilimsel araştırma kuruluşlarının *de facto* patronu olur.

Ne yazık ki, kendi projelerinin bazı detayları hakkında taşra akademilerine gereken bilgiyi iletme konusunda gereken başarıyı gösteremez. 1776'da, Condorcet, Kralın Evi'nin yeni bakanı olan dostu Malesherbes'e bir dernek projesini sunarak göreve döner. Projesine yöneltilen güçlü itirazlar sonucu, taşra akademilerine yapılan kötü uygulamaları eleştiren Condorcet, bu akademilerin bir an önce kendi baskıcılarından kurtarılmasını salık verir. Bir kez daha, o da Bacon gibi, bilimsel etkinliğin bağımsızca yapılmasını, toplumsal baskılardan arındırılmasını ifade eder. Bu çalışmaların, bilginin dolaşıma sokulması görevini üstlenmiş merkezi bir yönetimin koruyuculuğunda yeniden organize edilmesi gerektiğini ekler; bilimsel araçların da, yine bu merkezi yönetimin denetimi altında olmasını savunur.

Bu görkemli proje, ne yazık ki, hayata geçirilemez. 1776 Mayısında istifa eden Malesherbes'in, bu ciddi projeye ayıracak fazla zamanı yoktur; ve Condorcet, bu projeyi, Malesherbes'in yerine gelenlere yeniden sunma gereğine inanmaz. Baker, her seferinde, bu projenin devrimci bir karakteri olmadığına olan inancını korur: "Bu proje, belki önemli olabilir; ancak bunun bilimsel ve toplumsal uygulamalarına gelince, ya da, Turgot ve Dupont de Nemours'un birlikte hazırladıkları *'Belediyeler Üzerine Bildiri'*lerinde olduğu gibi, şurası açıktır ki, Fransız taşra yönetimi ve hükümete ilişkin bu dev reform projesinin, bilimsel aktiviteleri organize etmek için Condorcet'nin sunduğu paralel planın çerçevesiyle hiçbir ilişkisi yoktur. Toplum ve bilim arasındaki ilişkiler ve toplumsal organizasyon hakkındaki bu çalışmanın başarıya ulaşamayacağı ortadadır.¹

¹ Baker, makale, s.276.

Condorcet'nin Koruyucusu Turgot

Turgot'nun bakanlık yaptığı 2 yıl boyunca Condorcet'nin toplumsal statüsü ve yaşamı önemli ölçüde değişmiştir. Bu dönemde Condorcet resmi sarayları, Malesherbes'in, Maurepas'ın ve elbette Turgot'nun bürolarını sık sık ziyaret eder. Özellikle Turgot'nun yanındayken önemli gelişmelere sahne olur yaşamı. Versailles'de çalıştığı süre boyunca genel kontrolör, Condorcet'nin kendi yanında bulunuşundan büyük bir haz duyar. Condorcet, bu dönemde Turgot'ya olan hayranlığını şöyle anlatır: "Uğraşmayı seven ve bana da ihtiyaç duyduğum zamanı bırakan bir dostun yanında olmaktan mutluyum. Hemen her zaman onun evindeyken, akşamları hoş ve kibar bir topluluk buluyorum. 20 milyon insanın efendisinin yanında ve bir bakanın yanında olmaktan daha güzel bir şey olamaz."¹

Condorcet, Ribemont'a döndüğünde papaz olan amcası onu büyük bir dikkatle inceler. Condorcet'nin Julie de Lespinasse'a verdiği sırlarının Guibert'e de anlatılmış olduğuna tanık olmuştur. Çünkü Julie, Guibert'e şöyle yazmıştır bu konuda: "O, (Condorcet) amcasından soğudu, çünkü Akademi'de, bir bakanın sağladığı tüm dostluk, Akademi'de bir yeğenin olmasıyla övünen bir adamdan daha arzu edilir bir durum."² Aynı yaz, Condorcet, annesinin Paris yakınlarına yerleşmek için Ribemont'tan ayrılmasını ister; Paris'te Nogent'te küçük bir ev satın almıştır. Böylece, sürekli olarak yaşadığı yer değiştirmeler, sonunda öğleden sonraları d'Alembert'in eşlik ettiği gezintileri sevdiği Tuileries'ler, Suard'lar ve Madam d'Énville -La Roche - Guyon'da olmadığı zamanlar- ile sık sık görüşme fırsatı bulur. Ekimde Aisne'deki son ikametgâhının sonunda, Condorcet, Amélie'ye şunları yazmaktan mutludur: "Ribemont'u ebediyen terk ediyorum."³

1 Condorcet'den Madam Suard'a mektup, Şubat 1775.

2 Julie de Lespinasse'dan Guibert'e mektup, 7 Temmuz 1775.

3 Ekim 1774 tarihli mektup.

Hazine Müfettişliği

Ancak, Condorcet'nin yaşamındaki en temel değişiklik, yine Turgot'nun dostluğu sayesinde 1775 yılında gerçekleşir. Turgot onu Mösyö de Forbonnais'ın yerine hazine müfettişliğine atar. Matematikçilerin düşmanları derhal feryadı basarlar. Condorcet, durumu, açgözlü bir girişim olarak açıklar. Görevinden alındığı Ağustos 1790'da kaleme aldığı bir bildiride, Condorcet, bu görevde bulunduğu sıradaki koşulları bir bir anlatacaktır.¹ 1775 yılı başlarında, Turgot, ona, M. de Forbonnais'ın istifasıyla boşalan yeri önermiştir. Ancak, bu görevde bulunacağı sırada, Condorcet'ye belli bir maaş bağlayamayacağı için de özür dilemek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Condorcet, Turgot'ya şöyle bir mektup yazar: "Deniyor ki, dostlarınıza karşı yükümlülükleriniz söz konusu olduğunda, sizin yanınızda paranın hiçbir önemi yoktur. Şu halde, size benim için yapılacak hiçbir şey olmadığını söylemek zorundayım; hiç de zengin olmadığım halde, yine de bekleyebilirim. Eğer bu zorunluysa, sizden sadece bir ya da iki yıl daha böyle davranmanızı rica ediyorum. Ne bir gösterişte bulunacağım, ne de daha fazla bir yakınlık bekleyeceğim."²

Oysa uzun süre beklemesine gerek kalmayacaktır; fırıncıların isyanından sonra, Albert, Paris genel vekili olan Lenoir'ın yerini alır; ve bu departman, -nafakalar departmanı-Fargès'ninkiyle birleşir. (Fargès = Ticaret vekilharçlığı). Böylece Condorcet'ye yeniden 5000 franklık maaşının ödenmesi gerçekleşecektir. Ancak, gerçekte, bu görevde bulunduğu sırada gelişen en iğrenç dedikoduların önünü alamaz. Condorcet bu olaydan Mösyö Suard'a söz etme gereği duyar; ona iki sabıkalıdan duyduğu rahatsızlığı dile getirir.³

1 Enstitü Kütüphanesi, folio 81.

2 Condorcet'den Turgot'ya mektup, tarih Baker tarafından 16 Mart 1775 olarak atılmış.

3 Bu iki sabıkalı, buğday tohumlarının serbestçe dolaşımı sistemiyle mücadele eden Necker ve Galiani'den başkası değildir.

Condorcet çok geçmeden, Otel de la Monnaie'deki memuriyet evine yerleşmekten mutludur; tıpkı Bilimler Akademisi kolejinde olduğu gibi, 1764'ten itibaren bir başka müfettişlik göreviyle ilgilenen Tillet de buradadır. Taşınma işi birkaç ay sürer. Condorcet, burada yanına Suard ve rahip Arnaud'yu da getirterek, yaklaşık 3 ay boyunca onlarla birlikte yaşar. Ayrıca, Turgot'dan, Suard'a maaşsız olarak Hazine tarih yazarlığı görevini vermesini rica eder. Ancak Condorcet'nin projesi, tüm çevresini terk ederek yalnız başına yaşamayı tasarlayan Madam Suard'a uygun düşmez! "Bay Condorcet'ye söylemiştim: Sizi asla kaybetmeyeceğim, dostum; sizin dostluğunuz uzaklıklarla ölçülecek bir dostluk değil. Sizi izleyerek tüm alışkanlıklarımdan vazgeçtim; belki de topluluğumun, çevremın tüm ilişkilerinden."¹

Turgot, Condorcet'ye hazine müfettişliği görevini ona para ve lojman sağlamak için önermemiştir. İstiyordu ki, Condorcet ağırlıklar ve ölçüler birliğinin temel problemine eğilsin.² Bu ölçülerin çokluğu, ticaretin önündeki en büyük engellerden, karmaşalardan biriydi ve insanlar arası iletişime, bilimsel gelişmelere de zarar veriyordu. Bu, uzun zaman boyunca birçok şikâyetle neden olmuş, karmaşaların kaynağını oluşturmuştu. 1576'nın hükümetleri hemen her zaman "Tüm Fransa'da bu ölçülerde birliğin sağlanmasını; bir tek ağırlık ve bir tek uzunluk ölçüsünün geçerlik kazanmasını" istemişlerdi. Bilginler de, özellikle M. de La Condamine -ki onun büyük bir övgüsünü yapmıştı Condorcet- 1747 yılında "tüm uluslarda ortak olacak bir ölçü sisteminin getirilmesi projesini" gündeme getirmişti.

Hazineye gelir gelmez, Condorcet, işe koyulmuştu; konu üzerinde daha önce çalışan Tillet'in de desteğini aldı

1 Condorcet'nin bir mektubuna Madam Suard'ın notu, ekim başı, 1775.

2 "Ağaçlar, halatla satılırdı, kömürler ise tonla; yeraltı kömürü *bacherelle* adı verilen bir ölçüyle; toprak boyası (*ocre*) fıçıyla ve yontulmuş odun, fişle ya da *solive* adı verilen bir ölçüyle satılırdı. Elma vb. meyveler zımbalı bir kartla; toz *muid* adlı bir ölçüyle; yulaf *picotin*; ve alçı, *sac* adı verilen ölçülerle satılırdı... vs." Denis Guedj, *La Meridienne*, 1792-1799, Seghers, 1987, ss: 9 ve 10.

yanına.¹ Condorcet, tüm taşra bölgelerinde geçerli olabilecek bir tek ölçü sistemine varılması konusunda yapılacak çalışmalar hakkında mektuplar yazmış, onların çalışmalarını kolaylaştırmak için yapılacak girişimleri gündeme getirmiştir. Turgot'yla birlikte, Bordeaux yakınlarından geçen, deniz yüzeyindeki 45° enlemini ortak bir uzunluk ölçüsünün belirlemesi için benimsemeyi seçer. 1775'ten itibaren deniz astronomu Messier'e belirlenen yer üzerinde deneyler yapma görevi verilir. Ona bilimsel birtakım bilgileri veren ve varolan ölçüler arasında eşdeğerlik tabloları hazırlayan da yine Condorcet olmuştur.² Ne yazık ki, hazırlıkların geç yapılması ve Turgot'nun iktidardan ayrılması sırasına rastlar bu. Tasarı, daha sonraki yöneticiler tarafından da terk edilecek ve sonradan Laplace, Monge ve Condorcet'nin oluşturacağı bir komisyonla, Constituant'e beklemek gerekecektir.

Sorunu gündeme taşıyan, yine Condorcet olacaktır.

Bilimler Akademisi Sekreteryasının Zor Görevi

Turgot'nun koruyuculuğu hazine göreviyle son bulmaz. Condorcet'nin sekreteryaya yardımcılığına getirilmesiyle öfkelenen birçok sabıkalıya karşı doğrudan müdahalelerde bulunur. Buradaki artık bir düşünce savaşı ya da politik çekişme değildir, kişisel kıskançlıklar ve nefretlerle harekete geçmiş grupların çıkar çatışmalarıdır daha çok.

Her şey, d'Alembert'in sekreter Grandjean de Fouchy'e sinirlenmesiyle başlar. Fouchy bu görevde 1743'ten beri bulunmak-

1 Tillet: 1720-1791. Bilimler Akademisi'ne 1758 yılında *agronome* (tarım-bilimci) olarak kabul edilmiştir. 1769 yılında ise hazine müfettişliği görevine getirilmiştir. Burada bazı denemeler yazmış, önemli konularda çalışmalar yapmış, ardından, kendisine hazine çalışanları ve yöneticilerini inceleme görevi verilmiştir. Ölümüne kadar Akademi Veznedarlığı yapan Tillet, Condorcet ile birlikte sonradan pek çok konuda çalışma fırsatı bulmuştur.

2 Condorcet'nin Turgot'ya mektubu, 1775.

taydı. D'Alembert onu "aptal ve ihmalkâr" biri olarak niteler. Bundan başka Fouchy'nin ölmüş bilginlerin ünlü övgülerini yazmakta hiçbir yeteneğinin olmadığını iddia etmektedir.¹ Genç astronom Bailly 1763'te Akademiye girdiğinde, d'Alembert, onun kişiliğinde Fouchy'nin bir yansısını gördü ve ona küçük biyografiler yazma görevi verdi. Altı yıl sonra, ünlü geometrici bir başka gence -Condorcet- aynı öğütleri ve umutları uygun gördü.

1773 başındayken, Fouchy, Condorcet'nin yetenekleri ve meziyetleriyle ayartılmış olarak, Condorcet'ye "arta kalan işlerin tamamlanması" görevini verdiğiğinde, d'Alembert bu adayı güçlü biçimde desteklemiştir. Buffon'la birlikte d'Alembert, kötü anlaşıyor olsalar da, daha az olmayan bir güçle desteklediler Bailly'i. Birkaç hafta boyunca, Akademi, iki düşman kampın gösterisine sahne olmuş, Bailly taraftarlarının öfkesi, "bağışlanmaz bir sertlikle sesini yükseltmiştir. Dediklerine göre, d'Alembert onun dostluğuna, onuruna alçakla ihanet etmiş, dürüstlüğü temel ilkelerine karşı saygısızlıkta bulunmuştur."² D'Alembert'e kızan bu kamp, Condorcet'nin atanmasını da yasa-ya aykırı bulmuş ve 6 Mart 1773'te müdahale etme gereği duymuştu.³ Alışıldık prosedüre göre, Akademi, kral tarafından görevlendirilmiş iki adayın seçimi için emirname verir. Zira, şimdiki durumda, bakan La Vrillière, "Sonuçta, Bay Condorcet'nin bu göreve yeterli olduğunu" tavsiye niteliğinde belirtmişti.⁴

O yıl boyunca Condorcet, d'Alembert ve Turgot, 24 Mart 1775 kararıyla mücadele etmek için bitmez tükenmez bir çaba

1 D'Alembert'ten Lagrange'a mektup, 23 Nisan 1772.

2 Arago, J.-S. Bailly'nin Biyografisi, 1844, s.21. J.-S. Bailly (1736-1793): Constituant'ın (Fransa'nın 1789 kurucu meclisi) ilk başkanı olmuş, 5 Temmuz 1789'dan 12 Kasım 1791'e kadar da Paris belediye başkanlığını yürütmüş olan astronom. 12 Kasım 1793'te Champ-de-Mars'da boynu vurulmuştur.

3 Bkz: Baker'in mükemmel makalesi, ss: 233-255.

4 La Vrillière'in 24 Şubat 1773 tarihli mektubu, alıntılaman Baker, *a.g.e.*, ss: 233-234.

harcayacaklardı. D'Alembert'in "durmaksızın sızlandığı bu hoşagitmeyen olay" yüzünden acı çekmesi bir yana, kanal projelerinden dolayı 6000 liralık bir yolsuzluk yaptığı iddiası da ortalığı iyice karıştırır. Bu sırada, Condorcet de meslektaşı La Vrillière'i kazanmak için Turgot'ya yönelir. La Vrillière yürürlükte bulunan bir kararın kaldırılmasını doğru bulurken; onun üvey kardeşi Maurepas, yürürlükten kaldırmanın lafını bile etmeyi istemez. Duymazdan gelme konusunda üstüne kimse yoktur Maurepas'nın ve bu karar, temmuzda La Vrillière'in yerine Malesherbes geçtiğinde, artık uzun süre varlığını sürdürecektir. Turgot, bu "akademik sıkıntılar"ı sona erdirmeye konusunda Condorcet'ye boşuna ricada bulunur. Condorcet, bu kararın yürürlükte kalmasının hukuki bir skandal olduğunu söylese de Malesherbes kararsız kalır.

Eğer kamplardan birinin şefi d'Alembert idiye, diğerinin başını da Buffon çekiyordu. Bu iki kampta ayrıca, Buffon'un dostları ve güçlü ansiklopedicilerin düşmanları da bulunuyordu. Buffon, yaratılan "sıkıntıların başı" olarak değerlendiriliyor ve onun akademik sansür düşüncesinin savunucusu olduğu iddia ediliyordu. Buffon, d'Alembert'ten nefret ediyordu. Onların durumunda, bir okul çatışmasından ziyade kişisel bir rekabet söz konusuydu. D'Alembert, Buffon'u dayanılmaz ve kasıtlı bir kişi olarak görüyor ve onun ünlü *Doğal Tarih* adlı yapıtını bilimsel yönünden çok, retorik yönü ağır basan, şişirilmiş bir çalışma olarak değerlendiriyordu. Voltaire, Condorcet ve d'Alembert de onunla "aylaklık ve şımarık bir haleyle çevrili kendini beğenmişin teki" olduğu için alay ediyorlardı. Condorcet "Buffon kontunun fizikle ilgili saçmalıklarını" kınıyor ve şöyle diyordu: "Bırakalım alay etsin ya da tek söz söylemeden geçip gitsin."¹

Buffon, kendi açısından, d'Alembert'in gitgide büyüyen *imperium*'una katlanmak zorunda kalıyordu. Unutmamak gerekir ki, her ikisi de iki büyük Akademi'nin üyesiydiler ve yaklaşık 10

1 Condorcet'den Voltaire'e mektup, 6 Ekim 1776.

yıldır, d'Alembert'in yönetimi altındaki filozoflar grubu kendi yasasını Fransız Akademisi'ne zorla kabul ettirmişti.¹ Yine, 1772 yılında, d'Alembert Duclos'tan boşalan sekreterlik koltuğuna oturduğundan beri, bu filozofların etkinliği artmış bulunuyordu. Buffon, nedensizce d'Alembert'in yayılımcı politikasının kokusunu da almıştı hemen, Condorcet, Bilimler Akademisi Sekreterliğine geldiğinde, aynı zamanda, her iki akademinin başında da dolaylı biçimde bulunacaktı. Böylelikle, seçimler sırasında da ek bir gücün ağırlığını elde etmiş oluyordu. Daha önce Fransız Akademisi'ndeki seçimlerin yarattığı şikâyet mektupları Julie de Lespinasse'ın salonunda büyük gürültülere neden olmuştu. Şu halde, başka bir akademiye girmek için ne tür bir çaba harcanacaktı? Buffon cephesinde askeri sanatın iki uzmanı olan şövalyeler d'Arcy ve J.-Ch. de Borda'nın, aynı zamanda birer denizci ve matematikçi oluşları da üstün bir güç sağlıyordu. Tam olarak, 1775 yılında hareketlenen olayların en önemlisi; Bilimler Akademisi'nin başına d'Arcy'nin geçmesi olur. Condorcet'nin söylediklerine bakılırsa, onun başkanlık etmeye başlamasından itibaren "artık bilimle ilgilenilmez; ancak karar tasarıları, bakanlara sunulacak bildiriler, akademisyenlere karşı yapılan aşağılamalarla ilgilenilir; sonuç olarak, bedenin ruhu adıyla onurlandırılan kabala anlayışıyla ve entrikalarla ilgilenilir artık."²

Kuşku ve güvensizlikler, çatışmalar, para işleriyle daha da şiddetlenir. 1775 başında mütevazı Condorcet, karşılık almadan çalışmasını sürdürür. 1773'te yine, hiçbir maaş almadan yardımcı sekreterlik görevini kabul etmiştir. Kanal projeleri ve hazine müfettişliği görevleri söz konusu olduğunda da aynı özverili tutumunu sürdürecektir. Condorcet, hiçbir şeyi ısrarla istemez, ancak onun yaklaşımları da açıkça gösterir ki, onun en büyük gayesi, yararlı olmak, iyilik yapmaktır.

1 Lucien Brunel, "18.yy.da Fransız Akademisi ve Filozoflar, Cenevre, 1967, özellikle bkz: 2. ve 4. kitaplar.

2 Condorcet'den Malesherbes'e mektup, "Condorcet ve Turgot'nun Yayımlanmamış Mektupları" içinde. Mektubun tarihi Baker tarafından 1 Eylül 1775 olarak saptanmıştır.

Aynı zamanda, Condorcet, hazine müfettişliği görevindeyken, gerektiğinde kendi cebinden harcamalar bile yapabirmiştir. Ancak, 1776 Ocak ayında, akademik sansür probleminin hâlâ çözüme bağlanmaması bazı sıkıntılar yaratmışsa da, sonunda Malesherbes'in her iki cephe arasında kurduğu uzlaşmacı tavırları sayesinde bir anlaşmaya varılabirmiştir. Hiç kimse bu tavırının nedenini bilmediği halde, Malesherbes, ancak son anlarında boyun eğmeye karar vermiş, karşı cephenin itirazlarına daha fazla ayak diremekten vazgeçmiştir.

Condorcet 7 Ağustos 1776'da oybirliğiyle Bilimler Akademisinin daimi sekreterliğine seçilmiştir. Çok sonra yaşadığı küçük düşme ise tartışmasız bir zaferle çabucak silinmiştir.¹

1776'nın Korkunç Mayıs Ayı

1776 Mayısı Turgot'nun yönetimde can çektiği ve Julie'nin öldüğü tarihtir.

Dupont de Nemours'a göre iki entrikacı Kralın Turgot'ya olan güvenini kırmıştı. Bunlar markiliği bile kuşkulu olan de Pezay ve onunla birlikte hareket eden Maurepas'ydı. Her ikisi de uygulanan bütçe politikasının yanlışlıkları konusunda 16. Louis'yi ikna etmişlerdi; genel kontrolörün pek çok tehlikeli kararından söz etmişler ve bu kararların sayısının giderek çoğaldığında ısrarlı görüşler öne sürmüşlerdi. Dupont'un ve Soulavie'nin dediklerine göre, Necker de dönen dolabın dışında değildi, o da bu iki entrikacıya gizliden destek veriyordu. Asıl entrikacıysa; Rigoley d'Oigny'di; kendi departmanında bir dizi budamalar yapan Turgot'ya karşı derin nefret duyuyordu. Krala yazdığı mektupların hemen hepsinde Turgot'un bu davranışları şikâyet edili-

1 Condorcet'den Turgot'ya mektupta (ağustos 1776) şöyle der Condorcet: "Benim değerli meslektaşların törensel bir tutumla beni yeniden seçmeye karar verdiler. Bu, tatsız ve komik bir şey; ancak bana zorunlu birçok konuda söz verdiler ve inanıyorum ki, en azından bir süre sonra sıkıntılarımdan kurtulacağım."

yordu. Kralı kendi bakanından soğutmak amacıyla, iddia ettiği pek çok yanlış uygulamadan yakınıyor, hataların ve yanlış uygulamaların gitgide ülke için daha zararlı olmaya başladığı yollu telkinlerde bulunuyordu. Turgot'dan kurtulmak düşüncesiyle Malesherbes'in bile desteğini almaktan çekinmemişti bu adam. Malesherbes de artık onun parlamenterlere ve kendi meslektaşlarına yaptığı eleştirileri pek hoş karşılamıyordu.

Turgot'nun düşüşü, Versailles'da sıcak bir coşku uyandırdı. Saray, dendiğine göre, adeta bir bayram havası içindeydi; halk da alkışlamakta gecikmemişti bu olayı. "Halkın coşku gösterisi" diye yazıyordu Condorcet Voltaire'e "yüreğimi burkuyor. Hiçbir şey kaybetmemişler gibi dans ediyorlar."¹ Madam du Deffand, genel kanıyı acımasız biçimde şöyle özetliyordu: "Herkes, onun (Turgot), bir çılgın olduğunu öylesine kabul etmiş ki, onun olabildiğince kaçık ve kendini beğenmiş biri olduğu düşüncesini uluorta sergilemekten çekinmiyor kimse. Bu ortak yargıya sahip olmayan hiç kimsenin olmayışı; asıl beteri de bu. Yönetim için daha az dürüst, usta birinin getirilmesi yönünde çaba harcıyorlar sanki."²

Condorcet için de bu 1776 Mayısı oldukça acılı geçer. O, sadece, erdem üstüne girilen entrikadan acı duymaz, aynı zamanda sevgili Julie de Lespinasse'nın can çekişmekte olması yüzünden de derin bir üzüntüye gömülür. Guibert'le yaptığı evlilikten itibaren, Julie hastadır; aynı zamanda kıskançlık ve umutsuzluk yüzünden de yorgun düşmüştür. Ünlü doktor Bordeu'nun öğütlerini kabul etmesi için, bir yandan d'Alembert'in ısrarları, öte yandan Guibert'in endişeleri, onu yine de yola getirmeyi başaramaz. Hekim Bordeu, oldukça karamsar bir teşhiste bulunmuştur, psikolojik eğilimi de göz önüne alındığında; ruhu, acılarla dolu bir şekilde, yine acı çekerek iyileşecektir. Julie, nisan ayından itibaren artık yataktan kalkamaz olur. Ba-

1 Condorcet'den Voltaire'e mektup, 1776.

2 Madam du Deffand'ın mektubu, 5 Haziran 1776.

ş ucunda sadece yakın dostlarını kabul eder; d'Alembert, bu süre boyunca onu hiç terk etmez, pişmanlıklar içinde kıvranan Guibert tüm gününü onun yanında geçirir; ve Condorcet, genel kontrol bürosuyla Bellechasse sokağı arasında bölünmüş durumdadır.

12 Mayıs geldiğinde, Turgot, eski dostu, La Roche-Guyon'da oturan düşes d'Enville'in yanına sığınır. Ona eşlik etme isteğine rağmen, Condorcet, her geçen gün biraz daha solmakta olan sevgili Julie'sinin yanında kalmayı tercih edecektir; Julie, sonunda 22 Mayıs'ta ölür ve ertesi gün, Saint-Sulpice kilisesinde kendi isteğiyle "yoksullar gibi" toprağa verilir. Condorcet, d'Alembert'le birlikte mateme girer ve onun yanında birkaç gün kalır. Julie'nin isteği üzerine vasiyeti açılır ve yazdığı pek çok sayfa ortaya çıkarılarak okunur; bu kâğıtların çoğu, Julie'nin Mora Markisi'yle yaşadığı aşkları anlatmaktadır. Julie, bu sayfalarda, Marki'nin 8 yıl boyunca "yüreğinin tek hükümdarı" olduğundan söz etmektedir. Acı ve üzüntüden çılgına dönmüş olan d'Alembert yine de dostlarının endişelenmesine izin veremeyerek soğukkanlılığını korumaya çalışır. Duyduğu derin kaygılara rağmen avuntusuz kalacaktır. Condorcet, onu zaman zaman Tuileries'de gezmelere götürür; dediği gibi; d'Alembert onun konuşmalarını dinliyor; ancak derinden yaralanmış olan yüreğinin gereksindiği katlanılır bir duruma bir türlü ulaşamıyor, huzur bulamıyordu.¹ Çok geçmeden, Belleshasse'taki ev d'Alembert'in gözünde iğrenç bir yer haline gelir. Bunun üzerine, Fransız Akademisi sekreterliğinde ayrılmış bulunan bir memuriyet evine çekilmeye karar verir. Burası Louvre kraliyet sarayı bitişiğinde bulunan, oldukça az ışık alan, 3 odalı bir yerdir. Ancak d'Alembert seçim yapacak halde değildir, hemen ertesi ağustosta buraya yerleşmeye başlar.

Bu arada, Condorcet, Turgot'yla La Roche-Guyon'da buluşmuştur. 31 Mayıs'ta Turgot "gözden düşmüş insanları görmeye

1 Condorcet'den Turgot'ya mektup, 1776.

geldiği için" Condorcet'ye bir teşekkür mektubu yazmıştır. Turgot, artık sadece fizik çalışmalarıyla -o da şöyle böyle- ilgilenmektedir. Condorcet'nin huyu olmadığı halde, Voltaire'e verdiği sırlarında bambaşka bir tonun varlığı sezilir: "Tüm cesur ve umutlu insanların, dürüst kimselerin sürgüne gönderildiği ölümcül olaydan beri size yazmadım... Öfkemin bir an geçmesini bekledim bunun için... istedim ki derin üzüntü yakamı bıraksın, öyle yazayım. Gex ülkesini ellerinden kurtardığınız kurtlar, şimdi de Fransa'nın üstüne atılacaklar. Ve onların yaşadığı 2 yıllık perhiz dönemi, halkın kanına susamış bu kurtları adeta kudurtacak. İyi düşler kurmuştuk, ancak bu kısa sürdü... Kendimi yeniden geometri ve felsefeye vereceğim. Artık zafer kazanmaktan çok, sadece çalışmak gerektiğinde ısrarlıyım. Halkın iyiliği için yapılan çalışmalar da zaten kazanılmış kutsal zaferler değil midir?"¹ Voltaire, bu dönemde tamamıyla Turgot'nun askeri görevini üstlenmiştir. Onun işbaşında olduğu dönemi, 20 aylık icraatıyla birlikte "sonsuz bir dönem" olarak niteler ve sonuna değin anımsanacağını söyler. Bunu sadece ona moral vermek için söylemediğini de açıkça belirtir.

Turgot'ya gelince, o, kusursuz bir soğukkanlılık örneği sergiler. Hiç kimse onun heyecana ya da telaşa kapıldığını görmez, istifasını verdiği akşam bile Malesherbes'in oyalayıcı önerilerine, Madam Blondel'in uyarılarına kulak asmaz. Artık sadece yıldızları gözlemleme işine yöneldiği görülür. Gerçekte ise Turgot, derin üzüntüsünü gizlemek için edebiyat ve teleskoplarla ilgileniyordu. Gözden düşüşünün ardından, kendi karşıtlarına karşı yeni ekonomi politik anlayışını ortaya koyması için birçok ayın geçmesi gerekecektir.

Yaklaşık 9 ay sonra Taboureaux'un istifasının ardından maliye genel yöneticiliğine Necker'in getirilmesiyle, Turgot, Madam d'Enville'e genel bir durum değerlendirmesi yapar. Necker ismi yeniden kaleme sarılmasına neden olur ve bu mektubunun

1 Condorcet'den Voltaire'e mektup, "bu çarşamba", 1776.

içerdiği terimler ruh durumunu büyük ölçüde ortaya koymaktadır: "Necker en bilgisiz insanları bile şaşırtıyor. Kış boyunca, genel kontrol biriminde yaptığı görüşmeler, hiç beklenmedik biçimde adının halk nezdinde tanınmasına yol açmış olsa bile, onun, gerçekte, halka bir Herakles sunma eğiliminde olduğunu gösteriyor bu. O, bu göreve getirilmeden önce olduğu gibi, yine Paris'te yaşamak istiyor, bundan sonra da burada yaşayacak, çünkü iyi biliyor ki çok geçmeden bu görevden atılacak."¹ Dostlarının karşı çıkmasına ve suskunluklarına karşın, o, -Marmontel'e belirttiği gibi- "gözden düşürülmesine karşı oldukça hırçınlık duymaktadır."

Condorcet ise, Turgot'dan daha az üzüntülü değildir.² Condorcet, Turgot'nun acısını paylaşmakla birlikte, alınan büyük kararlara katılmayı sürdürmekten, halkın yazgısının iyileştirilmesi yönünde atılan adımlarda etkin bir rol oynamaktan da geri durmamaktaydı. Özellikle tüm coşkunluğuyla hissettiği kendi görüşlerinin ve Turgot'nunkilerin gerçekleşmesi yolunda büyük bir çaba harcıyordu. Bunun dışında, kendini huzurlu hissetmesi için de yalnızca geometriye duyduğu ilginin sürmesi gerekiyordu. Condorcet, geometri çalışmaktan asla vazgeçmeyecektir. Madam Suard'a sık sık tekrarladığı gibi: "Artık [kendi] zevki için çalışmamaktan derin bir acı duyuyordu. Bir süre daha, tüm çalışma temposuyla; insanların iyiliğine hizmet etmek zorundaydı."

Daha önce büyük umutlarla girdiği politikaya -Turgot'nun olumlu örneğine rağmen- nefretle bakıyordu şimdi. Yönetim, her zaman güçlü ve kötü niyetli insanların çıkarına hizmet ettiği gibi, bu rejim altında entrikadan başka bir işin yapılacağı yoktu. Halkın çıkarı ve adalet hakkında düşünen insan sayısı azal-

1 Turgot'dan Madam d'Enville'e mektup, 3 Temmuz 1777.

2 Necker'in terfi ettiğini öğrendiğinde, Condorcet, Madam Suard'a şöyle yazıyordu: "Şarlatanlardan hâlâ kurtulamamış büyük bir ulus görmekten üzüntü duyuyoruz." Temmuz başı, 1777.

mıştı. Mektuplarında Necker'i incitici sözlere yer vermekten de asla çekinmiyordu. O, (Necker) devlet işleri hakkında halk yorumunu yaklaşık 10 yıl boyunca yanlış bir mecraya sürüklemekten çekinmeyecekti. Condorcet, görünüşte artık sadece bilimler, insan hakları ve adaletle ilgileniyordu. Pek çok insan bir gün onun politikada elde edeceği başarılarından haberdar olacaktı.

4. BÖLÜM

AYDINLANMANIN HİZMETİNDE (1777-1785)

Yeni başlayan dönem, yeni çatışma ve mücadeleler, bir başka yaşam biçimi ve yoğun üzüntüleri de beraberinde getirmişti. Bu 8 yıllık dönem boyunca, Condorcet onun için en değerli olan birçok varlığı kaybetmişti, annesini ve üç manevi babasını. Annesinin ölümünün ardından, La Roche-Guyon'da kalan Madam d'Enville'in yanına, Nogent'teki eve taşındı. Burada kendi düşünce ve duygularını paylaşacak yeni bir grup dost bulacaktı.

1777 Haziranında, Necker, maliye genel yöneticiliğini üstlendiği sırada, rahip Véri, kendi düşmanı ile doğrudan görüşmekten her zaman çekinmiş olan Condorcet'nin istifasını Maurepas'ya bildirmişti. Annesinin sağlık durumu sık sık onu Paris'e gitmeye zorluyordu. Bu arada, memuriyet evinden de ayrılmak zorunda kaldı; çünkü onuru asla burada kalmasına izin vermiyordu. 6 Temmuz'da istifa mektubunu gönderdi; bu mektubun üstünde yapılmış olan karalamalar, iç sıkıntısını açığa vur-

yordu. Büyük ihtimalle, Maurepas istifayı kabul etmiş ve bu görevden bir lütuf olarak kendisine sunulan ve "şu an annesinin şiddetle ihtiyaç duyduğu" hazine lojmanı da elinden alınmıştı.

Condorcet, artık Bilimler Akademisi'ndeki maaşının dışında hiçbir gelire sahip değildi. Meslek yaşamının büyük bölümü Louvre'da geçiyor ve oraya gitmesi için de Pont-Neuf'ü aşması gerekiyordu. Yılda iki defa gerçekleştirilen politika seansları hesaba katılmazsa, tam olarak, Saint-Martin günü ve kutsal pazar (Paskalya) günü dışında, sekreteryaya etkinlikleri tüm zamanını alıyordu. Bunların dışında kendi kişisel çalışmaları ve ölmüş akademisyenlerin *Övgüler'i* -Condorcet bunlardan 53'ünün övgüsünü 1777 ile 1785 yılları arasında yazacaktır-, yabancı akademilerle yapılan sürekli yazışmaları da devam ediyordu. 1780 ve 1785 arasında, Condorcet, *"Kuyruklu Yıldızlar Teorisi Hakkında Deneme"* adlı bir eser, olasılık hesaplamaları hakkında birçok bildiri ve integral hesaplaması üstüne de çalışmalarda bulunuyordu. Yine bu çalışmaların dışında, hükümet tarafından konmuş birçok soruna verilecek yanıtlar için toplanan komisyonlarda da görev alan Condorcet, oldukça yoğun bir çalışma temposu içinde bulunuyordu. Hastaneler, hapishaneler ve daha pek çok sorun hakkında görüş vermeleri istenen akademisyenler-bilimsel değer ölçülerinin hayvan magnetizması verileri, Montgolfier kardeşlerin balonu ya da deniz boylamlarını belirlemek için sunulan yeni yöntemler gibi sorunlar da bulunuyordu bunlar arasında- ile birlikte ortak çalışmalarda da görevliydi Condorcet. Sonuç olarak, sekreter, iki hazinedarın yardımını da alsa, asla yanlış yapılmasına meydan verilmeyen, ihmal edilemeyecek bir yönetim çalışması içindeydi.

Bu dönem boyunca, Akademi ve onun sekreteri, kendilerinden daha çılgın ve daha güçlü birçok düşmanla mücadele etmek zorunda kalacaktı; bu düşmanlardan en önemlisi ise Şarlatanlık'tı. Dönem, her açıdan, insanların cahilliğinden ve gerçek bi-

limsel keşiflerden habersiz insanlardan yararlanan dolandırıcıların, şarlatanların dönemidir. Montgolfierler konusunda da olduğu gibi birçok insan, bilimsel temellerden yoksun keşifleriyle birçok mucizeler vaat ediyordu. Moda, irrasyonel ve olağanüstünün hüküm sürdüğü bir dönemin modasıydı. Bu ikisi, Condorcet'nin iki baş düşmanı olacaktı. Ancak, aynı zamanda tüm bakışlar Amerika üstüne de odaklanmış bulunuyordu. Bağımsızlık sayesinde, şimdi Aydınlanma üstüne kurulması istenen bir demokrasi anlayışı doğuyordu. Eski Dünya hakkında, özgür insanlar, istekli ve tutkulu bir bakışla bu deneyimi izliyorlardı. Artık, açıkça, yurttaşlar arasındaki eşitlikten, eğitimden ve insan haklarından konuşuluyordu her yerde. Yani, tam da Condorcet'nin gerçekleştirmeye can attığı düşler!

Güney Amerika Akbabası (Le Condor) (1777-1780)

Bu isim d'Alembert'in Condorcet'ye verdiği bir isimdi: "Akbaba (Le condor), kuşların en güçlüsü ve en büyüğüdür... O, edebiyatta ve bilimde en ayırıcı bir rol oynamaya adanmıştır kendini... Beni asıl sevindiren şey, Bilimler Akademisi sekreterliği için onu seçmenin gerçek bir iyilik olacağına inanılmasıdır..."

D'Alembert için, Condorcet, kendi kuşağının en mükemmeli olmaktan uzaktır. Ancak, asla ne Buffon'larla ne de Bailly'lerle kıyaslanabilir; onların ne "çürümüş düşünceleri" ne de o fazlaca "abartılmış, şişirilmiş" üsluplarıyla hiçbir akrabalığı yoktur! Bundan başka d'Alembert'in kendi manevi oğlu olarak tanıdığı ve benimsediği tek kişi de yine odur. Yeni Ansiklopedinin matematik bölümünü yenileme yetisine, gücüne sahip tek kişi -*Ek* bölümünde belirtildiği gibi- Condorcet'dir. 1776 Temmuz ortalarında, Panckoucke yeni bir bölüm yayımlamaya karar verdiğinde, üvey kardeşi Suard'ı bu çalışmayı yapmakla görevlendirmişti. Diderot'nun metnini yeniden gözden geçirmek için büyük filozofları da yanına alma görevini almıştı Suard. Suard,

d'Alembert ve Condorcet'yi de kendisiyle birlikte bu çalışmayı yürütmeleri konusunda ikna etmeyi başardı. Ancak, gerçekte, d'Alembert oldukça güçten düşmüştü ve Julie'nin ölümünün yarattığı durgunluğun etkisi altındaydı; bu yüzden, zor ve yorucu bir çalışmaya pek gücü yoktu. Buna karşın, yine de elinden geleni yaparak, birçok çalışana yardımcı olmaya uğraştı. Condorcet, *Ansiklopedi*'nin ilk nüshasında bulunmayan matematik analizi maddelerini yazma görevini üstlendi. İşte, *Uyarı* bölümünde bu çalışmaların nasıl yürütüldüğünün açıklanışı: "*Ansiklopedi*'de, d'Alembert'in de büyük katkıda bulunduğu 1754'ten beri yapılmış olan analitik keşifler hakkında hemen hiçbir şey yoktu. Bay Condorcet, buraya, belli bir kesinlik ve açıklıkla ve büyük bir bilgini haber veren önemli çıkarımlarla bazı şeyler ekledi."¹ Condorcet'nin makaleleri "o" imzasıyla sunulmuş, bu işaret, bu makaleleri d'Alembert'inkilerden ayırmaya yaramıştır. "O" işareti, "tutarlı bir bütünü oluşturmak" için konmuş bir açıklamayı simgeliyordu. Condorcet'nin bu makaleleri; yaklaşıklık üstüne denklemler, seküler denklemler, sonsuz diferansiyel denklemler, lineer denklemler, maksimumluk, yöntem, seriler, olasılıklar vs. den oluşuyordu. Condorcet, bu dönemde, olasılık hesaplamalarına duyduğu yoğun ilgiye rağmen, kendini, salt analiz problemleriyle sınırlamıştı. *Ansiklopedi*'nin makalelerinin kötü olarak yorumlandığı, Fontaine ve Euler'in çalışmalarının üzerinde ise gereken düzeyde durulmadığını bilen Condorcet, bu iki bilgene hak ettikleri saygınlığı tümüyle geri vermek için çaba harcadı. Condorcet, kendi meslektaşlarının çalışmalarının önemini vurgulamak ve kendi metotlarını somutlaştırmak için elinden geleni yaptı. Aynı zamanda, Turgot'nun koruyuculuğu altında yapılmaya başlanan kanal çalışmalarına yardımcı olacak komisyona da önemli katkılarda bulunuyordu.

¹ Bkz: Pierre Sergescu'nun mükemmel makalesi, "Condorcet'nin Ansiklopedi'ye Katkısı." *Bilimler Akademisi Dergisi* içinde, 1951, 4. cilt, sayı: 3, ss: 233-237.

Bossut'yla birlikte, akışkanların direnci üzerine de pek çok çalışmalar yaptı. Bu çalışmanın sonuçları 1777'de yayımlandı. Bossut, deneyler yaparken, o da bazı bildiriler kaleme alıyordu. Bu bildirilerin altındaki imza ise üç dostun adını taşıyordu.¹

Akademik Uğraşlar

Condorcet'nin dört yıl süren çalışmalarının temelinde akademik çalışmalar yer alıyordu. Bir tek 1777 yılı içinde, Condorcet, 21 *Övgü* kaleme almayı başarmıştı.² Bu arada, d'Alembert'in de eşlik edeceği Prusya'daki bir projeden de vazgeçmek zorunda kalmıştı.³ Gerçekteyse, d'Alembert'in psikolojik ve fiziksel durumu Condorcet'yi çok endişelendiriyordu; baş ağrılarından kötürüm olmuş, uykusuzluğun kurbanı ve mide ağrılarının gazabına uğramış olan d'Alembert, gitgide eridiğini hissediyor, artık kendini çalışamayacak durumda duyumsuyordu. Ama hiç olmazsa, hâlâ dostlarına yazıyor olması, onu bir nebze olsun rahatlatıyordu. Onun öğütlerini can kulağıyla dinleyen II. Frédéric'e öğütler veriyor, ara sıra da geometriyle ilgilenmeye zaman buluyordu. 1776 Ağustosunda Louvre civarındaki bir eve yerleşti ve burada, haftanın belirli günlerinde konuklar kabul etti. Burada birtakım konuşmalara isteksizce giriyor, gerçekte ise hiçbir şey onu ilgilendirmiyordu. "Dostlarım, acılarımı dindirmeyi ve bana öğütler vermeyi düşünüyorlar; ancak, artık etrafımda hiç kimse kalmadığında... evrende yeniden yapayalnız buluyorum kendimi, biricik sevgili varlığımdan (Julie) artık yoksunum... Yalnızlığım beni kahrediyor, kendi önünde boylu

1 D'Alembert, Condorcet, Bossut, *"Akışkanların Direnci Hakkında Yeni Deneyler"*, 1777.

2 Bu çalışmalara, yönetim işlerini de eklemek gerekir. Fransa'nın en itibarlı kurumu olan Bilimler Akademisi'nin sekreteri olan Condorcet, Paris'ten yeni düzenlemeler yapılmasını isteyen taşralı meslektaşlarıyla da birçok yazışmalar yapıyordu.

3 Bu seyahatin resmi bahanesi, yeni *Ansiklopedi*'ye II. Frédéric'in mali ve moral desteğini almak.

boyunca uzanan uçsuz bucaksız bir çölden başka hiçbir şey görmeyen bir adamım artık; bu çölün sonunda ise, beni yok edici bir uçuşum bekliyor." (14 Kasım 1776).

1770'de d'Alembert'in verdiği acı, Julie'nin mutlak yokluğuna eklenecektir. Şu halde, bir çare bulunacaktır: Ferney'e yapılacak uzun bir seyahat ve ardından Prusya'yı ziyaret. Lagrange, iki dostu yeniden görmek için sabırsızlanıyordu; yaklaşık 12 yıl boyunca görüşmemişlerdi.¹ Ancak 1777 Şubatından başlayarak, Condorcet, Paris'ten ayrılmasının imkânsız olduğunu anlar: "Dostum Condorcet diyor ki" diye yazar d'Alembert Lagrange'a; "benimle birlikte gelmesi mümkün değilmiş; şu anda Paris'ten ayrılması için birçok engel bulunuyormuş; ben de en az sizin kadar öfkeliyim bu duruma; bu yolculuk, benim için pek hoş bir anı olacaktı çünkü."² D'Alembert haziran ayından itibaren Prusya'da olmayı düşünür. Ancak, Condorcet'nin kopuşu, tüm cesaretini kırar yeniden. Çıkışından birkaç hafta önce, nisanda bu seyahatten vazgeçmek zorunda kalır. Lagrange bu duruma herkesten daha çok üzülür. Tüm çevresinden edindiği güvenceye rağmen, d'Alembert'in yolculuk için bazı kaygılar duymuş olabileceğinden şüphe eder.

Condorcet üzgündür. Ancak, çalışma masasına kapanıp 21 Övgü'yü yazmaktan başka yapacak bir şey de yoktur. Bilimler Akademisi'nin yeni sekreteri, bu defa yeni bir motife duyduğu özlem içindedir. D'Alembert'in de daha önce desteklediği gibi, o, Fransız Akademisi'ne girmek istemektedir. 1771'den itibaren, Voltaire, onu bu göreve teşvik etmekten bir an olsun yılmamıştı.³ Onun varlığı Filozoflar cephesinin de desteğini almasını sağlamıştı. Ancak, onun (Voltaire) din karşıtı sert yazıları, ünlü meclisin yobazlarının sesini iyice yükseltmişti. Ve d'Alembert biraz daha sabırlı olmasını öneriyordu. Sonunda, beklenen an

1 Lagrange'den Condorcet'ye mektup, 3 Ocak 1777.

2 D'Alembert'den Lagrange'a mektup, 14 Şubat 1777.

3 Voltaire'den Condorcet'ye mektup, 13 Şubat 1771.

geldi. D'Alembert, Condorcet'ye Akademi'nin yıllık ödülü için yarışmaya girmesini salık verdi; konu, şansölye Michel de L'Hôpital'in övgüsü'ydü. Condorcet, bu övgüyü o ana dek yazdıklarını unutturacak güzellikte yazmaya başladı, çünkü kesinlikle bu ödülü almayı istiyordu. Bundan başka, ona esin sağlayan şey, bu erdemli insanın varlığıydı. Turgot'ya şöyle yazıyordu: "Size söyleme cesareti gösterebilirim sanırım; hiç kimse, gözden düşmüş devlet adamlarının, bu başarısızlık sonrasındaki durumlarını değerlendirme başarısını göstermiyor. Bu, L'Hôpital'in gözden düşüşünün hikâyesi değil yalnızca, tüm gözden düşmüşlerin hikâyesi."¹

Söylev büyük bir etki yaratır ve halk oturumunda okunduğunda büyük coşkuyla karşılanır. Ancak Akademi, ödülü tanınmayan birine verir (Rahip Rémy'e). Şurası gerçektir ki, o anda Condorcet, Maurepas'nın tüm düşmanlığını üstüne çeker. Gerçekteyse, Maurepas'nın üvey kardeşi olan La Vrillière'in -Şubat 1777'de ölmüştür- övgüsünü sunmayı reddeden Condorcet'den oluşmaktadır Maurepas. Oysa, Condorcet, kendi deyimiyle "kaşeli mektuplar bakanı" olarak adlandırdığı Vrillière'in övgüsünü yapacak güçte olmadığına inanmaktadır. Bu nedenle de, La Vrillière'in övgüsü en gerici anlayışa sahip kimselerce yapılır.

Ferney'li İhtiyarın Savunulması

Bu yaşlı, Voltaire'dir. Condorcet'yle arasında sıkı ve içten bir dostluk vardır. Ancak ilişkileri son zamanlarda hayli değişmiştir. Voltaire her zaman saygı duyulan bir baba olmuştur. Ancak o, kendine karşı korunması gereken bir yaşlıdır da. Condorcet, bu yaşlı ve inatçı usta yanıldığında onu içtenlikle uyarmayı kendine vazife edinmiş biri olmuştur hep. Montesquieu hakkında Voltaire'in La Harpe'a gönderdiği bir mektup dolayısıyla da aynı tutumunu korur. Montesquieu'yü hiçbir zaman sevme-

¹ Condorcet'den Turgot'ya mektup, 1777.

miş olan Voltaire -yazar kıskançlığı- ona karşı iğrenç eleştirilerde bulunur ve onun yaşlı şansölye Aguesseau'dan daha aşağılık olduğunu söyleme cesaretinde bulunur. Aguesseau'yu "yaklaşık otuz yıllık bakanlık hayatında en önemsiz konularda sadece 3-4 kararname çıkarmış olmakla" suçlar Voltaire ve şöyle ekler: "Kendi döneminin yüz karası olan birisi." Condorcet, Voltaire'i çeşitli biçimlerde uyarır ve ona dolaylı yoldan arka çıkar. Bilmediği birtakım ayrıntılardan, gerçeklerden onu haberdar eder: Bunun üzerine Voltaire, gayet içten bir şekilde ona şöyle yazar: "Mathusalem'in yaşında bile olsa, insan okula gitmekten utanmamalıdır." Voltaire alacağı dersi almış, Condorcet'ye teşekkürlerini iletmiştir.

Condorcet'nin verdiği dersler, bununla da sınırlı değildir: Voltaire'in son trajedisi *Irène*'de özellikle Fénelon hakkındaki bir görüş söz konusudur, bu sefer, Condorcet ona düzeltmelerde ve kupürlerde yardımcı olur, ona gerek duyduğu materyalleri sağlar. Bir zamanlarki yetkinliğine ulaşması için, ona kendine karşı bile sert olması gerektiğini öğütler.¹ Gerçekten de Turgot ve Suard -her ikisi de piyesi okumuşlar ve hiç de memnun kalmamışlardır- bile bu oyundaki üslubun rahatsız edici olduğunu fark etmişlerdir. Yaşlı adam (Voltaire) metni düzelttiği halde, oyun Paris'te sahnelendiğinde onların gözünde hâlâ rahatsız edici niteliğe sahiptir. Parisliler ise onun arabası gözden kaybolana kadar, arkasından gitmiş, kaldığı otelin önüne gelerek onu alkış tufanına boğmuştur; bu bir zaferdi. İzleyicilerin bitmez tükenmez alkışı, Comédie Française'de *Irène*'in ilk sunuluşunda da eksik olmamıştır. Babaların çocuklarına verdikleri olumlu telkinlerde ve hatta Neuf-Soeurs'lerin masonik localarındaki heyecan bile bu oyunun gücünü doğrulayıcı niteliktedir. Bu adamın neden olduğu öfkeler, neşeler ve karşı çıkışlar, sonunda 30 Mayıs 1778'deki görünümüyle 80 yaşında ışığı sönen bir sokak lambası gibi sonuna yaklaşıyordu.

1 Condorcet'den Voltaire'e mektup, 19 Ocak 1778. Bu, Voltaire'e yollanmış sonuncu mektuptur.

Şurası açıktı ki, bu inatçı yaşlının kilise ile girdiği çatışmalarda belli bir uzlaşmaya varmak için d'Alembert ve Condorcet, daha az resmi bir tutum içinde ellerinden gelen gayreti göstermişlerdi. Voltaire, ölümünden 3 ay kadar önce, sözlerini geri aldığını bildiren bir kâğıt imzalamış ve anlayışlı bir rahibin aklayıcı sözlerini, beraatini elde etmişti. 18 Mayıs'tan beri koma halinde olan Voltaire, yine de Lally'nin tutuklanış kararının bozulduğunu öğrenir öğrenmez ayılır gibi olmuş, oğlu Tollendal'a bir kutlama mektubu yazmaya bile girişmişti. Bundan sonra ise, daha kutsal ayın yapılamadan ölecekti. Ailesi onu gizlice Troyes yakınlarındaki Seillières manastırına gömecek, askerler, her dürist akademisyenin ölümünün ardından yaptıkları gibi, büyük adamı hizmetlerinden dolayı törenle uğurlayacaklardı. Papazlar sınıfı ise rövanşı almış oluyorlardı. Kilise onu asla bağışlamayacağını bildiriyordu.

Kilise'nin bu tutumu, Condorcet'yi derinden yaralamıştı. Ancak, yine de, filozofların eski düşmanı Paris başpiskoposundan yardım istemekten geri durmadı. Maurepas da bu piskopostan daha aşağı kalmayan bir tavırla, Voltaire'in ruhunun son yolculuğunda huzura kavuşması için istenen ayini düzenlemekte hiçbir gayret göstermedi ve dahası, bu kararı şiddetle reddettiğini açıkladı. La Harpe'in da Voltaire'in bir trajedisi hakkında hoş olmayan bir makale yazmayı seçtiği tarih, temmuz başını gösteriyordu. Bu eleştiri, büyük yazarın anısını lekelemeye yemin etmiş devletin en üst otoritelerinin işine yaradı. La Harpe, Voltaire'e borçlu olduğu her şeyi bu eleştiriyle alaşağı etmiş oluyordu.¹ Bu defa, La Harpe'a karşı okkalı bir makale yazma sırası Condorcet'deydi. Bu makale *Journal de Paris*'de yayımlandı; makale Voltaire'in yakın dostu Villevieille markisinin imzasını taşıyordu. Yazı şöyle başlıyordu: "Bay Voltaire'i seviyordum, onun ölümüne hâlâ ağlıyorum. Sizin yazarınız (La

1 Voltaire onu Ferney'de defalarca kendi evinde ağırlamış ve her biçimde korumuştur.

Harpe) bu büyük adamdan şikâyetçi olmakta kuşkusuz haklı olabilir; çünkü Ferney şatosuna aynı iyilikle kabul edilmedi o... Voltaire ona karşı duyarsızdı, onunla ilgilenmiyordu ve bu yüzden yazarınız onun anısına hiçbir şey borçlu değildi... Ama, en azından hiç kimse haklı olmaktan dolayı suçlanamaz, ama sizin yazarınız haklı değildi..."¹ Bunu, La Harpe'in kötü diye nitelediği piyesin savunuları izler. Makale, büyük bir yankı uyandırır ve La Harpe özür dilemek zorunda kalır; bu da yetmez, onun piyesi *Les Barmécides* büyük bir halk yığını tarafından ısıklananarak protesto edilir.²

Bu süre boyunca, Fransız Akademisi çok sıkıntılı görünmüş, Voltaire'den boşalan yere birini seçme konusunda yavaş hareket etme gereği duymuştur. "Asıl sinirlenilecek şey, Voltaire'in yerine bir papazın seçilecek oluşudur" diye yazıyordu d'Alembert; "Onun meslektaşları Capelan'ın bile söylemeye cesaret edemeyeceği şeyi söylemeye hazırlar."³ Ekimde hâlâ bu konuda hiçbir karar alınmamıştır. Birçok insan Voltaire'in yerine geçmeyi hak eden tek kişinin Condorcet olduğunu düşünmektedir. O, en son olarak doktor Haller hakkında kaleme aldığı övgüsüyle Bilimler Akademisi'nde büyük bir başarı elde etmişti. Turgot'nun görüşüne göre de bu göreve en çok yakışacak kişi yine Condorcet idi. D'Alembert ise, Voltaire'in koltuğunda daha şimdiden onun oturduğunu görür gibiydi.

Condorcet ise adaylığını koymaktan hâlâ çekiniyordu. Turgot, Dupont'a şöyle yazıyordu: "O, akılcı olarak onun yerini alabilecek tek kişiydi, daha kendini ortaya koymadan alkışlar arasında seçilecek birisiydi üstelik... Ancak iyi insanlar hiçbir zaman mütevazırlıklarını bozmazlar." (28 Kasım 1778.) Sonuç

1 *Journal de Paris*, 10 Temmuz 1778, "Bay Le Marquis de Villeveille'den Mösyö Panckoucke'a mektup." (*Mercure*'ün editörü)

2 Piyes ilk defa 11 Temmuz'da sunulmuş ve pek de şüpheli karşılanmıştır. Bkz: Condorcet'nin Madam Suard'a mektubu, Temmuz 1778.

3 D'Alembert'ten II. Frédéric'e mektup, 16 Ağustos 1778.

olarak, bir yazar olarak hiçbir yeteneği olmayan biri, Ducis geçer Voltaire'in yerine; karar 4 Mart 1779'da kabul edilir.

Masonik İdeal

Aynı dönemde yeni bir mason locasından sıkça söz edilmeye başlanır. Bu locanın adı Neuf-Soeurs (Dokuz Kız Kardeşler) locasıdır. Loca 1776 yılında, Madam Helvétius'un yardımıyla astronom Lalande tarafından kurulmuştu. Madam Helvétius'un kocasının ölmeden biraz önce tasarladığı birtakım düşünceleri vardı; tüm bilginleri, filozof ve sanatçıları, hatta ansiklopedi atölyesinde görev almış herkesi bir araya getirmek. Voltaire ölümünden birkaç hafta önce buraya büyük bir zaferle kabul edilmişti. Condorcet'nin ilişkilerinin büyük bir kısmı da onun buraya üye olmasından, (kayıtlı bulunmasından) ileri geliyordu. Sık sık yıkılmakla tehdit edilen loca, 1779 Mayıs'ında saygıdeğer Franklin'i de arasına kabul etmişti. (Onun üyeliği 1780'de yenilenmişti.) Böylece kendi karakterine daha saygın bir nitelik katmış oluyordu loca. Paris'teki tüm liberal eğilimli kimseler de bu locayla ilişki halindeydiler; hepsi de Aydınlanmanın yayılmasını, objektif bir düşünce anlayışını benimsemiş görünüyorlardı. Loca, Amerikan bağımsızlık hareketinden de destek alarak yeni bir yargı ve hukuk düzenini oturtma çabaları içine girmişti.

Bu locanın idealleri, Condorcet'ninkilerle de tamamıyla uyuşuyordu. Dostlarının birçoğu da bu locadan yana tavır içerideydiler. Sonunda o da bu locadan daha fazla uzak duramadı ve onun bir üyesi oluverdi. Neuf-Soeurs locasının hiçbir resmi belgesinde onun adı anılmadığı için, Condorcet'nin masonluğundan tam olarak emin olmak imkânsız görünüyor. Değerlerinin ortaklığı ve eş-dost baskıları, onun bu yönde bir tercihte bulunmasının en güçlü kanıtları gibi görünüyor. Madam Helvétius, avukat Dupaty ve Franklin, saygın bir insanı kendi taraflarına çekebilmek için

tüm enerjileriyle işe koyulmuşlardı. Lalande, Roucher ve avukat Élie de Beaumont da bu çabayı verenler arasındaydı. Ancak Condorcet'nin radikal rasyonalizmi ve ateistliği bu masonik kuruluşun bazı ritüelleriyle pek bağdaşmıyordu. Ona göre, gizli bir topluluk içinde hayal kurulamayacağı gibi, fena düşüncelerden başka bir şey de üretilemezdi. Yine en yakın dostları bile kendisinden önce birtakım girişimlerde bulunmuş değillerdi. Özellikle başka masonların en çok değer verdiği ne Turgot, ne de d'Alembert bir locaya katılmayı doğru buluyorlardı. Belli bir mistisizm havası sezinledikleri her şey, onların midelerini bulandırmaya fazlasıyla yetiyordu. Akıl kültü, bu üç adam için, aydınlanmadan başka bir amaç taşımayan ritsiz (ayinsiz, ritüelsiz) bir dindi. Onun (Condorcet'nin) masonik bağlanışına ilişkin en somut kanıtların yokluğunda bile düşünmek yerindedir ki, o Neuf-Soeur locası yolunda dostluktan başka bir adım, bu yakınlığın dışında ve mason olma yolunda, daha fazla bir adım atmamıştır.¹

Gericiliğe Karşı Mücadele (1780-1785)

Bu yıllar boyunca, şarlatanlık yeniden filizlenmişti. Dolandırıcılar birçok mucize vaat ederek çabucak büyük servetlere konuyorlardı. Onlar arasında ünlü doktor ve şifa dağıtıcı Alman Mesmer, 1778'de Paris'e gelmişti.² Onun "manyetik kovası" pek çok saf insanı baştan çıkarıyordu, hayvan manyetizmi teorisi tıpta bir moda halini almıştı. Onu bir felsefe, hatta yeni bir bilim olarak öne sürmeye bile cüret edebilmişti. Başka bir tür de, kont de Cagliostro adıyla tanınmış bir İtalyan maceracı, büyücülük ve sihirin en gizli hileleriyle numaralar yaparak mükemmel biri olarak görülmeye başlanmıştı. Daha başkaları, daha az tanınmış bir köylü olan Bléton, büyücü olduğunu öne sürerek fani bir servet elde etmişti. Aydınlanma çağının tarihe gömdüğü "ola-

1 Neuf-Soeurs locası hakkında, özellikle bkz: Louis Amiable, "1789'dan Önce Bir Mason Locası, Neuf-Soeurs", Alcan, 1897.

2 Franz Anton Mesmer (1733-1815).

ğanüstülüklerin" bu geri dönüşü üzerine eğilen Robert Darnton, 1780'in okumamış Fransızlarının gözünde haklı bir saygınlığa (!) kavuşmuştu. Gerçek bilimle sahtesi arasında ayırım yapmak öylesine güçtü ki, Franklin'in elektrik enerjisinin özellikleri hakkında deneyler yaptığı bir çağda, paratonerin icat edildiği bir buluşlar çağında, Montgolfier kardeşlerin insanı havada uçurarak (balonla) tüm Avrupa'yı hayretler içinde bıraktıkları bir dönemde Mesmer'in görülmez akışkanı hiç de mucizevi bir olay gibi gelmiyordu. Ayrıca Darnton'un da notundan anlaşıldığına göre, Fransızlar *Ansiklopedi*'nin "elektrik" ve "ateş" maddelerinde Mermer'inkilere çok benzer akışkan tanımları okuyabilirlerdi. Lavoisier, suyun şimdiye dek bilinmeyen iki gazın bileşiminden meydana geldiğini göstererek kimya bilimini kurduğu zaman, birçok popüler kozmolog (kozmotik yapımı ile ilgili tüm çalışmalar) yaşamın sırrının farklı görünmez ilkelerden ibaret olduğunu açıklama aşamasında bulunuyordu. Artık "bitkisel güç"ten, "kızgın atomlardan" ve "evrensel akışkan" terimlerinden söz ediliyor, evrende gitgide çoğalan bilginlerin ortaya koyduğu hayali ve gerçek güçler arasında hiçbir ayırım yapacak düzeyde olmayan sahtekârlar, tüm bu gelişmelere meydan okurcasına at koşturuyorlardı. Bu arada halk "doğanın mükemmelliklerini açıklama sözü veren tüm yalancı-bilimsel varsayımlara karşı ateş püskürüyordu." Fransız insanının bilime duyduğu tutku, edebiyatta da onların kendi seküler çıkarlarını kuşatmış bulunuyordu.¹

"Bilim" ve sahte bilim anlamında yapılacak olan ayırım; Akademi'nin Aklı yeniden egemen kılma yolundaki çalışmala-

1 L.S. Mercier kendi adına şunları not ediyordu: "Olağanüstülük aşkı, her zaman insanları baştan çıkarmış, kandırmıştır; çünkü doğanın güçlerine ilişkin hiçbir şey bilmememiz, onlara karşı duyduğumuz merak, bizi her alanda yapılan birçok keşfe rağmen etkilemektedir." Bu tür yalan bilimsellik konusunda başvurulacak bir başka kaynak da; yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi; R. Darnton'un *"Aydınlanmanın Sonu; Devrim ve Mesmerizm"*, Perrin, 1984, adlı yapıtıdır.

rını da hızlandırmıştır. Ancak, tuhaf biçimde, yine aynı dönemde, dünyanın düzenini değiştirme idealini de ortaya koyacak olan bu iki ayrım için yapılan çalışmalara karşı, Condorcet, mücadele etmek zorunda kalacaktır.

Marat'nın Sahte Bilimi

1779'da, Artois kontunun aile doktoru Marat, Bilimler Akademisi'ne *Işık, Elektrik ve Ateş Üzerine Keşifler* adlı bir çalışma sunar. Newtoncu keşiflerin yararsızlığını öne süren binlerce sayfalık metafizik açıklamayla dolu olan bu yapıtta Marat, 5 bine yakın deney yapmış olmakla övünürken, matematik hakkında mutlak cahilliği yüzünden de özürler dilemekte, bu arada, matematiksel formüllerin yararlılığıyla da dalga geçmekteydi. Bu yapıtın, kendisine Akademi'nin tüm kapılarını açacağına inanıyordu. Başlangıçta, Akademi, bu yapıtın yazarını Mesmer'den daha tutarlı bulur; daha sonra ise yapıtta, halka karşı bir aşağılama sezinler. Marat'nın deneylerini incelemek için 4 komiser (komisyon görevlisi) görevlendirir; bunlar Maillebois, Sage, Cousin ve Condorcet'dir. 10 Mayıs 1780'de bu üyeler oldukça sert bir karara varırlar: "Bu deneylerin sayısı öylesine çok ki, tümünü mutlak bir doğrulukla denetlemek imkânsız. Kendimizi verdiğimiz tüm dikkate rağmen, bu imkânsız; ayrıca, bu deneylerin hiçbirinin onları yazan yazarın düşüncelerini kanıtlayacağına inanmıyoruz; optikte en tanınmış olan deneylerle bile çelişmekte hepsi. İnaniyoruz ki, onları tanıtmak için vereceğimiz tüm çabalar yararsız olacaktır. Akademi, kendi onayını verirken, bu noktalara dikkat etmelidir..."¹

Bu özetten, Marat'nın çıkardığı sonuç şudur; Bu rapor Kabala inanışından esinlenilmiş ve Akademi ona adaletli davranmamıştır. Newtoncular tarafından kendisine zalimce davranıldığına hükmeden Marat, akademisyenlere karşı asla dinmeye-

1 Robinet, "Condorcet, Yaşamı, Yapıtı" s.21.

cek bir nefretle harekete geçer; herkes, hiçbir ölçü tanımadan protesto eylemine girer. İntikam arzusuyla "sınıfta bırakılmış olma" düşüncesi zihninde birleşerek onu nefretlerin en uç noktasına taşır. Mesmer gibilerle ittifaka girer. Enstitüden kovulmuş olan Brissot da Marat'ın düşüncelerini destekler; böylelikle kendi küskünlüğüne yeni bir yandaş bulmuş olur. Bu şarlatan takımı, kendi sahte bilimlerinin alçıdan kültüne halkı da inandırmaya çalışırlar.¹ Gerçek bilim yanlısı akademisyenlerin iktidarına karşı çıkarlar. Zira, Condorcet ve meslektaşları için, Akademilerin rolü, kamuoyunun tüm baskısından bağımsız biçimde bilimin tanımını yapmaktır. Condorcet şöyle diyordu: "Onları (Akademileri) içinde bulundukları zayıflıktan dolayı suçluyorum. M. Marat olayı da bunu kanıtıyor. Akademi'nin tek haksızlığı, sunulan bu deneyleri yeniymiş gibi tanıtmasıdır; ama zaten bu deneyler daha önceden çok iyi biliniyordu. Sistematik bir jargon dışında hiçbiri bir yenilik taşımıyorlar. Bu bile, yazarının çok iyi gizlediği bir şarlatanlığa dayanıyor." Kendi önerilerini genelleştirerek, Condorcet, Akademi'nin tartışmasız iki yararını ise şöyle anlatıyordu: "İlki, her koşulda şarlatanlığın önündeki güçlü bir engel oluşu; ikincisi de, bilimlerde en iyi, en sağlıklı yöntemleri geliştirip koruması ve bunları yaygınlaştırması."² Bilimlerin gelişmesinde her zaman direnmiş olan Condorcet, bu konuda aşırı özenli tutumuyla hiçbir ödün vermemeye kararlıdır.

Marat, kendisine yapılan bu hakareti (!) asla unutmayacaktır; tam 10 yıl boyunca tüm akademisyenlere karşı azgınca bir savaş sürdürülecek, 1791'de son bir hesap görmek amacıyla bir yapıt yayımlayacaktır. Bu yapıtta, "şarlatanlığın vs... boşunalığını, kısırlığını" karmakarışık bir dille anlatmaktadır; ayrıca, bazı

¹ Baker, "Condorcet" s.76.

² Enstitü Kütüphanesi, folio 95-96. Robinet, bu mektubun muhatabının d'Alembert olduğunu düşünmektedir.

asılsız suçlamalara girişmekten de çekinmemektedir.¹ 1780 raporuna karşı imza koyanlardan biri olan Condorcet'ye karşı da derin bir hınç besler. Marat, "edebî küstahlığın" ve değersizliğin bir çalışmasını yaptıktan sonra, üstüne üstlük alçakça bir tutumla, Condorcet'yi, yüklüce bir gelir elde etmek (yolsuzluk yapmak) için kendi kadınına başkalarına sunan birisi olmakla da suçlayacak; bu rezil suçlama kraliyet basınında da ele alınıp tektzip edilecek ve 19. yy.'ın belli başlı yapıtlarına bile geçecektir.²

Condillac'ın Matematik Konusundaki Yetersizliği

1780 bir başka tartışmayla açılır; bu defaki felsefi bir tartışmadır. Rahip Condillac ağustosta ölmüştür. *Journal de Paris*, Condorcet'ye bir ölüm makalesi (nekrolojik bir çalışma) yazma görevini verir. Condorcet'nin yargısı iyilikseverdir, ancak onun yapıtının matematik boyutu söz konusu olduğunda sert eleştiriler gündeme gelir. Condorcet, filozofa, son yapıtı olan *Mantık* yönünden yaklaşır. (1780'de yayımlanmıştır bu yapıt.) Condorcet, bu yapıta Condillac'ın matematikçilerde olması gereken matematik bilgisinden yoksun olduğunu ileri sürerek açıkça şöyle yazmaktan çekinmez: "Condillac, hiç adını iştmediği şeylerden, anlıyormuş gibi söz ediyor." Condillac'çı felsefenin taraftarları, Fransız felsefesinin babasına yöneltilen bu patavatsızlıkla şoke olurlar. Madam Suard'larda da kalan Garat, Condorcet'yi "dostça" uyarmak için kalemine sarılır. Locke'un mirasçısı olan Condillac'a ikincil bir yer vermiş olmakla suçlar onu. Oysa Locke, d'Alembert ve Condorcet'nin de gözünde modern felsefenin gerçek kurucusudur. Condorcet, Garat'yla herhangi bir polemige girmeyi ve bunu sürdürmeyi reddetse de, tartışma bir kez başlamıştır. Condorcet, hiçbir gönül kırgınlığı duymaksızın Turgot'ya şunları yazmaktadır: "Rahip Condillac'a

1 "Modern Şarlatanlar ya da Akademik Şarlatanlık Üstüne Mektuplar", Marat, "Halkın Dostu" (L'ami du peuple), 1791.

2 Marat, "Şarlatanlık Üstüne Mektuplar" içinde yer almaktadır bu suçlama.

karşı hiçbir kin duymuyorum; üstelik onun yapıtlarını yararlı da buluyorum. Değerli bir düşünüre zarar verecek bir kavgaya girmeyi asla istemiyorum." (Ekim, 1780)

Gerçekteyse, iki insan -Julie de Lespinasse'ın salonunda tanışmışlardı- birbirlerini asla sevmezlerdi. Ölmeden az önce, Condillac; hasta yatağındayken, kendi yeğenlerine, "onun (Condorcet'nin) fenalıklarını anlatıyor, kendisine bir kâse berbat çikolata verdiren" Condorcet'yle öğle yemeği yediklerini; o zamandan beri durmaksızın acılar içinde kıvrandığını söylüyordu.¹ Condorcet'nin bir tabak çikolatayla Condillac'ı zehirlemiş olduğunu düşünmek zordur! Ancak, Condillac, matematikçinin felsefe anlamında pek bir yeteneği olmadığına inandığına göre, böyle bir inanç yerinde görülebilir. "Condorcet'nin felsefi düşüncesi, aralıksız olarak, Condillac'çı felsefe temeline dayanmak zorundaydı ve aralıksız olarak yine, *Sistem Üzerine Çalışma*, *Duyumlar Üstüne Çalışma* ve *Deneme*'nin yaydığı doktrinlerden etkilenmemek imkânsızdı," çağdaşlarının birçoğu duyumcu felsefeden yana tercihinin yapmış olmasına rağmen, Condorcet, hiçbir zaman, kendini Condillac'ın bir izleyicisi olarak görmemişti. Onun gözünde de, tıpkı d'Alembert'in gözünde olduğu gibi, Aydınlanma felsefesinin gerçek patronu İngiliz filozof Locke'dan yaşamının sonuna doğru, dev yapıtı *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme** adlı çalışmasında Condorcet, felsefenin başlıca duraklarını yeniden gözden geçiriyordu. Locke da *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme* adlı baş yapıtında, tüm bilgi kuramlarının temeli üzerine ve insan bilgilerinin kaynağı hakkında oldukça kapsamlı düşünceler ortaya koymayı başarmıştı. Condorcet, buna rağmen, yine aynı yapıtında, Locke hakkında hakkaniyetli davranarak şöyle demeyi de asla ihmal etmez: "Sonunda Locke, felsefeye yön veren akışı

¹ Baguenault de Puchesse, "Condillac" Plon, 1910, ss: 23-24.

* John Locke, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*, 2 cilt, Öteki Yayınevi, Ocak 1999.

yakalamayı ve ona öncülük etmeyi başarmıştır." Condorcet, yapıtında, Locke'a 3 coşkulu sayfa ayırmayı bilmiş, hak ettiği değeri ona titizlikle vermiştir.¹

Lally Olayı

1780 yılı, Condorcet için üçüncü bir tartışmanın başladığı yıl olur; bu da, yine politik bir olayla ilgilidir. Voltaire için de bu olay -General Lally davasının yeniden ele alınması- yeni bir sıkıntının kaynağı olacaktır. 1766'da "Hindistan bölüğüne ve kralın çıkarlarına ihanet ettiği" gerekçesiyle tutuklanmış ve Grève meydanında boynu vurularak idam edilmiştir. Olayı haber alan Voltaire bu infazın cinayetten başka bir şey olmadığını haykırmaya başlar. Lally'nin gayri meşru oğlu, şansölye de Tollendal, babasının aklanması için yeniden devreye girmiştir. Konsey, davayı 1778'de Rouen Parlamentosu'na havale eder. Burada, durumda apansız bir değişme yaşanır: Danışman Duval d'Eprémesnil, kararın verilen infazla çeliştiğini bildirir. 1780 ilkbaharında iki taraf arasında birçok dava görüşülmeye başlanır. Kraliçe, gazeteciler ve edebiyat adamlarının birçoğu genç Lally'i desteklemektedir. Hint Kolonisinin nostaljik duyarlığa sahip olan taraftarları ile avukatlar ise danışman d'Eprémesnil'i önemsemediklerini açıklarlar. Rouen parlamenterleri Parisli meslektaşlarını yargılamayı istemezler ve bu davada, kendilerine karşı yöneltilmiş bir güvensizlik suçlaması algırlarlar. d'Eprémesnil, ayrıca, devlet içinde aykırı bir parti (cephe) oluşturmakla ve yurttaşları yargıçlara karşı kışkırtmakla suçlanır.

Bu arada, davaya ilgi gösteren kimi yazar ve düşünürler de aralıksız broşürler yayımlarlar. Bu broşürler arasında en çarpıcı olanı Condorcet'ninkilerdir. Condorcet, Voltaire'in yarattı-

1 Condorcet, "*İnsan Zekasının İlerlemeleri Hakkında Tarihsel Bir Tablo Taslağı*" ss: 182-184.

ğı tepkiyi ve çığnemiş olan yasal otoriteyi açık ve sert bir biçimde eleştirir.¹ Buna karşın, Condorcet, Duval d'Eprémesnil'in ilk yaptığı savunmaya karşı da ağır eleştirilerde bulunur; verdiği *Yanıt*'ın başı, özellikle d'Eprémesnil'e atılmış bir tokat gibidir. Onu korkaklıkla suçlarken, bir yandan da Voltaire'i savunmaya çalışarak derin bir zekânın eşsiz kavrayışını ortaya koyar.

Sonuçta, kamuoyu Condorcet'nin, Lally tarafında gösterdiği çabayı derin bir hayranlıkla karşılamış ve Rouen yargıçları 12 Mayıs 1780'de ona hak vermek zorunda kalmışlardır. Hukuki kavgalardan 6 yıl kadar sonra d'Eprémesnil'in de çabalarıyla; kral, Lally'nin anısına saygınlığını yeniden iade eder: "Yargıçlar egoizmle suçlanır ve verilen karar, dürüst ve doğru bir karar olmadığından tüm prestijlerini kaybederler."²

Turgot'nun Gizli Ölümü

1781 yılı acımasızlıklarla doluydu. Sadece Condorcet'nin Ribemont'taki çocukluk evini satması değil, aynı zamanda çok sevgili dostu Turgot'nun da gut (damla hastalığı) hastalığı nedeniyle güçsüz düştüğü bir yıldı bu. Yazıtlar Akademisi'ndeyken onu sık sık ziyaret eden Condorcet, dostunun içinde bulunduğu durumdan büyük üzüntü duyuyordu. İlkin, kışın sert soğuğu Turgot'nun bacağına ağırlar saplanmasına yol açmış ve sonunda, Horace'ın geri dönüşsüz yolculuktan ve sonsuz sürgünden söz ettiği bir lirik şiirinin çevirisini yatakta tamamlamak zorunda kalmıştı. Şubat ayı ortalarında koltuk değneklerinin yardımıyla yürümeyi başaran Turgot için, bu umut verici gelişme bile, ne yazık ki, fazla uzun sürmedi. Edebi çalışmalarının dışında, Turgot, hemen hemen her şeyle ilgileniyordu. Geriye

1 Duval d'Eprémesnil'in Savunması, 16 Şubat 1780'de yapılmıştır. Brz: *Gizli Anılar*, 15. cilt, ss: 74-92; *Gizli Yazışmalar*, 7. cilt, s: 279; La Harpe, *Edebi Yazışmalar*, III. cilt, s: 187.

2 H. Carré, "Lally Davasının Yeniden Ele Alınışı (1778-1786)" *Tarih Der-gisi*, 1903, s.37.

kala kala, bir tek konu; neredeyse tabu niteliğinde olan bir konu kalıyordu: Necker'ın politikası. Ölümünden bir ay önce Turgot, Dupont'u, Necker'ın aynı zamanda yayımlanan ünlü *Rapor*'unu okumakla görevlendirmişti: "Bu broşürün içerdiği yalanlar arasında, benim yönetimime karşı habişçe kaleme alınmış birçok fenalık var. Şu an gut hastalığının yol açtığı sıkıntılara zaten yeterince sahibim, bununla uğraşmayı size bırakıyorum."¹

Hiç kuşku yoktur ki, haksızca yaşanmış olan bir gözden düşmenin verdiği acı, Turgot tarafından yoğunlukla hissediliyordu. Ancak bu, bilimlerle olan meşguliyetinde daha fazla yaşadığı bir boğuntuyla, sağlığını iyice bozmuştu. Önsezileri, özel mektuplarında ortaya çıkmakla beraber, onu bekleyen sakın ve sessiz bir ölümün de dışavurumuydu. Kendisini bekleyen ölüm, yine de, öngörmediği kadar çabuk oldu, çünkü vasiyetini bile yazacak zaman olmayacaktı. Pek çok zengin yetiyle dolu olan Turgot, artık sona doğru yaklaştığını kabul eder; kız kardeşi, erkek kardeşi, Condorcet, Dupont ve iki bayan dostu Madam Blondel ve d'Enville, onu son yolculuğuna uğurlamak için başındadırlar. Ölmeden çok kısa bir süre önce, söylendiğine göre, Turgot, hâlâ elektrik üzerine deneyler yapmayı sürdürür. Sonunda, 18 Mart 1781'de, Üniversite sokağındaki otel odasında hayata gözlerini yumar; La Harpe'in anlattığına göre; kutsal ayın töreni yapılmasını istememiştir.

Candan sevdiği bir dostunu kaybettiğinde acılara gömülen Condorcet, derin bir yas ve suskunluğa girer yine. Ne gazete makaleleri, ne de mektuplar yazar. Amcasının (papazdı) ölümü de Turgot'nun ölümüne eklenerek büyük bir acı duymasına neden olur.² Ancak, Condorcet'nin acıları, gerçekte çok yoğun ve sonsuz olsa bile, dilsizdir. Bunun en büyük kanıtı, annesinin

¹ Turgot'dan Dupont'a mektup, 19 Şubat 1780.

² Amcası 21 Eylül 1783'te ölmüştü. *Journal De Paris*'te, "amcasının erdemlerini çizmesi" için 9 Ekim 1783'te Condorcet'ye bir nekroloji (ölen kimselerin ardından yazılan yazı) yazması görevi verildi. Ancak Condorcet, bunu kabul etmeyecek ve bu yüzden birçok eleştiriye uğrayacaktı.

ölümünün yol açtığı derin sarsıntıydı.¹ Bununla birlikte, yine de, Voltaire'in anısını dişile tırnağıyla savunmaktan çekinmemiştir; vakti geldiğinde Condorcet büyük liberal bakanın (Turgot'nun) da güzel bir övgüsünü yapmayı bilecektir.

Siyahların Köleliğine Karşı

1781 yılı, öncelikle militanlığın yılı olur. Çağ, yüzyılın en büyük korkusu olan alçaklığın ilan ediliş çağıdır; bu alçaklık, siyahların köleliğinden başka bir şey değildir. Montesquieu ve Voltaire, daha önce, ilke olarak eleştirilerini sunmuş ve gereken mahkûmiyet kararını vermişlerdi; ancak, hemen herkes bu konuda kaçınılmaz bir kötülük olduğunu düşünüyorsa benziyordu; ortak fikir açıldı; siyahların köleliği, yüzyılın en büyük alçaklığıydı. Condorcet, bu aşırı adaletsizlik durumuna çok erkenden duyarlıydı, 1774'ten başlayarak, *Pascal'ın Düşünceleri Üzerine Açıklamalar*'ı kaleme alırken, köleliğe karşı sert eleştirilere girişmiş, köleliği "korkunç bir barbarlık" olarak nitelemekten bir an olsun çekinmemiştir. Gazete sütunlarında yazılanlara yanıt verirken de; "eğer biz bugün rahatça şeker yiyebiliyorsak, bu, kendi kardeşlerimizin kanıyla lekelenmiş bir besindir," demekten çekinmemiştir.

Condorcet, sırf bu yüzden, kolonilerin yıkılmasını istemekle bile suçlanmıştı. Ancak, her açıdan, Condorcet'nin durumu, bir filozof olmasından dolayı fazla resmi bir sorumluluk taşıması anlamına geliyordu ve dolayısıyla eleştirilerinin değerlendirilişi pek fazla yaptırımlar içermiyordu. Bu suçlamanın sunulduğu her seferinde, sarsılmaz biçimde, kendi kanıtlarını yeniden ele alan Condorcet, 1777'de "Sénart Ormanı Ermiş" adıyla *Journal de Paris*'te 2 makale yayımladı.² Bu makalelerin

1 Annesinin ölüm tarihi tam olarak bilinmemektedir; büyük bir olasılıkla 1784'te öldüğü sanılmaktadır.

2 *Journal de Paris*, s.160 ve 173, 7 ve 22 Haziran 1777.

konusu, yine, siyahlara yapılan haksızlıklar ve Demosthenes'in bir sözüyle kıyaslanacak bir politika kavramının tanımlanışydı.¹ Politikanın birinci kuralı nedir? Sorusuna Condorcet'nin bu minval üzerine yanıtı da "*Haklı olmak*" şeklinde olur. İkinci ve üçüncü sorulara da verilen yanıt değişmeyecektir. Condorcet, bu makalelerde, okuyucuları bilinçli olmaya çağırır; şu andan, yüzyılın sonuna kadar bu kural benimsenmedikçe, köleliğin yıkılmayacağını; ancak gelecek kuşaklar arasında, insanlığın ve haklılığın izini sürenlerce yıkılabileceğini belirtir. Daha sonra, kendini tümünden bu tür gazete yazılarına veren Condorcet, yazılarında; "22 milyon beyazın mutlu olmasını; 3 ya da 4 yüz bin siyahın kamçı darbeleriyle ölmedikçe pek olası görmeyen"lere karşı sert eleştiri ve saldırılarda bulunur.²

1781'de, siyahlar konusu daha derinlemesine ele alınır. Condorcet tarafından İsviçre'de, Joachim Schwartz ironik adıyla bir kitapçık yayımlanır. Kitap, "*zencilerin köleliğine ithaf edilmiş bir mektup*"la başlar; Condorcet'de ender bulunan bir tutkuyu da harekete geçiren bu mektup şöyle başlar:

"Sizinle aynı acıları yaşamamış olduğum halde, sizleri hep kendi kardeşlerim olarak gördüm. Doğa size, beyazlarınkıyla aynı olan akıl, ruh ve erdemler bahşetmiştir; beyazlardan ve siyahlardan kastım, burada, sadece Avrupa'dakilerdir; çünkü, kolonide yaşayan beyazları sizinle aynı kefeye koyma hatasını yapamam. Sizin sadakatinizin, dürüstlüğünüzün, cesaretinizin efendilerinizi utandıracak kadar olduğunu biliyorum. Eğer Amerika adalarındaki bir insan incelenseydi, buradaki beyaz derili insanlarda sizin sahip olduğunuz meziyetlerin hiçbirinin bulunmadığı görülecekti... Sizin acılarınız kolonilerde yaşa-

1 Demosthenes'e "hatibin ilk vatani hangisidir?" diye sorulduğunda şu yanıtı verdiği bilinir: "Eylem!". "Ya ikinci vatani hangisidir?" diye sorulduğunda da: "Yine eylem," yanıtını verir Demosthenes. Üçüncü soruya Demosthenes'in vereceği yanıt değişmeyecektir.

2 *Siyahların Köleliği Üzerine Düşünceler*, Neuchâtel 1781, *Yapıtlar*, 7. cilt, birinci basımının önsözü, s.66.

yanlarıinkiyle asla kıyaslanamaz; sizin korunma hakkınız, barınacağınız, başınızı sokacağınız bir eviniz yok, siz parayla tutulmuş avukatlara da sahip değilsiniz. Şu halde hiç de şaşımamak gerekir ki, sizin efendileriniz, kendi davalarını savunarak daha da onursuzlaşacak kimseleri fazlasıyla bulabilirler. Siz ise sadece, kendinizi savunacak birilerini bulmakla, onurunuzu savunmuş oluyorsunuz... Biliyorum ki, bu yapıtı asla anlamayacaksınız ve sizlerin erişemeyeceği bir kitap yazmış olmanın verdiği sürgünlük acısı, beni daima kahretmeye yetecektir. Ancak, sizin yaşadıklarınız, kötülüklerin gösterileri daima yüreğimi parçalamaya yetecektir. Sizin tiranlarınızın sahici olmayan kişilikleri ve küstahlıkları beni her zaman dirençli tutacaktır. Hiçbir nutuk çekmeyeceğim bu konuda, ama söyleyeceğim her şeyi içtenlikle söylediğime inanmanızı istiyorum.

Bu kitapta ticaretin çıkarlarından, tacirlerden değil; adaletin yasalarından söz edeceğim. Size zalimlik edenler, benim ortak şeylerden söz etmeme engel olacaktır ve söylediğim her şey onlara sadece kuruntulu birtakım düşünceler gibi gelecek, böyle algılamaları daha çok işlerine gelecektir. Gerçekte ise, hiçbir şey, insanlığın ve adaletin savsözlerinden daha ortak, daha önemli olamaz. Hiçbir şey, bu savsözlerin uygulanışını insanlara önermekten daha insani olamaz..."

Condorcet için kölelik, bir cinayettir, suçtur, çünkü o, daima en zayıflığa iten güçtür. Bunu doğrulamak için, tüm kışkırtıcı davalarla mücadele etmiştir. "Hayır, Avrupalılar, Afrikalıların yaşamını onları satın alarak kurtarmıyorlar, bu, öylesine saçma bir iddiadır ki, neredeyse, Afrika'da satın alınmış mutsuzların büyük çoğunluğu, eğer onlar satın alınmamış olsalar, suçluluktan kurtulamayacakları anlamına geliyor. Ayrıca, suçluların köleliği, yasal olarak da yargılanıp mahkûm edilmiş olsalar bunun meşru olacağı yanılgısını ortadan kaldırmaz. Çünkü bir insan, asla, bir diğerini satın alma hakkına sahip değildir. Evet, kolo-

nilerde şekerin ve indigo'nun (çivit) yetiştirilmesi pekâlâ zenci kölelerden başkaları tarafından da yapılabilir. Köleliğin yıkılması, bazı barbar kimselerin, kendi kardeşlerinin kanlarıyla ve onların çalışmalarıyla zengin olmalarından başka bir kötülüğü ortadan kaldırmayacaktır belki, ama bu, insanlık adına atılacak büyük bir adımın da başlangıcı olacaktır." Condorcet, daha sonra, kazandıkları her şeyi onlardan çalan ticaretin acımasızlığına ve siyah kadınların bu yüzden -beş parasız kaldıkları için- orospuluk yapmaları konusuna eğilir. Onlar, (siyah kadınlar) beyaz barbarların kötü muameleleri ve teşvikleriyle bu yola düşmeye mecbur bırakılmışlardır. Efendilerinin, ya da onların uşaklarının yaptığı kötülükler, onları bu batağa saplanmaya zorlamıştır; çünkü bu insanlardan başka çevrelerini kuşatmış olan daha başka zalimlerin de varlığı, zaten onlara soluklanma fırsatı tanımamaktadır.

Siyahların köleliği, onların efendilerinin hiçbir çıkarına bakılmaksızın ve bu savunulmaksızın ortadan kaldırılmak zorundadır. Ancak Condorcet, bunun, bu etaplarla yapılması önerisinde bulunur; nedeni ise, birtakım düzensizliklerin baş göstermemesi, yumuşak bir geçişin sağlanmasıdır. Efendilerin güçleri nötralize edildikten -sıfırlandıktan- sonra, öncelikle kölelere mutlak bir özgürlük vermeden; onlara yasalara riayet etmeyi öğretmek gerekecektir; ardından, eğitilmeleri ve haklılık üzerine kurulu bir ahlaki tutumu esinlemek gerekecektir. Bu sürelerin, köleliğin tümünden yıkılmasını gerçekleştireceğine inanan Condorcet, kendini bu etapların uygulanmasına adan: "Eğer, onlara bu tür bir yaklaşımda bulunursak, adaletsizliğe karşı alınabilecek en köklü çözümleri içeren önerilerde bulunmuş oluruz. Bu önerilerin önündeki engellerden biri, politikacıların birçoğunun, bu düşüncelerin hayali bir uygulama olacağına ilişkin inançlarını sarsmak olacaktır."¹ Bu metinden çıkan sonuç, açıkça, kö-

¹ Condorcet, siyahların olası aç alma eylemlerinden ya da beyazlar tarafından kurulacak gizli cinayet kardeşlikleri örgütlerinden korktuğu için, kö-

leler lehine bir savunmaya girişmeyi ve kolonilerin siyahlara karşı uyguladığı şiddete, sert bir yanıt vermeyi öngörmekteydi. "Siyahların birbirinden ayrıldıkları, ya da birbirlerinden kopardıkları önceki uluslarıyla yeniden bağ kurmaları, bu uygulamaya katılan kolonilerin kızlara ve ailelerine yaptığı işkencelerin durdurulması, bu işkencelerde rol alan herkesin cezasız kalmayacağını duyurulması, bir yüzyıldan fazla devam eden koloni baskısının ortadan kaldırılması vs..." gibi konular, üzerinde durulması gereken konular arasındadır.

Bu düşünceler, kitabın 1781'deki ilk baskısında hemen hiçbir yankı uyandırmamıştır. Kölelik davası öylesine yaygın bir konudur ki artık, hiçbir şey, Condorcet'nin kanıtlarını çürütecek öneme sahip değildir. 7 yıl sonra kitap, biraz daha büyük bir başarıyla yeniden yayımlanacaktır. Şu halde, asıl başarılı çıkış, 1788'de olacaktır.¹

Protestanların Avukatı

1781'de, Condorcet, Protestanlar lehine, daha hukuki, daha tarihsel bir başka savunma yayımlar. Onların davalarının avukatı olur. Nantes Fermanı'nın yürürlükten kaldırılmasıyla, Kalvenistlerin trajik durumu Mayıs 1724 Deklarasyonu (Bildirgesi) ile yeniden ağırlaşmıştır. Bu Bildirge, toplumun geri kalanını izole etmeyle ve sivil durumdan (haklardan) yoksun bırakmayla

leliğin düzenli bir şekilde kontrol altında tutularak yürürlükten kaldırılması gerektiğini öne sürer.

- 1 1788 baskısı Birleşik Devletler'de kölelik konusu üzerine bir yazıyı da içerir. Bu konu, Condorcet'nin dostu Jefferson'la uzun uzadıya tartışılmıştır; Jefferson da köleliğin kaldırılması taraftarlarındandır. Jefferson, ayrıca, kitabın çevirisi için iki özgün nüshayı da sağlamıştı, çeviriyi kendi yapmaya kalkışmış, ancak, 4. sayfanın sonunda bırakmıştır. Bunun nedeni, belki de, onun Condorcet'nin görüşüne tam olarak katılmaması; siyahların beyazlarla eşit olduğu inancını paylaşmamasıdır. Condorcet'ye 30 Ağustos 1791'de gönderdiği bir mektupta, "ne yani, şimdi Birleşik Devletler'de siyah bir matematikçi mi olacak!" görüşünü öne sürdüğü bilinmektedir.

sonuçlanır; bu bildirinin yarattığı yankılar, uzun zamandan beri liberal kafaları öfkeliendiriyordu.¹ Kralın Evi'ne geçiş sırasında, davadan sorumlu olan Malesherbes, sadece Papazlar sınıfı tarafından Protestanlara yöneltilen işkencelerle mücadele edebilmişti! Ancak, 1755'ten beri, onların (Protestanların) durumuna ve tarihine karşı aşırı bir dikkatle eğilmeye başladı. Onların yazgısı, bir türlü, konuyu kendi dostlarına taşımaktan yılmayan Malesherbes'in yakasını bırakmıyordu.²

Tanrıtanımaz, ancak hoşgörülü biri olan Condorcet, egemen dinin ilkeleriyle uzun süreden beri mücadele halindeydi. Onun adalete olan düşkünlüğü ve papazlara olan nefreti, sonunda, bu ezilen tarafın lehine kalemi eline almasına neden oldu. "Zorla düşüncelere egemen olmaya çalışan keyfi bir iradenin ürünü olan" savcılık iddianamesine karşı sert bir eleştiriyi boy gösterdi. "Uzun süredir Fransa'yı kaplayan, yangın ve kan gölünün, saf bir dinin, masum eylemi olamayacağı" vurgulanıyordu bu eleştiride.³ Özellikle, bu yazıda, Condorcet, Saint-Barthélemy'den beri Protestanların uğradığı zalimliklerin uzun bir dökümünü yapıyordu. Özenle derlenmiş ayrıntılarla yüklü bu çalışma, olağanüstü zenginlikteki belgelerinin çokluğuyla da önemli bir yapıta tanıklık ediyordu. Onun siyahlar için yazdıklarında olduğu gibi, Protestanların savunusunda da, kalemi, asla yabancı olmadığı bir söylev gücünün derin izleriyle doludur. Bu iki metinde de ona itki sağlayan şey, yönetimle ilgili sorunlar ve bunların yol açtığı heyecandır.⁴

1 1752'den itibaren, savcı Joly de Fleury, bu konu hakkında görkemli bir bildiri kaleme almıştı, bu da, Protestanların ilk avukatı olan Malesherbes'i büyük oranda etkilemişti.

2 Malesherbes'in Protestanlar lehine gösterdiği çabalar için bkz: Grosclaude, 14. ve 15. bölümler, II. cilt, 8. ve 9. bölümler.

3 "Fransa'da Protestanlar üzerindeki yazılı parçaların derlemesi", 1781, *Yapılar*, 5. cilt, s.403.

4 Condorcet'nin Protestanlık ile ilişkileri hakkında bkz: Claude Lauriol'un makalesi; "Condorcet ve Protestanlar", *Condorcet Çalışmaları II* içinde ss: 31-46.

Tüm içtenliğiyle, bir defa kendini Protestanlığa veren Condorcet, tıpkı ilerde Malesherbes gibi, Yahudilerle de ilgilenecektir. Yahudilerin Avrupa'nın değişik ülkelerinde parçalanmış bir yaşam sürmeleri onu etkileyecek ve Avusturya İmparatoru tarafından daha önce alınan kararların aydınlatılması için çaba harcayacaktır. II. Joseph'nin, Yahudilerin lehine pek az bir çaba harcadığından yakının bir yazışmasında şunları yazar: "O, birçok Yahudinin kendini öne sürerken ve hak iddialarında bulunurken, halk arasında bazı heyecanlı durumlara yol açabileceğinden, gerilimin yükseleceğinden korkuyordu... Onlara tüm haklarını iade etmeden önce, uysal bir yurttaş olmalarının gerektiğine inanıyordu!"¹ Condorcet, Yahudilerin sahip olduğu haklar ve niteliklerin tanınması konusunda elinden gelen çabayı gösterecektir. Grissot'yla birlikte, rahip Maury tarafına karşı rahip Grégoire'ın tarafında yerini alacaktır.

Onun, yapılan işkenceler konusundaki mücadelesi, bilimsel çalışmalarını yürütmesine de engel değildir. Condorcet, çalışmasını sürdürür; Bossut ve d'Alembert'le birlikte, akışkanların direnci hakkındaki çalışmasına ara vermez.² *Ansiklopedi*'nin Panckoucke tarafından 1781'deki yeni bir basımına yazdığı maddelerle katkıda bulunmayı sürdürür.³ Bossut ve Lalande'la da işbirliği içinde olan Condorcet, matematik analizinden tümüyle farklı olan yeni bir alanda da makaleler yazma fırsatını bulur. İlk defa olarak kendini, politik aritmetik ve olasılıklar konularıyla sınırlandırır. Amacı; Devrim'e kadar başlıca uğraşı alanı olan politik bilimlerin gelişmesidir.⁴

1 Enstitü kütüphanesi, folio 92. Viyana'dan mektup, 21 Mart 1782. 2 Ocak'ta İmparator, Yahudiler lehine yeni bir kararnamayı onaylayacaktır.

2 D'Alembert'ten Caraccioli'ye mektup, 10 Eylül 1771. "*D'Alembert'le Cramer, Lesage, Clairaut'nun Yayınlanmamış Mektupları*" içinde, editör, Charles Henry, 1886, Gauthier-Villards, s.108.

3 Bu çalışma, 1781'de, *Metodik Ansiklopedi* olarak başlamış ve 1832'de tamamlanmıştır. Bu yeni basımın üç bölümünü oluşturan *Matematik* kısmının yayımı 1754, 1785 ve 1789 tarihlerinde gerçekleştirilir.

4 "Biz, hemen hemen tümüyle yeni olmak zorunda olan bir bilimin tüm önemi ve yaygınlığını hissettirmek istiyoruz..." Alıntılan, P. Sergescu.

Fransız Akademisi'ne Seçiliş

Maurepas 21 Kasım 1781'de, yazar Saurin'den yaklaşık 4 gün önce ölmüştü. Şu durumda, Fransız Akademisi'nde bir yer boşalmıştı. Artık, engelleyici bir konumda olan, ikinci bir bakan da yoktu. Condorcet'nin saati çalıyora benziyordu. Gerçekteyse, Akademi, Condorcet konusunda güçlü bir bölünme içinde bulunuyordu. Kendi işlerini bile gerektiği biçimde yapamıyordu. Condorcet'nin seçilmesi, düşman cepheye karşı sert bir mücadelenin sonucunda, yine, en yakın dostu ve öğütçüsü d'Alembert'in son zaferi olacaktı.

Şans eseri yapılacak 1782 seçiminin, 10 yıl önce Bilimler Akademisi'nde yapılmış olan seçimin bir yenilenişi olması istenir: Başrol oyuncularını yine aynıdır. Akademi ahlaki olarak daha önce kendini iki kez aday olarak göstermiş olan Bailly'e karşı bağımlıydı. Bailly onun alışkanlığını uygun bulmadığı halde, kırdaki çalışmalarına iştirak ettiği Buffon'un adayydı. D'Alembert'i hareketlendirmek için bundan daha iyi bir neden olamazdı; o, kendi manevi oğlunun büyük Akademiye girdiğini görmeden önce ölmek istemiyordu.

Objektif bir tanık olan İsveçli astronom Lexell, 80'li yılların başlangıcında Paris'e geçişte, bu başrol oyuncularının temel portrelerini çizer.¹ D'Alembert, buna göre; "birçok yaratıcı canlılığa sahip olduğu gözlemlerinden belliydi ancak bir parça sinsilik de okunuyordu bakışlarında. O, zayıf ve küçük bedeniyse, artık 63 yaşını bile geride bıraktığı halde, capcanlı birisi olarak ortalıkta fıır dönüyordu. Kafasının içi, eğlenceli ve öğretici birçok anekdotla doluydu; ancak bu ihtiyar delikanlının küçük bir de zaafı vardı; sesinin yıkıcı tonu."² Condorcet, "oldukça yumuşak ve hoş bir karaktere benziyordu, her şey hakkında iddialı ve

1 A. Birembaut, "İsveçli Astronom Lexell (1740-1784)'in Gözüyle 1780'de Kraliyet Bilimler Akademisi", *Bilim Tarihi* dergisi, X, 1957, ss: 148-166.
2 a.g.e., ss: 154-155.

inatçı bir kişilik sergiliyordu." Buffon hakkında ise Lexell tek kelime etmiyordu. Ancak, biz biliyoruz ki, o, kültürlü çevrenin gerçek pohpohçuluğunun bir nesnesiydi; onun kişiliğinde apaçık bir övüngeçliliğin izleri vardı.

Birçok akademisyen, Bailly'i, rakibinden daha edebi bir şöret sahibi olarak görüyordu.¹ Ve özellikle pek fazla tartışılmamış bir yapıtın da yazarıydı Bailly. Bazıları ise, Condorcet'yi *Bir Teologa Mektup* ya da Pascal'ın *Düşünceler*'inin militan ateist yorumlanışı yüzünden asla bağışlamıyorlardı. Bu arada, Necker'ın politikasına karşı kaleme alınmış birçok kitabın yazarını unutmayan, Necker düşmanlarına kin besleyenleri de hesaba kattığımızda, Condorcet'nin durumu pek hoş görünmüyordu. *Edebi Yazışmalar*'a göre, birçok "alçakça yergi" de Condorcet'nin pozisyonunu o dönemde zorlayan şeyler arasındaydı. Bir iyilik şeytanı olarak çırpınıp duran d'Alembert hesaba katılmazsa, muhaliflerin sayısı hayli kabarıktı. Daha ziyade, kötü niyetli gazeteler, Condorcet'nin iyi bir zekâyâ ihtiyacı olduğunu; onun politik alandaki kurnazca girişimlerini; kendi koruyucusunu ikna etmek için -bu, d'Alembert'dir- gözyaşları içinde nasıl yakardığını vs... sayıp döküyorlardı. Rekabet öylesine zor ve öylesine sinsice yapıldı ki, seçim günü, onu önceleyen tüm diğer günler boyunca olduğu gibi, Buffon, Louvre'da göze batmaktan sakındı ve çatışmadan uzak durmak için türlü yöntemlere başvurdu.

21 Ocak'ta, Condorcet, Bailly'nin elde ettiği 15 oya karşılık 16 oyla seçimi kazandı. *Yazınsal Yazışmalar*'da seçimin özeti şöyle yapıldı: "Mösyö de Tressan'ın Akademi'deki yerini borçlu olduğu Mösyö de Buffon, görevin Bailly'e verilmesinin en doğru karar olacağına inandığını söyledi. D'Alembert, aynı vaadi Condorcet için gerçekleştirdi. Ancak, Fransız Pline gibi birçok

¹ O, aynı zamanda, *Eski Astronominin Bir Tarihi, Atlantide ve Bilimlerin Kökeni Üzerine Mektuplar*'ın da yazarıydı.

mükemmel geometrici de mösyö de Tressan'ın vaatlerine kapılıp gitmişti; sonuçta, Condorcet, ihtiyaç duyduğu oy çoğunluğuna kapalı zarflar içinde yapılan oylamayla kavuşabildi. Akademik meclis adaylardan en ünlü olanlarından birinin başarısını onaylamış oldu."

Yazışmalar'ın yazarı (Grimm) içini çeke çeke felsefenin günahlarla kaplı olduğunu yazdı! La Harpe kendi *Edebi Yazışmalar* adlı yapıtında, oldukça acılı düşünceler öne sürdü -Ancak, d'Alembert'in neşesi, hiçbir sınır tanımadı. Oylamadan sonra, bir geometricinin ağzında bu, her şeyi anlatan şu sözlere dönüşecektir: "Asla çözümlenmeyecek olan bu sorun hakkında da kesin bir zafer kazanmış olmaktan artık hoşnudum."

Bir ay sonra, Condorcet, 21 Şubat tarihinde, halk meclisinde kabul töreni için bir söylev hazırlar. Saurin'in övgüsünün ardından, felsefe ve bilimden söz eder. Edebiyatçılar surat asarlar ve gazeteler, söylevi berbat diye nitelerler: "Sıcaklıktan, uyumdan, incelikten yoksun, zayıf düşüncelerle dolu ve sahte bir metafiziğin" yansılarını bulurlar bu söylevde.¹ Bir başkası, "Üslubunun ağırlığı ve tatsızlığı, karanlık, canlılıktan yoksun, ilgiden ve incelikten nasibini almamış" diye not eder.² Şurası açıktır ki, oldukça çekingen ve pasif biri olan Condorcet, baştan çıkarma sanatını asla bilmemektedir. Ancak yine de onun önerileri temel ve özgündür. Bu söylevde, başlıca iki konu egemendir. Turgot'ya sunulan şükran çerçevesinde, aslında insan zekâsının sınırsız gelişimine duyulan hayranlık konusunu geliştirmektedir Condorcet. İkinci baskın konu ise, dejenerasyon ve çürümeye karşı yapılan itirazlardır. Dediğine göre, gelişme dediğimiz şeye gerçekten inanabilmek için, geçmişten Aydınlanma çağına ve Aydınlanma çağından bugüne değin yaşanan cinayetleri, vahşeti ve açgözlülükleri kıyaslamak yeterlidir. İşkence ve toprak

1 Grimm, "Yazınsal Yazışmalar", s.84.

2 La Harpe, "Yazınsal Yazışmalar", s.329.

köleliği artık kaybolma yolundadır.¹ İlerlemeci tıptaki gelişmelerle, sağır-dilsizler, artık birbirleriyle iletişim kurabilmektedir; uluslararası ticaret özgürlüğü her geçen gün gelişmektedir; ve cahillik, gün geçtikçe azalmakta, gerilemektedir.

Şurası açıktır ki, halkın bir bölümü, bu politik söylevden pek hoşlanmayacaktı. Bilginler tarafından geliştirilen ikinci temadan ise daha az hoşnut kalmayacaklardı; nazari bilimlerin, yeni oluşmaya başlayan bilime uygulanışından özellikle. Oysaki, "her iki bilimsel gelişmenin amacı da aynıydı ve insanın mutluluğunu hedef alıyordu." Condorcet, isim vermeksizin, bu defa, bir bilimi, diğerine uygulamanın etkiselliğini ve önemini göstermesi bakımından d'Alembert'e şükran duygularını ortaya koyar.² Condorcet'nin amacı, tümüyle özgün bir bakış açısıyla, pozitif bilimleri sosyal bilimlere uygulamaktı. -Onun deyimiyle ahlaki bilimlere-. Aynı amaç, tüm deneysel bilimler için de geçerliydi. O, analiz ettiği toplumun bir bölümünü, tümüyle gözlemciliğinden yola çıkarak, aynı zamanda bu deneysel bilim verileriyle kaynaştırmayı düşünüyordu; ancak bunun, başlangıçta yaratacağı zorluklara da büsbütün yabancı değildi. Condorcet, bu yeni bilginin, kendisine bilim statüsünde kazandıracak yeni bir dil ve metodu ortaya koyabileceğine inanmıştı. Matematikten ödünç aldığı analitik yöntemi kullanarak, o güne değin bilimsel alanın dışında kalmış olan yeni bir konunun entegrasyonunu önerir: Toplumsal ve politik olay (olgu). Durkheim'dan yüz yıl önce, Condorcet, tıpkı kunduz topluluğunun incelenmesi gibi, insan topluluklarının da aynı ölçülerle incelenmesi zorunluluğunu önermiştir. Bizimkilerden iki yüzyıl önce, o, politik geleceği irdelenmiş ve istatistiklerle, olasılık hesaplamalarıyla, toplumu anlamaya yönelmiştir.

1 1780'de Necker, bu olağanüstü sorunu ortadan kaldırmıştı.

2 *Dinamik Üzerine Çalışma*'da (1743), d'Alembert, "bir bilimin bir başka bilime uygulanmasının, aynı zamanda hem buluşsal, hem de bilginin yeniden oluşturulmasında taşıdığı önem bakımından yararlılığına" değiniyordu.

Bu güçlü düşünceler, La Harpe gibi, onun sözlerini "bayağı düşünceler" diye nitelemiş birçoklarının kafasında, hiçbir heyecan uyandırmadan, onları yalayıp geçmiştir.

Bu seçimin, beklenmedik sonuçlarının ardından, diğer Akademi, Condorcet'yi göreve atamayacağı uygun görmüştür. Birkaç gün onu kırdı yaşaması için yanına çağıran Malesherbes'in davetine karşılık olarak, Condorcet şunları yazmıştır: "Çok isterdim, Bayım, gerçekten, ince davetiniz için teşekkür ederim... ancak şu sıra, sekreteryaya işlerim yüzünden Paris'te kalmak zorundayım. Yazmam gereken 2 övgü var; biri M. Maurepas'nınki; diğeri de M. de Courtanvaux'nunki. Tıpkı sizin, sürgünde ölen, şu yaşlı danışman Cour des Aides'nin övgüsünü yazarken içinde bulunduğunuz sıkıntının aynısını duyuyorum ben de. Aslında, ölmeleri dışında söylenecek hemen hiçbir şey yok ikisi için de. Ancak, bu sefer ben, sizin kadar söyleyecek sözü olan bir insan değilim."¹

Yine de, Condorcet, Turgot'yu en zor dönemindeyken görevden uzaklaştıran bu adamın (Maurepas) oldukça hoş bir övgüsünü yapar ve onu Fransız Akademisi'ne sunma zevkini tam 4 yıl bekletir!

Yine de sınırlı sayıdaki bu üslup çalışmaları Büyük Katerina'nın mirasçısına yaraşır bir önem taşımasına engel olmadı. Bu sıralarda I. Paul, karısıyla birlikte Kuzey kont ve kontesi olarak Paris'te yaşıyordu. 6 Haziran 1782'de, çift, Condorcet henüz orada değilken; birkaç gün önce Bilimler Akademisi'ne görkemli bir törenle kabul edildi; ardından da diğer iki Akademi'ye alındılar. Condorcet, onların onurlarına, yine bilimlerin ilerlemesi içeriğine sahip olan bir söylev sundu; bu söylevle, Baconcu bilimsel bir site düşünüyken yeniden uyandırdı ve bilimsel

1 Enstitü Kütüphanesi, folio 418. Arago tarafından yayımlanmıştır. *Yapıtlar*, I, s.298. 1782 yılının kutsal cuma günü tarihini taşıyan mektup.

araştırma araçlarını büyük ölçüde ellerinde tutan yararlı hükümdarların etkisi üzerinde ısrarla durdu.¹

Akademiye kabul edilmiş olanlar, hükümdarlara eşlik eden barones Oberkirch'i pek az bir takdirle karşıladılar. Onun her şeyin üstünde filozoflara karşı derin bir nefret duyduğu yollu inanışlara kapılmışlardı besbelli. Barones'in d'Alembert hakkında bile şunları söylediği fısıldanıyordu: "Onun kadar alçak bir sima, bir filozofa nasıl olur da ders verebilir, o, bize yaptığı hakaretlerin, küfürlerin o iğneleyici havasıyla, bize nasıl kompliman eder?" Barones, Condorcet'nin söylevini ise; "dokunaklı, kaba ve pek kasıntılı" bulur.² Grimm'in *Yazışmalar*'ı da daha aşağı kalmaz ondan. Buna karşılık, d'Alembert'in kendi evinde verdiği resepsiyon -Altesse'ler onuruna verilmiştir- büyük bir sükse yapar. Apartmanın darlığı nedeniyle, pek az kalabalık olan kabulde, oldukça seçkin kimseler arasında bir davetlinin de sık sık ismi geçer. Condorcet tarafından, üç akademinin birçok üyesi ve Madam Vandeul -Büyük Katerina'nın büyük değer verdiği ve Diderot'nun kızı olan Madam Vandeul- kabul edilir. Kuzey kontu, d'Alembert'e bir ziyaret yapmaya hazırlanır; çünkü kendi eğitimine başkanlık etmesi için bir zamanlar annesi tarafından seçilmiş olan bu adamı unutmamıştır.³ Kont'la d'Alembert'in görüşmesinin sonunda, d'Alembert ona sıcak bir ifadeyle şöyle demiştir: "Çok iyi anlamalısınız ki Bayım, bugün de duyduğum tüm kaygı, sizi daha önce tanıması olmamaktır."

1 Akademi'ye Söylev; 6 Haziran 1782, *Yapıtlar*, I, ss: 416-425.

2 Anılar; s.191.

3 D'Alembert'in II. Katerina ile yazışmaları, "*D'Alembert'in Yayımlanmış Mektupları ve Yapıtları*" içinde; s.193 ve sonrakiler. 1762 yılından itibaren, II. Katerina, d'Alembert'e, kendi oğlunun eğitimini üstlenmesi için Viyana'ya gelmesi konusunda çok ısrar etmişti. Ancak D'Alembert bağımsızlığını yitirmeyi ve Fransa'dan ayrılmayı hiçbir zaman göze almamıştır.

Bir Babanın Daha Kaybedilişi

25 Ağustos 1783'te Condorcet, Fransız Akademisi'nin halk seansında Fontenelle övgüsünün kazandığı başarıdan pek mutlu olmuştur; ancak d'Alembert'in durumu onu endişelendirmektedir. Kadavraya dönmüş teni ve mutlak hareketsizliği onu kahretmektedir. Herkes onun hakkında, ne geveze, ne neşeli bir insan olduğunu, bir kez ağzı açıldığında saatlerce susmayan yönünü konuşmaktadır. Birçok yıl boyunca, taş hastalığı yüzünden acımasızca acı çekmektedir d'Alembert. Ünlü doktor Barthès'in özenli tutumu'na¹ karşı bile direnen, nabzının yoklanmasını bile istemeyen d'Alembert, yaşamdan kendisini alıp koparacak tek operasyona bile tahammülsüzlüğünü açıkça belirtiyordu. Julie'nin ölümünden beri, "sıkıntı ve üzüntüden tükenmiş" olan d'Alembert, artık içinde hiçbir yaşama kıpırtısı duymuyordu. Marmontel'e bir mektubunda şöyle yazıyordu: "Bu Louvre lojmanı ancak ürkerek girebileceğim bir mezardan başka bir şey değil." Dostlarına karşı bile eleştirel ve sabırsız olan karakteriyle, d'Alembert, son günlerinde hep yalnız olduğundan ve şimdi yanında olmayanlardan şikâyet eder.

Ekim ayında en yakın dostları onu ziyaret etmeye başlar. Artık konuşacak gücü kalmamıştır ve yatağından çıkamayacak kadar yorgundur. Yakınlarından biri çektiği acıların, onu yakıcı bir durgunluk içine hapsettiğini anlatır. Yüzünün derisi, kuru bir parşömeni andırmakta, bir iskelet olarak, güçlkle ayakta durmaktadır. D'Alembert'in can çekişmeye başladığı sırada Saint-Germain rahibi kapısını aşındırmaya başlar; ateist filozofun ruhunu kurtarma umuduyla tüm gücünü harcaııp durur. D'Alembert, onu, sadece bir kereye mahsus olarak, ama hiçbir sorun çıkarmaması koşuluyla kabul eder.² Rahip 5-6 kez daha

1 Paul-Joseph Barthès (ya da Barthès), 1734-1806, Montpellier okulunun ünlü dirimcilik temsilcilerinden biridir.

2 E. Bonnardet, "Bay d'Alembert'in ölümü ve cenaze töreni", *L'oratoire de France* içinde, sayı: 26, Nisan 1937.

girişimde bulunursa da d'Alembert'in dostları ve uşakları ona engel olurlar. Condorcet'nin dediğine göre, bazı kötü diller, rahibi içeri sokup-sokmaması konusunda uşakların bile tehdit edilmiş olduğunu söylemişlerdir. D'Alembert, sonunda, 29 Ekim günü sabahın 7'sinde ölür; hep yaşadığı gibi, yine ateist olarak ölmüştür.

Papazlar onu gömmeyi reddetmeye cesaret edemediler, ancak başında bir mezartaşı dikme hakkını veren bir kilisede gömülme onurundan yoksun bıraktılar. D'Alembert "bedeninin, toprağa gömülmeden 80 saat önce öylece bekletilmesini" istemişti. 31 Ekim'de gece iyice çökerken, Porcherons mezarlığında toprağa verildi. Dostları Rémy ve Watelet¹ vasiyetnameyi uygulamakla yükümlü kişiler olarak, sadece onun toplu mezarlara konulmasına engel oldular. Vasiyet edenin tüm mallarını kendisine bıraktığı kişi olarak Condorcet ayını tertipleledi ve ona mezarına kadar eşlik etti. D'Alembert, yoksulluk içinde ölmüştür; tüm yazılı kâğıtlarını vasiyetle, manevi oğluna bırakarak ve bir çift uşağının maaşlarını ödemesi konusunda ondan söz alarak.² Condorcet bu ödevi, sıkıca, ölümüne kadar yerine getirecektir; daha sonra, gereken ödev, Madam de Condorcet tarafından yerine getirilecektir.

Bir ay kadar daha erken ölmüş olan büyük Matematikçi Euler vesilesiyle de, Condorcet, bu iki adam için 12 Kasım'da Akademi'nin halk seansından yararlanarak ilk şükran söylevini sunar. Ancak d'Alembert'in adını andığında gözyaşlarına engel olamaz; özellikle şu sözleri söylediğinde: "Gençliğimden itibaren gerçek bir baba şefkatiyle ve onun verdiği onurla, ona, hiç kimse

1 A. Rémy, hesaplar tahsildarı; C.H. Watelet ise, Maliye Genel Tahsildarı ve Fransız Akademisi üyesiydi.

2 Enstitü Kütüphanesi, *O'Connor Ailesinin Yazışmaları*, folio 43, onların ölümüne kadar M. d'Alembert'in uşaklarına Madam de Condorcet'nin vasilîği konusunda; "Bay Ducroq'a 120 lira; ve karısı ve kızına da 120 lira; dul Louvion'a 60 lira".

benden daha çok özlem duyamaz." Halk, babasına ağlayan bir oğulun bu acısına duyarsız kalmaz ve derin bir üzüntü hisseder.

Manyetik Kova Şarlatanlığına Karşı Genel Seferberlik

1784 ve 1785 yılları, Bilimler Akademisi'nin Mesmerciliğe karşı (daha önce adı geçen Alman doktor şarlatan) genel bir seferberliğine tanık olur. Klanların savaşı, şarlatanlığa karşı kut-sal bir birliğin oluşmasıyla son bulur. Kont de Tressan, 1783 ekiminde Fransız Akademisi'ndeki yerini Bailly'e bırakarak ölür. Bailly'nin Akademiye kabulü, Condorcet'yle uzlaşması için bir fırsat olur. Condorcet, ona bir dostluk bildirisini andıran şu tür sözlerle yanıt verir: "Akademinin 15 yıldan beri derin bir birlik içinde almış olduğu kararı, şu anda kabul etmekten ve bunu size bildirmekten mutluyum, eminim, yumuşak ve yalın bazı erdemlerin sizde de bulunması gereğiyle içine gireceğiniz meslek kardeşliği çatısı altında olmaktan siz de hoşnut olacaksınız".¹

İki yılı aşkın bir süredir, Condorcet halk üzerinde büyük bir etkisi bulunan irrasyonel tutumlardan dolayı iyice nefret içindeydi. Yaralayıcı bir ironiyle Bléton'ları, Thouvenel'leri ya da İsveçli mistik Swedenborg'u anımsatarak eleştirilerde bulunuyordu. Hükümet, manyetik keşiflerin incelenmesi amacıyla, bilim akademisyenlerinden ve doktorlardan kurulu bir komisyon oluşturulmasına karar verdiğinde de, bu gelişmeyi büyük bir coşkuyla karşılamıştı Condorcet. Bu komisyona Lavoisier ve Franklin de katılmış ve Bailly, raportör olarak atanmıştı. Komisyon üyeleri sık sık Deslon'un çalışmalarına eğilerek, uygulanan yöntemleri, hastaların davranışlarını incelemişler ve bizzat kendileri Passy'de; Franklin'in evinde deneyler yapmaya

1 Condorcet'nin, M. Bailly'nin söylevine yanıt olarak verdiği söylev, 26 Şubat 1784 Perşembe.

başlamışlardır.¹ Yapılan araştırma ve incelemeler sonucu, Bailly, Ağustos 1784'te, içinde birçok rasyonel ve objektif deneyin yer aldığı çalışmalarla dolu bir rapor yayımlar.

Bu gelişmeden hayli incinmiş görünen Mesmerizm taraftarları, kendi davalarını daha fazla savunmak amacıyla yapıtlar ve makalelerinin sayısını çoğaltırlar. Manyetizmde insan mutluluğunun anahtarını ve devrimci bir felsefe gören La Fayette, Duval d'Eprémesnil ya da Brissot gibileri kendi taraflarına çekmek için çaba harcamaya koyulurlar. Bu ateşli savunucular, kendi saygınlıklarını kullanarak, yetenekleri ve kalemlerinin gücüyle, azgın bir propaganda eylemine girişirler. La Fayette, bu anlamda, Washington'a 14 Mayıs 1784'te şunları yazmaktadır: "Mesmer adlı bir Alman hekimi, hayvan manyetizması hakkında büyük bir keşif yapmış bulunuyor; bu adamın etrafında toplananlar arasında, sizin uysal hizmetkârınız da en hırçın taraftarlardan biri olarak tanınıyor."² Ve 16. Louis olayı şöyle alayla alıyordu: "Bay Washington, Mesmer'in ilk eczacı çırağı olduğunu öğrendiğinde ne düşündü acaba?"

Peki, Condorcet, dostu La Fayette'in bu saçma düşünceleri hakkında ne düşünüyordu? Aydınlanma idealinin savunucusu olan La Fayette, "Mesmerci manyetizm saçmalığına gülmeyi becerememiştir."³ Anti-Mesmeristler geniş bir çevreyi kazanmışlardır ve hareketi hızla gülünçlüğe çevirmeyi başarırlar. 1784 Kasımında *Modern Doktorlar* adlı bir piyes, olağanüstü bir başarı elde eder. D'Eprémesnil, oyunun ilk temsilleri boyunca salonlarda sunduğu yergilerle yararsız bir kontratağa geçer. Katı bir rasyonalist olan Jefferson, kendi gazetesinde, olayı kuru bir ifadeyle anlatırken, "Manyetizm, gülünçlüğün altında ölen hayvan" notunu düşer.

1 Deslon bir doktordu ve Mesmerizmin bir savunucusuydu.

2 Anan, Darnton, s.93.

3 Condorcet'den Madam Suard'a mektup, (1784 sonu, 1785 başı).

Ancak bu ölüm ilanı, biraz erken verilmiştir; manyetizmin savunucuları yenildiklerini itiraf etmezler. D'Eprémesnil, Baillly'nin raporuna karşı parlamentoyu hareketlendirmeye çalışır. Ve anti-akademik bir çevre tüm çabasıyla yüklenir. Akademik kurumun hoşnutsuzluğa karşı direndiği bir dönemde, Brissot'nun -genç gazeteci- manyetizme çark ettiği ve bunun despotizmi alaşağı edecek gerçek devrimci bir atılım olduğuna inandığı söylentileri yayılır. Gerçekteyse, Brissot, Carra ve Marat, Mesmer'den çok; kendi başarısızlıklarından sorumlu tuttukları akademik yapıya karşı bir araya gelmişlerdir.

Akademilerin sınıfta bıraktıkları, belli bir nefretle kuşanmış olduklarından çatışmaların ve kırılganlıkların da sonu gelmedi uzun bir süre. Condorcet, zihni tümüyle bambaşka konularla meşgul olduğu halde, bir de bu aldatmacalara, çığırkanlıklara yanıt yetiştirmek zorunda kalmıştı.¹ Condorcet, bu çatışmaların ortasında, yeni bir kavramı daha gündeme getirir; "*Politik aritmetik*", yani hesaplama yöntemlerinin toplumsal, hukuki ve politik sorunlara uygulanışı.

Politik Aritmetik

1772 yazından itibaren, Condorcet, olasılık hesaplamalarını bazı şans oyunlarına uygulamayı düşünmüştür. Yalnızca Jacques Bernoulli² ve İngiliz matematikçiler, bu hesaplamaları toplumsal yaşama uygulamayı tüm yaygınlığıyla düşünmüş;

1 1793'te *Journal d'Instruction Sociale*'de görünen bir makalesinde (29 Haziran tarihini taşıyordu), Condorcet, kendi sözcük dağarcığını arıtma çabası içine girecektir: "İnanıyorum ki, toplumsal matematik terimi, bu bilim en çok yakışan isimdir. Ben, tekil anlamıyla Matematik ismini tercih ediyorum çünkü bu bilimler (matematik bilimler) içinde uygulanan tüm diğer yöntemler söz konusu olduğunda (cebir, geometri, aritmetik), ancak matematikler terimi çoğul olarak kullanılabilir. Ben, politik ya da ahlaki sözcüklerinden çok, toplumsal sözcüğünü tercih ediyorum; çünkü, ilk iki sözcüğün anlamı çok az belirgin ve yaygın bir niteliğe sahiptir.

2 J. Bernoulli, "*L'ars Conjectandi*", ölümünden sonra 1705'te yayımlanmıştır.

ama daha çok bu düşünceleri sergi düzeyinde kalmıştır; demografik istatistikler, ekonomik istatistikler vs. Condorcet, 1774'te Turgot'dan, Ribemont'taki bazı bataklıkların kurutulmasını istediğinde, aynı zamanda, Turgot'ya; bataklık kıyılarında kurulu bulunan köylerle daha yükseklerde bulunanları kıyaslayarak, ölüm oranlarını ortaya koyacak bir çalışma yapmaya da söz verir. Turgot tarafından yüreklendirilen Condorcet, bu (olasılık ve aritmetik politik) teoriye göre *Ars Conjectandi*'yi inceleyerek eksiklerini tamamlama işine girişir. İnsanlık için en önemli konulardan biri olan, "oy çokluğuyla oluşan kararların olasılıklarını" bilmek işine soyunmuş olur böylece.¹ 1785'te çalışma tamamlanır ve yayımlanır. Yapıt, Turgot'ya şükranla başlar: "Daima örneklerini, derslerini özlemle anacağım ve özellikle dostluğunu hep arayacağım o büyük insan da inanmıştı ki, politik ve ahlaki bilimlerin gerçekleri, fizik bilimler sistemini oluşturan kesinlikle aynı düzeydedir. Bu görüş, ona pahalıya mal olmuştu; çünkü bu görüş, insan türünün zorunlu olarak kursuzluğa ve mutluluğa doğru geliştiği inancı ve umudunu yönetmektedir, bunu savunmanın erdemi ve zorlukları ortadadır; gerçeğin alanında olup-biten tüm gelişmelerde olduğu gibi."²

Gerçekte ise, Condorcet'nin Turgot'ya ithaf ettiği şey, 1785'teki kendi inancıydı tastamam. O, daha önce Fransız Akademisi'ne kabulünde kendi söylevinde ipuçlarını sunduğu üç temel düşünceden oluşan bilimsel bir devrimin ilancısı, öncüsüydü; insanı gerçekten bir bilgi konusu yapmak; en kesin bilimlerin

1 1774 yazı boyunca, Condorcet Turgot'ya şunları yazar: "Bu konu hakkında küçük bir kitabım var; ancak matematik olmaktan çok, metafizik bir kitap bu. Bu kış, onu size sunmaktan onur duyacağım, eğer bitirmeye zaman bulabilirsem..." Gerçekten de, bu yapıtın tamamlanması için tam 11 yıla ihtiyaç olacaktır. Bu arada, 1781'de Condorcet, olasılık hesaplaması üzerine ilk bildirisini ortaya koyar.

2 "Oy Çokluğu İçinde Alınmış Kararların Olasılığına Analiz Uygulaması", yapıt, "Fransız dilindeki Felsefe yapıtları dergisi" içinde yayımlanmıştır; sonradan yapıt şu ismi almıştır: *Seçimler Üstüne ve Diğer Metinler*, Fayard, 1986, s: 7-177.

yöntemlerini bu yeni konuya uygulamak ve son olarak da bu olgular için bir kontrol tekniğini hazırlamak.¹ Condorcet'nin, asıl özgünlüğü, özellikle uygulamalı bir bilim olarak bir insan bilimi kurmuş olmasıdır; yani, insan düşüncesini kutsallığından arındırılmış olması ve her bakımdan Hıristiyanlık düşüncesinin dışında bu konuya yaklaşmış olmasıdır.

1785 *Deneme*'si, kesin politik sonuçlar taşımaktadır içinde. Sadece adli kararların rasyonalize edilmesi konusunda değil; toplumsal yaşama dayalı olmak zorunda olan oy hakkı, ilk kez rasyonal (akılcı) bir çalışma içinde burada ele alınmıştır.² Condorcet'nin başlıca paradoksudur bu. *Homo Suffragans* (oy veren insan), geleneksel tutumları altüst eden politik bir gerçeklik idealini ortaya koyuyordu. Buradan, Condorcet, Turgot'nun düşüncesinin oldukça uzağına gidiyordu. Ancak, 1785 yılında, efendisine parlak bir şükran sunarak, ona bağlı olduğu mesajını verme gereği duydu. Bu arada, *Deneme*'sini de ona ithaf ediyordu, aslında birbirinden farklıymış gibi gözükten felsefelerinin, gerçekte bir tek ve aynı felsefe olduğunu ve kazandıkları zaferlerin anlamlı bir biyografisini kaleme alıyordu.³ Bu andan itibaren Condorcet, kendisini, d'Alembert'inkilerin olduğu gibi, Turgot'nun düşüncelerinin de mirasçısı sayar. Onun toplumsal ve politik uğraşları, Condorcet'yi, tümüyle farklı bir ilgi alanına götürür; o ana dek d'Alembert tarafından hoşnutsuzca karşılanmış olan araştırmalar Condorcet'yi adeta büyüler. Condorcet'nin bu sonuncuya (d'Alembert) adadığı ve etkili olduğu kadar, hayranlık uyandırıcı olan *Övgü*'sünde, insani olayların bilimsel bir bilgisi olabilirliği olasılığından habersiz olduğu için, d'Alembert'in ağzından bağışlanma dilenir Condorcet.⁴

1 Bu yeni olgular için bkz: Granger, a.g.e. s.139.

2 Bkz: Henri Poincaré, *Bilim ve Yöntem*, Condorcet'nin, hukuki bir hatanın işlenme olasılığı ile yargıç sayısı arasında -bir halk mahkemesinde- kurduğu bağlarla ilgili çalışmaları bu kaynaktan ayrıntılı olarak edinilebilir.

3 "Mösyö de Turgot'nun Yaşamı" *Yapıtlar* içinde. 5. cilt, ss: 1. 233.

4 "D'Alembert Övgüsü", 21 Nisan 1784, *Yapıtlar*, II. cilt, s.79.

Kendine Özgü Bir Usta

Olasılıklar üzerine yaptığı çalışmalar ve Turgot biyografisi, Condorcet'nin tüm entelektüel enerjisini harekete geçirmiştir. Çalışmayı seven ve geceleri yazmayı tercih eden Condorcet, istenen bir sosyal yaşam olanaklarına yine de fazlasıyla sahiptir. Voltaire, D'Alembert ve Turgot artık ölmüştür, o, Paris topluluklarının önde gelen kişilerinden biri, bir öncüdür artık; yetenekli genç insanlara yardım etmek için yüreği istek doludur. Cabanis'in dostu René Desgenettes, bu değerli akademisyenle ilk karşılaşmalarını coşkuyla anlatıyordu. 1785 Ocak ayında, Monnaies'ler otelindeyken onun evinde bulunmuştur Desgenettes. İlk izlenimleri Condorcet'nin olabildiğince kibar, ama yine de soğuk olduğu yönündedir: "Üzerinde sanki bu dünyanın en büyük engeli olabilecek bir çekingenlik taşıyordu."¹ Daha sonra Condorcet, içi tıp hayalleriyle dolu olan bu genç öğrencisinin sıcak bir dostu olur. Condorcet, Desgenettes'in de dediği gibi, genç insanları seviyordu; büyük bir önemle bağlandığı düşünceleri de gerekli değildi bunun için; o, yetenekli olduğuna inandığı herkesle anlaşma eğilimi olan birisiydi. Condorcet, sadece kendi başarılarıyla övünen ve kendinden böbürlenmeyle söz eden insanlardan değildi. O, dinlemekten, soru sormaktan hoşlanır, tüm yanıtlarla ilgilenirdi. Desgenettes, tıp hakkında pek çok şey bilen bu adamın çekim alanı içine girmişti; ama onu çeken sadece bu değildi, Desgenettes, aynı zamanda onun insancılığından ve sınırsız hoşgörüsünden de etkilenmişti. Aynı yıl, Condorcet, bir başka öğrencinin, genç matematikçi Lacroix'nın üzerine eğilecekti. Lacroix'nın gözüyle, o; "dostluğunu kabul eden herkesle yumuşak ve candan bir ilişkiye açık olan, neşeli bir adamdı. Kendi başarılarını ve yeteneklerini sayıp dökerek, karşısındakini üzmemeyi, zor durumda bırakmayı asla istemeyen, mütavazı birisiydi. Kendi kariyerinde çaba harcayan

¹ R. Desgenettes, *18. yy.ın Sonu ve 19. yy.ın Başlangıcına İlişkin Anılar*, Paris, 1835, 1. cilt, ss: 185-186.

insanlarla girdiği yüz yüze ilişkilerde en incelikli tavrını takınır, dikkat ve özenini onlardan esirgemezdi. Genç insanları kabul ederken, sadece onları korumaz, aynı zamanda, yoğun bir çabayla onlara hizmet etmeye çalışırdı. Yumuşak ve yalın konuşma tonuyla, uygarca tutumlarıyla gerçekten etkileyiciydi."¹

42 yaşındaki Condorcet, artık kendi çevresinde bir usta olarak biliniyordu, tüm genç bilginler için kusursuz bir modeldi. Bilimler Akademisi daimi sekreterlik görevini güçlendirmiş; diğer Fransızlarla birlikten New Haven kentinin yurttaşı olarak adlandırılmış, Birleşik Devletler'de bile haklı bir üne kavuşmuştu. Kendini tümüyle Aydınlanmaya vermişti. Kendi ülkesine dönmeden birkaç hafta önce, Franklin, bu değerli insanı Amerikan Felsefe Topluluğu'na seçmek konusunda tavsiyelerde bulunacaktır.

Ölüm Cezasına Karşı

D'Alembert'in ölümünden bu yana, Prusya Kralı -en sadık dostlarından ve mektup arkadaşlarından birini; d'Alembert'i kaybetmişti- Condorcet'den onun yerini almasını ister. Aralarında yaptıkları yazışmalardan biri, sonunda adalet ve ölüm cezası hakkında son derece modern bir tartışmanın başlamasına yol açar. 1785 Mayısında, Condorcet, krala kendi yapıtı olan "*Oy Çokluğunda Alınmış Kararların Olasılıkları*"nı gönderir. Bu yapıta eşlik eden bir mektupta da, bu çalışmaların sonuçlarından birinin "mutlak bir haksızlık olarak ölüm cezasına bakışını değerlendirmesi" olduğunu bildirir.² Bununla birlikte, bir sınırlamayı da anmadan edemez. "Suçlunun yaşam koşullarının toplum için tehlikeli olduğu durumlar hariç."

1 Lacroix, "Condorcet'nin Yapıtları ve Yaşamı Hakkında Kısa Not", *Magazin encyclopédique* içinde, cilt 6, Paris, 1813, ss: 54-77.

2 Condorcet, ölüm cezasına karşı olduğunu açıklamak için 1785 yılını beklememiştir. Bkz: *Pascal'ın Düşünceleri Üzerine Açıklamalar*, 1776.

Ölüm cezasına karşı verilen mahkûmiyetin nedeni nedir? Çünkü, yargı sistemindeki tüm olası yanlışlar, yasa koyucunun iradesinin tecelli etmesinin önünde her defasında gerçek bir haksızlığın ifadesidir. Zira, bir masumun mahkûm edilmemesinde kesin kanıtların bulunması zorunluluğu varsa, şurası da açıktır ki, yargılamanın yapıldığı uzun bir süreç içinde, masum kişi, yine mahkûm edilmiş olacaktır, bundan da şu sonuç çıkarılabilir ki, "haksızca hiç kimse, yargıya ilişkin bir hata yüzünden cezalandırılmaz".

II. Frédéric, hep, kendini Condorcet ve Baccaria'nın konumlarıyla bir tutup filozof olma iddiasını sürdürmüştür. Kısaca, o, bir masumu kaybetmektense, bir suçluyu kurtarmanın daha iyi olduğunu savunuyordu. Ölüm cezası, böylece, en gaddar suçlara (cinayetler, yangınlar örneğin) uygulanmalıdır. Ancak, gerçekten anlaşma, sadece biçimseldir. Frédéric, Condorcet'nin başka konulardaki iyi niyetinden yararlanmakta, onunla ortak bir zemin arayışını sunmaktadır. Kendini birçok ölüm cezası taraftarlarının yaptığı gibi, liberal bir anlayışa verir; buna göre, müebbet hapis cezası uygulaması, özünde gaddarcadır. Bu eğilimi sezen Condorcet, kendi yıkıcı (ölüm cezasını yıkıcı) pozisyonunu daha da radikalleştirir ve oldukça ilginç bir kanıtlamayla, en gaddar suçlar alanını daha da genişletir: "Sadece bir tek düşünce bile bana, ölüm cezasına yararlı olarak bakmama engel olabilirdi, bu cezanın sadece, gaddar suçlar için uygulanması düşüncesi savunulamaz; bu suçlar, masumların mahkûm edilmesini en çok gerçekleştiren yargıçlar için daha geçerlidir. Bu eylemlerin esinlediği korku, halk öfkesini daha da yayacak ve sonrasında yargıçlar ve savcılar da dahil, tüm adli sistem karmakarışık bir durum içine girecektir."¹ Bu kanıtlama, bu konudaki tartışmayı sana erdirecektir. Herkes, kendi konumunda kalmayı sürdürecektir öteki mektuplarda da, Condorcet ve II. Frédéric, daha başka konulardan söz edeceklerdir; akademik işler, yazınsal etkinlikler vs.

1 Condorcet'den II. Frédéric'ye Mektup, 19 Eylül 1785.

5. BÖLÜM

EN MUTLU YIL (1786)

Lise

Yıl, büyük bir özlemle başlar. Ocak 1786'da, Condorcet, sadece yeni açılan bir lisede vereceği matematik derslerini düşünür. Genç aéronot (balon pilotu) ve fizikçisi Pilâtre de Rozier'in trajik ölümü -15 Haziran 1785'te- daha önce de ekonomik zorluklara maruz kalmış olan Müze deneyimine son verir.¹ Aralık ayında, yeni bir kurumun, -lise- açılışı duyurulur, bu lisenin

¹ Rozier: 1754'te doğan bu genç fizikçi, Kralın fizik kabinesinin de kâhyasıydı. İlk defa Marki d'Arlandes'la birlikte 20 Kasım 1783'te bir balonla havaya yükselmeyi başarmıştır. Zafere susamış kişiliği ile büyük deneyci niteliklerini kendinde birleştirmiş birisidir. Pilâtre, Aralık 1781'de "Musée de Monsieur"ü kurmuş ve kendi arzularına uygun olarak bir bilim kültürü ideali hazırlamıştır. Bu amaç, büyük bir başarı elde ettikten sonra, Pilâtre, kendini tümünden balonculuğa adayınca yönetimden ayrılmasıyla ilk zorluklar da kendini göstermeye başlamıştır. Pilâtre, balonla Manche'ı geçerken ölmüştür. Kendi üretimi olan balon deniz üzerinde Bologna'da 5 kilometre uçtuktan sonra düşmüştür.

öğretmenleri arasında en nitelikli bilginlerin, edebiyatçıların ismi anılmaktadır. Halk, Marmontel'in tarih derslerini yürüteceğini öğrenince bunu büyük bir coşkuyla karşılar.¹ La Harpe, edebiyat; Fourcroy kimya ve doğal tarih; Deparcieux ve Monge fizik; ve Condorcet de matematik derslerinden sorumludur. Lise'de, görüldüğü gibi, birçok ünlü akademisyen vardı. Condorcet gibi bazıları, kendileri tarafından verilen dersleri yönetmekle görevliydi. Monge² Condorcet'ye genç Lacroix'yi önerecektir, Condorcet, zaten uzun zamandır ilgilendiği bu gence yardımcı olmaktan geri durmayacaktır.

Lacroix, kendisine sunulan konumu elde etmek için yoğun bir çaba harcayacak ve bu olay, uzun bir dostluğun ve işbirliğinin de başlangıcı olacaktır.³ Uzun sözün kısası, ilk iki açılış dersinden birini veren Condorcet 1786'daki matematik programını da somutlaştıracaktır. Condorcet'nin bu ilk dersleri daha az demagoji içeren ve dinleyicilerinden oldukça nitel bir bilgi birikimi gerektiren yüksek düzeyli bir içeriğe sahipti. Lacroix'nın gerçek pedagojik yeteneklerine rağmen, bu dersler, sadece 18 ay sürecekti; sebebi ise ilgisizlikti. Unutmamak gerekir ki, Lise öğrenimi düzeyi, *Musée*'ninkinden daha üstündü. Matematik teorileri-nin çetinliği ve soyutluğu, halktan, (dinleyiciden) daha bilinçli

1 Garat, Marmontel'in yardımcılığına atanmıştı.

2 1746-1818, matematikçi. Gaspard Monge, 1780'de Bilimler Akademisi'ne girmişti. Condorcet'nin sayesinde 12 Ağustos 1792'de Deniz Bakanlığına atanmış ve burada 13 Nisan 1793'e dek görev yapmıştı. 1794-1795 yılları arasında Ecole normale'de hocalık da yapmış olan Monge, 1796'da Bonaparte'la da dostluk kurmuş; Direktöre döneminde Campoformio anlaşmasını onaylama onurunu elde etmiştir. 1798 Nisanında 500'ler Konseyi'ne seçilmiş, Mısır'da Bonaparte'ı izlemiş, onun tüm yazışmalarından sorumlu olmuştur. Senatör ve Kont olan Monge, 18. Louis tarafından Politika okulundan kovulacaktır.

3 Condorcet'yle ilk karşılaşmaları Ocak 1786'dan beri, Lacroix ve Condorcet, Euler'in *Bir Alman Prensesine Mektupları*'nın yeniden basımı projesinde birlikte çalışmışlardır; bu kitap, daha sonra verecekleri derslerde de bir elkitabı işlevi görecektir. Bu mektupları daha da basitleştirerek, metafizik ve teorik gelişmelere indirgeyeceklerdir. Bu yapının ilk üç cildi 1787, 1788 ve 1789'da yayımlanacaktır.

olmayı gerektiriyordu. Bu özveriyi gösterecek insanların sayısı ise, sanıldığı gibi pek fazla değildi.

Politika Tutkusu

Condorcet'nin çekingenliğini yakından tanımak için, onun halk eğitimine duyduğu antipatiyi kavramak gerekir. Onun engeli -sesinin fenalığı (cılızlığı)- çabucak parlamasını önlüyordu. Ancak, 1786 Ocağında, başka motifler de, Lacroix'ye sorumluluk yükleme zorunluluğunu gündeme getiriyordu. On yıllık bir suskunluğun ardından, politika tutkusu, yeniden Condorcet'de depreşmeye başladı. Artık kendi düşüncelerini açıklamının, gerçekleşmesi için hayal kurduğu projelerin söylenmesinin zamanı gelmişti.

Aslında, ocak ayında yayımlanan *Turgot'nun Yaşamı*'nın da başlıca amacıydı bu. Taşıdığı başlığa karşın, bu yapıtın asıl düşüncesi, Turgot'nun fikirleri dolayısıyla Condorcet'nin kendi inançlarını dile getirmesiydi. Onun programı, 1789 ila 1791'de kurulmasına kalkışılan meşruti monarşinin programıydı. Her şey, Turgot'nun *Yerel Yönetimler Üzerine Bildiri* adlı yapıtında içerilmişti. Turgot, bu yapıtında, toplum ve politika otoritesini inceleyerek radikal bir reformun gerekliliği üzerinde duruyordu; varlıklılardan oluşan bir meclis, düzenden ayrılmaksızın yönetimin başlıca fonksiyonlarını üstlenmeliydi. Bu meclisler, daha sonra taşra meclislerini oluşturacak, bu meclisler de ulusal meclis üyelerini seçip atayacaklardı. Belediye meclisleri vergi reformunun ilk adımlarını atacaktı, ülkenin çoğunluğunun istediği de böyle bir reformun bir an önce yapılmasıydı, bu meclislerin koordineli çalışmaları sonucu, gerçek lokal bir demokrasinin de kurulması sağlanmış olacaktı. Turgot'nun projesi, aynı zamanda yeni bir hukuk reformunu ve yasaların oluşumuyla ve işleyişiyle gerçekleşecek tüm mal ve mülklerin dağıtılması hakkını içeriyordu; cumhuriyetçi bir kurum olmadığından,

"hepsinin en mükemmeli", olan hemen hemen gerçekleştirilemez bu ideali, Turgot, kendi dileklerini simgeleyen meşruti bir monarşi olarak nitelendiriyordu. Ve Condorcet, bu temel öneriyi şöyle formüle ediyordu: "Cumhuriyetçi Yapı, tüm insan haklarının korunduğu bir yapıdır."

Turgot'nun ve aynı zamanda Condorcet'nin gözünde bu kesin ilerlemelerin *sine qua non* koşulu, insanların eğitilmesi idi. İyi bir politika, doğal hakların ilkelerini Akılla bağdaştırmaya indirgiyordu. Şu halde, herkese aydınlanmayı aşılama kaçınılmazdı. Buna göre yapılacak birinci reform, Condorcet'ye göre, halkları papazlar sınıfının hegemonyasından kurtararak bilgilendirmek, laikleştirmekti. Dolayısıyla: Her iki cinsi de dinsel olandan kurtarıp tümüyle aydınlanma ışığında bir eğitimle laik olana geri vermek gerekiyordu. Bunlar sağlandığında, artık, keyfilikten ve halk mutluluğunun önündeki en büyük engel olan boşinanlardan korkmak için hiçbir neden kalmayacaktı. Turgot'yla birlikte, insan zekâsının sınırsız gelişimine ve yetkinleştirilmesine inanmış biri olan Condorcet, inanıyordu ki, insanlar, artık iyiden iyiye anlaşmanın yollarını öğrenecekler, sadece Aklın egemen olduğu ve onunla yönlendirilmiş bir yaşama adım atacaklardı. Condorcet'ye göre önyargılar ve ona temel teşkil eden tutkular; aydınlığın yaydığı ışık karşısında basit birer gölge olacaklardı. Yine ona göre, ilkeli bir eğitim, cumhuriyetçi okulun akılcı temeli olacaktı. "Eğer çocuklara yalnızca doğrular öğretilseydi ... hemen hemen hiçbir hatalı zihinle karşılaşmazdık." Ve ekliyordu: "Mümkündür ki, kendini bilmek zorunda hisseden insanlar eğitilmiş ve bilgili insanlar olarak, şarlatanlığın korunaklarını, sığınaklarını da yıkacaklardır."¹

1 *Turgot'nun Yaşamı*, s.206. Şurası açıktır ki, bu övgü, Condorcet'ye büyük bir ün ve başarı sağlamıştır. Condorcet'nin kitabı 1786'da birçok defa yeniden basılmıştır. 12 Eylül 1786 tarihli Jefferson'ın yazdığı şu mektubun da gösterdiği gibi, tüm Amerikan entelijensiyasında okunmuştur: "Sizin mükemmelliğiniz, *"Mösyö Turgot'nun Saygın Yaşamı"*nın bulunduğu türden bir saygınlık bulacaktır.

Aynı dönemde, Condorcet, La Fayette'e adadığı Amerikan Devrimi'nin bir övgüsüyle kendi politik düşüncesini ortaya koyma ihtiyacı duyar. Amerika, Avrupa'ya örnek olmuştur; onun Bağımsızlık Bildirgesi, "uzun süredir unutulmuş, kutsal hakların" yeniden gündeme taşınmasıdır.¹ Bu haklar, toplumda insanın mutluluğunun en büyük teminatı olacaktır. Bu bildiriyle, Amerika, insanın yetkinleştirilmesi yolundaki en büyük ve zorlu engellerden birini daha aşmıştır. Dahası, Condorcet, bu ülkede, kolektif çıkarlara hizmet eden zenginliklerin kaynağını da büyük bir dikkatle irdeler. Quaker'lerin² ahlaki sertliğini gözlerken de, Amerikan halkının çalışmaya olan düşkünlüğüyle, Avrupa'nın sahip olduğu bilgi birikimini iki katına çıkaracağını ve insanlığa yapılan kötülükleri azaltacak araçları bulacağını bildirir. Köleliğin sona erdiği koşullardaki Yeni Dünya, Eski Dünya'ya (Avrupa) izlenmesi gerekli yolu da göstermiş olmaktadır.

Condorcet bu ilk önemli politika yapısını yayınladığı sırada, onu işin içine katılmaya zorlayan büyük bir hukuki olay patlak verecektir: Chaumont'daki üçlü çark işkencesi olayı.

Üçlü Çark (Üç Tekerlek) İşkencesi Davası

11 Ağustos 1785'te, 27 aylık bir tahkikatın ardından Chaumont mahkeme başkanı, Bradier, Simare ve Lardoise adlı üç köylüyü, karı-koca bir çifti şiddetle soymak suçundan müebbet kadırga cezasına çarptırmıştı. Daha sonra, devlet bakanının *minima* çağrısı üzerine, Paris parlamentosu tarafından bu üç köylü, 20 Ekim tarihinde tekerlek işkencesi cezasına çarptırılırlar. Dupaty'nin müdahalesi olmaksızın, üç adama öngörülen işkence yapılır.³ Ancak Paris'e bu üç mahkûmun getirilmesinden

1 "Avrupa Üzerinde Amerikan Devrimi'nin Etkileri," 1786, *Yapıtlar*, 8. cilt, s.11.

2 Amerika'da bir mezhep ve onun üyeleri.

3 Dupaty, Bordeaux Parlamentosu Başkanıydı. Paris'e geldiğinde, üvey kardeşi bu olaydan onu haberdar etmiş, prosedürün sunduğu düzensizlik-

sonra, Dupaty, yeniden prosedüre bakma gereği duyarak, incelemeleri sonucunda itirazlarını dile getirmiş ve onların masum olduklarını savunmuştur. Yapılan gözlemler sonucu bu üç suçluya tanıklık yapılması ve bu tanıkların dinlenmesi önerisi reddedilmiştir.

Bunun üzerine, Dupaty, ünlü *Kanıtlayıcı Bildiri*'sini kaleme almış, bu yapıtıyla kamuoyunda büyük bir heyecan ve yankı uyandırmıştır. Halk, tanınmış birçok yargıca duyduğu kını dile getirmeye başlamış, şubat sonu ve mart başlangıcında (1786), dava, yeniden canlanmıştır.¹ Mahkûmiyet kararının biçimsel yanlışlığını ortaya koyduktan sonra, Dupaty, yargının erdem-sizliklerine karşı saldırılar yöneltiyor ve krala, 1670 Karama-mesinde reform yapılmasına karar vermesi için ağır bir çağrı yapıyordu.

Bu Bildiri'nin yarattığı yankı, olağanüstü büyük oldu. Tutkulu sansürcüler ve kararı onaylayanlar bile bu etkiden kurtulamadılar. Dendiğine göre, bu Bildiri'nin yarattığı sarsıntı, ailelerde, kurumsal bünyelerde derin bölünmelere neden oluyor, büyük yargıç eşleri bile bu yapıtın büyümesine kendilerini kaptı- rıyorlardı.² Filozoflar, hikâyeciler ve liberaller bile, Dupaty'nin yaman savunmasından derin biçimde etkilenmiş görünüyorlar- dı. Buna karşılık, muhafazakârlar bu durumdan rahatsız ol- muşlardı.

Tüm bu zaman süresince, Condorcet, Dupaty'le aynı görüşte olduğunu, büyük ölçüde onunla birleştiğini vurguluyordu. Den- diğine göre, bu ikisi, çocukluktan beri birbirlerini tanıyorlardı ve

lerden yakınmıştır. Sceaux mühürdarı Hue de Miromesnil'le ilişkilerine rağmen, Dupaty, gerekli müdahaleyi yapmakta isteksiz davranmıştı.

1 *Tekerlek İşkencesine Mahkûm Edilmiş Üç Adam İçin Kanıtlayıcı Bildiri* şubat sonunda yayımlanmış ve mart başlangıcında kamuya ilan edilmiş- tir. 7 Mart'tan itibaren Bildiri, Paris ve Versailles'da büyük bir yankı uyan- dırmıştır. Kraliçe bile kitabı satın aldırarak zorunda kalmıştır.

2 M. Marion, "1788 Hukuk Reformu ve Adalet Bakanı Lamoignon", Paris, Hachette, 1909, s.35.

bu dava nedeniyle yeniden bir araya gelmişlerdi.¹ Gerçekte ise, bu iki adam, 1778'den beri, Madam de H lv tius'un salonunda s k sık birbiriyle kar ıla ıyordu; aynı yıl da, Dupaty, Neuf Soeur locasına katılmıştı. Condorcet, Dupaty'nin gerici yargıçlara karşı y r tt   mücadeleyi destekliyordu, özellikle Bordeaux'lu yargıçlara karşı mücadelesinde onun yanında yer almaktaydı. Ardı arkası kesilmeyen hasımlarına karşı Dupaty, Mayıs 1784'te Paris'e yerle ebilmek için Miromesnil tarafından yapılan görevlendirmeyi kabul ederek, daha etkin bir mücadeleye giri ti. Nisan 1785'te İtalya'ya giden Dupaty, Toulon zindanını ziyaret etmek istediği sırada yolda tutuklandı ve adı, kadırga cezası alanların listesine kaydedildi.    yıl sonra yayımlanan mektuplarında şöyle diyecekti Dupaty: "Fransa'da her yıl tekrarlanan kanlı bir hasat... Suçlu adaletin kökten kazıma girişimi..."²

Madam Suard'a da bağlı olan Dupaty, Condorcet'yle bu konu hakkında pek çok tartışma fırsatı bulmuştur; özellikle suçlu adaletin reformasyonu ve yürekte ba lı olduğu kişilerin görüşlerinin a ıklanı ı konularında.  u halde, Dupaty'nin, inandığı davalara, Condorcet'nin de kendi kalemiyle destek vermesinden daha doğal bir şey olamaz. Fr teau ile birlikte; bu iki mücadeleci adam, suçluların dosyası üzerinde saatlerce birlikte  alı mı lar ve Dupaty'nin geliştirdiği kanıtlar hakkında kafa yormu lardır. Bir mektupta, Condorcet, Parlamento'nun öfkesini sevinçle karşılamakta; bu öfkenin, davanın geleceği adına yararlı olacağına inandığını söylemektedir.³ 11 Haziran'daki *Gizli Anılar*, Condorcet'nin 10 gün sonra analizlerde bulunduğu bir yergisini müjdeliyordu. Condorcet, bu yergide, Dupaty'nin avu-

1 H. Valentino, *"Madam de Condorcet, Dostları ve A kları"*, Paris, Perrin, 1950, s.52. Valentino'nun dediğine bakılırsa, iki adam, Navarre Koleji'nde birlikte okumu lardı. Ancak Dupaty -1746'da do mu tu- Condorcet'den iki ya  daha küçüktü.

2 İtalya'dan Mektuplar, 3. mektup, 1788.

3 Condorcet'den Madam Suard'a mektup, Mart 1786.

katlığını yapıyordu.¹ Yaklaşık 23 sayfa boyunca, mücadeleci ve hırçın bir dilin kullanıldığı bu incelemede Condorcet, ağır Bildiri'nin içerdiği kanıtları bir bir özetliyordu. (Bildiri'nin dili, 251 sayfa boyunca ağır, hukuki bir niteliğe sahipti.) Bu bildire'yle oldukça parlak bir ün de sağlamış oluyordu Condorcet. Grimm'in *Yazınsal Yazışmalar*'ı da, bu çalışmayı belgeselliği açısından yayımlamıştı.

7 Ağustos'ta, Séguier'in iddianamesi, sonunda Parlamento'nun önündeydi; tüm üyeler bu iş için toplanmıştı. Bu iddianamenin okunması, tam 9 saat sürdü ve 3 seans boyunca tartışıldı. Orada, (iddianamede) 1670 suç karnamesinin savunusu yapılıyor ve kurumsal düzene karşı saldırıda bulunan zararlı kimseler, anlayışlar, açıkça kınanıyordu.² 12 Ağustos'ta, 39 oya karşılık 59 oyla Dupaty'nin Bildiri'si celladın elinde yakılmaya ve yırtılmaya mahkûm ediliyordu. Bildiri'nin yazarına, çoğaltanlarına ve yayıncılarına (dağıtıcılarına) karşı da sıkı önlemler alınıyordu. Böylece, Dupaty kendini kitabın yasal yazarı ilan etti ve aynı çoğunluk, yaklaşık 8 gün sonra yeni bir oylamayla onu suçlu buldu. Bu arada, avukatı Legrand de Laleu de aynı şekilde suçlu bulundu. Bu iki tutuklama, Condorcet'ye yeni bir yergi kaleme alması fırsatı verdi; bu seferki daha keskin ve ısırtıcıydı: *20 Ağustos 1786'da Paris Paramentosu'nda Olup Biten Şeylerin Özeti*. Condorcet, bu yergisinde özellikle Séguier'e saldırılar yöneltmekte, onu Engizisyona olan "sadakati" yüzünden suçlamakta ve ayrıca, şövalye La Barre'in işkence edilmesine karar veren yargıç d'Ormesson'a duyduğu hayranlığı da eleştirmekteydi. Bundan başka, yergide şu görüşlere yer veriyordu Condorcet: 20 yıl içinde, Adalet, hiç değişmemişti, adaletin en

1 "Çok tanınmış bir dava hakkında pek tanınmayan (kademesiz, kıdemsiz) bir yurttaşın düşünceleri," 1786, *"Yapılar"* içinde, 8. cilt, ss: 143-166. "Adaletin suç işlediği bir ülkede, daima felaketlerin hükmü altında yaşamacaktır..."

2 Bu arada, Séguier, geçerken, ezeli düşmanı Condorcet'ye de dokundurmadan edemiyordu.

önemli organı, savunma haklarının gereği gibi (adilce) yapılmasından hoşnutsuzdu ve kendi kararlarına karşı yöneltilen hiçbir eleştiriyi kabul etmiyordu. Sonuç olarak, bir kere daha, adaleti gülünç olmaktan kurtaracak şey kraliyet otoritesi olacaktır. Olay üzerindeki sessizlik bozulmuştur artık ve parlamenter yıldırımlar, önceden saptanmış bu iki kurbana asla erişemeyecektir.

Condorcet silahını bırakmaz. Gerçekleştirilen bu adli suç hakkında kamuoyunu uyarmak için yergiler yazmaktan tatmin olmamaktadır artık. Yüksek mercilere iletmesi için La Fayette'e bildirdiği bir reform projesi kaleme almayı düşünür. Şöyle yazar La Fayette: "Mösyö de Nivernais'e bir ziyaret yaptım... Bunun amacı, Mösyö de Condorcet tarafından kaleme alınacak, geniş çaplı bir ceza hukuku reformu idi. Sanırım bu proje Adalet Bakanını pek kızdıracak. Hiçbir şey elde edilemeyecek bomboş bir umut içinde olmaksansa, bu konuda daha bilinçli hareket etmeyi ben de yerinde buluyorum."¹

Eylül ayından itibaren, Dupaty, ikinci bir bildiri yayımlar, bu seferki, ilkinden daha çarpıcıdır; ceza prosedürünün reformu üzerinde daha ısrarlı durmaktadır; ardından da, Haziran 1787'de üçüncü bildiri gelecektir. Condorcet'ye gelince, o, üstü örtülü bir biçimde, lisedeki matematik derslerinde konu hakkında pek çok açıklamada, savunmada bulunuyordu. *Gizli Anılar*, olasılık hesapları hakkında olmaktan çok, konu hakkında birçok ayrıntıyı ele alıyordu: "Rahatça görülüyor ki, Dupaty'nin projesi, Séguier'nin iddianamesini dolaylı olarak eleştirmektedir ve bu general avukatın ona verdiği zararın rövanşı niteliğindedir. Üstelik bunu, çok acılı bir biçimde yapıyordu: Onun yapıtı, Fransız yargı sisteminin ve yargıçlarının tam orta yerine düştü, tek kelimeyle, bu olaydan birçok sonuçlar çıkaran tarafsız insanları da harekete geçirdi."²

1 La Fayette, *Anılar*, 2. cilt, s: 156, Ağustos 1786.

2 *Gizli Anılar*, 33. cilt, 22 Aralık 1786.

Anılar'ın yazarı için, tarafsız insanlar, aslında Séguier'in tarafındaydılar. Allahtan Krallık Konseyi "tarafsız" değildi. 30 Temmuz 1787'de, oybirliğiyle Paris Parlamentosu'nun tutuklama kararı bozuldu ve dava Rouen hukuk yetkilisi önüne götürüldü. Malesherbes'in yanındaki Condorcet'nin de etkili müdahalesiyedir ki, Lamoignon Adalet Bakanı'nın kuzeni ve bakanı, üç suçlu adamı adliye sarayı karşısına çıkardı. Dupaty, bu mahkemenin bir aklanma belgesi elde etti. Rouen Parlamentosu görev için toplandı. Yeni dava, çok geçmeden, 18 Aralık 1787'de 20 bin kişinin alkışları arasında aklanma kararıyla sonuçlandı.

Üç tekerlek işkencesi davası, Condorcet için, d'Eprémesnil ve Lally'e karşı birleşmiş olan diğer parlamenterler üzerinde parlak bir zafer kazanması için eşsiz bir fırsat sunmuştu. Sadece bu bile, Condorcet'yi mutlu etmek için yeterliydi. Çünkü, yine Dupaty sayesinde ki, onun yeğeni Sophie de Grouchy'le tanıştı. Daha sonra, onunla hayatının üçüncü büyük aşkını yaşayacak olan Condorcet, Sophie'yle evlenecektir. Bu sefer, eskisi gibi pasif davranmayacak, ona duyduğu aşkı, hiçbir çekinme duymadan anlatmayı başaracaktır.

Sophie'nin Salonu

Conti rıhtımına taşınır taşınmaz, Sophie, Hôtel des Monnaies'ye bir salon görünümü verme işine girecektir. Çekiciliği ve zekâsı sayesinde, kısa sürede, Aydın-Avrupa'nın en önde gelen filozofları ve bilginleriyle düşüp kalkmaya başlayacaktır. Turgot'nun evinde Condorcet'nin tanışma fırsatı bulduğu Adam Smith, aynı zamanda, gelecekteki çevirmenini de selamlıyordu. Beccaria, Anacharsis Clootz, David Williams, Jefferson, Bache (Franklin'in küçük oğlu), Etienne Dumont ve Thomas Paine bu salonda bir araya gelen ünlüler arasındaydı.¹ Bu ziyaretçiler

¹ Adam Smith; İngiliz iktisatçı (1723-1790): Turgot'yu da derinden etkilemiş olan *Ulusların Zenginliği* adlı muhteşem yapıtın (1776) yazarı. Tur-

arasında, ayrıca, sonradan Sophie'nin kız kardeşiyle evlenecek olan Cabanis dışında; ilerde *ideologlar* olarak isim yapacak olan Garat, Volney, Ginguène ve Benjamin Constant gibiler de yer alıyordu. Acıklı ahlakçı Chamfort da, burada, her zaman melankolik bir şair olarak kalmış olan Chénier ile yan yana duruyordu. İyi bir mizaca sahip olduğuna inanılan şair Roucher; ve sık sık bu salona gelerek Amerikalılarla sohbet eden Beaumarchais, zaman zaman da Condorcet ile birlikte, Voltaire'in toplu yapıtlarının ilk basımıyla ilgili görüşlerini açıklıyordu.¹

Condorcet'lerin evindeki geceler oldukça ciddi ve yapılan tartışmalar olabildiğince soyuttu. Abrantès Düşesi, özel sohbetlerin çekicilikten yoksun olduğunu söylüyordu. Ancak, burayı sık sık ziyaret edenler, çok iyi biliyorlardı ki, yepyeni bir dünyanın hazırlıklarının yapıldığı bir düşünce laboratuvarıydı bu salon. "Bu salonda, ünlü düşünürler, simalar, Madam de Con-

got, daha önce onun *Ahlaki Duygular Teorisi*'yle (1759) tanışmış, bu yapıtı Sophie de Condorcet tarafından çevrilerek 1795'te yayımlanmıştır. David Williams (1738-1826): Liberal düşüncelere sahip, İngiliz edebiyat adamı. O da diğerleri gibi, 26 Ağustos 1792 karamamesiyle Fransız yurttaş olma onuruna ermiştir. Fransa'yı ancak 16. Louis'nin ölümünden sonra terk etmiştir. Jefferson (1743-1826): Thomas Jefferson, B. Franklin'in yerine 1785'te Paris Birleşik Devletler Büyükelçiliği görevine getirilmişti. Liberal aristokrasiye çok bağlı biri olan Jefferson, sık sık Hôtel des Monnaies'yi ziyaret etmiş; ölümünün arifesinde, Condorcet, onun kızının tümüyle öksüz kalmasından korktuğu için, Jefferson ve Bache'a bir an önce son vasiyetlerini hazırlamaları yönünde tavsiyelerde bulunmuştur. Etienne Dumont (1759-1829): Cenevreli rahip ve gazeteci. St. Petersburg'da 18 ay geçirdikten sonra, İngiltere'de Lord Shelburne'in oğullarının eğitimi üstlenmiştir. Paris'te 1788 ila 1789 yılları arasında iki kez ikamet etmiş olan Dumont, ilk ikamet döneminde Mirabeau ile; ikincisinde ise Condorcet ile tanışmıştır. Sophie'nin büyük bir hayranı olan Dumont, bu dönemde, Conti Rihtımı'nın müdavimi olmuştur.

- 1 1783'ten beri, Beaumarchais, Kehl'le yeniden onları yayımlatmak için Voltaire'in tüm yapıtlarını ve yazışmalarını bir araya getirmişti. D'Alembert'in mirasçısı olan Condorcet, bu iki adamın (Voltaire ve d'Alembert) yazışmalarını Beaumarchais'ye sunmuş ve *Voltaire'in Yaşamı* adlı bir yapıt yazmak için onunla anlaşmıştı. (Bu iş 1789'da yapılacaktır.) Her ikisi de bu yapıtın ortak çalışması için kolları sıvamış ve toplu yapıtların başına konacak olan uyarıları da yine birlikte kaleme almayı kararlaştırmışlardı.

dorcet'nin çevresinde adeta süzülerek uçuyorlardı; onun bakışları altında her şey aydınlanıyor, arınıyordu."¹ Sophie, tıpkı genç Madam de Stael gibi, ya da, onlardan önce Julie de Lespinasse gibi bir salona hâkim olma içgüdüsünü yakından tanıyordu. Başkentin en sıkı salonuna onun başkanlık ettiği, idarecisi olduğu ve asla hiçbir laubaliliğe izin vermediği biliniyordu.

Auteuil'deki evinden asla dışarı çıkmayan ve hiçbir kadını yanına kabul etmeyen Madam Helvétius, bu yeni salonu benimsemek için birçok ay beklemeyi tercih etmişti. Madam d'Enville ise, bu gecikmiş evliliği (Condorcet-Sophie evliliği) gülünç buluyordu. Sonunda "bilgin"i bağışlayacaktı, ancak yeni çifti, La Roche-Guyon'da sık sık kabul edeceğe de benzemiyordu. Şurası açıktı ki, evliliklerinden bu yana, Condorcet çoğunlukla, karısının yakınlarında, Villette'de soluğu alacak, orada, Sophie'nin çekici kız kardeşi Charlotte Grouchy'le, Dupaty ve Fréteau ile buluşacaktı. Seine caddesi otelindeki La Rochefoucault ailesini ziyaret ettiğinde ise, hiçbir şey, Sophie'nin onu izlediğini, onunla birlikte gittiğini kanıtlamıyordu.²

Bu birleşmenin bir ihanet olduğunu düşünen Amélie Suard'ın bulunduğu duruma gelince, genç kadın tam bir çöküntü içindeydi. Yine de, Sophie, onun dostluğunu ve iyi dileklerini kazanmak için elinden geleni yapıyor, Condorcet'yle birleşmesinin bu kadim dostluğu bozmayacağına inanıyordu. Ona bir vaatte bile bulunuyordu: "Biz ayrıldığımızda siz yine onunla birlikte yaşayacaksınız, eğer yazgı sizi de kocanız için ağlamaya

1 Michelet, *Devrim Kadınları*, Paris, A. Delahays, 1854, s.93.

2 Sophie ile La Rochefoucault'ların arasındaki ilişki hakkında hemen hiçbir şey bilinmemektedir. Bugüne değin bize ulaşan tek tanıklık genç bir dük karısının şu pusulasıdır: "Madam de La Rochefoucault, Condorcet markiz'ine binlerce iltifatta bulunuyor ve 25'e 30 cm çapındaki bir tabloyu ona göndermekten mutlu ve onurlu olduğunu ifade ediyordu. Bu tabloyu görmekten mutlu olacağını ve tüm duygularının yeniden canlanacağını söylüyordu." Enstitü Kütüphanesi, MS. 860, folio 275.

zorlarsa."¹ Ama, gerçekte ise, birbirleriyle mümkün olduğunca az görüşüyorlardı. Condorcet rahatsızdı. Madam Suard, her defasında onu düşünüyordu, onun için gözyaşları bile döküyordu. Kuşkusuz, Sophie'ye karşı derin bir kıskançlık duyuyordu; her halinden, bu kıskançlığı görmek mümkündü.

Bununla birlikte, bize öyle geliyor ki, Madam Suard'ın kızgınlığı ve itirafı niteliğinde olan gözyaşları, ispatlamaya çalıştığı şeyin aksini kanıtlıyor; buna göre Sophie, Condorcet'yi sevmiyordu ve onunla, sadece kendi çıkarları yüzünden evlenmişti; daha çok, Condorcet isminin taşıdığı saygınlık yüzünden... Michelet'nin ifade ettiğine göre, her ikisinin (Condorcet ve Sophie), Devrim'e kadar, tıpkı iki kardeş gibi yaşadıkları doğrudur. Eğer durum buysa, Amélie, kıskançlık hastalığına yakalanmış olamazdı. Onun gözyaşları, birbirini seven iki varlığın durumlarından değil; kendi aşkından kaynaklanıyordu. Sonuçta Condorcet mutluydu ve bundan böyle sadece Sophie'yi hesaba katıyor görünüyordu.

1 Madam Suard'ın notu. Sophie'nin bu düşüncesi, aslında, M. Suard'ın kötü sağlık durumundan ileri gelmekteydi, bu yüzden de Madam Suard'ın pek hoşuna gitmeyecekti.

6. BÖLÜM

POLİTİKA ŞEYTANI (1787-1788)

Mali Kriz

Condorcet'lerin evlilikleri henüz ilan edilmişti ki, Eşraflar (Notables) Meclisi'nin Villette'e çağrı haberi geldi. 29 Aralık'ta, Calonne, nitelikli kimselerin bir araya gelmesi isteğini bildirdi. Yeni fermanlarla ilgili olarak Parlamantonun bilgilendirmeyi reddettiği Eşraflar Meclisi'nin kapatılma kararının önüne geçilmesi için çağrılar yapıldı. La Fayette, Condorcet ve Dupaty, konu hakkında gereken bilgiye sahip olduklarında, 1786 Ağustosundaki mali durum hakkında Calonne tarafından krala sunulan gizli raporları öğrenmişlerdi.¹ Ancak, Eşraflar Meclisi'nin çağrısı herkes için bir sürpriz olmuştu.² Bu arada, Fransa'da gelecek

1 20 Ağustos 1786'da, Calonne krala "Mali Durumun Geliştirilmesine İlişkin Plan Özeti"ni sunmuştu.

2 Birçok gizli yazışma yapılmış, saray ve kente ilişkin birçok söylenti yazılmıştı.

günlerde pek çok hileli iflas durumu yaşanacağına ilişkin kaygılı bekleyişler vardı. Hiç kuşku yok ki, haberin, Condorcet'nin düşüncesine katılanlarca da bol bol yorumu yapıldı. La Fayette Eşraflar Meclisi'nin durumunu paylaşıyordu; Condorcet, çok geçmeden maliyecilerin sorunlarıyla ilgilenmeye koyuldu. Turgot'nun sadık hizmetkârı Dupont'a pek çok ziyarette bulundu; Dupont, şimdi Calonne'un yardımcısıydı; Mirabeau'yu tanıyordu; genel kontrolöre en yakın kişiydi aynı zamanda.

Condorcet asla, 1781'de Necker tarafından sunulan kraliyet bütçesinin iyimser görüşler yansıttığına inanmıyordu. Bu bütçenin Necker'ın en büyük kişisel zaferi olduğu konusunda da endişeler duyuyordu. Sarayda olup biten her şeyi yakından izleyen herkes gibi, o da finans politikalarının kritik bir durumda olduğunu düşünüyordu. Calonne tarafından sunulan projeler de Condorcet'nin hoşuna gitmiyordu; çünkü bu projelerde aynı mali politikalarından esinleniyordu ve hatta Turgot'yla sık sık çatışma içindeydi. Genel kontrolörün projeleri, şu halde onun sempatisini kazanmış durumdaydı. Politik olarak, Calonne'un planı, hayli ustacaydı; bu plan, Eşraflar Meclisi'ndeki mali projeleri de destekliyordu. Parlamento, gözde kimseler tarafından da doğrulanmış olan fermanların (kararların) tescilinin reddedilmesini sonuç olarak istemiyordu. Burada, Fransa'yı ayağa kaldıracak olan yeni bir güç hiç hesaba katılmıyordu: Kamuoyu ve yaygın kanı.¹ Calonne ve Eşraflar Meclisi arasında 22 Şubat 1787'de başlayan diyalog, her biri kendi açısından zafer kazanmayı uman bir çekişme sunar.

Aydın halk, artık Calonne'u istemiyordu. Onun, Necker'ın yerine geçmiş olmasını asla bağışlamıyorlardı. Dahası, onun etrafında bir skandal kokusu sezinliyorlardı -geniş biçimde La

1 Bu etken, Eşraflar Meclisi tarafından oldukça kötü sunuluyordu: 144 Eşraftan sadece 3'ü bu görüşü benimsemişti. Tiers État (Eski Fransa'da soylular ve papaz sınıfı dışında kalan halk) temsilcilerinin hepsi soyluydu.

Fayette tarafından ifade ediliyordu bu- Bakan yakınlarının haksızca kraliyet arazileri edinmeleri birtakım çevreleri kıskırtmıştı. Eşraflara gelince; Tocqueville'in de ifade ettiği gibi, "karşılaşılan zorlukları kendi çabalarıyla aşmaya çalışıyorlardı."¹ Calonne bir tescil odasında bekliyordu. Kuşkuyla, bağımsız bir meclis bulmuş, onun projelerini detaylarına varıncaya kadar eleştiriyordu; bu projelerden birtakım rakamlar, kesinlikler istiyordu. Calonne, bunu Necker'ın Rapor'undan da yararlanarak yapmaya çalışıyordu. Bu tutumuyla eşrafların da arasında bulunduğu, çok sayıda Necker yanlısını ayaklandırmıştı. Reform projelerine karşı direnen ayrıcalıklılara karşı halkı görüşe çağırıldığında heyecan daha da yükseldi. Hırsların, çıkarların ve hınçların birliğinden oluşan bir güç, sonunda, Calonne'u 8 Nisan 1787'de düşürmeyi başardı."² Calonne'un peşi sıra, eski düşmanı Adalet Bakanı Hue de Miromesnil de düşürülecekti.

Meclis 8 defa kapatılmasına rağmen, Condorcet olup biten her şeyden haberi vardı. 144 Eşraf, 7 büroyu boşaltmış durumdaydı. La Rochefoucault, La Fayette ve kont d'Artois düzenli olarak Seine caddesindeki salonda buluşuyorlardı; Madam d'Enville'in evinde. Condorcet, iki dostu üzerindeki baskısını aralıksız sürdürüyordu. Onun La Rochefoucault dükü üzerindeki otoritesi, özellikle büyük bir etki taşıyordu. La Rochefoucault ve La Fayette, liberal soyluluk zincirinin önderleri olarak kendilerini gösteriyorlardı. Condorcet için asıl önemli olan ise, Turgot tarafından öngörülmüş olan tasarıların, projelerin gerçekleştirilmesi, istenen reformların bir an önce yapılmasıydı. Ve dostlarının Eşraflar Meclisi'ne terfi ettirilmesi konusunda onlara güveniyordu.

1 Tocqueville, "*Eski Rejim ve Devrim*," Gallimard, 1971, 2. cilt, s.50.

2 Onun yerine fahri olarak - oldukça yaşlı olan M. de Fourcœur geçti; ancak birkaç hafta geçmişti ki, o da istifasını verdi.

2 Mayıs 1787'de, biraz da istemeyerek, Kral, Eşraflar Meclisi üzerinde Mali Konsey'in daha etkili olması için, Toulouse başpapazı Loménie de Brienne'i göreve atadı. Condorcet, Loménie de Brienne'i yaklaşık 20 yıldır tanıyordu. Onunla, Julie de Lespinasse'in salonunda ve Sorbonne seminerinin iki izleyicisi olan Turgot ve Morellet'nin evinde sık sık karşılaşıyordu. Bununla birlikte, yine de, Brienne'in tüm saygınlığı ve ustalığı, Eşrafların umut edilen anlaşma (uzlaşma)larını sağlamakta gereken başarıyı sağlayamayacaktı. Şu halde, asıl kararlı adımı atacak kişi La Fayette'di.

La Fayette, 21 Mayıs 1787'de, gerçek anlamda ulusal bir Meclis zorunluluğunu gündeme getirdi. Hiç kimse onun gösterdiği bu cesaret örneğini desteklemedi. Kral ve Brienne, Eşraflar Meclisi'nden hiçbir umutlu gelişme içinde değildiler; meclis, 25 Mayıs'a gelindiğinde iyice erimiş bir durumdaydı. Ayrılımlarından önce, La Fayette, Condorcet'yle mücadele etmek için, gönüllü olarak kendisine katılan iki reformcunun isteğini şifahi olarak geri çevirme cesaretini gösterdi.¹ Bu istekler Protestanlara sivil haklarını iade etmek ve 1670 Ceza Yasası'nın yeniden yapılandırılmasıydı.

Paine'in Dostluğu

26 Mayıs'ta, Condorcet çiftinin yaşamında önemli bir yer tutacak olan bir adam Havra'ya (meclis) adımını attı. Bu adam, Fransa'ya ikinci yolculuğunu yapan Amerikalı Thomas Paine'di. Paine, Fransa'ya ilk kez Laurens'le birlikte ödünç para almak için gelmişti. Dendiğine göre, Paine, Condorcet ile ilk defa, birinci yolculuğu sırasında, Franklin'in evinde karşılaşmıştı. Ancak, asıl emin olduğumuz karşılaşma, bu ikincisidir - yaklaşık 3 ay süren bu görüşme sürecinde iki adam arasındaki dostluk daha da

¹ Aynı istekleri formüle etmiş olan La Rochefoucault, Bureau de Monsieur'de bulunmamıştı.

pekişecektir. Kökende, tümüyle birbirinden farklı olmalarına rağmen, bu iki adam, anlaşmak için pek çok ortak özelliğe sahiptiler. Paine, korse fabrikasında çalışan bir babanın oğlu olarak İngiltere'de doğmuş; 37 yaşında, Philadelphia'ya gitmişti. Yetenekli bir gazeteciydi Paine. İlk, köleliğe karşı kaleme aldığı etkili bir denemeyle adını duyurmuştu. Ve yazıları, Bağımsızlık "dalgası" sırasında, oldukça önemli etkiler uyandırmıştı.¹ Paine Quaker mezhebine bağlı bir aileye mensuptu ve bu mezhebin tüm değerlerini burada benimsemişti. Kölelikle, ölüm cezası uygulamasıyla, işkencenin her türüne karşı savaşmış, gericilikle de çetin savaşımına girişmişti. Şu halde, Paine, Condorcet'nin itirazlarını kabul ediyor, onunla aynı görüşleri paylaşıyordu. Sadece kadınlar davasını savunmadığı gibi, o, hayvanlara karşı uygulanan acımasızlıklara karşı da sert eleştiriler yöneltiyordu. Tıpkı Condorcet gibi, yapıya katılmaksızın, o da, Francs-Mason'ların yanında yer alıyordu, Paine de Condorcet doğrultusunda, asla eleştirilemeyecek bir "Matematik Teşekkülü" oluşturulmasını arzu ediyordu.² Paine, Fransızla-rınkiyle kıyaslanabilecek bilimsel bir düzeyde olmasa da, mekanik ve matematik bilimlerle de zamanının elverdiğince uğraşıyordu. Paine ayrıca, buharlı gemiden, öğütmeli motora varıncaya kadar, birçok buluşun da babasıydı.

Tek kemerli demir bir köprünün yapımı söz konusu olduğunda, Paine, Paris'e hareketinden hemen önce, Philadelphia'da konuyla ilgili bir maketini de sergilemişti. Franklin tarafından, Paine, Madam Hélvétius, Le Roy ve La Rochefoucault'a öne-

1 1776 başlarında, Paine "*Ortak (Halk) Duyusu*" adlı bir yergi yayımlamıştı. Bu yapıtla, ilk defa, Amerika'nın bağımsızlığı dile getiriliyordu. Metin, yayımlanır yayımlanmaz, büyük bir yankı uyandırdı ve Amerikan politika adamları üstünde büyük bir etki yarattı. Paine'in yapıtı, geniş çapta, İngiliz ve Fransız entelijensiyası tarafından da okundu.

2 Francs-Masonlar için bkz: B. Vincent, *Thomas Paine ya da Özgürlük Di-ni*, Aubier, 1987, ss: 49-55.

rilmişti.¹ Akademi, Paine'i akıl hocası sıfatıyla kabul etmekten onur duyduğunu açıklayacaktı. Ağustos ayında, Akademi yeni bir projeyi beyan etti. Bu arada, Paine, Sophie'den hoşlanan genç Du Chastellet ile birlikte Hôtel de la Monnaie'yi sık sık ziyaret ediyordu. Paine Fransızca'yı çok kötü anlıyor ve konuşmayı da inatla reddediyordu. Ne var ki, Condorcet İngilizcenin içinden çıkabiliyordu; İngilizce Sophie'nin de mükemmel derecede bildiği ve çeviriler yaptığı bir dildi. Çok geçmeden, Condorcet'ler, Paine'in politik görüşünü yorumlamak için pek çok fırsat bulacaktı. Ancak, 1787'de, düşünce değişiklikleri ve anlaşma zevki için hâlâ vakit vardı. Condorcet, son metninden ona kesinlikle söz etmişti: *New Haven'li Bir Burjuva'dan Virginya'lı Bir Yurttaş Mektuplar*.² Politik kurumlar üzerine kaleme alınmış olan bu sert düşünce toplamı, kadın haklarının tanınması için atılan ilk büyük girişimdi aynı zamanda.³ Bu görüşlerin Sophie'den kaynaklanmış olabileceğini düşünmek akıllıca olur; ya da, en azından, ele aldığı konu hakkında sahip olduğu bazı önyargıların dağıtılmasında etkisi olduğu düşünülebilir. Tüm zulüm politikalarına karşı eşitlik düşüncesinin ateşli savunucusu olan Condorcet, doğal olarak, kadınların yazgısı konusunda da ilgilenecek, bundan uzak duramayacaktı. Belki de bu konuda, yakınında bulunan kadınların da onu hızlı bir dönüşüme, bilinçlenmeye ittiği düşünülebilir. Kesin olan bir şey varsa, o da, mutluluğun koşulları hakkında, Condorcet çiftinin benzeri düşünceleri uzun süredir paylaşıyor olmalarıdır. Birlikte, cinslerarası eşitliği göklere çıkarmışlar; ama aynı zamanda boşanma ve ahlakın liberalizasyonu konusunda da büyük çaba harcamışlardı.

1 Bu isimlerin hepsi de Bilimler Akademisi üyesiydi. La Rochefoucault, bu Akademi'ye 1782'den itibaren onur üyesi olarak girmişti.

2 1787, "Yapılar" içinde, 9. cilt, ss: 3-93.

3 Condorcet, aynı zamanda yüzyılın en büyük feministiydi. O, iki cins arasındaki mutlak eşitlik düşüncesini savunmak için kalemi eline alan ilk kişiydi. Olsa olsa, onunla, belki 17. yüzyıldaki Poulain de La Barre kıyaslanabilirdi.

Aydın insanların çoğunlukta olduğu bu çağda, "doğal haklar", "temel haklar" gibi kavramlar da ağızlardan düşmüyordu. Bu tür hakların mutlak savunusu, tüm bu insanlar arasında olduğu gibi, Condorcet çifti arasında da akılcı ve duyarlı bir tutum almalarını zorunlu kılıyordu. Buna karşılık, Condorcet, bu tür insanların "her yerde baskıcı yasalara karşı bir şeyler yapmaları gerektiğini, en azından iki cins arasında büyük bir eşitlik düşüncesinin oturtulmasına çalışılmasını" vurguluyordu. Zira adalet, site yaşamında kadınların hak arayışlarını kabul etmemekte, onların resmi (politik) görevlere seçilebilir olmaları konusunda isteksiz davranmaktaydı. Gerçekten de, bu dışta bırakma, iki tür haksızlığı doğrulamaktaydı; birincisi, seçmenlerin özgürlüğünü sınırlaması; ikincisi de; diğerleriyle anlaşmayı, uzlaşmayı sağlayacak bir hakkın suiistimali. Bu ilkeye göre; "inanıyorum ki" diyordu Condorcet; "yasa kadınları hiçbir görevden, mevkiden mahrum bırakmamalıdır." Belli bir devrim koşulunda olduğu gibi, bu gelişmelerin de yasaların değişimine bağlı olduğu açıktı; ve ahlaklarda belli bir iyi sonucun alınması da yine buna bağlıydı. Eğitim alanında da özellikle kadınların durumunun iyileştirilmesi zorunluuydu. Çünkü Aydınlanma felsefesi, insanlığın en az yarısını reddetme cesareti gösteren bir eşitsizlik düşüncesini de yıkma üzerine kuruluydu. Şu halde görüş, öneri pek de yeni değildi; ancak, Condorcet'nin elinde daha canlı ve kışkırtıcı bir nitelik kazanıyordu. Örneğin o, kadınların zayıf eğitimlerine karşı herkesi yardıma çağırıyordu; ve onların zekâdan yoksun olduğu iddialarıyla mücadele ediyordu. Onların hepsi de olabildiğince yetenekliyidiler, sadece icat etme yetenekleri dışında: Bu görüş Voltaire'indi; o da, bu düşüncesiyle hiç değilse, kendi çağdaşlarından daha feminist sayılırdı; ve aynı zamanda hem matematikçi, hem de filozof olan bir kadının yanında tam 15 yıl yaşamıştı: Bu kadın, parlak, Emilie du Châtelet

idi."¹ Condorcet, biraz da alaylı bir şekilde eğer kadınlar, yetenekli erkeklerin yerine onlarla eşit koşullarda geçemezlerse, bu, akademiye varıncaya kadar birçok yerin hızla boşalacağını gösterir der.² Daha ciddi olarak, dehanın sadece erkeğe özgü bir ayrıcalık olduğu görüşüne itiraz eder: "Eğer oldukça itinalı bir eğitim almış birçok kadın, kendileriyle aynı avantajlara sahip erkekleriyle karşılaştırılırsa, ya da, onları vareden az sayıda dâhi kimseye bakılacak olursa, görülecektir ki, ileri sürülen pek çok cesur gözlem bu görüşü destekler yönde, bu da benim demek istediğim şeyler için apaçık bir kanıt niteliği taşımaktadır." Dahası, kadınların çocukluktan itibaren dehanın önündeki bir engel olduğu görülmüştür. Bu yaygın yanlış anlamayla da mücadele etmek zorunda kalacaktır Condorcet. Madam de Sévigné'ler ya da La Fayette'ler okunduğunda, hiçbir kadının dehaya sahip olmadığını nasıl söylemeye cesaret ederlerdi? Ancak, bu cinslerarası eşitlik konusu, Condorcet'ye göre pek çok çağdaşın gözünden kaçmıştır. İlk defa, pek çok mükemmel sayfa içeren bir yapıtta, bu konunun gerçek ve ciddi savunusu yapılmaktadır şu halde. Condorcet şöyle serzenişte bulunmaktan kendini alamayacaktır: "Düşünün ki, insan türünün en az yarısının hakları, yasa yapıcılar tarafından unutulmuş haklardır."³

Daha genel anlamda düşünüldüğünde, *New Haven'li Bir Burjuvadan... Mektuplar* eşitlik konusunda bir manifesto niteliği taşır. Yaklaşık 10 yıl önce Necker'e aynı istekleri yönelttiğinde, Condorcet, toplumsal haksızlıkların kaynağı olan, mülkiyet eşitsizliklerinin de bir düşmanı olarak göstermişti kendini: "Bir uşağın, işçinin, çiftçinin haklarıyla, çok zengin bir yurttaşın arasında hiçbir eşitlik mevcut değildir. Sefaletle bitap düşmüş hiçbir kimse, daha itinalı bir eğitim almış birisiyle aynı koşul-

1 Bkz: E. Badinter; *Émilie, Émilie: 18.yy.da Kadın Hırsları*, Flammarion, 1983.

2 a.g.e., s.19.

3 a.g.e., s.20.

larda yer almaz. Şu halde, her yerde, çok zengin ve çok yoksul olmak üzere iki sınıf insan vardır; ve *cumhuriyetçi eşitlik, sivil yasalarını, ticaret ve mali yasalarını büyük servetler edinilmesine, adaletsizliklere yol açmasına izin verdiği bir ülkede, asla varolamaz.*"¹

Tüm bu düşünceler, Amerikan Devriminin solcu kanadını temsil eden Thomas Paine tarafından alkışlanabilecektir. -Bu solcu kanat oldukça azınlıktaydı-. Şurası kesindir ki, Thomas Paine Paris'te ciddiye alabileceği fazla bir şey görmüyordu. Sophie'den başka, Condorcet'nin yakınında bulunanlar arasında böyle bir programı resmen tasdik eden fazla kimse bulunmuyordu. Bu açıdan, Thomas Paine'in Condorcet'ye verdiği destek önemliydi.

Brienne Hükümeti

30 Ağustos 1787'de, Paine, ünlü köprüsünü sergilemek için İngiltere'ye gider.² Bu arada, Condorcet, Brienne tarafından yönetilecek olan yeni hükümetin kuruluşunu sevinçle karşılamıştır. Yüzyılın düşünce geleneğine saldırılara inatla direnmiş olan Lamoignon'un de Miromesnil'in yerini alması, genelde iyi karşılanmıştır. Yeni bakanın Nisan 1787'de gelişi, bir hikâyecinin de belirttiği gibi, "sonunda Şansölyeliği (Adalet Bakanlığı) hareketlendirecektir." Lamoignon, aydın birisi olarak tanınmıştı, ayrıca reformcu bir anlayışa da sıkı sıkıya bağlıydı. Onun işbaşına gelişiyle birlikte, büyük avukat Target'ın yönetimi altında, ceza ve sivil yasalarının yeniden gözden geçirilmesiyle görevli bir yasama komitesi kurulur. Uzun soluklu böyle bir çalışmaya girişmeden önce, hukuki hataların büyük ölçüde orta-

1 a.g.e., ss: 92-93. Altını biz çizdik.

2 Bu köprüye ilişkin maketi aynı yıl büyük bir beğeniyle karşılanmıştı, köprü, sonunda gerçekleştirilmiş ve Ağustos 1790'da resmen hizmete açılmıştır.

dan kaldırılması için de dolaysız birtakım önlemler alınmaya başlanır. Dupaty ve Condorcet zafer çığlıkları atarlar.

Haziran 1787 başlarında, iki parlak atamanın daha yapılması, bakanın ahlaki saygınlığını daha da artırır. Ünlü Malesherbes ve Nivernais dükü, liberallikleri ve Aydınlanma sevgisi ve erdemiyle ünlü bu iki adam yönetime (hükümete) çağırılırlar. Kuşkusuz, onlar Devlet Bakanlıkları mevkilerinde bulunsalar da, hiçbir departman onlara güvenmeyecektir. Ancak, onların varlığı, iyi anlayış ve eğilimler için bir güvence olacaktır. Geçmişteki birçok anlaşmazlığa rağmen Malesherbes'in hükümette oluşu bile, Condorcet'ye göre, Turgot'nun esinini taşıyordu.

Condorcet, Brienne tarafından ilan edilen ilk kararlardan memnundur. 4 Haziran'da buğday tohumları ticaretinin serbestleştirilmesine ilişkin bir karar ilan edilmiştir. 27 Haziran, yola ilişkin bazı angaryaların, yerini paraya ilişkin yasal birtakım düzenlemelere bıraktığı bir tarihtir. Bu ölçüler, hiçbir zorlukla karşılaşmadan Parlamento tarafından tasdiklenir; taşra meclislerinin kurulmasını öneren ferman bile kabul edilir. Condorcet, bu gelişmelere pek sevinir. Turgot tarafından daha önce formüle edilmiş olan bir rızanın yansımasını görür bu karamnamede; bu, tüm yurttaşları, lokal yönetimle uzlaştırma çabasıdır. Ona göre, özellikle, taşra meclislerinin kuruluşu, doğal olarak ulusal bir meclisin kurulmasını sağlayacaktır: Bu taşra meclisleri, Fransa yönetiminde yepyeni bir çağın başlangıcı olabileceği gibi, 1787'den başlayarak, Condorcet'ye kendi istekleri doğrultusunda demokratik site'ye ilişkin bütüncül bir teori geliştirmesine de fırsat tanıyacaktır. Bu çalışma: *Taşra Meclisleri Üstüne Dene-me*'dir. Bu yapıtı onun en önemli politika yapıtıdır. Yapıtı, hiçbir yankı uyandırmasa bile, en azından, yönetim birimlerinin tüm dikkatini bu konu üzerinde yoğunlaştırmalarına neden olacaktır.

Brienne tarafından elde edilen ilk başarılar, tümüyle birer zaferi niteliyordu. Herkes biliyordu ki, asıl zorluklar, mali re-

form projeleri gündeme getirildiğinde yaşanacaktı.¹ Parlamento, Kral tarafından projelendirilen ekonomilerle, harcama ve gelirlerin durumunu olağanüstü bir ihtiyatlıkla açıklar. Kralın reddinin ardından, Parlamento 26 Temmuz'da bir dizi uyarılarda bulunma kararı alır. Ulus, yeni vergilerle uzlaşma içindedir ve bu, mutlak monarşinin reddi anlamına gelmektedir. Sonunda, halk nezdinde, oldukça görkemli bir izlenim yaratılmıştır.

Politik Kriz

Çatışma Parlamento ile saray arasındaydı. Tüm Parlamento üyeleri, aynı tutku ve hırsla harekete geçmiş değildi. Kuşkusuz, çalışmaya liderlik eden ve hepsi arasında Condorcet'ye en çok nefret duyanı, kendi meslektaşlarıyla kıyaslanamayacak bir güdümlayici ve yetenekli bir hatip olan ve aristokratik bir monarşinin hayallerini kuran Duval d'Eprémesnil'di. Ancak, diğer hırslı kimselerin uzağında, o, özgürlüğü muştulayan, asıl amacını kavramış gerçek bir dava adamıydı. Bazı dükler ve Luxembourg ya da La Rochefoucault gibi eşsiz kimseler için, genç danışmanlar güruhunu büyüleyen bir örnekti o. Halk kararını vermişti. Bu tutkulu dönemin dikkatli bir tanığı olan kitapçı Ruault kardeşine şöyle yazıyordu: "Tüm Paris yüksek sesle Assemblée Des États Généraux'yu (Genel Hükümetler Meclisi'ni) konuşuyor. Bu, meydan ve kavşaklarda toplanmış insan kümelerinde ve halk meclislerinde atılan bir çığlıktan başka bir şey değil."²

Her yeni vergi kaydına direnen kurucu parlamenterlere karşı, iktidar, Ağustos 1787'de, kaşeli mektuplar ve Parlamento'dan Troyes'e intikal eden evraklarla yanıt verdi. Ancak Brienne, olayı yatıştırmak istiyordu, buna karşılık, parlamenterlerin Pa-

1 Damga vergisi ve toprak vergilerinin açıklanışında örneğin.

2 Nicolas Ruault, *Devrinde Bir Parisli Gazetesi*, 1783-1796, Perrin, 1976; 1 Ağustos 1787 tarihli mektup, s. 87.

ris'in uzağındaki bir çiftlikte fazlasıyla canı sıkılıyordu. Sonunda gizli bir uzlaşma yapıldı ve 20 Eylül'de, bir aylık sürgün cezasına çarptırılanlar alkışlar arasında geri döndüler. Sükûnet, sadece görünüşteydi. Kasım ayından itibaren eller sapana, yeniden ve bu sefer daha güçlü bir biçimde sarıldı. Kriz, ancak Genel Hükümetler Meclisi'nin yeni bir çağrısıyla -yani kraliyet iktidarının susturulmasıyla- ve Kralın baş edilemez iktidarının neden olduğu engelin ve Parlamento'nun ortadan kaldırılmasıyla son bulabildi.

Matematik ve Politika

Condorcet, büyüyen çatışmayı dikkatle gözlemler ve monarşiye tehditler yağdırır. O, kendi tarafını daha önceden seçmiştir. Dostları hükümettedir ve onun gözünde keyfi ve insanlıkdışı bir adaleti simgeleyen Parlamento'da hiçbir dostu yoktur. Ancak, 1787 yılı sonunda, o, kamu yaşamına karşı mesafesini hâlâ korumaktadır. Onun sıkıntıları, her şeyden önce bilimsel düzeydedir. O, bir matematikçi olduğu kadar, politikayla da ilgilenmektedir: Sosyal bilimlerin bu alanı nasıl rasyonel hale getirilebilir? Bir insan bilimi nasıl kurulabilir? Bu, Condorcet'nin, hesaplama yöntemini politik bilimlere uygulamayı ve bazı kavramlarını değiştirmeyi düşündüğü bir dönemdir. Ancak 1793'te yayımlanacak olan karmaşık bir metninde,¹ bu uygulamaların "toplum tarafından yetkinleştirilmiş insan"dan başka bir konusu olmadığını belirtir, bu anlamda, *politik aritmetik*'ten ziyade, *toplumsal matematik*'ten söz etmeyi daha yerinde bulur, tıpkı 1784'te yaptığı gibi. Ruhlar ne kadar coşkun olursa olsun, Palais-Royal kafelerinde ne kadar politika tartışılırsa tartışılsın, kulüpler oluşturulursa oluşturulsun, Condorcet, yalnızca "insan

1 "Bilimin Genel Tablosu". *Journal d'Instruction Sociale (Toplumsal Eğitim Günlüğü)* içinde, s.540.

türünün yetkinleştirilmesi ve mutluluğuna adanmış olan, daha yüksek ve daha yaygın" bu yeni bilimi düşünmektedir.¹

1787-1788 kışı olasılık problemlerine ve Euler'in *Bir Alman Prensesine Mektupları*'nın ikinci cildinin tozunu alma işine ayrılır. Parlamento ve hükümet arasındaki tartışmalar yeniden kızıştığı halde,² Condorcet, siyahların köleliğine karşı mücadele etmeyi daha önemli bulur. İngiltere'ye yaptığı son yolculukta, Brissot Société des Amis des Noirs (Siyah Dostları Topluluğu)'a üye olmuştur. Dernek 1787 Mayıs'ında doğmuştur. 1788 başlangıcında, derneğin aynısı Paris'te de kurulmuştur. Dernek, ilk toplantısını, Carra'nın Mirabeau ve İsviçreli Banker Clavière'nin³ varlığında gerçekleştirmiş ve bu sonuncusu, oybirliğiyle dernek başkanlığına seçilmiştir. La Fayette de Volney'le birlikte onlara katılmış ve 4 Nisan'da Condorcet'yle tanışmıştır. Condorcet'nin gerçek bir üstünlük taşıması yüzünden, kabulü zor olmamıştır. Brissot'nun yokluğunda nisan ayı sonunda Fransa'dan ayrılmak zorunda kalan Condorcet, etkili bir başkan olarak hizmet vermek ve topluluğun gerçek yöneticisi olmakla onurlandırılır. 22 Nisan'da da, kesin tüzüğü kaleme almakla yükümlü olan komisyonun üyeliğine atanır. Hiç şüphe yok ki, bu, onun kişisel yapıtıydı. Enstitü elyazmalarının da kanıtladığı gibi,⁴ Condorcet bunu kabul etmiş ve kaleme alma işini üstlenmiştir, bu elyazmalarında, kendi kişisel kavramlarına benzer topluluk üyelerinin seçimine ilişkin makaleler bulmaktayız.

1788 ilkbaharında, politik tansiyon daha da yükselir, d'Eprémesnil'in kışkırtmaları vardır yine. Derebeyleri Sarayı,

1 a.g.e., s.541.

2 Parlamento, Krala uyan üstüne uyarıda bulunur, kendi üyelerini şoke eden kaşeli mektuplara karşı her seferinde daha küstah bir tavra yönelir. (4 ve 19 Ocak tarihleri ve ardından yeniden 13 Mart tarihleri).

3 Cerisier, Duchesnay, Ysarn-Valady ve Brihan'ın da banker olması gibi.

4 Folio 248 ila 300. Bu el yazmaları geniş olarak L. Cahen tarafından, *Fransız Devrimi* içinde yayımlanmıştır, sayı: 5, ocak 1906, ss: 481-511.

meşruti monarşinin ilanını andıran bir karar almıştır.¹ Aynı zamanda, parlamenterler kendi parlamentoları dışında hiçbir hukuki birliğe ilişkin hiçbir mevkiyi kabul etmeme kararı almışlardır.² Lamoignon tarafından hazırlanmış olan reform peşinen reddedilmiştir. Bakan, bu meydan okumaya kaba güçle yanıt verir. Birçok heyecanlı olayın ardından, her iki elebaşı da - d'Eprémesnil ve Goisard de Monsabert- Parlamento'da 6 Mayıs'ta tutuklanır. İki gün sonra, 8 Mayıs'ta, parlamentoların politik iktidarlarını ortadan kaldıran ve kraliyet adalet sistemini radikal biçimde dönüştüren³ beş yeni yasanın kabulüyle, Lamoignon'un da yardımıyla, kralın varlığında Versailles'da ölüm döşegindeki monarşik adalet sistemi yeniden egemen olur. Bundan böyle, tüm Fransa'daki yerel yasaların tescili, bir tek saraya; genel Saray'a emanet edilecektir; bu saray ve burdaki toplantının oluşturulması kraliyet iradesinin salt üstünlüğünü güvenceye almak için büyük bir dikkatle tartılarak gerçekleştirilecektir.⁴

Condorcet Parlamentolara Karşı

Bu meydan okumalarda, Condorcet, tarafını tutmuştu. Mayıs ve Haziran 1788'de kaleme aldığı bir broşürde bunu güçlü bir

- 1 3 Mart'ta, Derebeyleri Sarayı'nın bir kararı, Parlamento'ya göre, monarşinin temel ilkelerini ilan eder. Bu kararname, ulus hakkıyla uyumlu olağanüstü vergilerle, her taşra kentinde Kralın iradi kararlarının denetlenmesini sarayların yetkisine verilmesini kapsıyordu.
- 2 Anan, Aulard, *Fransız Devriminin Politik Tarihi*, Colin, 1901, s.15.
- 3 Bu hukuki reform, total bir düzeye sahipti. İstisnai yargı kararlarının farklılığının yerini üniform (tektip) bir sistem alıyor ve tüm krallık için bağlayıcı oluyordu. Suç konusunda, en asi uygulamaların bazıları her bakımdan ifşa ediliyor, ortadan kaldırılmaya çalışılıyordu: Önceki sorunlar ve sanık istemleri ortadan kaldırılmıştı. Yükümlülük, suçu cezalandırarak, cürümünü niteleyerek yargıya bağlıyordu. Bir aylık bir süre, ölüm cezasının gerçekleştirilmesinden önce yeterli sayılıyordu. Bu bir aylık sürede, cürümlü herhangi bir yere başvuruda bulunabilirdi. Masumiyeti kanıtlanan kimse bir tazminat almaya hak kazanıyordu.
- 4 Eğer toplantı sarayı (cour plénière) krallığın yüksek mevkilerini tutmuş olan derebeyleri topluluğunu andırıydu, Lamoignon pek çok genç danışmanı saf dışı bırakmak için büyük bir çaba harcayacaktı. Aynı zamanda, taşra parlamentolarını da sembolik bir temsil düzeyine indirgemiş olacaktı.

şekilde sergiler: *Mektuplar*.¹ Unvanı onu yapıtı imzalamakta bağışık tutar, çünkü o, ayrıcalıklara karşı mücadele veren, ancak parlamentoların davasını destekleyen değerli dostlarının dayanışmasının bozulmamasını canı gönülden istemekteydi. Bu konu, Bayan Suard'a yazdığı bir mektupla açılacaktı. "Bu *Mektuplar*'ın yazarı olmayı kabul etmiyorum, çünkü temelde benim gibi düşünmelerine karşın, bu mektupların üzebileceği dostlarım karşı cephede."² Onun için parlamentolara karşı halkın hayranlığı ne olursa olsun, onların davasını desteklemelerinin bir sonu olduğu düşüncesindeydi. Onun kendi karşıtlarına karşı duyduğu nefret hiç dinmemişti.³ "Yasaların geçerliliği için kendi onaylarının zorunluluğunu iddia eden bu yapıların tutkusu, negatif anlamda, hukuki iktidarın işleyişiyle çeliştiği gibi, her tür özgürlükle de bağdaşmaz bir birliktir. Bu bünyelerin en tehlikelisi de şu anki mevkilerden çok, onun mirasçılarıdır..."⁴ Onun için zaten büyük bir iğrençlik demek olan, mevki ve görevlerin para karşılığı satılabilirliği, özgürlüğün ilkeleriyle de hiçbir koşulda bağdaşmaz bir nitelik taşıyordu. Sonuçta, düşünürlere aralıksız biçimde işkence eden ve keyfi iktidarlara övünen Parlamento, Fransızların haklarının ciddi anlamda şampiyonu olamazdı. Malesherbes'in kuşatması altındaki bir hükümetle, d'Eprémesnil'den ilham alan bir Parlamento arasında, o, ilkin

1 Temmuz 1788'de yayımlanmıştır; *Yapıtlar*, 9. cilt, ss: 97-123. Bu metin ve 1788'de bunu izleyenler, *Bir Cumhuriyetçinin Duyguları... Ve Kuruluş Üzerine Deneme* adlı yapıtlar Amerika'daki dostları Madison ve J. Currie'ye onların örneklerini gönderen Thomas Jefferson tarafından da ilgiyle karşılanmıştır.

2 Condorcet'den Madam Suard'a mektup, Ağustos 1788, CLXXVIII, Kuşkusuz, burada, Condorcet'nin ima ettiği kişiler La Rochetfoucault ve La Fayette'tir.

3 1788 Ekim ayı başlarında, Grimm'in *Yazınsal Yazışmalar*'ı -ki Grimm daima Condorcet'nin hasmı olarak kalmıştı- *Bir Yurttaşın Mektupları...*'ni da hesaba katıyordu. Ve bunu izleyen diğer bir broşür, *Genel Hükümetler ve Taşra Meclisleri Hakkında Bir Cumhuriyetçinin Duyguları* için de pek hoş bir yorumda bulunmamıştı Grimm...

4 *Bir Amerikan Yurttaşından... Mektuplar*, s.98.

eğilim duymayı tercih etti. Ve özellikle bu kriz ayları boyunca süren bakanın reformcu eylemi, öylesine kusursuzdu ki, büyük bir sağduyu içinde gitti her şey. Condorcet, bu süre boyunca da; "angaryaların kaldırılmasını, buğday ticaretinin serbestliğini, Protestanlara sivil haklarının iadesini, parlamenter çatışmalarla uzun süre durdurulan ve aklın, adaletin başarılı işleyişiyle yeniden başlatılan ceza yasaları reformu"nu anımsatır; ve tüm bunlardan şu sonucu çıkarır: "Despotizme karşı mücadele etmenin, bu konuda seçim yapmanın zamanı gelmemiş midir?"¹

Condorcet mahkemelerin organizasyonu konusundaki hukuki karnamelere karşı da daha az eleştiride bulunmaz.² Konuyu toplantı sarayına getirir: Burada bir tek çözüm yolu görülmektedir; bu yolla, hükümet kendi kararlarının tescilini yapmada en elverişli aracı arayacaktır. Sonunda genel hükümetlerin toplantısı konusunda, oldukça ateşli açıklamalarda bulunan Condorcet, dostlarınıninkiyle çelişen farklı bir konum alır. Kuşkusuz, "Ulusal bir meclis"in³ -taşra meclislerinden doğan ulusal bir meclis'in- göreve çağrılmasını istemektedir. Ancak "kendi oluşumlarını engellemeksizin genel hükümetlerin bu belirsiz isteğini" alkışlamakta da acele etmez Condorcet. O, devletlerin üstünlüğünü iki ayrıcalıklı düzen içinde güvenceye alan eski

1 a.g.e., s.104. Condorcet'nin ruh durumu, açık olarak 8 Temmuz 1788'de B. Franklin'e yazdığı şu mektupta kendini ele verir: "Bu sırada (aristokrat anlayış) tümüyle dağınıklık içinde. Papazlar, yargıçlar, centilmenler, kimseye hiçbir zararı olmayan yoksul yurttaşlara karşı gücübirligi etmiş durumdalar. Kendi içinde oldukça kalabalık olan bu birlik, despotizme karşı çılgılığı basarak taraftar toplamaya çalışıyor. Şurası bir gerçek ki, kral ulusun haklarını tanıdığı anda onu da yanlarına alacaklar. Zaten Kral onlara söz vermişti, ancak böylesi bir ülkede olaylar hakkında hiçbir şey düşünülmez ve verilen sözden nefret edilir."

2 a.g.e., s.111: Condorcet, görevlerin parayla satın alınabilirliğine *ifşade* bulunur ve papazlar sınıfının suç konusunda sadece parlamentolarca yargılanmalarını ve soylular sınıfına tanınan aşırı ayrıcalıklar konusunu da sert biçimde eleştirir.

3 Condorcet tarafından 1788'de "Ulusal Meclis" teriminin kullanılmasının altını çizmek, genel hükümetlerin çağrısından bile önce olması bakımından ilginçtir.

biçimlere göre toplanmamalarından kaygı duyar. Çünkü hükümetler, aristokrasi tarafından kontrol edilen bu monarşinin yerleştirilmesine kaçınılmaz olarak katkıda bulunurlar; bu, onun, varolan monarşi kadar "aristokratik despotizm" dediği şeyden de kuşkulandırılması anlamına gelmektedir.

Condorcet, kamuoyuna karşıt bir şeyi savunur. Kraliyet iktidarına karşı parlamenterlerin giriştikleri dava, şimdi, keyfiliğe karşı özgürlüğün savunulması davasına dönüşmüştür. Reformlar, artık, Condorcet'nin de dilediği gibi, kendileri olarak düşünülmemektedir, nefret edilesi bir iktidarın dışavurumu olarak düşünülmektedir sadece. Parlamentolar, artık oldukları gibi görünmemektedirler: Aristokratik yapılar, onların ayrıcalıklarının duyduğu kaygılar ve iktidarlarının sancıları olarak vardır. Onların karşılaştığı tek engel olarak, Fransa'da yalnızca kraliyet iktidarı görülüyordu. Her yönden, öfke ve direnme bakanlığa karşı çıkıyordu. Taşra kesimlerinde, soyluluk (noblesse) kendi menfaatlerini parlamentolarinkilerle birleştiriyordu.¹ Papazlar sınıfı da, kamu harcamalarına daha ağır bir zarar verdikleri gerçeğinden kurtulmak için değil; parlamenter direnişe yardım etmek için kararlı görünüyordu.² Condorcet, ayrıcalıklıların ekmeğine yağ sürmedikçe parlamentoların davasını destekleyen La Fayette gibilerin hayırsayarlığı ve körlükleri yüzünden iyice çileden çıkmıştı. 1788 Temmuzunda, Madam Suard'a yazdığı bir mektupta, genç dostunun dargörürlüğünü ve davranışını şöyle eleştiriyordu: "Oldukça kararlı görüşlerin yol açtığı işler hakkında hiçbir şeye sahip olmayan (La Fayette), birbiriyle ça-

1 Britanya meclisleri Kralın yanına gerektiğinde protesto etmek için 12 milletvekili göndermişti. Paris'te, bu kişiler, fesatçı toplantıların sayısını oldukça çoğaltıyordu. Saray onları tutukladı ve onlarla çıkar birliği içinde olan büyük senyörleri cezalandırdı. La Fayette, sarayın bu buyruğunun dışında kalmıştı.

2 5 Mayıs 1788 tarihli birleşimde, Papazlar Meclisi Brienne'in tüm baskılarına karşı iki ay boyunca direndi. Kral tarafından istenen 8 milyon liralık başışı krala aktarmayı reddetti. Sadece, 2 yılda ödenebilen 1.8 milyonluk bir başışı kabul etti.

tışan iki taraf olan bir soyluluk ve yurtseverlik düşüncesine bağlanma bahtsızlığına uğramış biri. Buna karşılık, yine de inanıyorum ki, o, sadece kendi aklının tarafında olmak zorunda. Tüccarlar Birliği'nden bu yana yaptığımız kavgaların konusu da budur zaten."¹

Dupaty'nin Ölümü

Bununla birlikte bu sonbahar sonunda, politika, Condorcet'yi kendi kişisel işlerinden daha az kaygılandırır. 17 Eylül'de, dostu Dupaty ansızın Paris'te ölüverir. Sophie'nin büyük acısına, onu üzen yararsız ailevi çatışmalar eklenir. Onu kaybetmeden bir yıl önce, Başkan Dupaty, kendi eliyle arzusunu bildiren bir not yazmış; tüm kâğıtlarını istisnasız biçimde Condorcet'nin Sophie'sine bırakmıştı; Sophie'ye onları kendi isteğine göre düzenlemesini vasiyet etmişti.² Bayan Dupaty, bu bilinçli vasiyetin gerçekleşmesine inatla direndi. Condorcet, bu konuda, danışman Fréteau'nun bilirkişiliğine başvurdu: "Biliyorum ki" diyordu; "tüm dürüst ailelerde, bu tür düzenlemeler, kuruntulu da olsa saygıyla karşılanmıştır."³ Ancak, Bayan Dupaty kadar, Fréteau'yu da bu çağrı pek ilgilendirmez. Kendi avukatına yazdığı bir mektupta, -de Séze-, başkanın karısını, kendi kararının gerekçelerini görmeye zorlar. Öncelikle politik olanlar: "Benim yeğenim ve onun kocası, yargı sistemininkilerle güçlü bir şekilde çelişen sözleriyle tanınmış bir filozof olarak... (çocuklarımla) babasının anısını lekeleyen bir şekilde, bu kâğıtları (bir başkasına) emanet edebilir ... ve bununla, çocuklarıma zarar vermiş olur." Devamı daha da dokunaklıdır; "Aşağı yukarı üç yıldır merhumun iradesine karşı duyduğum tüm saygıya rağmen

1 Condorcet'den Madam Suard'a mektup, Temmuz 1788, 177.

2 Enstitü kitaplığı, MS. 870, folio 233: 14 Eylül 1787 tarihli not, başkan Dupaty'nin el yazısı.

3 A. Guillois tarafından aktarılan mektup, *Condorcet Markizi* (1764-1822) içinde, 1897, Paul Ollendorf, s.80.

men, o, yeğenimin en özel dostu ve bir yere kadar da onun kocasıydı, 19 yıllık bir evliliğin ardından benim için bir cezadan farksız olan *bu kesin yasaya itaat etmek* zorunda olmadığımı inanıyorum."¹

Gerçekte ise, Bayan Dupaty, güzel Sophie'ye karşı kıskançlık duyuyordu. Aşırı dindar bir doğaya sahip olan Bayan Dupaty bu Tanrıtanımaz çifte asla güvenmiyordu. Kocasının ölümünün ertesi gününden başlayarak, onun kız kardeşi Elénore'u yanına çağırdı; buna karşılık, Dupaty (Başkan Dupaty) kendi yeğeninin sorumluluğu altında olabildiğince uzun bir zaman kalmasını istemişti. Sophie ve Condorcet, olaydan çok etkilenmiş görünüyorlardı; ancak sonunda teyzeleri önünde boyun eğdiler ve onunla uzlaşmak zorunda kaldılar - özellikle yekpare olmuş bu ailenin bağrında yeni geçimsizlikler yaratmamak için böyle davrandılar.

Buffon'un Övgüsü

Condorcet'yi gözleyen başka bir felaket daha vardı. Her zaman düşmanı olmuş büyük Buffon, 81 yaşına basmadan hemen önce, tıpkı d'Alembert'inki gibi sancılı bir böbrek hastalığı yüzünden 16 Nisan'da ölmüştü. Condorcet kasım ayındaki halk oturumunda onun *Övgü'sünü* yazmak zorundaydı ve tüm edebi ve bilimsel Paris çevresi bu tehlikeli çalışma için onu bekliyordu. Condorcet ağustos ayından itibaren çalışmaya koyuldu. "İşte şimdi de" diyordu Bayan Suard'a; "bir başka şarlatanla,² şu büyük Buffon'la meşgulüm. Dahası, onun hakkında çalışıyorum, onu fazla boş ve şişirilmiş bulduğum halde. Neyse ki, bu seferki görünüşte biraz zekâya ve mutlu bir yaradılışa sahip ve yazmak için de büyük bir yeteneği var. Okumuş insanların

1 8 Kasım 1788 tarihli mektup, A. Guillois tarafından yayınlanmıştır. *a.g.e.*, s.85, altı çizilen yerler bize ait.

2 Condorcet'nin gözünde bu şarlatanlardan biri de Necker'di.

gözünde kendimi rezil etmeden ve hayranlarını da fazla gücendirmeden işimi yapmaya çalışacağım."¹

Diğer mektuplara ve özellikle Sophie'nin tanıklığına inanılırsa, oldukça çetin bir sınamaydı bu. Sophie, Buffon'un tekniği konusundaki bölümü Condorcet'nin yedi defa yeniden yazdığını görmüştür!² Condorcet, bir övgü yapmak için seyrek olarak kötü verilere başvurmaktaydı, bir çalışmayı bitirdikten sonra ilk taslak üzerinde düzeltmeler yapmaktaydı. Sonuç, kendi umutlarının bir yüceliği oldu; türünün bir başyapıtı. En mükemmel iltifatlar, vurucu cümlelerle iç içeydi. Seçilmiş olan ton, görünüşte epey sıcaktı ama niyetin sertliğini maskeliyordu. Kendi üslubu ve coşkunluğuna³ herkesi hayran bırakarak, diğerlerini etkilemeyi bilen Condorcet, büyük Buffon'un hipotezlerinin yanlışlığını⁴ da ustaca araya sokuşturmayı başarmıştı. Buffon, olasılık konusunun da kötü bir uygulamasını yapmış, "kaba düşüncelere, şişirilmiş bir anlatıma ve hırslı bir görkemliliğe sahip" biri olarak sergilenmişti.⁵

Condorcet, büyük adamın portresini, bir zamanlar bakanların yanında oldukça saygı görmüş olduğunu anlatarak; özgürlük için hiçbir harekete katılmadığını söyleyerek, hiç cömertlik huyunun olmadığını, etrafının sadece kendisine benzer insanlarla kuşatılı olduğunu belirterek tamamlıyordu.⁶ Tüm bunlara karşın, Condorcet, ona Aristo ile Pline arasında bir yer söz vererek bitiriyordu!

1 Madam Suard'a mektup, Ağustos 1788, 178.

2 Enstitü kitaplığı, Mösyö de Condorcet'ye ilişkin Eliza'nın notu.

3 "Buffon Övgüsü", *Yapılar*, III. cilt, ss: 348-352.

4 a.g.e., ss: 336-342. Condorcet, ona hayvanları iyi gözlemlememiş olması açısından yaklaşıyor ve *Doğal Tarih*'in birinci cildini sert bir biçimde eleştiriyordu.

5 a.g.e., s.347.

6 a.g.e., s.365.

Condorcet'nin Özgünlüğü

Bu dönemde, kendini yeni zamanlara hazırlayan insanlar arasında, entelektüel açıdan, Condorcet kadar hazırlıklı olanı az bulunurdu. Kısacası, 1788-1789 yılları arasında, bir düşünce kaynaşması, kitap yayını bakımından zengin bir dönem yaşıyordu. Ancak, bu broşürlerin ve yergilerin birçoğu, sadece bir anlık bir rapsodi ya da doğaçlama konuşmalardan ibaretti! Barnave'ın bu anlamdaki "küçük bilimsel" eseri çarpıcı bir örnekti.¹ Tutkulu, genç bir avukatın attığı çılgınlıklar da, dönemin tansiyonunu çok iyi açıklıyordu.² Mirabeau, Clavière ve Dumont gibi esinlendiği yetenekli kimselerin adıyla ürettiği broşürlerin sayısını çoğaltır. Ancak politik görüş her zaman haklı olsaydı, niyet yalnızca dolaysız bir etkiyi amaçlardı ve düşünceden çok, eyleme sahip olmak kaçınılmaz olurdu. Brissot için de durum aynıydı, o, güzel konuşan bir gazeteciydi, ama kavramsal bir güçten yoksundu. Daha başka diğerleri için de durum aynıydı.³ Sieyès, kendi düşüncesini ısrarla izleyen tek kişiydi.⁴ O, uygulamaların her akılcı şeklini ve temel bazı ilkeleri koruma yolun-

- 1 Barnave, *Parlamentoların Kuruluşu ve 8 Mayıs Kararlarına Karşı*, 1788.
- 2 Grenoble'de 1761'de doğan ve 1781'de avukat; ardından da Genel Hükümetlerdeki Dauphiné'nin Üçlü Hükümeti'nin milletvekili olacaktır bu genç. Lameth ve Duport kardeşlerin dostu olan bu adam, meclis başkanlığına seçildiğinde yaptığı (1790 Ekim'i) konuşmada popülaritesinin doruğuna erişir. Rahip Grégoire ve Baissot, zencilere karşı Saint-Domingue kolonilelerinin savunmasına ona yaptıracaktır. 1791'de, Pétion'la birlikte kraliyet ailesini Paris'e götürme görevini üstlenir; Varennes'de tutuklanır ve sonrasında monarşinin savunucusu olur. 15 Ağustos 1792'de yeniden tutuklanır ve 16 ay kadar sonra 29 Kasım 1793'te cezası infaz edilir.
- 3 Anan, Tocqueville, "Devrimin Arifesinde Politik Düşünce Üzerine Okuma Notları" *Eski Rejim ve Devrim* yapıtı içinde, ss: 139-170.
- 4 Sieyès 1748'de doğdu, ailesinin isteğiyle kilise koşullarında bulunmak zorunda kalmıştı. Genel Hükümetler döneminde Paris'in üçlü hükümetine seçilmiş, 17 ila 23 Haziran 1789'daki oturumlarda büyük rol oynamıştı, kuruluş hakkında da yoğun mücadeleler yapmıştı. Kuruluş'un dağılışından sonra, Konvansiyon'a yeniden seçilinceye kadar bir kır evine çekilmişti. Kralın ölüm cezasını onaylamış, kuruluş komitelerinde bulunmuş, ihtiyatlı bir tutum sergilemişti. Beş Yüzler Konseyi'ne yeniden seçilmiş, Bonaparte'a katılmış ve ardından da Brumaire'e katılmıştı...

daki tüm yüce görüşleri desteklemeyi bilmişti. Sieyès'in 1789'daki tüm rakiplerine entelektüel açıdan baskın çıktığı dönem de, yine bu dönemdi. Diğerleri sadece kalem gücüne sahipken, ona büyük bir politik zafer bahşedilmişti. "*Tiers État nedir?*" Sorusu binlerce örnek arasında en yaygın sorulan sorulardan biriydi. Politik düşünce, bu düzeyde bir eyleme dönüşmüştü artık.

Condorcet, Sieyès'le bağlantı halindeydi. Şefkatli bir yüreğe sahip bir ansiklopedistle katı yürekli bir keşiş arasında, en azından ortak ve gizli bir kimlik biçimi vardı, her ikisi de bağlanmacı (engagé) entelektüellerdendi. Farklılık, Sieyès'in bir entelektüel olarak bir politikacı kalmasına karşın, Condorcet'nin, bir politikacı olarak, her zaman entelektüel biri olarak kalacak olmasıdır.

Condorcet'nin görüşleri, her zaman olduğu gibi, politika konusunda da özgünlüğünden hiçbir şey yitirmemişti. O, sadece matematik yöntemleri seçimlere uygulamakla kalmamış, aynı zamanda olasılık hesaplamasını da yasalara uygulamıştı. Ancak, temelde onun itirazı, toplumların gelişmesinin önünü açacak olan şeyin Akıl olduğu inancı, diğer aydın kafalarca da paylaşılıyordu. Yine de, arada, bazı ince nüanslar vardı. Condorcet'nin bildirdiği doğal haklar konusuna gelindiğinde -kişisel haklar ve mal varlığı hakkı ve özgürlüğü, kişilerin güvenliği, doğal eşitlik, vs.- bu konuları dönemin tüm yazarlarında da bulmaktayız. Sadece ulusal bir meclis bildirisi değil; halkın hükümlerinin açıklanışı, vs. konular da Şikâyet Defterlerinde ortak biçimde ortaya konmuştu. Keyfiliğe karşı bireysel özgürlüğün güvenceleri, kaşeli mektupların ortadan kaldırılması, basın özgürlüğü gibi istekler, daha önce tüccarlar ve parlamenterler tarafından dile getirilmişti. Vergi yasası karşısında eşitlik, herkesin görevlere giriş hakkı Tiers'in de (soylular ve papaz sınıfı dışındaki halk kesimi) gönlünde yatan şeylerdi ve liberal soy-

luluğun coşkulu bir kabulünü içeriyordu. Hukuk reformu, oy-birliğiyle benimsenmiş durumdaydı. Ve vergi reformunun, lokal meclislerden ayrılmış, ülke çapında haklı bir temel üzerine kurulu olması isteniyordu; genel bir uzlaşma ilkesi uyandırılabilirdi böylelikle, bu konuda pek çok tartışma olmasına rağmen.

Politik problemler konusunda ise, -özellikle kamuoyunu harekete geçirenler- Condorcet, oldukça yalnız ve özgün bir çizgi izliyordu, gerçek anlamda ulusal bir meclisin kurulması, düzen birliğinin sağlanmasına bağlıydı. Beklenen reformlara ayrıcalıklı sınıfların olası vetolarına karşı da son derece duyarlıydı. Ancak, genel hükümetlerdeki bu yeni reformlar, ulusal parti ve Tiers Hükümeti; tümü ilan edilmiş olmalıydı. Yine de, Condorcet, Sieyès'e katılıyor, yüce bir mevkii'yi reddeden yurtseverler çoğunluğunu ve Mirabeau'yu destekliyordu. Son olarak, ekonomik konularda, buğday ticaretinin serbestçe yapılması, korporasyonların sonu ve iç gümrük sistemlerinin ortadan kaldırılması gibi durumlarda, Condorcet, liberal ekonomistlerle birlikte hareket ediyor, onların görüşlerini destekliyordu.

Şu halde, pek çok güçlü kişiliğin de meydana işgal ettiği bu dönemde, Condorcet'nin asıl özgünlüğünü ortaya koyan çalışmalar hangileridir? Condorcet'nin gözünde, politik görüşler, toplumun felsefi bir vizyonu ile birleşmek zorundaydı; ancak bu şekilde, bir insan düşüncelerini tam olarak ortaya koyabilirdi. Onun için, gerçekten de, insan, akli yetisi olan tek varlıktı, bu yönüyle de, her zaman, yaratılmışların en yetkini olarak kalacaktı. Felsefe'de Rousseau'nun pek çok izleyicisine karşılık, Condorcet, genel bir iradenin değil; insani gelişmenin motoru olarak aklın savunucusu olarak kalmıştır. Condorcet, bu konuda tüm çabasını harcamış, en özel çalışmalarını, yazılarını bu konuya ayırmıştır; bu insani gelişme, onun için bir umuttan fazla bir şeyi ifade etmektedir; o, tarihin de yasasıdır. Filozofun ve bilgenin rolü, bu gelişmeyi hızlandırmaktır. Önündeki engelleri

kaldırmak, halk eğitimi ve Aydınlanmanın gelişimiyle insanlığa katkıda bulunmaktır. Politikada, böyle bir toplumun yaratımına aracı olmak, aynı zamanda aklın yönettiği böyle bir toplumdaki tüm doğal hakların ve mutluluk olanaklarının da bir güvencesi olacaktır.

Bu ilerlemede politika için iki zorlayıcı güç vardır. Kurumlar, sadece İnsan Hakları'nı güvence altına aldıkları kadarıyla bir değer ifade ederler: Bu, özgürlüğün de tahsisidir. Bir toplum, her üyesinin kendi haklarından yararlanma oranının çokluğu kadar bir değer ve önem taşır; bu, eşitliğin tahsisidir. Şu halde, içinde kadınların, yoksulların, Protestanların, her yaşam düzeyinden insanların, Yahudilerin bulunduğu bir toplumda, İnsan Hakları'ndan yararlanmayı nasıl yadsıyabilirsiniz? Daha da kötüsü, içinde siyahların da yaşadığı bir toplumda insanın niteliği konusunda çıkan çatışmalara ne şekilde bir çözüm bulunabilir? Condorcet'yi derinden sarmış olan bu adalet susuzluğu, sonunda despotizmin pençelerinden kurtulmuş bir toplumun tartışmasız üstünlüğü, cehaletin ve fanatizmin yıkıcılığından arınmış yeni bir toplumun ortaya çıkması yönünde duyulan büyük arzu, özellikle altı çizilmesi gereken, dikkat çekici konulardır. Bu adalet tutkusu, sakın filozofu bir devrimci yapacaktır.

7. BÖLÜM

ETKİLİ BİR ADAM (1789-1791)

Seçimlerdeki Başarısızlık

Genel hükümetlerin kurulmasından önceki kış, halk için acımasız bir dönemin başlangıcı olur. 1788 tahıl rekoltesi, yazın çıkan fırtınalarla sert bir yıkıma uğrar. 1789 ayları boyunca "soğuk, ortalığı görülmemiş biçimde kırıp geçirir. Kuzey Avrupa uçlarında bile görülmeyen sert bir hava ve buzlanma, don, toprağın altını üstüne getirir. İki ay süreyle, tüm Avrupa, Sibirya'nın steplerindeki gibi, kalın bir kar örtüsü altında kaybolur."¹ Ekmeğin fiyatı iyice yükselir.² Kentlerde, işsizlik hüküm sürmektedir.³ Paris'te kışın sertliği, aç ve kalabalık bir gündelikçi

1 Tocqueville, *Devrim ve Eski Rejim*, s.127.

2 Michel Vovelle, *Monarşinin Çöküşü*, Le Seuil, Paris, 1978, I, s.104. Bir yıldan diğerine, fiyatların yıllık artışı % 50'yi geçmiştir.

3 Anan, Gérard Walter, *Fransız Devrimi'nin Olayları*, Albin Michel, 1967, s.54. Tekstil endüstrisi, 1786'daki Fransız-İngiliz anlaşmasından bu yana İngiliz rekabetine karşı direnmişti. Lyon'da şimdi, 20.000 işsiz vardı. İnşaat sektörü tamamıyla durmuştu.

sürüsünün akınına uğramasına yol açmıştı, hepsi de ayakta kalmanın çarelerini arıyordu. Kaç kişiydiler? Belki "açlıktan ölmek üzere olan" 80.000 kişi civarında; gerçek anlamda yoksulluktan ezilmiş, çoğu kenar mahallelerde yaşayan, dolu ve karın yıkıma uğrattığı bir zavallılar kitlesi. "Paris bugün, her biri altı ila sekiz kola ayrılmış binlerce çayı andırmakta; buzları çözülduğünde korkunç bir siteye benziyor. Bunun halk için nasıl bir yıkım olduğu, açıkça görülüyor" diye yazıyordu kitapçı Ruault 1789 ocak ayında.¹

Tüm Fransa, genel hükümetlerin kurulmasını bekleyerek yaşıyordu. 28 Ocak 1789'da, Fransa'daki tüm kiliseler, çağrı mektuplarını okumuşlardı. Tüm ulus, kendi seçimini ortaya koymaya çağırılmıştı. Broşürlerin, yergi ve denemelerin mantar gibi çoğalmasıyla, adeta ülke yeniden keşfedilmişti.² Aix'de, Mirebeau, *La Nation Provençale*'i (Taşra Ulusu) yayımlar. Arras'ta, Robespierre, *Artezyen Ulusa Çağrı*'yı yönetir.³ Paris'te, Avukat Target, diğerleri arasında *Genel Hükümetlere Mektuplar* adlı çalışmasını yayımlar. Ve Sieyès'in şu yergisi her yerde okunur: "*Tiers État Nedir?*"

Bu çalkantılı dönemde, Condorcet de sessiz kalmadı elbet. Halk iradesini ve anlayışını seçimlere hazırlama görevini üstlendi o da. 1789'un ilk ayları boyunca, yazıları birbirini izledi. Despotizmin en yıkıcı yönlerini sergilediği ve 1788 Ağustosunda yayımlanan *Despotizm Üzerine Düşünceler*'inden sonra, Şikâyet Defteri yazarlarına yol göstermek amacıyla *Haklar*

1 Ruault, *a.g.e.*, s.121.

2 Ruault 24 Şubat'ta şöyle yazıyordu: "Genel hükümetler hakkında yazılanlar, haftada yüzden fazla yazıdan oluşuyor ve bunların sayısı giderek çoğalıyor. Denebilir ki, tüm Parisliler, birdenbire politik birer yazar kesiliverdiler."

3 1758'de, Arras'ta doğan Robespierre, Paris'te Desmoulins'in öğrencisi olarak Louis-Le-Grand kolejinde eğitim gördü. 1789'da, Arras'ta avukatlık yaptı, farklı akademilerce düzenlenmiş olan yarışmalara katıldı, yazılar yazdı. Genel hükümetlere, Tiers État'nın yardımlarıyla görevli olarak seçilip atandı.

Bildirgesi'ni kaleme aldı. Bu yapıt, taşıdığı "bütünlük, kesinlik ve düzen"den dolayı övülesi bir niteliğe sahipti.¹ Condorcet, Bilimler Akademisi'ndeki çalışmalarını da büsbütün terk etmiş değildi. Üyelerin listesi, Maison du Roi'nın bakanının Akademi'nin eklektik yapısına karşı tutumunu inceleme vs. işlerdi bunlar. Onun için ahlaki bir önceliğe sahip olan konuları da asla ihmal etmemişti: Siyahların köleliğine ve bu yönde atılan adımlara karşı mücadele. 13 Ocak'tan 31 Mart'a kadar her hafta, Condorcet, Siyah Dostları Topluluğu Meclisi'ne katılmayı sürdürüyordu. Burada bir dizi çalışmalar da yapıyordu.²

Paris'te

Paris'te, iki dereceli bir seçim zorunluluğu, bölünmenin ve parçalanmanın güçlüğü, popülasyonun önemini ifade eden sorular, özel bir seçim kanununun geciktirilmeden benimsenmesi gibi konular, gündemdeydi.³ Seçimler, oldukça sıcak bir iklimde gerçekleşiyordu. Paris'e erzak sağlamak için Necker tarafından alınmış önlemler, zahirelerin korunması konusunda hiçbir işe yaramamıştı. Hayır kurumları dev bir işsizler ordusuna iş sağlama konusunda yetersizdi. Sonunda, beklenen sefalet patlaması gerçekleşti.⁴

20 Nisan sabahı Luxembourg mahallesinin soylu seçmenleri Grands Augustine Kilisesinde bir araya geldiler. 47 seçmen, başkan olarak La Rochefoucault dükü'nü ve Sekreter olarak da

1 Haklar Bildirgesi, *Yapıtlar*, 9, s.178. Bu Bildirgede, Condorcet İnsan Hakları'na karşıt hiçbir yasal düzenlemeyi kabul etmemesi yönünde yasama gücü için bir dizi formülasyonlar ortaya koyuyordu. Bu, yasaların meşrulaştırılmalarının kontrol edilmesinin temellerini oluşturuyordu...

2 Siyahların Köleliğine Karşı Bir "Seçim Cephesi" *Yapıtları* 9, s.473. Enstitü Kitaplığı, MS. 857, folio 245, kölelik hakkındaki dosya.

3 Kanun başkentte canlı bir huzursuzluğa neden olmuştu. Seçmen olmak için birçok koşulun varlığı gerekliydi. Ayrıca, vergi cezalarındaki düzensizlik de birçok yanlışa neden oluyordu.

4 En ağırın, Nisan sonunda, Saint-Antoine dış mahallesinde, Révillon'un yağma edilişiyle sonuçlanmıştı...

Condorcet'yi seçtiler.¹ Topkı Nantes'de olduğu gibi temel sorun, burada da, kampların birleşmesi ya da ayrılığı sorunu idi. 21 Nisan'da, soyluluk komisyon üyeleri 11'e karşı 25 oyla kesin konumlarını almış oldular. Condorcet azınlıklar kanadında kalmıştı. Tiers État, seçmen odalarının tam ayrılığı konusunda açıklamada bulundu. Ortak bir Şikâyet Defteri'nin hazırlanışı bile reddedildi. Soylular kamarası, böylece kendi defterinin yazılması için komisyon üyelerini atamaya başladı. Bu komisyon üyeliklerine La Rochefoucault ve Sémonville ile birlikte Condorcet de seçildi. Kuşkusuz, bu defter, Paris soylularının liberal görüşlerini yansıtıyordu.² Ancak, genel hükümetlerde milletvekillerinin düzene oylamayla bağlı kalmaları zorunluluğu getirilmişti. Seçilmiş olan Condorcet'nin avantajları, şu halde, Nantes'te olduğundan daha azdı. Özellikle Paris'te aristokrasinin daha büyük ailelerinin temsilcileri ve ünlü parlamenterler, kendi temsilcilerinin seçilmesini öneriyordu. Condorcet'nin entelektüel itibarı, bu alanda, kendi varlığının ve bahtının ortalama düzeyini dengelemeye yetmiyordu. Buna, Dupaty'nin dostu ve d'Éprémesnil'in hasmına karşı Parisli parlamenterler ortamının düşmanlığı da ekleniyordu. Condorcet'yle aynı ilkelere yakınlığı olan La Rochefoucault da seçilenler arasındaydı. Ancak o, bir dük ve Fransa'nın temsilcisiydi. Paris Tiers État'sına gelince, Brissot tarafından yaygınlaştırılan "Halkın dostları listesi" üzerinde Condorcet'nin ismi de bulunmasına rağmen, bir tek, rahip Sieyès'i dışarıda bırakarak yalnızca Parisli burjuvalar seçilmişti buraya.

Böylece, genel hükümetlerin açıldığı sırada, Condorcet, sadece kendi başarısızlığını ilan etmekle yetinmişti. Madam Su-

1 *Paris'te Seçimler Üzerine*, anan, Cahen, ss: 117, 125.

2 Chassin, *a.g.e.*, s.271. Defter şu temel özgürlükleri buyuruyordu: Haklar bildirgesi, bireysel güvenlik, basın özgürlüğü, mülkiyet haklarına saygı, sistem önünde eşitlik, vergilerin adilce uygulanması konusunda genel hükümetlere tanınan özel yetkiler, vs. Sembolik olarak, bu defterde Bastille'in yıkılması da isteniyordu.

ard'a, olayı, akılcı bir ironiyle şöyle yorumluyordu: "Soylular beni çok popüler buldular soylu olmayanlarsa, çok ılımlı. Görünüşte sağduyulu bir kimse olduğum bilinir. Kendi meclisimizde bana, aristokratlar da, parlamenterler de, mal-mülk sahipleri, papazlar ve zencilerin de yarısı kızıyor. Nasıl başarılı olacağıma varın siz karar verin."¹ Yurtsever cephedeki en iyi dostları La Rochefoucault, La Fayette gibi en büyük senyörler; Duport, Target ve Lameth'ler gibi Otuzlar Meclisi'nin üyelerinin yarısı da seçilmişler arasındaydı. Kendisinden daha büyük bir üne sahip olan Mirabeau ve Sieyès'in Tiers État tarafından tayini yapılmıştı. Yurtseverler cephesinin şampiyonları arasında başarısızlığa uğramış tek kişi oydu. Bu politik bozgun sonrasında, Condorcet bazı melankolik yönler bile edinmişti. Fransa'nın yazgısının belirleneceği genel hükümetlerin artık varolmayışı ne üzücü ve acınası bir gelişmeydi!

Tutkulardan Uzakta

Sarayla Tiers État arasında 1789 yazı boyunca devam eden kararlı meydan okumada, Condorcet ne Paris, ne de Versailles'da hiçbir rol oynamayacaktır. Kuşkusuz, milletvekili dostları La Fayette ya da Montmorency, La Rochefoucault ya da Sieyès tarafından Genel Hükümetlerde olup biten şeylerden haberdar ediliyordu; ayrıca, Clup de Valois'da karşılaştığı kimseler de ona gerekli her tür bilgiyi veriyorlardı.² Sophie'yle birlikte, ara sıra Versailles'yı da ziyaret ediyor ve orada Londra'ya yolculuk yapmamış olan Fransızlar için olağanüstü olayın doğuşunu iz-

1 Madam Suard'a mektup, 15 Mayıs 1789.

2 Montmorency 1766-1826. Düşünce özgürlüğü iliklerine işlemiş bir kimse olarak, Amerika'da mücadeleler vermişti. Montfort-L'Amaury soylular tarafından genel hükümetlere seçilmişti. Luckner kampına yardım etmiş, 10 Ağustos 1792'den sonra İsviçre'ye göç etmiştir. Montmorency, ayrıca Madam de Staël'in de âşığı olmuştur. Dışişleri Bakanlığı görevinde bulunmuş ve İkinci Restorasyon döneminin başlarında Konsey başkanlığı yapmıştır.

leme fırsatı buluyordu: Bu, parlamenter yaşamdı.¹ Menus-Plaisir'ler salonunda müzakerelerde bulunuyor, homurdanmalar ve alkışlar arasında aldıkları kararlarla, birçok çatışmaya son veriyor, birden fazla kişinin sorunlarının çözümüne aracılık ediyorlardı.² Genel hükümetlerin ilk haftalarında, ne bir konuda kesinlikli kararlar ne de belli bir düzen tablosu ortaya çıktı. "Milletvekilleri henüz birbirlerini dahi tanımıyorlardı. İlgisizce, rasgele yerlere oturmuş bekliyorlardı. Salon sürekli olarak ziyaretçi akınına uğruyor, sağda solda gezinen tuhaf insanlardan geçilmiyordu."³

İlk haftaların gerginliği karşısında genel kaygıları paylaşan Condorcet, bu olaya son vermenin yollarından söz eden anonim bir broşür yayımladı.⁴ Ancak yine de, basit bir izleyici olarak kalan Condorcet, büyük olayların uzağında, dostları La Fayette, Sieyès ve Mirabeau'nun üstlendikleri rolden çok daha azını üstlenebildi. Yine de Condorcet'yi, bir eylemsizlikle suçlamak doğru olmaz; o, her şeyden önce, dostlarının danışmanlığı görevini üstlenmiş biriydi. Onlara aydınlanmanın ışığını tutan, daha önce birçok zaferler kazanmış bir kimse olarak, yeri doldurulmaz birisiydi.

Temmuzdaki canlanma süresi boyunca Paris'e gitti. Onun başkentteki varlığı sağladı; 7 Temmuz'da Siyah Dostları'na başkanlık etti ve 15 Temmuz'da Bilimler Akademisi oturumuna katıldı.⁵ Ancak, olaylara katılımına dair hiçbir iz bulunmuyordu; özellikle, Paris Seçiciler Meclisi'ndeki mevcudiyetine ilişkin hiçbir anıştırmaya rastlanmamaktadır. Bu Meclis'in seçimlerden bu yana hiçbir niteliğinin olmadığını bilen Condorcet, radikal ve yasal kimliğe sahip biri olarak, oraya hiçbir zaman uğramadı. 11

1 Anan, Aulard.

2 a.g.e., s.28. Saray, Meclis'te Parislilerin bu ağırlıklı varlığından endişe duyuyordu.

3 Étienne Dumont, *Mirabeau Üzerine Anılar*, s.47.

4 "Bir Yurttaşlar Toplumunda Kamu İşleri Hakkında Düşünceler".

5 Anan; J. Bertrand, *Bilimler Akademisi*, s.405.

Temmuz'dan 17 Temmuz 1789'a kadar, Condorcet, anonim yazarlar ya da binlerce seyirciden biri gibi yaşadı. Tarih, Brissot'yu Bastille'in anahtarlarını bırakması ya da Danton'u bir kalenin geçici kumandanlığına atanması nedeniyle suçlu bulurken, Condorcet'ye yönelik hiçbir suç ortaklığı duyurusunda bulunmadı.¹

Condorcet, akademik etkinliklerini de yavaşlatmadı. 15 Temmuz'da, Akademi, âdet gereği oturuma çağrıldı. 23 üyenin varlığında, Darcet bir kimya bildirisi sundu, Charles hava akımlarının derecelenmesi üzerine bir çalışma okudu, Tillet ve Broussset, buğdayı savurmaya yarayan bir makinenin genel hatlarını sundular. 18 Temmuz'da, Laplace ekliptik düzlem üzerine bir bildirisini sundu.² Bununla birlikte, bir konu hakkında, Akademi görüş bildirmekten çekindi. Bailly, Akademi'nin bir üyesiydi; ulusal mecliste büyük bir rol oynamıştı. 4 Temmuz'da, "Ulusal Meclis başkanının görevleriyle yükümlü olduğu" bir tanıklık görevi verildi ona. 22 Temmuz'da Paris Belediye Başkanı olarak atanmasının ardından, Akademi onun Chaillot'daki ikametgâhına bir kutlama mesajı gönderdi. Ertesi gün Bailly, kendisine güvendikleri için meslektaşlarına bir teşekkür mektubu yolladı. Condorcet, eski hasmının hoş sözlerinin bir tutanağını hazırladı. Böylece, devrimci tutkuların yüreğini, akademik yumuşamalar aldı.

Eleştirel Bir Bakış

Fransa'da her şeyin sallandığı bu eşsiz yaz ayı boyunca, Condorcet oldukça sevinçliydi. Paris'te halk kralı yenmişti.³ Taşrada, burjuvazi yerel iktidarı ele geçirmişti. Kentten kente

1 Kalenin anahtarları önce M. Brissot'ya teslim edilmiş, iki yıl sonra da Despotizmin inlerine yuvarlanan yine Brissot'nun kendisi olmuştu, *Moniteur*, I, s.195. Anan, Godechot, *Bastille'in Alınışı*, Gallimard, s.279.

2 J. Bertrand, *a.g.e.*, s.405.

3 Ananlar, François Furet ve Denis Richet, *Fransız Devrimi*, Fayard, 1973, ss: 84-85.

bölgesel bağlar ve federasyon paktları kurulmaktaydı. Büyük Korku'yu doğuran köylü şiddetiyle karşılaştırıldığında -şato ve parşömenleri yakan, tüm taşra bölgelerini saran, nefret edilen bazı senyörlerin uzaklaştırılmasını talep eden geniş çaplı bir ayaklanmaydı bu- Kuruluş Meclisi, 4 Ağustos gecesinde tüm feodal hakları ve ayrıcalıkları yıkmayıyla övünüyordu. Bu olağanüstü gece hakkında, Condorcet ağır bir eleştirel bakış geliştirir. Buna karşılık, milletvekillerini etkisi altına alan coşkunluğa karşı fazla bir ilgi göstermez.¹ Bu genel lirizm içinde, o sadece akla kurulmuş tuzakları görür. "Niçin" diye yazar; "adaletin sağlam olduğu durumda, ulusun çıkarına uygun biçimde davranılmaz da, kargaşayı daha da kışkırtıcı kararnamele yapılır?" Aynı şekilde o, yurttaş ve İnsan Hakları Bildirgesi'nden de pek hoşnut değildir; Kuruluş'a girmeye hizmet etmekle birlikte, kısacası, ilan edilmiş olan ilkeler, onun destekledikleriyle aynı nitelikte olsa da, o, "bu ilkelerin, bir başkasının hakkına zarar vermeyecek her şeyi yapabilme yetisi ve özgürlüğüne sahip olmasını ve bu özgürlüğün, aynı zamanda tüm ticaret ve endüstri serbestliğini de kapsayacak denli genişletilmesini" istemişti; buna, ibadet özgürlüğünü de eklemek gerekir. Bu konularda, Condorcet, oldukça muğlak kavramlara başvurur; "kamu düzeni" (*ordre public*), "yararlılık" (*utilite*) ya da "kamu çıkarı" (*intérêt commun*) gibi. Condorcet, bu ilkelerin hepsinin doğanın koruması altında olduğunu iddia eder. Çünkü bu önerilerin arkasında gerçekten de derin bir düzensizliği önleme amacı yatmaktadır. Onun için, bir Haklar Bildirgesi genel ilkeleri savunmayı sınırlamamalıdır. Daha fazla uzağa gitmesi gerekir ve yurttaşları güvence altına alacak bu haklardan yararlanmak için zorunlu güvence yollarını belirlemeye çalışır. O, bir din kitabı ya da vaazlar kitabından ziyade, gerçek bir yasanın düşünü gö-

1 "Kardeşçe bir neşe kişileri, ortalama bir yaşam düzeyinin üstüne bir anlık bile olsa çıkarıyordu." Jaurès, *Fransız Devrimi'nin Sosyalist Tarihi*, Sosyal Yayınlar, Paris, 1. cilt, s.404.

rür; bir ilandan çok, gerçek bir anlaşmayı onaylar; belirlediği formülasyonların ışığında, Condorcet, artık sınırlar konusuna da gereken özeni gösterir. Bir Aydınlanma filozofu olarak, bir mantık düzenini peygambersi bir aydınlanmaya tercih eder.

Politik meydan okumalara yol açan büyük kurumsal sorunlar konusunda da hemen her açıdan duyarlılığını korur Condorcet. O, aristokratik İngiliz geleneğine uygun olarak "monarşi" yanlılarının kurmayı düşledikleri yüksek bir "Kamara" fikrine de karşı çıkar. Tutkulara karşı aşırı duyarlı bir tek Meclis'in taşıdığı riskleri örtbas etmek için bir "Düşünme Kamarası"nın tahsis edilmesini önerir. Karar verme yetkisi olmayan, bir tür seçilmişlerden kurulu Devlet Konseyi olacaktır bu. Ancak, asıl büyük sorun, halkı ayaklandıran kraliyet vetosu sorunuydu.¹ Ağustos sonunda, Palais-Royal'de yeni bir kaynaşma yaşanır. Veto'ya karşı yapılan şiddetli önergeler -kafelerde kaleme alınmışlardır- Hôtel de Ville'e yollanan delegasyonlarla hareketli olaylar yaşanır.² Versailles'da, bir ayaklanma korkusu güçlkle bertaraf edilir. Kral, iki yasama dönemi boyunca bir bildirinin gerçekleşmesini durduracak bir veto hakkını elde edecektir. Buna karşılık, İnsan Hakları Bildirgesini ve feodal rejimin sonunu ilan eden 5-11 Ağustos önergelerini kabul edecektir. Condorcet gözü pek bir biçimde, veto hakkına karşı olanların tarafında yer alır. Kuşkusuz, o da, Başkanın veto hakkını ortadan kaldıran Birleşik Devletler örneğinden etkilenmiştir. Ancak o, bazı teknik farklılıkları esinlemekten de geri durmaz. Kral ve halk arasında doğrudan bir meydan okumayı kaçınılmaz kılacak bir tür veto hakkını irdelemeye koyulur.

Condorcet, özellikle Kuruluş rejiminin mali politikası hakkında da oldukça radikal olan tavırlarını ısrarla korumaya çalış-

1 Ruault, 3 Eylül 1789'da şunları yazıyordu: "Bugün, büyük bir veto gürültüsü yaşanıyor. İşçiler, hamallar, köşe başlarını tutmuş, Kralın hiçbir veto yetkisine sahip olmaması gerektiğini konuşuyorlar." *a.g.e.*, s.167.

2 Buchez ve Roux, *a.g.e.*, cilt III, s.382; Jaurès, *a.g.e.*, cilt I, s.451 ve sonrası.

şır. Hazine'deki görevlerinde Turgot'yla ortak bir şekilde aldıkları kararlar hakkında da, o, çağdaşlarının yarısından çoğundan daha çok şey bilmektedir. Bütçe açıklarının nedenlerini inceler, buna çareler önerir ve vergi sistemi konusunda da genel bir reform taslağı sunar.¹ Unutmamak gerekir ki, Genel Hükümetler, hileli iflas tehditlerinden doğmuştur. Condorcet, bu yüzden, öncelikle, açık sorunlarının çözümüne yönelir.² Necker'ın isteğiyle çıkarılan karamameleri eleştirir. 6 Ekim'de oylanana "yurtsever vergilendirme" ona pek iç açıcı görünmez. Ancak, temelde, ulus yararına papazlar sınıfının haklarının zorla alımı (müsaderesi) konusu ilgilendirir onu: Milyarlarca liralık bu zorla alımın gerçekleştirilmesi, devlete, kendi alacaklarına vergileri artırmaksızın ödeme izni tanıyacaktı. 2 Kasım'da uzun bir çatışmanın ardından, Meclis 346 oya karşılık 568 oyla şu kararnameyi yapar: "Tüm kilise hakları, ibadet özgürlüğü korunmak üzere iktidarın emriyle Devlet'e (Ulus'a) aktarılmıştır. Kendi bakanlarının ortak görüşüyle, İktidar, yoksulların da gözetimi esas alınarak bu kararı almış bulunmaktadır."³ Condorcet bu kararı benimser. 1788'den itibaren, papazlar sınıfının haklarının ulusa mal edilmesi gerektiği konusunu zaten düşünmektedir Condorcet. Ancak ortada bir sorun vardır; şimdi topraklara sahip olunmuştur, ancak paraya değil.

Arazilerin topyekûn satışa çıkarılması, fiyatların düşmesiyle sonuçlanmıştır. Hazinesinin ihtiyaçlarına karşı koymak ve 170 milyon ödünç vermiş olan Hazine Sandığı'na gereken ödemeyi yapmak için, 19 ve 21 Aralık'ta kilise mülklerinin 400 milyon karşılığında satılmasına karar verilir. Meclis, bu satışlara orman gelirlerini ve kraliyet arazisini de ekler. Eşzamanlı bir bi-

1 Bkz: "*Turgot'nun Yaşamı*", s: 123-124, 145, 185-186; "*Taşra Meclisleri*"; ss: 278, 281 ve sonrası.

2 Bkz: Michel Bruguère, *Devrimin Vurguncuları ve Yöneticileri*, Olivier Orban, Paris, 1986, s.50 ve sonrası.

3 Parlamento Arşivleri, 9. cilt, s.648.

çimde, ödemelerde % 5 daha kolaylık sağlayan biletler piyasaya sürülür. Böylece ayrımlar da doğmuş olur. Condorcet, tıpkı Mirabeau gibi, bu girişimlerde Hazine sandığının masraflarını ve yararsız müdahaleleri eleştirir. Şöyle yazar: "Meclisin maliye üzerindeki girişimleri, sansürden daha yıkıcı etkiler taşır."

Hayal Kırıklıkları

1789 Sonbaharında yaşanan endişeler, Condorcet'de yankısını şöyle bulur: "Birçok insan biraz daha hak sahibi olmayı istiyor. Onlara tüm yüreğimle katılıyorum. Ancak bu hak isteminin gerçek olması, yalnızca barışın ve düzenin sağlam biçimde oturtulmasıyla mümkün olabilir. İş, şu halde çok zordur. En saçma çılgınlıklarla, kudurganlıklarla ve kolejlerin büyük trajedisinde önemli bir rol oynayan küçük hesaplarla daha çok savaşmamız gerekecek. Bu işin içinden çıkıp çıkamayacağımızı doğrusu pek bilmiyorum."¹ Ancak, yönetimlerin bağrında hiçbir gensoru önergesine başvurmaksızın ne yapılabilir? Temmuz ayından itibaren, Sieyès, kuruluş projesi içindeki evrensel seçim yasasının reddini haklı saymak için, pasif ve aktif yurttaşlar arasında bir ayrım formüle eder.² Condorcet de Devrim'den önce, seçmenin niteliğiyle mal sahibininkini birleştirmişti. Bununla birlikte, meşruti bir başoyuncunun işbaşında olduğunu görmek onu iyice şaşırtmıştı. Birkaç ay sonra, Condorcet, meclis tarafından benimsenmiş olan sisteme karşı sert eleştirilerde bulunur; "yurttaş haklarını ortadan kaldırmak ya da onunla bağdaşmak, bireysel durumları kendi rızasına göre değiştirme

1 Yayımlanmamış Mektuplar, 188.

2 "Tam yurttaşlar, kendi kişiliklerinin korunması anlamında benzer haklara sahiptirler; özgürlüklerini ve sahip oldukları malvarlığını bu benzer haklar çerçevesinde tasarruf yetkisine sahiptirler. Ancak herkesin, halk iktidarlarının oluşumuna aktif bir şekilde katılma hakları yoktur." Parlamento Arşivleri, cilt 8, s.256; Aulard, *Fransız Devriminin Politik Tarihi*, Paris, A. Colin, 1901, s.59; Bastid, *a.g.e.*, s.87.

yetkileriyle donanmış bir meclis iradesini" kökten reddediyordu. Ona göre, "tüm Fransızların eşit yurttaşlar olarak anılacağı hafif bir vergilendirme" gerekiyordu.¹

Bundan başka, Condorcet "gümüş para karnamesi" hakkındaki politik çatışmaya da derinden katılmış durumdaydı. Kuruluş Komitesi eşit bir vergi ödemenin bir gümüş para değerinden yapılmasını önermiş, ulusal meclise seçilebilmek için de yine benzeri bir uygulamayı şart koşmuştu. Bu ise, büyük bir engeldi. Barère "zenginlerin aristokrasisi"nden söz ediyor; Mirabeau zor zamanları anımsayarak "gümüş paraya güvenilmesi" gerektiğini bildiriyordu. Ancak, 29 Ekim'de, çoğunluk karnamesi onayladı ve "herhangi bir araziye sahip olanların seçilebilir" kişiler olduğu düşüncesi kabul edildi. Karar, yurtseverler tarafından yuhalandı. Ortalama bir servete sahip olan burjuvalar, liberal meslek üyeleri, yazarlar; herkes kendini devre dışı bırakılmış hissetti. Camille Desmoulins öfkeden kudurdu: "Bu karnamenin tüm saçmalığını hissetmek için, J.-J. Rousseau'nun, Corneille'in, Mably'nin hiç seçilemeyecek olduklarını söylemek yeterli."² Condorcet, yetenekten çok, paraya ayrıcalık tanıyan bu karnamaya duyarsız kalamazdı. Yeniden, gümüş para uygulamasına karşı kamuyu bilinçlendirme işine koyulur ve karnamenin lağv edilmesini bildiren sert bir yazı kaleme alır.³ Karar kabul edildikten sonra, 12 Kasım'da yazdığı yönetim planı da komite tarafından onaylanır. 27 Ocak 1790'da genel meclis temsilcilerine boyun eğmek zorunda kalır. Yine de başarısı büyüktür. Condorcet'nin bildirisinin, periferide görüşülmesinin ardından Ulusal Meclis'e sunulmasına karar verilir. Ancak, periferi kanadı, kendi bağımsızlıklarına oldukça düşkün görünmektedir.

1 "Seçilme Hakkı Konusunda Ulusal Meclis'e Hitap", Mayıs 1790, *Yapıtlar*, 10, s.80.

2 *Brabant ve Fransa Devrimleri*, sayı: 3, cilt III, s.629; ve Aulard, *a.g.e.*, s.74.

3 Bu bildiri "*Toplumsal Döngü*" kitabı içinde yayımlanmıştır, 8 mektup, s.57.

Birinci meclisler kendilerini, halkın iradesinin vuku bulduğu gerçek yerler olarak görürler; önergeler ve kararnameler hazırlamaya koyulurlar; kendi komiteleri aralıksız çalışır. Doğrudan demokrasinin bu teşekküllerine karşı, Komünün temsilciler meclisinde, Condorcet, bir karardan çok, tartışma niteliğinde bir faaliyete tanık olur. Böylece bu taşra kentleri, kendi etraflarından yararlanmaya, onlarla uyum içinde olmaya karar verirler. 9 Şubat'ta, kendi inançlarını belirten bir önergeyi ulusal meclise doğrudan sunarlar. Ulusal meclis, önergeyi kendi kurucular komitesine havale eder. Ancak, temsilciler meclisi, taşranın bu tutumunu canlı bir şekilde gözetim altında tutar. 1790 Nisanında, Meclis Paris'e oldukça yüklü bir kira ödenmesi gerektiğini -750 lira- karara bağlar.

Condorcet, Paris'in statüsü konusunda daha fazlasını başaramayacaktır. Sonbahar boyunca, Kurucu Meclis, Fransa'nın eski rejime ilişkin tüm yönetim kalıntılarını alaşağı etmeye girişir. Krallığı, hemen hemen tüm koşullarıyla, taşra ve kazalarıyla tektip bir mozaik benzetmeye çalışır. Aktif yurttaşlarca seçilmiş organlar, Kralın görevlilerinin yerine geçecektir.¹ Zafer kazanmış olan burjuvazi, kendini yeni Fransa'yı kurmakla görevli hissediyordu. Condorcet alkışlıyordu. Taşra meclislerine ilişkin yazdığı kitaplarında geliştirdiği düşünceler de Turgot'nun düşünceleriydi ve bu oluşuma tıpatıp uyuyorlardı. Bununla birlikte, 600.000 yaşayanı ile, Aydınlanma çağının beşiği olmuş Paris, iktidarların kuşatması altındaydı. Bu tuhaf şehri, yeni yasaların kalıbına nasıl uydurmalıydı? Taşralı milletvekilleri

1 Her Komünde, başında bir belediye başkanıyla birlikte seçilmiş bir yönetici ve onların haklarını korumakla yükümlü bir savcı bulunuyordu. Yukarıda ise, kazalarda, bir genel konsey, sınırlı bir direktuar, belediye kurul üyesi de olan bir savcı bulunuyordu. Tüm bu kişiler, yönetim tarafından seçilmişti. Seçilebilmek için, 10 günlük bir çalışma günü değerine karşılık gelen bir ücret ödemek gerekiyordu. Yönetimlerin toplumsal bazı, böylece oldukça genişlemişti. Tüm şehir iktidarlari bu organlara dahildi. Kraliyet iktidarının ise yeni seçilmiş makamlarda temsilcisi yoktu.

başkentin gücünden endişe duyuyor ve onu kıskanıyorlardı. Hôtel de Ville'de, aralık başlarında meclisin Paris'in statüsü sorunuyla ilgilendiği öğrenilir. Bir gün içinde, Condorcet, temelde 7 Aralık'ı benimseyen bir metin kaleme alır.¹

Kurucu Meclisin, krallığı departmanlara ayırma işini tamamlaması sırasında oluyordu bu. Birçok idari ve hukuki gelişmenin ardından yaşanan hayal kırıklıkları, özellikle finans yapısı bakımından etkili olmuştu. Bu açıdan, hiçbir şey, Kurucu Meclis'in devrimci yapıtını desteklemesinde Condorcet'ye engel olamazdı. Ceza yasalarının reformu, temelde Voltaire ve Dupaty'nin dostluğuyla belirmişti önceden. Genel Hükümetlerden önce Ulusun istekleriyle 1789 yılı sonunda alınan sonuçları kıyasladığında, Condorcet şunları yazıyordu: "Eğer bizim yasa-yapıcılarımızın kararları incelenirse, görülecektir ki, hemen hepsi bilge kişilerdi ve seçmenlerden daha az çekimser istekleri geride bırakmışlardı. Onlar, özgürlüğünde çocukluk evresindeki düzenlemelerini yapan kimselerdi."

Filozof için, şu halde, bir başka endişe kaynağı daha vardı, bu belki de sonucusuydu. "Bugün, Avrupa'da bir uçtan diğerine bilinir ki, belli bir hakka sahip olmak, akla boyun eğmeye bağlıdır." Tutkular, sık sık meclis çatışmalarında daha baskın çıkmaktadır. Hatibin yol açtığı coşku ve heyecan önce Versailles'da, ardından da Paris'te kendini gösterir. Mirabeau'nun yeteneğini Meclis'e hâkim kılma çabasıyla örtüşen bir çalışmadır bu.

1 "Komünlerin Oluşturulması Üzerine", *Yapılar*, ss: 405-410. Proje iki derececi oylamayla seçilmiş organları öngörüyordu. Yönetimin ve polis gücünün gevşetilmesinden yana bir tavır almıştı. Bu, aynı zamanda, Kurucu Meclis tarafından benimsenmiş olan yönetim organizasyonu modelinin Paris'e uygulanması niteliğini taşıyordu. İlkelerini de doğal olarak Kurucu Meclis'inkilerden esinlenerek belirlemişti.

Düşünceler ve İnsanlar - "Dostluklar"

İktidar ve insanların karmaşık oyunu arasında, bazıları çalışmalarlarıyla, bazıları da kişilikleriyle etkide bulunurlar. 1790'daki Condorcet de bunlardan biridir. Öncelikle, kurduğu dostluklarıyla öne çıkmıştır o. Hâlâ La Fayette'e çok bağlıdır. Zira, 14 Temmuz'dan beri, kralın geri dönüşü ve Paris'teki Meclis'ten bu yana, La Fayette Devrim'in en etkili kişiliklerinden birisidir.¹ Her şey ona bağlı olmasa da, onun isteğine göre, hiçbir şey o olmadan mümkün değildir. La Fayette bildiğini yapmaktan yoksun birisi değildi. Özellikle, Amerika deneyi ona pek çok şeyi kavrama fırsatı vermişti. Politik yaşamda kamuoyunun kesin etkisini, kulüplerin ve basının rolünü ve bu güçleri kullanmayı çok iyi öğrenmişti. Ancak, 1789 Kasımında Talleyrand'la bir akşam yemeği dönüşünde tuttuğu bir notta Yönetici Morris şunları yazmaktaydı: "Başpapaz bana, La Fayette'in hiçbir sabit plana göre hareket etmeyen bir kişi olduğunu söyledi. Bu gerçektir. Onun karakterinde pek çok karmaşa hükmünü sürdürmesine rağmen, o, başkalarını da kullanmak zorunda kaldı. Çünkü diğerlerine hizmet etmek için yeterince yetenekli değildi."² Ondan nefret eden Mirabeau ise ona "Gilles César" adını takmıştı.³ Gerçekte ise, La Fayette etkili birisiydi ve Condorcet, şu halde, onun en yakın dostlarından idi.

1789-1790 kışında politik sahnede hayli etkin olan Mirabeau ile Condorcet arasında da nezakete dayalı bir ilişki kurulmuştu. Her ikisi de sık sık 1788'de 30'lar Kulübü'nü ziyaret etmişti, yine her ikisi, Siyah Dostları Derneği'nin bir üyesiydi ve bu toplulukta 1789'da karşılaşmışlardı. Bir kültür adamı olan Mirabeau entelektüellerden hoşlanırdı.⁴ Tüm çağdaşları gibi, Condorcet de

1 Albert Mathiez onu "Sarayın Belediye Başkanı" olarak adlandırır. Bkz: *Fransız Devrimi*, cilt I, s.99.

2 Gouverneur (Yönetici) Morris, "1789-1790-1791-1792 Yılları Boyunca Devam Eden Günlük", Plon, 1901, s.123.

3 Burada, Fuar tiyatrosunun bön karakteri "Gilles"e gönderme yapılıyor.

4 Dumont, ondan şöyle söz etmekteydi: "Değer verdiği insanların saygınlığını ondan daha çok kıskanan kimseyi tanımadım!" *a.g.e.*, s.57.

Mirabeau'nun hitabet dehasına hayrandı, buna karşılık o, böyle bir yetenekten yoksundu.

Condorcet ve Sieyès arasındaki ilişkiler de oldukça sağlamdı. Sieyès'in ünü, Ağustos 1789'da ürün vergisinin kaldırılması hakkında çıkan çatışmalardan zarar görmüştü. Entelektüel saygınlığı bundan daha az düşündürücü değildi. Seyrek olarak müdahalelerde bulunduğu mecliste, kâhinliği dışında, güçlü bir otorite olarak tanınıyordu. Condorcet ve Sieyès'in işbirliği açık ortadaydı: Yönetim organizasyon planı ya da ülkenin departmanlara ayrılması konularında, Paris kamuoyu onların isimleriyle birleşiyordu. "Krallığın bölünmesi işi tamamlandı" diye yazıyordu Ruault 2 Şubat 1790'da. Bu mükemmel ve dev yapıt, ilke olarak varlığını rahip Sieyès ve Marki de Condorcet'ye borçluydu. Onlar "kudurmuş koyun" diye adlandırılmış olan aristokratları ve kendi meslektaşlarını, yurttaşlarını bu konuda aydınlatmaktan asla çekinmemişlerdi. Kendi çağdaşlarına göre, 20 Ocak 1790'da Sieyès tarafından sunulan basın hakkındaki yasa tasarısında Condorcet'nin de parmağı vardı. Ulusal Meclis'te diğer dostları da bu yasayı onaylayan görüşler ortaya koyuyorlardı; bunlardan biri, La Rochefoucault, genç kont de Montmorency ve Liancourt'du. İlki, özellikle önemli bir ahlaki saygınlığın da timsaliydi. Condorcet'nin onun üzerindeki etkisi ise ayan beyan ortadaydı.¹

1789 Topluluğu'nda Olup Bitenler

1790 yılında özellikle kamuoyunun oluştuğu yerler, kulüpler ve gazetelerdi. Kuruluş Dostları Kulübü Jakoben'lerin sıklıkla toplandığı yerlerde bulunarak, sonunda birtakım ilanlar, bildirimler yayımlamaya başladılar.² Yurtsever cephenin politik liderlerinin birçoğu ve Botanikçi Thouin, bilimadamı kişiliği olan

1 Gouverneur Morris, *a.g.e.*, s.217.

2 Bkz, A. Aulard, *Jakobenler Topluluğu*, 1889, cilt I.

Cabanis, David gibi sanatçılar, avukatlar, Camille Desmoulins ya da Gorsas gibi gazeteciler, Laclos ve Chamfort gibi edebiyat adamları hep bir arada gruplaşmış durumdaydılar. Jakobenler Topluluğu, diğer Kuruluş Dostu topluluklarının eski ilkelerini yeniden canlandırıp harekete geçirmişlerdi. Sahip oldukları üyelerin niteliğiyle, amaçlarının taşıdığı önemle ve taşralardaki konaklarıyla, önemli bir politik merkezi oluşturuyorlardı. "Triumvirat"nın etkisi -Duport, Lameth, Barnave ve (Kulüp statüleri uzmanı)- burada çok güçlüydü. Condorcet, ilk üyeler arasında yer alıyor ve orada birçok dost edinmiş bulunuyordu. Burada geliştirilen politik görüşler, kendi itiraz noktalarıyla temelden örtüşüyordu. 1789 Ekiminden itibaren, bir başka kulüp projesinin temelleri atılmaya başlandı ve bir eylem merkezi oluşturmaktan ziyade, bir düşünce merkezli çember oluşturulması esası gündeme getirildi; militanca bir demekten çok, sağduyulu bir akademinin oluşturulması hedefleniyordu. Bazıları Sieyès'in yaklaşımlarını benimsiyordu. 1790 ilkbaharında, Condorcet'nin tasarısı, zaten kaygılı kimseler olan Mirabeau ve La Fayette'in engellemesiyle karşılaştı. Bu ikisi, özellikle kendi çıkarlarını gözeten yeni bir kulüp yaratılmasını arzu ediyor ve böyle bir kulübün etkisinin Kuruluş Dostları Topluluğu'nunkine denk olacağını iddia ediyorlardı. Barnave ve Lameth'den nefret eden Sieyès, planı destekledi. Ve böylelikle, 12 Nisan 1790'da 1789 Topluluğu doğmuş oldu.¹

Condorcet'nin kafasında, üye sayısı sınırlı ve oldukça kapalı bir kulüp yaratılması vardı. Böylesi bir kulüp yurtsever entelektüel elitlerden kurulu bir yurt olacaktı. Bu kulüpte gerçekten de, La Fayette, Mirabeau, Bailly, Dupont de Nemours, Talleyrand, Le Chapelier² Barère gibiler bulunuyordu; ayrıca politikayla ilgilenen yazarlar ve bilginler de bu yeni kulübün çatısı altında

1 Bkz: *1789 Topluluğu Üzerine*, Augustin Challamel; *Karşıdevrimci Dernek ve Kulipler*, Paris, 2895, ss: 391 ve sonrası.

2 (1754-1794): Rennes'de Avukat. Bu kentin Tiers État'ı tarafından Genel Hükümetler'e seçilmiş, 4 Ağustos oturumuna başkanlık etmiştir. Adı 14

toplanmışlardı: Lavoisier, Cabanis, Chénier, Suard bunlardandı. Condorcet'ye göre bu topluluk projesi mutlaka gerçekleşmek zorundaydı; "özgür bir Kuruluş'un ilkelerini yaygınlaştırmak, geliştirip derinleştirmek ve daha genel bir biçimde toplumsal sanatın yetkinleştirilmesinin araçlarını araştırmak için", bu şarttı.¹ 1789 Kulübü, uydu ve şube niteliğinde topluluklar yaratmayacaktı. Olsa olsa, diğer bağımsız topluluklarla yazışma halinde (ilişki halinde) olacaktı. Bununla, Jakobenler Kulübü'yle arasındaki farkı belgelemiş oluyordu. Condorcet, bu organizasyon sayesinde, özgürlüğün önündeki tehdit ve engelleri ortadan kaldırmayı hedefliyordu.

Eğer Condorcet, politik bilimleri dışta bırakan bir akademinin hayallerini kuruyor olsaydı -tüm diğer kurucular gibi özellikle La Fayette ve Mirabeau- hiçbir niteliği olmayan, dolayısıyla özgün bir kişilikten de yoksun olan bir dernek çatısı olacaktı bu. Kendileriyle hiçbir ilişkileri olmayan Jakobenler'e meydan okumadan, Condorcet, en mükemmel yurttaşları 1789 Kulübü'ne çekmenin yollarını aradı. Bu baştan çıkarıcı kuruluştaki hiçbir ayrıntı ihmal edilmemişti. Saint-Honoré caddesi manastırının ağırbaşlılığı ile Palais-Royal'ın dev apartmanının konforu çelişiyordu; İngilizce okuma salonu ve kitaplığıyla, bahçelerle çevrili birinci katıyla eşsiz bir yapıydı bu. Burada, ayda bir büyük bir şölen verilmesine karar verildi. 12 Mayıs'ta Topluluk, kendi açılışını kutladı. Devrime kadeh kaldırıldı. Paris kentine, yurtsever Fransızlara, Sieyès ve Birleşik Devletler'e de aynı şekilde kadeh kaldırıldı. Paris halkına parasal yardım yapmaları için çağrıda bulunuldu. "Akşam yemeğinin sonunda" diye yazıyordu *Le Moniteur* gazetesi; "kalabalık bir yurtseverler kitlesi Topluluk lokalinin pencereleri altında top-

Haziran 1791 yasası sayesinde gelecek kuşaklara bir miras olarak geçmiştir. Kendi ismini taşıyan bu yasa, meslek kuruluşları çatısı altındaki de dahil olmak üzere yurttaşlar arasındaki tüm birlikleri yasaklıyordu.

1 "Bay X'e 1789 Topluluğu Hakkında", *Yapıtlar*, cilt 10, s.71.

landılar. Belediye Başkanı'nı (Bailly) ve Genel Yönetici'yi (La Fayette) görmek istediler. Her ikisi de, yoğun bir alkış tufanı arasında kendilerini göstermiş ve halka teşekkürlerini bildirmişlerdi. Bir pencerenin iç kısmına yerleştirilen askeri bir müzik, farklı parçalardan bir seçki sundu. Bu müziğin ana ritmi, komün coşkusu daha da kabartmıştı.¹

1789 Kulübü'nde yaşanan coşku oldukça farklıydı.² -Ultra-Kralcı bir organ olan *Havariler Eylemi* (*Les Actes Des Apôtres*), Kulübü bir "propaganda organı" olarak nitelemişti. Solda ise, *Les Révolutions de Paris* (*Paris Devrimleri*), Topluluğun birçok yetenekli ve güçlü ismi bir araya topladığından, ama onlara "hiçbir dayatmacı tavırda bulunmadığından" söz ediyordu.³ Jakobenler, bu zarif harekete güvensizlikle bakıyorlardı. Halka fazla açık olmayan 1789 Topluluğu, kamuoyu üzerinde etkiye bulunabilmek için sadece bir gazete yayımlamakla yetiniyordu.⁴ Söz konusu günlüğün yönetim ve sorumluluğunu üstlenen kişi de yine Condorcet'dir. Böylece 1789 Topluluğu Gazetesi de ortaya çıkmış olur. Bu gazetede, özellikle Dupont de Nemours ile André Chénier'nin işbirliğinin altı çizilmelidir, La Rochefoucault ve Pastoret'nin de. Onların yanında yer aldığını göstermek için, Condorcet, düzenli olarak, güncel olmaktan ziyade doktrin sorunları hakkında, kulübün rolü hakkında kendi görüşlerini de

1 *Moniteur*, 15 Mayıs 1790, cilt 4, s.368.

2 "1789 Topluluğu her geçen gün parlak ve daha kalabalık görünüme sahip oluyor..." Ve 19 Haziran'da 1789 Topluluğu Günlüğü 100'den fazla meclis üyesinin kabul edildiğini bildiriyordu.

3 Challamel, *a.g.e.*, s.416.

4 Condorcet, 1789 Topluluğu Günlüğü'nde (Yapıtlar, X, ss: 117-174) şu makaleleri yayımlamıştı: "Seçilebilirliğin Koşulları Hakkında Ulusal Meclis'e Hitap" 5 Haziran; "13 Nisan 1790 Bildirgesi ve Katolik Dini Üzerine" 12 Haziran. "Finans Yönetimlerinin Meşruiyetçi Yasaları Üzerine" 19 Haziran; "Site Hukukuna Kadınların Kabulü Üzerine" 3 Temmuz; "Taşra Kentleri ve Paris Arasında Bir Çıkar Karşıtlığını Öngören Önyargılar Üzerine" 10-17 Temmuz; "Mahkeme Çağrılarını Üzerine" 29 Temmuz; "Özgürlük Dostları ve Özgürlüğün Sürekli Kılınmasının Araçları Üzerine", 7 Ağustos.

içeren makaleler yayımlamıştır. Kendi partnerleri ise politik karakteri daha öne çıkan bildirileri tercih ediyorlardı: Sieyès'in alkışlara boğulduğu 17 Haziran şöleni, Mirabeau'nun başkanlık ettiği La Halle kadınlarının kabulü, Franklin'e sunulan halk şükranı vs.¹ Ancak, üyeler Topluluk Gazetesi'nin (*Journal De La Société*) yaşamına zorunlu katılma görevini pek kanıksamış değildiler. Ne yazık ki, Condorcet'nin Ağustos 1790'da onları kendi yükümlülüklerine çağrısı sonuç vermeyecekti.² Eylül ayında, gazete aralıksız biçimde görünmeyi sürdürdü. Ve politik ajitasyon kadar dünyevi yaşamdan da aynı ölçüde nefret eden Condorcet, 1789 Topluluğu'yla arasında belli bir mesafe koymayı uygun gördü.

Yahudiler İçin

Yeni Fransa'nın kurulduğu sırada, doğrudan bir iktidarın varlığı söz konusu olmadığından, Condorcet için temel konu, özgürlük vaatleri ve özellikle İnsan Hakları'nın sadece birer bildiri düzeyinde kalması değil; ama aynı zamanda, her ikisinin de güvence altına alınmasıydı. Bu arada, Yahudilere site haklarının tanınması konusu da, kafasını hayli meşgul etmekteydi. 24 Eylül 1789'da, Kuruluş, Protestan yurttaşların çoğunlukta olduğu bir görünüm sergiliyordu. Ancak, Yahudi karşıtlığı, hâlâ canlılığını koruyordu; özellikle Fransa'nın doğusunda önyargıların çokluğu hemen kendini hissettiriyordu. Meclis'te, 23 Aralık'ta, Yahudilerin site hukukundan yararlanmalarını kabul edenlerle etmeyenler arasında sert bir çatışma yaşandı -Monarşist bir doğrultunun önderlerinden biri de, kont de Clermont-Tonnerre'di; Du Port yurtsever kanadın liderliğini yapanlardan biriydi; bunlara Mirabeau ve Robespierre'i de eklemek mümkündü.- Bunların karşılarında ise, şiddetli bir Yahudi düşmanı ve muhafaz

1 Ferdinand Dreyfus, *La Rochefoucault, Liancourt*, Paris, 1903, Plon, s.102.

2 Hélène Delsaux, *Gazeteci Condorcet*, Paris, 1931, s.42.

zakâr olan ve siyahlara küfürler yağdırmakla ünlü hatip Rahip Maury vardı. Reubell gibi, ateşli jakobenler ile doğu taşrada yer alan bazı milletvekilleri, Broglie Prensi, milletvekili Colmar ve Nancy başpiskoposu La Farre Yahudi karşıtı eğilimleriyle öne çıkıyorlardı. Yahudilerin en ateşli savunucusu Rahip Grégoire¹ Yahudiler lehine bir bildiri ortaya koymuştu. Du Port'un Yahudi haklarının eşitliğini destekleyen önergesi 403'e karşılık 408 oyla reddedilmişti.² Katolik olmayanlar yararına hakların eşitliği ilkesinin tümüyle ilan edilmesine ilişkin, meclis, Yahudilerin yazgısının belirlenmesi girişimlerini geri çevirdi.

Yahudiler, derhal, yeni bir ulusal meclis oluşturulması yönünde talepte bulundular. Tartışma, 28 Ocak'ta Manège'de yeniden ele alınmadan önce, Paris Yahudilerinden oluşan bir delegasyon, Komün temsilcileri birliğine bir bildiri sundu. Bu komünde birçok Yahudi taraftarı vardı. Bu taraftarlar da kendi aralarında Brissot'nun tarafı, rahip Mulot yandaşları ve Condorcet, Godard ve Bourges taraftarları diye birtakım yollara ayrılmıştı. İlk iki grup, aslında bu sonuncuya sıkı sıkıya bağlıydı.³ Godard, "500 Parisli Yahudi ve ulusal koruma altında bulunmayan bir 500 kadardan fazlası hakkında" bir bildiri sundu. Komün temsilcileri bu bildiriyi oldukça sıcak karşıladılar.⁴ Aynı gün, gürültülü bir oturum sırasında, Talleyrand, de Sèze, dük de Liancourt ve rahip Grégoire, "Avignon'lu, İspanyol ve Portekizli

1 Aynı zamanda, *Yahudilerin Ahlakı, Politik ve Fiziksel Sürekliliği Üzerine Deneme*, (1787)'nin yazarıydı.

2 Parlamento Arşivleri, 23 Aralık 1789 tarihli oturum, X. cilt, s.754.

3 Condorcet, genç liberal avukat Godard'la sıkı bir dostluk içindeydi. Godard 1789 Topluluğu'na ilk kabul edilenler arasındaydı. Bkz: Paris Tarih Kitaplığı, *Condorcet Yazmaları*, MS. 772, Folio 296, Condorcet'den Godard'a mektup, 13 Ocak 1790. De Bourges, Condorcet ile Siyah Dostları Derneği'nde tanışmıştı. Brissot ile birlikte, sık sık Condorcet'de akşam yemeğine gidiyor ve onunla kendilerine pahalıya mal olan, oldukça hassas bu iki konuda konuşuyorlardı.

4 Lacroix, "1790'da Paris'te Yahudiler Hakkında Düşünülenler", *"Fransız Devrimi"* içinde. 35. cilt, Temmuz-Aralık 1898, s.99.

Yahudileri" resmen tanıyan bir bildiriyi kabul ettiler ve bu Yahudilerin Fransız yurttaşlığını benimsediler. Paris Komünü'ndeki Yahudi yandaşları da güçlerini artırdılar.¹ Mayıs 1790'da Parisli Yahudiler, kendi site haklarının tanınması konusunda bu meclisten yeni bir tutum almasını istediler. Condorcet, bir rapor hazırlamakla yükümlü üç komisyon üyesinden biri olarak yer alıyordu. Metni oldukça etkileyiciydi: "Despotizmin buyurganlığı altında bile olsa, bu cehalet kurbanlarının davasını üstlenmek, bağrında birçok felsefenin yeşermiş olduğu böyle bir komüne en çok yaraşan tutum olacaktır."² Sonunda, Condorcet'nin metni beklenen desteği gördü ve Yahudilere karşı o güne dek düşmanca bir tavır takınmış olan 60 kişiye gönderildi. Yahudi konusu üzerine Bourges'in bir mektubunun da eşlik ettiği bir yazışma, ulusal meclis komitesine sunulmuş oldu.

Siyahlar İçin

Geçmişten miras kalmış olan tüm acımasızlıklar, tüm hak-sızlıklar arasında, Condorcet'ye en iğrenç gözükeni siyahların köleliğine ilişkin yapılmış anlaşmalardı. 1781'de Schwartz takma adıyla benimsenen bir yasa, sembolik olarak siyahları tanıyıyor, onları kimlikli birer yurttaş sayıyordu. Devrim'le birlikte, çatışmanın boyutu değişmişti. Artık sadece bir düşünce savaşı söz konusu değildi. Çatışma politik bir kimliğe bölünmüştü. Eski rejimin yıkılması ve özgürlükle insanların eşitliği üzerine kurulu yeni bir toplumsal olaylar dizisi, mantık gereği, siyahların köleliğinin de kaldırılmasına giden yolu açmış oluyordu. Bu konuda yapılmış tüm anlaşmaların feshedilmesi gündemdeydi. Ancak, bu sefer, ortada dikkat çekici ekonomik tehditler vardı.³ 1789'da, kendi kolonileriyle ticaret yapan Fransa, temelde kahve

1 30 Ocak'ta, "bu bahtsızlar lehine" Kuruluş'a yeni bir gönderide bulunmayı kabul ettiler. Lacroix, *Paris Komünü Eylemleri*,... cilt III, s.604.

2 a.g.e., s.595.

3 Bkz: Léon Deschamps, *Devrim Çağında Koloniler*, Paris, 1898, ss: 19 ve 20. Colbert'den bu yana, yalnızca Fransız gemicileri, siyah Afrikalı köleleri

ve şeker olmak üzere, adalardaki kârını 218 milyon liraya çıkarmıştı. Bunun 71 milyonu harcamalara ayrılmakta, kalanı ise, ticarete katılmaktaydı. Koloniler olmadan Fransız ticari dengesi bozulmakla kalmayıp ticari açık 150 milyon civarında olacaktı. Fransız ekonomisi için Amerika adalarının önemi, şu halde, tartışılmazdı. Metropolde, çok sayıda armatör, endüstri yatırımcısı ve tacir, Amerikan koloni ekonomisine sıkı sıkıya bağlıydı. Kölecî bir görünüm altında, Liancourt, 1791'de şöyle yazıyordu: "Koloni ticaretinin yok edilmesi 4 milyondan fazla kişiye zarar verecektir."

Şu halde, siyah dostları, güçlü bir baskıcı gruba meydan okuyordu. Amerika kolonileri durumunda, siyahların yurttaşlığa kabulünün hızlandırılmasını imkânsız görüyorlardı. En azından, istiyorlardı ki, bu konudaki anlaşmalar ortadan kaldırılsın ya da yasaklansın, ilerlemeci ölçülerle köleliğin tamamıyla yıkılmasına yarayacak hazırlıklara başlansın. Bu öneriler Şubat 1789'da yayımladığı *Siyahların Köleliğine Karşı Elektoral (Seçime Değgin) Bünye*'de Condorcet'nin de desteklediği önerilerdi. Ancak koloniler ve onların birlikleri için, bu ilerlemeci yönetim modeli bile, kabul edilemezdi. Onların çıkarlarının savunulması amacıyla plantörler genel hükümetlerin doğrudan bir temsile sahip olmalarını zorunlu bir saygıyla karşılıyorlardı. Böylece, 1789 Haziran ayından itibaren Saint-Domingue kolonileri tarafından seçilmiş olan milletvekilleri, bunun kabulünü istediler. Bu olay, Siyah Dostları'na müdahale etme şansı açısından verilmiş bir fırsattı. Rahip Grégoire olayı şöyle anlatıyordu: "Dük de La Rochefoucault'un evinde, La Fayette, Mirabeau, Condorcet ve benim aramda bir görüşme yapıldı. Görüşme sonunda,

Antille adalarına taşıyordu. 1787'de, bu trafik, 32.528 tonluk hacimleri olan dev gemilerle daha da genişledi. 30.839 siyahın satılmasıyla 41.912.000 liralık bir kâr elde edilmişti. Siyah bir armatörün tuttuğu hesap defterine göre her siyah köle başına net 23 lira konmuştu. 1787 yılına göre, 6.876.097 liralık fahiş bir kâr elde edilmişti.

siyahların ve özgür melezlerin, politik ve sivil hakları yüzünden beyazların içinde asimile oldukları kararına oybirliğiyle vardık. Kölelere gelince; onlara sert ve kaba davranmak gerekmediği; ancak sivil devletin tüm avantajlarından onların da yararlanmasının kaçınılmaz olduğu gerektiğinden söz ettik; bu konuda da görüşbirliğine vardık. Tarafımızdan kabul edilen plana göre, kamuoyunu bu konuda aydınlatmak için çalışmamız gerektiği sonucu çıktı ortaya."¹

Rahip Grégoire, "*Renkli İnsanlar Hakkında Bildiri*"sini yazdığında, Condorcet de, Haziran 1789'dan başlayarak, Saint-Domingue kolonicilerine karşı sert bir eleştiri yayımladı. Bu eleştiri yazısında, Condorcet, "köle durumunda olan her kişi ya da bu durumda olan kadın ve kocalarının, insanların temel ve doğal haklarına karşı gasp edici davranışlar sergileyenlere karşı korunması" gerektiği üzerinde duruyordu. Eşzamanlı olarak, "Siyahların avukatlarının kabul edilmesi" konusunda La Rochefoucault, Brissot'yla birleşmişti. 21 Haziran'da Topluluk Neker'a şöyle yazıyordu: "Topluluk, siyahların davasını savunmak ve bu konudaki çalışmalarını tatbik etmek için Genel Hükümler'e üç gözetmen atanması istenmektedir. Bu üç isim MM. Marki de Condorcet, Brissot de Warville ve Bourges'tir."

Tartışmalar yeniden ve bu sefer daha şiddetli biçimde yükselir. Kendi davalarını desteklemek için koloniler, Ağustos 1789'da, Fransız kolonileriyle işbirliği yapmak için, Victoire Meydanı'ndaki Otel Massiac kavşağında bir Dernek oluşturur. Malouet gibi monarşi yanlıları, Lameth ve Barnave gibi yurtseverler, gemi işleticileri ve maliyeciler, Amerikan adalarında, Massiac Komitesi aracılığıyla önemli gelirler elde ederler. Paris'te kolonici güçlü bir lobi harekete geçer. Önemli kararlar alma eşiğinde olan Siyah Dostları'na karşı etkili bir cephe kurulmuş olur. Condorcet 23 Ağustos, 24 Kasım ve 4 Aralık 1789'daki

1 Rahip Grégoire, *Anılar*, 1. cilt, s.390.

topluluk oturumlarına başkanlık eder. 15 Aralık'ta *Journal de Paris*'te uzun bir makale yayımlar.¹ "Umut edelim ki" diye yazıyordu Condorcet; "tüm özgür ve eşit haklara sahip olan insanları savunan ulusal meclis, insan türünün her bireyinin alınıp satılması önerisini reddetsin. Biz inanıyoruz ki, kölelik, er-geç bir gün yıkılacak ve kolonileri ortadan kaldırmadan köleliğe ağır bir darbe indirilecektir..."²

Koloni taraftarları iyice kızmışlardır. 28 Aralık'ta, *Journal de Paris*, Nantes ticaret bakanı Mosneron de L'Aunay'ın Condorcet'ye yazdığı bir mektubu yayımlar. Condorcet'nin makalesini anan Mosneron şöyle der: "Denizcilik ve diğer ticaret alanlarında daha önce bilinen bu tasarı, canlı bir kaynaşmayı öngörüyor." Mosneron, yurtseverlik adı altında, Fransız ticaretinin çıkarları hakkında da önemli noktalara değinir. "Bazı kolonicilere göre ben, güya milyonlarca liralık vurgunlar yapmışım. Yahudiler davasında da daha başka milyonları vurmuşum. Biz İngiltere'ye satılmış insanlarıymışız." Bu açıklamalara kızan Condorcet, Mosneron'a yanıt vermeyi reddeder.³ Bu yanıt verme görevini *Le Patriote Français*'de (Fransız Yurtsever) Brissot üstlenir. Tutku öylesine canlı, nefret ve kin öylesine keskindir ki, bazı koloniciler -Arthur Dillon gibiler mesela- kölelik konusunda bir tartışma açıldığında şöyle yazmaktan kendilerini alamazlar: "O (Condorcet) yalnızca benim elimden ölecek!"⁴

Kendi ilkeleri ve oynanan çıkar oyunları arasında duraksayan Meclis, altüst olmuştur. Adalarda, ajitasyon girişimleri hızlanır. Martinique'de köleler ayaklanır. 21 Ocak 1790'da, Siyah Dostları Topluluğu göreve geri döner. Meclise bir bildiri göndererek anlaşmanın feshedilmesinin dolaysız oylamaya sunulmasını ister.

1 Bu gazete, dostu Suard tarafından yönetilmektedir.

2 *Journal de Paris*'nin 362. sayısına ek. 28 Aralık 1789, s: 1701-1704.

3 Condorcet'nin mektubu şöyledir: "Hayır, hiçbir yanıt vermeyeceğim Mosneron'a... 2 kere 2'nin 5 yaptığını nasıl kanıtlarım ben?" Enstitü Kitaplığı MS. 857, folio 293.

4 Condorcet'nin kız kardeşi Matmazel O'Connor'un mektubu.

Barnave raportör görevini üstlenir. Lameth'e bağlı olan Barnave, Grégoire, Mirabeau ve Robespierre ile ters düşer. Onun raporunu izleyen 8 Mart 1790 bildirgesi özgür renkli insanlara (siyahlara) site haklarını geri verir. Ancak koloni meclisleri için istedikleri geniş yetkileri kolonilerle uyumlu kılar. "Ulusun özel köleliği altındaki mal sahipleri ve koloniler" eleştirilir. Böylece, kölelerin kendi hakları üzerindeki güvenceleri de yarı-yarıya sağlanmış olur. Anlaşmalara gelince; bu konuda bildiri hiçbir şey önermez. Condorcet bu 8 Mart bildirgesi okurlarına notlarında şöyle değinir: "Haklar Bildirgesi'nin birinci maddesine şöyle bir söz de eklenebilir: Tüm beyaz insanlar özgür doğmuşlardır ve eşit haklara sahiptirler. Ya da beyazlığın derecesini belirlemek için başka bir yöntem bulun!".

Kadınlar İçin Mücadele

Condorcet tarafından sürdürülen savaşımın en özgün olanı, zamanının duyarlılığı bakımından da en ilgi çekici olanı, kuşkusuz, kadınların oy hakkı konusundaki mücadelesidir. Fiolozoflar ve politika adamları arasında, özgürlüğün bu ilk yıllarında, Condorcet, kadınları politik düzlemde de çekinik görmekten rahatsız olan tek kişidir. Sonunda, kamuoyu oluşturmaya karar verir ve 1788'in belgeleriyle daha da geliştirilen "site haklarına kadınların da kabulü" hakkında bir makale yayımlar. Burada erkeklerin davranışlarını, en aydın olan erkeklerin bile davranışlarını şöyle niteler: "Hepsi de hakların eşitliği ilkesiyle kendinden geçmiş olarak, oldukça rahat bir biçimde insan türünün en az yarısını bu haktan mahrum bırakıyorlar. Üstelik, bu konuda yasalar yapılmasının da önüne geçiyorlar." Kadınların kamusal yaşama katılmalarına karşı olanları kıyasıya eleştirir. Kabalıklar ve kötü tutumlar konusunda da verip veruşturir. Onların (kadınların) politik sağduyudan yoksun olduklarını iddia edenlerle dalga geçerek bazı örnekler verir: İngiltere kraliçesi

Elizabeth örneği, Avusturyalı Marie-Thérèse, Rus Katerina, hep aksini kanıtlayan örneklerdir. Ve Condorcet, sonunda oku fırlatır: "Yönetici insanlar listesine şöyle bir göz atarsanız, erkeklerin pek de gurur duymaya hakları olmadığını görürsünüz." Peki daha az aydın olanlara bakış açısı neydi Condorcet'nin? Bu konuda, reform yapmaya elverişli eğitim düzeyine sahip olmaktan söz eder Condorcet. Bu durumda tüm cahillerin site haklarından mahrum bırakılmaları talebinde bile bulunur. Kadınlar, erkeklerle -gitgide daha yaklaşıp- sonunda erkeklerle kanun hakları konusunda amansız bir yarışa bile tutuşacaklardır. Kadınların sadece ailevi, annelik ödevlerinin olduğunu ve dolayısıyla politikadan çıkmayacaklarını iddia edenleri saçma ve gülünç bulur. Sonuç olarak şöyle der Condorcet: "Ben şimdi, hoş ve şaka yollu birtakım açıklamaların bir kenara bırakılmasını istiyorum. Özellikle bana, erkekler ve kadınlar arasında doğal bir farklılıktan başka bir farklılık görünmüyor, bu farklılık, iki cins arasındaki hak eşitliğinin meşruiyetini hiçbir şekilde ortadan kaldırmaz." Condorcet şunları da ekler: "Kadınların içinde bulundukları bağımlılığın sadece kocalarından kaynaklandığı ileri sürülemez, çünkü aynı zamanda, bu sivil yasa tiranlığını da yıkmak gerekmektedir. Çünkü bu sivil yasa zalimliğinden daha acımasız hiçbir şey olamaz."

Condorcet'nin manifestosu büyük gürültü koparır. Sorun, kulüplerde ve gazetelerde kıyasıya tartışılır. *Le Cercle social* (toplumsal çevre) onun görüşlerine destek verir. Fransa'da yurtseverler topluluğunu daha etkin kılmak için çaba harcayan Madam Aelders'in bir söylevini yayımlar. Politik yöneticiler, kendi taraflarından, ihtiyatlı bir sessizliği korumayı tercih ederler. Zaman iki cinsin eşitliği davasını desteklemek için henüz olgunlaşmamıştır. Condorcet'nin politik ününe gelince; kadınların oy hakkı konusunda verdiği bu mücadele ile fazlaca büyüme kaydetmez. Ancak asıl konu bu değildir. Condorcet kendi inancını

bildirmiştir. Sophie bu sayfaları okumuştur. 1790 ilkbaharında kızları Eliza dünyaya gelir.¹

Akademi'de

1790'ın ilk ayları boyunca, Condorcet'nin etkinliği, özellikle Bilimler Akademisi'ndeki etkinliği olduğu gibi devam eder. Aydın çevrelerde elde ettiği saygınlığın daha da genişlediği, Fransız kamuoyunda da oldukça üne kavuştuğu bir dönemi yaşar Condorcet.² La Rochefoucault 18 Kasım 1789'da, Akademi bünyesindeki tüm hiyerarşik düzenin yıkılmasını teklif eder. Bu, ilke olarak kabul edilir. İçinde Condorcet'nin de yer aldığı bir komisyon yeni kuralları hazırlamak için görevlendirilir. Ancak "metnin hazırlanması için altı ay ve bunun tartışılması için de seksen oturuma ihtiyaç olduğu" vurgulanır.³

8 Mayıs 1790'da, Meclis, tüm Fransa için yeni bir ölçü ve ağırlık sistemi belirleme görevini Bilimler Akademisi'ne havale eder.⁴ 12 Haziran'da, Akademi'nin yeni bir üyeliğinin seçimi sırasında, Akademi, Meclis'e duyduğu güven için teşekkürlerini bildirir. Condorcet söz alır. Söylevi büyük bir alkış tufanıyla karşılanır. Oturuma başkanlık eden Sieyès, bu fırsattan yararlanarak ona şükranlarını sunar. "Ulusal Meclis" diye söze başlar; "büyük bir zevkle gördü ki, Bilimler Akademisi, kendi adıyla uzun süredir tüm dünyada ün salmış olan başarılı bir adamlarla

1 Adı Eliza olarak konmuş olmasa da, yaşam boyunca bu adla çağılır. 24 Nisan 1790'da doğar ve ertesi gün vaftiz edilir. Küçük kızın vaftiz babası La Rochefoucault ve vaftiz annesi de Gilberte de Grouchy (Sophie'nin annesi) törende hazır bulunur.

2 1790 ilkbaharında, Condorcet, en büyük politik yazarların pasajlarından oluşan "*Halk Adamı Kitaplığı*"nın basımı işine de katılır. Bu ünlü politika adamları, Machiavelli, Bodin, Locke ve diğerleridir.

3 J. Bertrand, *Bilimler Akademisi*, s.409.

4 Bkz: Denis Guedj, *La Meridienne* (1792-1799), Paris, Seghers, 1987. Thomas Jefferson da, Birleşik Devletler'e dönüşünde aynı ölçü ve ağırlık sistemi üzerinde çalışmaya koyulmuştur. Onun mektuplarından birçoğu, Condorcet ve Talleyrand'ın pozisyonlarını konu edinir.

bundan sonra da büyük işler başaracaktır. Felsefe ve Bilim alanında ondan yana hiçbir kaygımız yok. İçimizden hiçbiri, onun (Condorcet'nin) zekâsından kuşku duymadı, duymayacaktır da."¹ Zamanın modasına uygun olarak oldukça büyük bir destek gören övgüde, köklü ve kalıcı bir dostluğun oluşturulması da vurgulanıyordu. Ancak, vekillerin sıcak ilgisi ve alkışlar, özellikle Condorcet çevresinde oluşmuş güçlü bir paktın da habercisiydi.

Politik Seçimler

Bununla birlikte, ulusal mecliste yer alan çoğunluk tam bir uzlaşma içinde olmaktan hâlâ uzaktı. Eğer onun reformları destek görseydi, gümüş para hakkındaki kararname onu bu kadar sınırlandırmazdı. Politik koloni tartışmaları, onu büsbütün yaralamıştı; mali politika uygulamaları, kaygı vericiydi. 7 Kasım 1789'da kabul edilen kararnameye karşı sert eleştirilerde bulunuyordu; bu kararname vekillerin bakan olmalarını yasaklıyordu ve bu, apaçık Mirabeau'nun iktidara gelmesini engellemek için alınmış bir karardı. Buna karşılık, Condorcet, soyluların miras hakkının kaldırılmasını destekliyor, soyluluk unvanlarının olduğu gibi bırakılmasına karşı çıkıyor, 19 Haziran 1790'da kuruluşça kabul edilen bu sonucu uygulamaya hiç de sıcak bakmıyordu. Armalara gelince, Condorcet'nin gözünde bunlar yalnızca "şıkşık"tı (çocuk oyuncağı). Yine o, meclisin kendi yetkilerinde çok uzağa gitmesini istemekteydi. "Ertesi gün" diye anlatır La Fayette'e; "bu milletvekilleri, Condorcet'yle çalışma hakkındaki kararname konusunda anlaşmış görünüyordlardı. Bu kararname tam bir eşitlik sistemi için gereken koşulları öngörüyor, hiçbir hakka sahip olmayan tüm insanların tüm dünyada, uşak sahibi olanlara ilişkin de bazı hükümler içeriyor, eşit koşullar tanıyordu." Kararname -Caritat'ın değil- Condorcet'nin

¹ Bu söylevin bir nüshası Paris tarih kütüphanesinde bulunabilir. MS. 813.

onayına sunuldu. Çünkü bu konuda da, seçilecek kişi, hem bilimde, hem de felsefede söz sahibi birisi olmalıydı.

Kuruluş'un papazlar sınıfı konusunda izlediği politika, Condorcet'de canlı kaygılar uyandırıyor. O biliyordu ki, burada Devrim'in yazgısının iyiliği adına hoş bir oyun oynanmıyordu. Kilise iktidarlarının yıkılması -eski rejimin güçlü bir yapısıydı- bizzat Devrim'in geleceğini güvence altına alıyordu. Condorcet, papazlar sınıfı haklarının ulus içinde yeniden düzenlenmesine destek verdi. Bununla birlikte tüm haksızlıkları, tüm soygun ve vurgunları reddetti. Kendi görüşlerinde rahiplerin -iyi olanlarının- bundan yararlanmasına yardımcı oldu. Bu, kuruluş tarafından benimsenmiş bir seçim değildi. Papazlar sınıfının mülklerinin doğrudan satışa sunulmasını hükme bağlayan güç, arzu edilir bir güçtü. Bu karar, 13 Nisan 1790'da kabul edilerek "halk harcamalarını, dinsel harcamaların önüne alan" bir uygulamada ilk adım atılmış oldu. Politik anlayış açıktı: Devletin Katolik inanca destek verdiği günden bu yana, Katoliklik, kendi statüsünü güçlendirmede meşru bir dayanak bulmuştu. Keza, kurucuların tutkusu da buydu; devlette onların güçlerini kırmak için, ama hiçbir dogmaya da ilişmeden kiliseyi reforme etmek. "Kilise devlet içinde bir devlettir" diye yazıyordu Camus; "ama devlet kilise içinde değildir!"¹ Böylece 29 Mayıs'tan 12 Temmuz 1790'a kadar birbirini izleyen sert tartışmaların ardından papazlar sınıfının sivil kuruluşu oylamaya sunuldu.

13 Nisan kararnamesi Condorcet'ye kötü bir zorunluluk olarak görüldü. Temel olarak laik, İnsan Hakları çerçevesinde vicdan özgürlüğünü teyit etmekten uzaktı. Ortada biricik inancın

1 Camus: 1740-1804. Fransa papazlar sınıfının avukatı, Devrim tarafından coşturulmuş birisiydi. Paris Tiers État'ı tarafından Genel Hükümetlere seçildi. Mecliste arşivci olarak görev yaptı. Ulusal arşivlerin yaratılması konusunda öncü görevi üstlendi. Kuruluşun sivil papazlar sınıfı statüsünü oylamaya sundu. Beş Yüzler Konseyi'ne atandı. Kariyeri "Genel Arşivler Müdürlüğü" ile son buldu.

varlığını onaylayan bu özgürlük, içinde hiçbir ulusal inancın barınmadığı bir eşitlik anlayışını da baltalıyordu. "Hangi hakla" diye yazıyordu Condorcet; "yurttaşları kabul etmedikleri bir inancın harcamalarına tabi kılabilirsiniz?"¹ Bununla birlikte, Katolik inancının maliyetini güvence altına alan devlete katlanmak zorunda kaldı. Çünkü, bu durum "fanatik gücü azaltacağına artıracaktı." Ancak Condorcet, tartışma sırasında, projenin birtakım nedenlerle sınırlandırılmasını istedi: 1- Papazlar sınıfının gerçek bir kuruluş (yapı) olarak görülmesine yol açan her şeyi 2- Ona özel bir anlayış katmaya çalışan her tür uygulamayı vs." Bu papazlar kuruluşunun, "hiçbir seminer, hiçbir siyasi ayin, halka yapılacak hiçbir çağrı ve davet, seçilme koşullarına yapacağı hiçbir müdahaleye" destek verilmemeliydi. O, açık bir kilisenin hayallerini kuruyordu. Böyle bir kilisenin rahipleri ulus tabanından hiçbir şekilde yalıtılmış da olmamalıydılar. Bu yapı, temelde, sivil devletin laiklik ilkelerine bağlı kalmalı, bu sınırların dışına çıkmamalıydı; halk eğitimi kurallarına da bağlı kalmalıydı. Aksi halde, bu sivil papazlar kuruluşu feshedilmeliydi.

Belirsiz Bir Yıl

Federal bir şenlikten coşkuya kapılan halk, mutluluğun tek alanı olarak, birtakım kaygı ve zorlukların ortadan kaldırılmasını görüyordu. Ayrıcalıklara ayarlı rejim yıkılmalı, kendi çıkarlarını geri planda tutan güçlü kuruluşların kurulması işine girilmeliydi. Birtakım tehditlerle çevrili olan Condorcet, 1790 ilkbaharında kusursuz bir bilinçle hareket ediyordu. Bir vekile yazdığı mektupta şunlardan söz ediyordu: "Bu durumda yapılan bir savaş, hesaplanması imkânsız bir mutsuzluk olacaktır. Daha önce soyluluğa karşı olan bir kuruluş planı, kapitalistlerin, rahiplerin, maliyeci ve yasa adamlarının sözcüsü durumundayken

1 Condorcet, "13 Nisan 1790 Kararnamesi Hakkında", *Yapıtlar*, X, s.97.

nasil desteklenebilir? Papazlar sınıfı hakkındaki girişimleriniz kötü bir gidiş içinde, hukuki düzeninizin gerçekleşmesi için yalnızca 3 aylık bir zaman gerekiyor, askeri yapınız henüz oluşmamış. Hiçbir şey denizcilik ve deniz bakanlığı konusunda da tam değil. Saygınlıktan söz etmeniz mümkün değil, iç yönetim, yeniden oluşturulmayı bekliyor." Bu metin Condorcet'nin birincil kaygılarını çok iyi açıklamaktadır: Karşı-devrim, onu hiçbir ekonomik zorluğu, kamuoyunun güvenini altüst eden halk iktidarlarını uyuşturmakta zorluğu ve Devrim'in düşmanlarına karşı etkin mücadele etmeyi güven altına almıyordu. 1789 yılı sonundan itibaren, Condorcet, güçlü bir biçimde şu korkuyu vurgulamaktaydı: "Meclisin bugüne değin çalıştığı anarşi ortamında, yapıtını tamamlayarak, bu anarşinin kökünü kazıması gerekiyor."¹ Buradan hareketle, sorumluluğa, Devrimin düşmanlarına karşı yapılacak mücadeleye getirir sözü Condorcet: "Eski Rejimin yol açtığı bu sınırsız kaygılar büyük ve kutsal bir ödeve katılmayı gerektiriyor." Ancak, gerçekleri de hiçbir zaman görmezlikten gelemiz: Devrim'in düşmanları etkin bir güçbirliği içindedirler; çatışmalar gitgide daha da şiddetlenmiştir.²

Condorcet'nin en büyük kaygısı ise, papazlar sınıfının sivil kuruluşuna ilişkindir. Kilise, papa onu desteklediği oranda kabul edecektir bunu. Zira, 6. Pie, devrimci düşüncelere karşı azgın bir düşmanlık içindedir. 27 Kasım 1790'da, Meclis, tüm rahiplerin kuruluş için vaaz vermelerinin zorunluluğunu bildiren bir karamame yayımlar. Boyun eğmeyenler cezalandırılacak ve yetkileri ellerinden alınacaktır. Papazların pek çoğu vaaz vermeyi reddeder. Rahiplerin yarısı da onları izler. 10 Mart ve 13 Nisan 1791'de, papa sivil kuruluş planını mahkûm eder, onu kabul eden papazlar ve İnsan Hakları Bildirgesi'ne destek ve-

1 "Yapılacak İşler ve Yapılmış Olanlar Hakkında Düşünceler."

2 Papa bile Comtat Venaissin'in yazgısı hakkında yoğun endişeler duymaktadır. Bu bölgenin halkı Fransa'ya bağlanmayı istemektedir.

renler de aynı şekilde mahkûm edilirler.¹ Tüm Devrim boyunca izlenen güçlü adımlar tehdit altındadır şimdi.

Nisan ayında, Paris'te manastırlar, fanatik devrimciler ve dinsel şiddet eylemleriyle istila edilir. Paris Direktuarı, -La Rochefoucault'un başkanlığında- anayasaya yemin etmeyi reddeden papazlara karşı bir tutuklama kararı çıkarır, bu papazların hiçbir alanda görev yapamamaları ve halk kiliselerinde dahi görev alamamalarına ilişkin istemlerde bulunulur. Bu da, devletten ayrılmış bir kilise modelinin varlığını gündeme getirir. Şu halde, bu gelişmelerle, Condorcet'nin övmekle göklere çıkardığı tüm inançlardan yoksun bırakılmış bir özgürlüğe doğru mu gidilmektedir? Bu yönde, Sieyès ve Talleyrand bir kararnameyi çoktan imzalamışlardır.

Condorcet'nin görüşleri, bu kararnameyi yapan yazarlarca coşkuyla karşılanır. Vicdan özgürlüğünün yine de inanç özgürlüğüyle birlikte olması gerektiği düşünülür. Bununla birlikte, Condorcet biraz farklı bir düşünce ortaya koyar: "Bir başka Katolik inancın oluşturulması, tüm dinsel düşüncelerin baskın gücüne son verecektir." Ancak boyun eğmeyen papazlar, meşru bir papazlar sınıfıyla kurulacak her tür bağlantıyı reddederler. 19 ve 20 Haziran 1791'de, meclis, yemin etmeye hazır her papazın güvence altına alınmasına, buna yanaşmayanlarınsa her türlü sivil haktan mahrum bırakılmasına karar verir. Condorcet sıkı bir şekilde, konan bu ölçüyü savunur. Bilinmeyen birine -belki de bir rahiptir- yazdığı bir mektupta, ondan bu kararın haklılığını savunmasını ister. Şöyle der Condorcet: "İşte benim düşüncelerim: Bizler hiç de bir barış döneminde bulunmuyoruz. Bir soylular ordusu, Rhin kıyılarında olası bir savaşa hazırlanıyor, bir rahipler ordusu içte suikast hazırlıkları yapıyor, ancak

1 Lavissey içinde, cilt I, s.252: "Düşünce, yazma ve yayımlama özgürlüğü, din hakkında yazı yazma ve düşünme, bunları yayımlama özgürlüğü çilgınca bir girişimin kanıtlarıdır." Papa şöyle devam ediyordu: "İktidar, Tanrı'dan çok, birçok toplumsal uzlaşmadan kaynaklanan bir sorunlar yumağıdır. Oysa Tanrı, İyilik ve Adalet'in garantisidir."

bunları savunacak hiç kimse görünmüyor. Şu halde, papazlara, kuruluşun desteği altında yemin etmelerini öneririm. Bu konuda öne sürecekleri hiçbir bahane geçerli olmayacaktır."¹

Yerel Seçimlerde Başarısızlık

Paris'te, gündelik yaşam oldukça farklılaşmıştı, küçük bir halk kitlesi zorluklar içinde olsa bile, büyük gelişmeler söz konusuydu. 1789 ve 1790'ın çok verimli rekolteleri sayesinde, kıtlık tehlikeleri, başkentte hemen hemen ortadan kaldırılmış, ekmek fiyatları düşmüştü. 1791 yılının ilk aylarında savaş çağrısı önemini korumuştur. Kâğıt para basımı, yeni tartışmalara yol açtı. Tahıl vergilerinin ortadan kaldırılması, başkent çevresindeki gümrük engellerinin aşağıya çekilmesi, zahire fiyatlarının düşmesine yol açtı ve bu da geçici bir coşku yarattı. Zevk alışkanlığı her zamanki kadar etkili bir şekilde varlığını sürdürüyordu. 13 Ocak 1791'de, Meclis, her yurttaşın tiyatro açabileceği ve burada kendi tercihiyle göre temsiller verebileceği duyurusunu yaptı. Salonlar baskına uğradı. Gösteri ilanları, bir anda, meclis raporlarından daha önemli bir hale geldi. Gazeteler, bu tür ilanlarla dolup taşıyordu. Politik tutku da daha az canlı değildi. Yönetim reformu, kenti 48 yerel bölgeye ayırıyordu. Ağustos 1790'da yerel seçimler yapıldı. Condorcet seçilmemişti: "Komün temsilcilerinin görevlerine ilişkin büyük kesinliklerle doluydum ve kendimi orada özgürlüğün dostlarından biri olarak görüyordum" diye yazıyordu: "Burada iki tür anlayış görüyorum (Burada aristokratlarınkinden söz etmiyorum.): Biri aile paktına karşı yazı yazarlar ve dolayısıyla İspanya ile Fransa'yı birbirine katmak isteyenler; ikincisi, savaş çağrısına karşı mücadele edenler. Kurucular meclisinin en popüler kanadına baskın olan insanların, yurtseverliğe ilişkin bir sorunu mali bir sorun haline getirmelerinin nedenini bilmiyoruz..."

1 Enstitü Kütüphanesi, Bay X'e mektup, MS. 854, folio 436.

Oldukça güçlü olan bu düşüncelerle, diğer düşüncelerin gelişimi de sağlanır. Bölge meclisleri oldukça egemendirler, kulüpleriyle, başkentin politik yaşamıyla vs... Eğer Condorcet büyük bir entelektüel zekâyâ sahip olmasaydı, popüler de olamazdı. Olmayı düşündüğü kişi olmanın önündeki birçok engeli aşamazdı. 1789 Kulübü kapalı bir çevre oluşturmuştu, bu kulübün taşıdığı seçkinciliğe kuşkuyla bakılıyordu. Condorcet'nin yazıları, çatışmaya davetiye çıkaranlara karşılık kamuoyunun dikkatini çekme yönünde birçok ayrıntıyla doluydu. Ancak yine de, Condorcet'nin önderliğinde gelişen köleliğin kaldırılması, kadınlara oy hakkının tanınması ve Yahudilerin site hukuku kapsamına girmesi gibi konular yeterince militan bir harekete dönüşmeden, öylece kalmıştı. Üstelik, onun savunduğu fikirlerin içtenliği, bu konuların hiçbirini demagoji meselesi yapmaya elverişli değildi.¹ Kısaca, o, seçim mücadelesi yönünde hiçbir istekli girişime bağımlı kalmadan, daha çok öncesinden tavrını açıkça ortaya koymuştu. 1791 Ocağında yeni seçimler Paris parlamentosunun otoritesinin egemenliği yönünde geliyordu. Condorcet hâlâ mücadele ediyordu. Kaygılarını gizleme konusunda oldukça beceriksiz bir biçimde Madam Suard'a şöyle yazıyordu: "Eğer, her semtin kendi bünyelerini oluşturma ortamında Paris, Fransa'da ve tüm Avrupa'da tanınmış yönetici kimselere karşı önyargılı biçimde yaklaşmış olsaydı, başka seçimler yapılması sonucu çıkacaktı ortaya." Madam Suard bu gözleme şu yanıtı verecekti: "İşte, kendi üstünlüğünden asla vazgeçmeyen bir dâhinin ilk izlenimleri." Condorcet, Paris Direktuarına seçilen Sieyès, Mirabeau ve Talleyrand kadar etkiliydi yine.

1 "Halkın Gerçek ve Sahte Dostları".

8. BÖLÜM

BİR İKTİDAR ADAMI (1791-1792)

1 Ekim 1791'de Yasama Meclisi Manège des Tuileries salonunda bir araya gelir. Robespierre'in inisiyatifiyle, Kurucu Meclis kendi milletvekillerine yeni meclis üyesi olmayı yasaklar. Kuruluş bünyesinde ünlenmiş olan Barnave, Lameth, Ropespierre, Grégoire, Sieyès ve Talleyrand sahneyi terk ederler. Yol, şimdi yeni yeteneklere açılmıştır.

Sahneye yeni çıkanların hepsi de halk tarafından tanınmamış kimseler olup sayıları 745 civarındadır. Kuşkusuz, bunlardan bazıları parlamento ve yönetimlerin bağrında daha önce çeşitli görevler üstlenmiş kimselerdir. Paris Komünü'nde Condorcet gibi görev alanların da içinde bulunduğu deneyimli kişilerdir tümü. Ancak, onların tanınmışlığı, kendi bölge ve kentlerinin sınırlarını henüz aşmış değildir. Yeni mecliste pek çok yasa adamı vardır. Burada, aynı zamanda hekimler, subaylar, profe-

sörler, din adamları, tüccarlar ve büyük toprak sahibi kimseler de vardır. Ancak büyük soylu çevreden hiç kimse ya da papaz takımından hiçbir üye, kuruluş çatısı altında kendi adını duyurabilmiş değildir.

Yeni gelenler arasında, belli bir organize birlik yoktur, ancak sadece kendi vicdanlarının sesine kulak vermiş, iradeli ve kararlı kimselerdir bunlar. Çok geçmeden, yapılan ortak seçimler ve toplantı/konferanslarla kaynaşma imkânı bulmuşlardır. Gruplaşma, kısa sürede sağlanmış olur. Manevra ve hitabet yeteneğiyle en dikkat çekici bazı kimseler, Brissot ve Gironde Guadet gibi milletvekilleri etrafında kümelenmişlerdir. Gensonné¹ ve özellikle Vergniaud² bunlar arasındadır.

Bu yeni mecliste de, Condorcet, yine her zaman olduğu gibi, göz kamaştırıcı bir kişilik olarak çıkar karşımıza. Bu kültürlü burjuvaların yanında kesinlikle kıyaslanmayacak bir şöhretin sahibi olan Condorcet, aynı zamanda, tüm diğerlerinden yaşça da hayli büyüktür. Felsefenin ve aklın hüküm sürdüğü bir zamanda, o, hiç kuşkusuz, entelektüel becerileri en geniş olanıdır. Bu yüzden, yeni milletvekilleri böyle bir akademisyenin çevresinde toplanmayı önceleri gururlarına yediremezler. Tüm Avrupa'da aydınlanma idealinin başoyuncusu karşısında kendilerini ezik ve yetersiz hissederler.

Condorcet'nin politik konumu, bununla birlikte, entelektüel saygınlığından daha güçlüdür. 1791 Temmuzunda yaşananları asla unutmamıştır; Condorcet, kendisini tıpkı Brissot gibi bir "cumhuriyetçi" olarak ilan etmiş, hatta ondan daha baskın bir şekilde bu yönünü ortaya koymuştur. Kendini korkusuzca monarşi yanlısı olarak ortaya koymuş bir mecliste -bu meclis hiç de meşruti monarşiye gönülden bağlı olmadığı halde- Condorcet, kendini extremist olmaktan çok, bir doktriner olarak öne

1 1758-1793: Bordeaux'lu avukat ve 1790 Komünü Savcısı.

2 1753-1793: Bordeaux'lu avukat ve Dupaty'nin işbirlikçisi.

sürmüştür. Ancak, her şeye karşın onun bir yasalıcı olduğu bilinir, tüm karşı-devrimci şiddete karşı büyük bir nefret besler Condorcet. Monarşi yanlısı basının radikal tutumu karşısında Kuruluş'a yemin etmeye hazırlanan Condorcet, şu halde monarşinin de ılımlı ölçüde varlığını sürdürmesi ve tüm kurumlarıyla korunmasının yanındadır. Onun cumhuriyetçiliği, politik bir iddia olmaktan çok, felsefi bir tutum olarak kendi meslektaşlarının yarısından çoğunun içinde bulunduğu durumu açığa vurmaktadır. Condorcet, saray çevrelerinin nefretini uyandırır, bazı ılımlı kesimler onun bu monarşi yanlısı tavırlarından kuşku duyarlar.¹

İzleyici olarak kuruluşun çatışmalarını galerilerden itibaren izleyen Condorcet, şimdi, meclis çalışmalarına katılan ve salonlarda yer alan bir mücadele adamıdır. Bundan böyle, kuruluşun hatalarını yakından izleyen ve bunları iliklerinde hissedenden birisidir.² 30 Ekim'de, Pastoret³ Beş Yüzler Konseyi'nin en dikkat çekici ismi olmaya başlar; ardından da aynı konseye başkan seçilir. Ardından Condorcet, meclisin altı sekreterinden biri olarak atanır. Bu ilk seçim, sonradan, meclisi, astlardan kurulu bir heyet tarafından idare edecektir. Condorcet, 25 Ocak 1792'de yardımcı başkan; 7 Şubat 1792'de de asil başkan olacaktır. Kralcı basın, meşrutiyet yanlısı dincilerin tarafını hedef olarak seçecek, ardından da, Condorcet ve Brissot gibi, kendini Cum-

1 Yasama dönemi başlangıcından itibaren, rahip Royou'nun "*Kralın Dostu*" adlı yayın organında Condorcet'ye yöneltilen eleştiri ve saldırılara bakınız: "Bay Condorcet'ye, kendini bilmez adam, özgürlük sevdasıyla sarhoş olmuş adam, gaddarlığın en uç noktasında duruyorsunuz." (22 Ekim 1791). "Bu gibi insanların (Condorcet gibilerin) sanıldığından da fazla sayıda olduklarını hiçbirimiz unutmamalıyız." (25 Ekim 1791).

2 Condorcet, "Birinci Yasama Meclisi Çalışmalarının Gözden Geçirilmesi", *Yapıtlar*, 11. cilt, ss: 374-375.

3 Kuczinski, "*Yasama Meclisi'nde Milletvekilleri*", ss: 26-27. Pastoret (1755-1840): Taşralı bir giysi giymiş, ünlü bir soylu ailenin oğludur. Önceleri Devrim'i desteklemiş, ardından monarşi liderlerinden biri olmuştur. 10 Ağustos 1792'den sonra, Savoy'a sürülmüş, Robespierre'in düşürülmesinden sonra da Paris'e geri dönmüştür.

huriyetçi diye ilan etmiş olanlara karşı ateş püskürecektir. Görünüşe bakılırsa, Condorcet, bu tutumdan pek rahatsız olmuşa benzememektedir. O, daha başından kendini seçtikleri için, Paris halkına alenen teşekkürlerini bildirdiği sırada, zaten Kuruluş'a olan bağlılığını ve saygısını dile getirmiş birisidir.¹

Gazeteci Condorcet

1791 yazına kadar, Condorcet, politik çatışmalara katılan bir filozof olarak çıkar karşımıza. Şimdi ise bir filozof olarak, aynı zamanda bir politika adamıdır. O, devrimcidir, akademik yumuşaklıklar artık sona ermiştir. Bundan böyle, onun yaşamının merkezi entrikalarla doludur. Yeni milletvekillerinin zorlu çabaları takdire değerdir; günde iki oturum; pazar günü önergeleri dinleme ve bildirilerin kabulüne ayrılmıştır. Noel gününde ya da 1 Ocak'ta bile meclis oturum halindedir. Condorcet, doğası gereği, bu yasamacıların en bilinçli ve çalışkan olanıdır. Ortadan kaybolup sıvışma onun için asla söz konusu değildir. Dahası, tüm oturumlardaki etkili ve buyurgan tavrı ve akılcılığı, buna mahal vermemektedir. 1791'in Ekim ayından itibaren, o, bir parlamenterler gazetesi için de gereken girişimlerde bulunmuştur.

Condorcet, meclis kadrosu için politik bir mücadele verilmedikçe, gerçekten kamuoyuna bir katkıda bulunmaya da inanmamaktadır. Şu halde, mücadele edilmesi gereken bu meclis kadrosudur ve kamuoyunun etkili bir biçimde oluşması için de, tıpkı Brissot'nun *Patriote Français*'de yaptığı gibi, büyük bir politik etkinin kaynağını oluşturacak böylesi bir çalışmaya ihtiyaç vardır. Üstelik, o, kendini bir hatipten ziyade yazar olarak geliştirmiş birisidir; kalemi, savunacağı konu için de oldukça elverişlidir. Eğer o, Jakobenler Kulübünün bir üyesi olsaydı, asla orada bir geleceği olmadığını da bilincinde olurdu. 1791 Eki-

1 Charavay, *Seçmenler Meclisi*, s.281.

minden başlayarak, şu halde, Condorcet, Garat'dan boşalan yere, *Journal de Paris*'te kendisi gelmişti. Bu gazete, parlamenterlerin inisiyatifini yansıtan bir yayın organı niteliğindeydi.¹ Condorcet'nin seçimi, gerçeği söylemek gerekirse, eşsizdi: *Journal de Paris*, meşruti monarşi yanlısı, ılımlı bir gazeteydi ve Feuillant'lara bağlıydı. Condorcet, bir yurtsever ve aynı zamanda cumhuriyetçilikten kuşku duyan birisiydi. Onun ilk süreli yayını 23 Ekim'de yayınına başladı. Üç hafta kadar sonra yazıları, *Journal de Paris*'nin okurlarında yeni bir heyecan dalgası yarattı. Bu gazete, Condorcet'nin daha başka yeteneklerini de gün ışığına çıkarma fırsatı bulduğu bir yer oldu. Şöyle yazıyordu bir saldırıya yanıt olarak: "Benim ilkelerim, sizin girişimlerinizin hedeflediği çıkarlarla çelişmiş görünüyor. Şurası kesin ki, biz zaten daha başından ayrılıyoruz."² Camille Desmoulins bunu şöyle yorumluyordu: "*Journal de Paris*, Bay Condorcet'nin orda çalışmaya başladığı son 15 gün boyunca daha yurtsever tutumlarıyla herkesi şaşırtıyor."³

16 Kasım'da, *Chronique de Paris*, Condorcet'nin bundan böyle, gazetenin parlamenter kısmını sağlamlaştıracağını bildirdi. Meclisteki çatışma ve tartışmaların bir raporunu sunma görevi artık onun elindedir. Bu, Condorcet'nin editörlüğünü yaptığı gerçek bir politika köşesidir. Bu bölüm, her gün yayınlanacaktır. Mirabeau sayesinde tanınmış olan Étienne Dumont politik gazetecilik konusunda şunları yazar: "Condorcet'nin *Chronique de Paris*'i pek çok sanatsal çabanın bir araya gelmiş şeklidir. Sarayın artık bu gazeteden daha büyük düşmanı yoktur; onun saldırıları ince bir havaya sahip olmaktan ziyade, tehlikelerle dolu bir üslubu yansıtır. Toplum üzerinde sakinleştirici bir etkiden çok, kışkırtıcı, uyarıcı bir etki yapmıştır. Jakobenler

1 Garat, "Condorcet'ye Mektup", Desenne, Aralık 1791.

2 *Chronique de Paris*'de yayımlanan mektup, 15 Kasım 1791.

3 L. Gallois, "*Fransız Devrimi'nin Gazete ve Gazetecilerinin Tarihi*", cilt II, s.452.

ve Brissot'nun etkili ajitasyon çabalarından daha çok iş görmüştür."¹ Kralcılar onu yanıltmazlar; öfkeleri, Condorcet'ye karşı duydukları kin, Condorcet'nin politik etkisinden daha şiddetlidir. Aristokrat salonlarında lanetlenmiş ve rahip Royou, editörü olduğu *Ami du Roi*'da (Kralın Dostu), onu hedef tahtası olarak seçmiştir.²

Condorcet'nin Bakış Açısı

Condorcet ileriye gören bir kişi değildi. Brissot'nun bu konuda düştüğü etkili notlar pek doğrulanması değildir. Ansiklopedicilik, cumhuriyetçinin (Condorcet) kural dışı kültürüne ilişkin hiçbir şey ortaya koymaz. Voltaire ve Turgot'nun öğrencisi olan Condorcet, içinde Brissot'nun da yer aldığı entelektüel çevreye karşı ilgili değildir. Brissot, her şeyden önce, bir devlet adamı olmaktan ziyade politikacı; bir yazar olmaktan çok, bir gazeteci idi. Kuşkusuz, ona karşı dostluğunu açıkça kanıtlamış birisiydi Brissot. Onu 1791 Temmuzunda cumhuriyet için ve siyahların özgürlüğü için yapılan ortak mücadeleler içinde ilk sırada görmüştü; sövgüler ve en ağır hakaretler karşısında bile cesaretini asla yitirmemişti Condorcet. Ancak, onların ilişkilerinde, entelektüel üstünlük Condorcet'ye aitti. Bildiğini yapan bir politikacı olarak yine de, Brissot'nun her zaman yanında yer almıştı.

Tüm yaşamı boyunca, Condorcet, savaşı "tüm insanları keyfi bir idare altında zorla tutmak için oluşturulmuş bir barbarlık şekli olarak" lanetledi.³ 1787'de, hâlâ "meşrulaştırılmaya çalışılan dehşet ve cehalet ortamından, savaşın en önyargılı insanlarda bile istenmeyen bir durum ve akılla, doğaya karşıt bir

1 Étienne Dumont, *a.g.e.*, s.39.

2 *Ami du Roi*, 25 Ekim 1791'de şöyle yazıyordu: "Gerçekten de Bay Condorcet, felsefe zevki olmayan birisidir"; ya da 2 Kasım 1791'de şunları: "O, en hoşgörüsüz ölçüleri benimsemiş bir filozoftur".

3 Anan Bouissounouse, "Condorcet: Savaşan Bir Pasifist" *"Savaş ve Barış"* dergisi, 1966, sayı: 2, s.29.

eylem olduğundan" söz ediyordu.¹ Savaşta nefret eden ve uluslararası keyfi idareleri kınayan filozof, Devrim'in ideallerine de yürekten bağlıydı. 1790 Sonbaharında, Fransa'nın İspanyolların yanında "Aile Paktı" adı altında askeri bir angajman gerçekleştirdiği bir sırada, o, tüm savaş tasarılarıyla mücadele halindeydi. Onun gözünde bu birleşmeden yalnızca şöyle bir sonuç çıkabilirdi: "Hesaplanması imkânsız bir mutsuzluk". Henüz tamamlanmamış olan kuruluş çabaları, krallık ve kafalardaki düzensizlik, ordu ve mali yapıdaki aksaklıklar; tüm bu nedenler, Condorcet'ye, askeri hiçbir maceranın Devrim'in ateşli birer düşmanından başka bir şey gibi görünmüyordu. Bir yıl kadar sonra, savaşın tek çıkar yol olduğu düşüncesi kendini gösterdiğinde, durum öylesine değişmişti ki!

Gerçekte ise, Condorcet, Girondin'lerin savaş yanlısı coşkularıyla hâlâ başa çıkabilmiş değildi. Şöyle diyecektir: "Savaşta nefret ederek onun onaylanmasına karşı savaşacağım." Ancak, 1791 sonbaharında, beklenmedik bir şekilde, kaçınılmaz olarak savaş konusunda direnci kırılır. Avusturya ile paklaşma, -bazı bakanların ya da Feuillant'ların istediği gibi-, Fransa'nın büyük bir tehlikeye sürüklenmesiyle son bulur. Condorcet, bu dönemde de; "Savaşı arzu etmiyorum" diye yazacaktır; "ben ondan (savaşta) kaçınabilmenin yollarını arıyorum. Ancak, oldukça açık ki, Macar kralı, kendi savaş hazırlıklarını daha iyi yapabilmek için zaman kazanmaya çalışıyor sadece."² Condorcet, savaşın "suikastçı bir saray"ın maskesini düşürebileceğine de inanmaktadır öte yandan. Kuşkusuz, o da, Robespierre gibi düşünmektedir: İçerde Devrim'in düşmanlarıyla mücadele etmeden önce, dışardaki bir müdahale durumunda, asıl düşmanların kendilerini ele vermesini beklemek. Ancak, mecliste saraya karşı doğrudan müdahale etmeye kararlı fazla kimse bulunmamaktadır. Sa-

1 "New Haven'li Bir Burjuvaya Mektup" Yapıtlar, cilt 9, s.46.

2 "Savunma Parçası" a.g.e., s.593.

vaş, hainleri gizlendikleri yerlerden çıkaracaktır. Kızgın halka, böyle bir çağrı yapmak, meclis için pek zor bir iş değildir. Condorcet'nin cumhuriyetçi umudu, filigran analizinde kendini gösterir; buna göre, bir tek savaş, düşlediği ideallerin gerçekleşmesini sağlayabilir.

Böylece, diğer yurtseverlerden daha ileri adımlar atmış olan Condorcet, bir iç politika sorununa yanıt niteliği taşıyan bu perspektif hatasından kurtulamaz. Robespierre'e karşıt olarak, Condorcet, son sınırına dek akıl yürütmeyi başaramaz: Eğer Fransa bu yükü taşıyabilirse, Devrim üzerinde zafer kazanmış bir generalin bu övücü nereye kadar olabilir? Eğer Fransa yenilirse, devrimciler mi başa geçecektir? Bu anda, tıpkı kendi dostları gibi, Condorcet de dargörüştür. Ayrıca, onun uluslararası ilişkiler analizi, onu iyimser sonuçlara götürür. Onun için, İngiltere devrimci Fransa'nın bir düşmanı değildir. Tüm yerleşik düzenlemeler, birbiriyle anlaşılan iki halk yönündedir; öncelikle de, her iki halkın bağlı olduğu ortak özgürlük sevdası bakımından. Fransa'nın çıkarı İngiltere ile dostane ilişkilerini sürdürmesi yönündedir.¹ Condorcet, her zaman, 1786 tarihli ticaret anlaşmasının ateşli bir taraftarı olduğunu ortaya koymuştur. Fransa'ya bu konuda yönelttiği eleştiriler ise, Fransız endüstrisinin, İngilizlerinkiyle rekabet etmesi gerektiği kaygılarının bir sonucudur. Serbest ticaretten yana olan Condorcet, uluslararası rekabetin de önemini fazlasıyla kavramış biridir. Özellikle, Ansiklopedistlerin outre-Manche'in özgürlüğü için verdiği mücadeleden bir hayranıdır. Bu konuda, o, İngiliz kuruluşunu da eleştirir, özellikle Yüksek Kamara'nın kararlarını. O, Britanyalı liberallerle ve Devrim topluluğunun bağrında toplanmış ekono-

1 "İngilizler, Amerikalılar, Fransızlar, bugün aynı düşüncelere ya da aynı duygulara mı sahiptirler? Herhangi bir konuda aynı dili mi konuşurlar? diye soracak olursam; bence yanıt olumludur; hepsi de özgürlüğün dilini konuşmaktadırlar." "İmparatorun Görevleri Üstüne Söylev" adlı parçanın içinde, *Yapılar*, cilt X, s.294.

mi devreleriyle kurduğu dar ilişkilerini sürdürür. Burke'a karşı Fransız Devrimi davasını destekleyen herkesle güçbirliği eder. Price'la yazışır.¹ Hatta Lord Stanhope'ye bile yazar. Bununla birlikte, o, asla İngiltere'ye gitmemiştir; bu yüzden, bu ülkedeki Amerikan Bağımsızlık Savaşının yarattığı yankıyı hesap edemez. Kuşkusuz, küçük bir kamuoyu Fransız Devrimi'ni buralarda da, başlangıçta büyük bir sempatiyle selamlamıştı. Ancak Burke'nin *Fransız Devrimi Üzerine Düşünceler* adlı yapıtının elde ettiği zafer -1790 Kasımında yayımlanmıştı- onu uyarmaya yetmişti.²

Diğer güçlü Avrupalıların kendi vizyonu her şeye rağmen iyimserdi. Condorcet'nin gözünde, Prusya Avusturya'dan ayrılmazdı. İmparator'un kadim düşmanı Büyük Frédéric'in anısı, hâlâ canlılığını koruyordu. Frédéric'in birinci kahyâsı olan Brunswick dükü için Condorcet kendi Aydınlanma anlayışı ve bu idealin zafere ulaşması yönünde düşünce sağlamaya devam ediyordu. Onun için, küçük Alman devletçikleri, İsviçre devletleri, Sardaigne kralı, küçülen Avusturya'nın gücünü zayıflatmada ortak çıkarlara sahiptiler. Şu halde, bu devleti asla desteklemeyeceklerdi. Büyük Katerina, yalnızca Polonya ile ilgileniyordu. İspanya gücünü yitirmişti. Kısacası, Fransa gerçek olarak, yalnızca tarihi düşmanı olan Avusturya Evi'nden kuşku duymaktaydı. Bu diplomatik düşüncelere 1791 sonbaharında, bir de, Narbonne'un Savaş Bakanlığı'na atanması eklendi.³ Condorcet onun inceliğini, kültürünü ve konuşmasının güzelliğini övgüyle andı. Artık onunla karşılaşmak için hiçbir şeye ihtiyacı yoktu.

-
- 1 Turgot'nun dostu, Mercure tarafından saldırıya uğrayan doktor Price'ı haretle savunmak için Condorcet, 1790'da kalemi eline almıştır.
 - 2 Bir yılda bu yapıtın 11 baskısı da tükenmişti.
 - 3 Narbonne (1755-1813): 1790'da Besançon Ulusal Muhafız Birliği kumandanı; 6 Aralık 1791'den 10 Mart 1792'ye kadar savaş bakanı olarak görev yaptı. 10 Ağustos'tan sonra, Madam de Staël'le birlikte İngiltere'ye göç etti. Ancak 18 Brümér'in ardından Fransa'ya döndü. 1810'da imparatorluk kontu ve Bavyera orta elçiliğine atandı.

Sık sık ziyaret ettiği Madam de Staël'in evinde -Staël Narbonne'un âşığıydı- tanışma gerçekleşecekti. Madam de Staël, Condorcet'nin daima nefret etmiş olduğu ve mücadele ettiği Necker'den de hoşlanmaktaydı. Üstelik onun salonu (Madam de Staël'in), Condorcet'nin 1791 Temmuzundan itibaren tüm ilişkilerini kopardığı La Fayette hayranlarıyla da dolup taşıyordu. Paris'te oldukça yaygın bir üne sahip olan Narbonne sık sık uğradığı Bayan de Condorcet'nin salonunda da başlıca Girondin'lerle tanışma fırsatı bulmuştu. "Onunla çene çalardım" diye yazıyordu Condorcet; "ve bana öyle geliyordu ki, o, kralın gerçek çıkarları konusunda oldukça haklı düşüncelere sahipti. Kralın halkın güvenini yeniden kazanmak zorunda olduğuna ve meclisin çoğunluğunun rızasıyla bir yönetimin sağlanması gereğine inanıyordu." Oldukça hoşnut olan Condorcet, Narbonne'un atanmasını saygıyla selamlıyordu. Daha, 14 Aralık'taki meclis söylevinde ordunun etkilerinin, üç bölüme ayrılmış olan 150 bin insanı yeniden birleştireceğini belirtiyordu.

Condorcet için, kendi özgürlüğünü yeniden elde etmek için özgür bir halk tarafından yönetilen bu savaş, başka hiçbir şeye benzememek zorundaydı. Avrupa'daki savaş, kralların oyununa kadar profesyonel bir uğraş, hatta paralı askerlerle idare edilecek olan bir çıkar savaşıydı. Sonunda olması gerektiği gibi patlak verecekti, Devrimin Fransası için, onu tehdit eden krallara karşı özgür bir ulusun mücadelesiydi bu; yoksa bir halkın kendi kardeşlerine karşı girdiği bir savaş değil! Hükümdarlara karşı savaş ilanı ile halklara, aynı zamanda etkili bir barış çağrısı da sunulmuş olacaktı. Condorcet, bu ilanı 29 Aralık'ta yasama meclisinde destekledi. Fransa'nın idaresini belirleyecek olan ilkeler, aynı zamanda, Avrupa için de esin kaynağı olacaktı. Fransız ulusunun hiçbir fetih eylemine girişmeyeceğini de anımsatan Condorcet şöyle yazar: "Hiçbir ulusun özgürlüğüne karşı asla güç kullanılmayacaktır."¹ Ancak, Fransa'nın kendisini

1 "Ulusal Meclis Bildirisi", *Yapıtlar*, X, s.255.

savunması gerektiğini de bilen Condorcet, bunun ne şekilde yapılacağını da fazla büyük bir problem olmayacağını ilan eder: "Fransız Ulusu işgal edilmiş ülkelerde yaşayan halklara dostane yaklaşımını asla kaybetmeyecektir. Askerleri yabancı bir ülkenin topraklarında, sanki orası kendilerine aitmişçesine çarpışmayı bir ilke olarak benimsemiştir. Böyle bir ordunun vereceği güven, bölünmüş yurttaşları da güvenceye alacak bir güç olacaktır. O, gerçekten özgür bir ulusun yeni gösterilerini tüm dünyaya sunacaktır... tüm insanlar açısından, her yerde ve zaman saygı gören ve herkes için aynı olan haklar... İşte, Fransızların kendi düşmanlarına karşı açtıkları savaşın ana karakteri!"

Condorcet, gerçekten de, o güne dek pek fazla tatma fırsatı bulamadığı hitabet zevkini bu söyleviyle tatma imkânı bulmuştur. "Bu deklarasyonun her cümlesi" diye yazıyordu *Bildiriler ve Çatışmalar Gazetesi*; "en güçlü alkışlar tarafından onurlandırılmıştı. Okuma sona erdikten sonraki coşku, hiçbir ölçüye sığmaz nitelikteydi. Ortak onay da bu bildirinin yazarına en büyük ödüllerden birini sunuyordu."¹ *Le Moniteur* gazetesi ise şöyle yazıyordu: "Bu ustalıkla proje, oybirliği ve alkışlar arasında hemenecik benimsendi."² Condorcet, kendini sadece *Chronique de Paris*'de yazmakla sınırlamıştı bu dönemde.

Robespierre'in yenilenmiş uyarılarına karşı, yurtseverler, bundan böyle savaşı desteklemeye başladılar. 18 Ocak 1792'de, Vergniaud mahkemeye çıktı. Condorcet'nin anımsattığı kişi, artık Mirabeau değil; Danton'du: "Silah başına! Silah başına! Haydi! Bu, yurdun bir selamıdır; onu yöneten gücün bir onurudur. Şu halde silah başına! Haydi, ne duruyorsunuz!; Zaferi görmeden tehlike içinde, kölelik içinde mi yaşayacaksınız? Hayır! Kendi özgürlüğünüz ve tüm dünyanın özgürlüğü umuduyla!..."³ Vergniaud'un hitabeti meclise taşınır. Condorcet de kendi

1 Altını Çizen Aulard, *Parlamentar Hitabet*, s.276.

2 *Moniteur*, X, s.755.

3 Aulard, "Yasamacı Hatipler", s.323.

parlamenter gazetesinde, biraz ılımlı da olsa, gelişmeyi şu sözlerle selamlar: "Haklı ve büyük düşüncelerle dolu bir söylev, mutlu anlayışlar, soylu açıklamalar bunlar!"¹ Condorcet, bu söylevin doğaçlama yapılmış hayranlık verici bir haykırış olduğunu söyler. Bunun bir lirizm değil; akla yapılmış bir çağrı olduğunu belirtir. Tam bir doğaçlama, rasgele söylenmiş sözler değil; özenle tartılmış bir öneri sözleri, onu dinleyenlerden çok, okuyacak olanlar üzerinde büyük etkiler uyandıracak bir güçlü ifadeler düzeneği olduğunu vurgular. Condorcet, o gün, meclisin yeniden güçlendiğine inanır ve Fransa'nın diplomatik konum hakkında, tıpkı Narbonne'un 11 Ocak'ta askeri alanda yaptığı gibi, büyük dönüşümler sağladığını belirtir. "İmparator'un Görevi Üstüne Söylev"de Fransa'nın yalnız olmadığını, hiçbir genel koalisyonun onu tehdit edemeyeceğini göstermeye çalışır. Uluslararası ilişkiler hakkındaki iyimser görüşlerinde, oldukça ütöpik görüşlere de yer verir: "Uluslar nasıl olur da kendisinden sık sık söz eden Fransa'nın sözünü dinlemezler; ben, Fransız yurttaşlarını birleştiren yasaların sadece akıl ve adalet üzerine kurulabileceğini anlattım hep; gelin, birlikte akıl ve adalete göre bizi birleştirecek olan bu yasaları araştıralım..." Ancak, önyargılardan ve entrikalardan bütünüyle arınmak için, Fransa'nın sesi, ne aristokrat elçilerin ne de bakanların sesi olarak anlaşılmalıydı. Barışa karşı yöneltilmiş diplomatik bir saldırı, onun biricik düşmanı olan Avusturya için, doğaldır ki, hâlâ varlığını korumaktaydı. Bu eylem, yeni kişilerce bertaraf edilmeliydi. Condorcet; "Kralın, halkın güvenini kazanmış kimseleri yabancı güçlerin yanına göndermek için rica etmesi gerektiğini" önerdi. Aynı gün, 25 Ocak'ta, meclis, kralı, imparatorun yanına göndererek, ondan, barışı yaşatmak isteyip istemediği konusundaki fikrini öğrenmeye zorladı. Fransız ulusuyla iyi ilişkiler kurmak isteyip istemediği de kralın imparatorundan isteyeceği

1 *Chronique de Paris*, 19 Ocak 1792.

sözler arasındaydı. 1 Mart'tan önce, imparator, suskunluğunu hâlâ koruyor ve Fransa için hiçbir güvence vermiyordu. Bu suskunluk, derhal, bir savaş ilanı olarak yorumlandı. Bu bir ültimatomdu.¹

Condorcet'nin Politik Rolü

Condorcet, kral ve kraliçenin karşı-devrim taraftarı olduğu konusunda, tahmin edilebileceği gibi, yanılmıyordu; ancak, bu durumdan büsbütün endişesiz de değildi. Narbonne dışındaki tüm bakanlardan kuşkulanıyordu. Eğer ordu bölünmüş ve onun önderleri Devrim'e karşı nefret besliyorlarsa, savaştan nasıl galibiyetle çıkılabildi? Kral ve bakanın diplomasisi eğer Devrim'in çıkarlarıyla bağdaşmıyorsa, iyi bir dış politika geliştirme hayalleri nasıl kurulabilirdi? Şu halde, krala bakanları değiştirmesi ve ülkeyi yasama meclisi etrafında toparlaması için baskı yapılmalıydı. Savaş için gerekli koşulları, düzenlemeleri yapması konusunda uyarılarda bulunulmalıydı ona. Kendi görüşlerinin haklılığını ortaya koymak için, Condorcet, yeni bir politik otoriteden yararlandı. Mecliste büyük bir zaferle karşılanan 29 Aralık 1791 tarihli Savaş Bildirisi, onun etkisini de etkili biçimde ortaya koyuyordu. Fransa'nın dış politikası ve uluslararası konumu hakkında 25 Ocak'ta sunduğu söylev de, aynı düzeyde izlenimlerin doğmasına yol açtı. Üstelik, halk eğitimi komitesine başkanlık ettiği zaman da, meclisin yasamayı onurlandıracak büyük bir proje beklentisine en güzel yanıtı verdi. Yurttaşlar ona saygı duyuyordu. Ancak sağcı basın ona acımasızca

1 Condorcet'nin bu söylevi, mecliste güçlü alkışlarla karşılandı. *Anılar* adlı yapıtında, Condorcet'nin de politik düşmanı olan Mathieu Dumas, onun kendi üstünde yarattığı izlenimi şöyle ifade ediyordu: "Condorcet, sonunda kürsüde göründü... Sinirli üslubu ve akademisyen bir filozofun tüm yalnlığıyla daha önce, kendisine itiraz eden dostlarına sert yanıtlar verdi. Bu söylev hitabet sanatının eşsiz bir örneği olarak kalacaktır..." Paris, 1839. *a.g.e.*, s.70.

saldırmayı sürdürüyordu hâlâ. 17 Şubat'ta, Ruault, kardeşine şöyle yazıyordu: "Bu, Bay Condorcet'nin yazgısıdır. Ona iftira atılacak, halk tarafından suçlanacak... Onu yaklaşık 11 yıldır tanıyorum ve onda asla iyi bir filozof edası görmedim, yumuşak ya da ilgili bir insan hali bile yok onda..."¹ Ilımlılar da onda ve onun otoritesinde daha az kuşkuya değer yönler bulmazlar. 25 Ocak'ta, Condorcet, meclis başkan yardımcılığına seçilir. 7 Şubat'ta ise başkanlığa getirilir.

Bir meclis oturumunda bulunan yabancı bir seyyaha göre; "Yürürlükteki taban fiyatları hakkındaki bir seans sırasında, siyahlar giymiş, yanda yaldızlı bir kılıç ve başında basık bir şapka ile bir adam durmaksızın şöyle bağırıyor: 'Sessizlik! Sayın üyeler, sessizlik!' Özensiz kostümler ve mahmuzlu botlar içindeki milletvekilleri bu geniş koridorda durmaksızın bir aşağı bir yukarı gidip geliyorlar. Birbirlerine karşı sakıncalı duruyor ve yüksek sesle konuşuyorlar. Başkan, çingırağını boşuna çalıp duruyor; gürültü bir türlü kesilmiyor. Bu arada milletvekillerinden bazıları Sayın Başkan'a ağır hakaretler ediyorlar..." Vergniaud kendi görev ve yetkilerinin azaltılmış olmasından şikâyet etmeye başlayacaktır. Kırılgan sağlığı, zayıf sesiyle, Condorcet'nin durumunun, başkanlığının artık son iki haftasına girdiğinin sinyallerini vermektedir. Bu başkanlık süresi boyunca hiçbir protokol karışıklığı yaşanmamış olduğunu vurgulamak gerekir. Bir meclis delegasyon seçimi, kralın onayı alınmadan, bizzat Condorcet tarafından yürütülen başkanlık yetkisi altında kabul edilir. Giriş odasında uzun süre bekletilmiş olmasına karşın, kraliyet kapısı da, yine bir tek bu mücadeleci adama açılmıştır sonunda! Condorcet'den, kralın yanında yer alanları protesto etmesini isteyen canlı bir meclis heyecanı vardır öte yandan. Condorcet, sonunda, krala kuru sözlerle yazmaya karar verir. Bu Rahip Royou'yu öfkeliendirmiştir: "İşte, maskaralığın

1 Ruault, *a.g.e.*, s.275.

nitelikleri arandığında, tıpkı Marki de Mascarille gibi bitmenin eşiğine gelmiş bir marki daha!" 11 Şubat'ta, Condorcet, kürsüdeki kralcılar tarafından yuhalanır; ona "fesatçı cumhuriyetçi" diye bağırırlar.¹ Bu başkanlığın tek özelliği ve özgürlüğü şudur: Condorcet, bu dönem boyunca, kendi parlamenter yayın organındaki etkinliklerini de sürdürmüştür. Bu kuşkusuz, gazeteci bir başkanın tek örneğidir!²

Girondin milletvekilleriyle, Condorcet, kendi politik çevresini oluşturur. Başlıca liderler, Sophie'nin salonuna birbiri ardı sıra akın ederler. Bu salona gidenlerden biri olan dağlı milletvekili Choudieu; "Condorcet Markizi'nin, Madam Roland'dan daha alçakgönüllü olduğunu, buna karşın, asla, kendi kocasının saygınlığını azaltmaya çalışmayan bir anlayış ve zekâyâ sahip olduğunu" not etmekteydi. O, hiçbir bahaneye başvurmaksızın, belki de tüm Girondinler üzerinde, o güne dek hiçbir kadının yapmadığı bir etkiye sahipti.³ Condorcet de Vergniaud'nun verdiği öğlen yemeği davetlerinde oldukça sıcakkanlı bir tutum sergilemeye özen gösteriyordu. Bu grup, organize olmuş bir parlamenterler grubundan ziyade, tutarlı, disiplinli ve Vergniaud'nun etrafında, zengin bir işadınının eşi olan Madam Dodun'un apartmanında toplanan bir dostlar çevresiydi. Toplantının yapıldığı salon birinci katta bulunuyordu. "Döşemelerin üzeri oldukça aydınlıktı" ve evin tüm camları birbirinden farklı biçimlerdeydi. Bu salonda, Gensonné'nin anlattığına göre; "birtakım yurtseverler haftada en az üç defa bir araya geliyorlardı.

1 Bkz: *La Feuille du Jour*, 14 Şubat 1792.

2 Özellikle 13 Şubat 1792 Pazartesi günü *Chronique de Paris* baskısında, Condorcet, bir seansın arifesinden sorumludur. Bu seansın içeriği, delegasyonlara, önergelere, yanıtlara, başkan sıfatıyla, Saint-Antoine semtinden gelen delegelerin "kendi kırıncılıkları ve yaşamlarına ilişkin" meclise sundukları şikâyetlere yanıtlar vermeye ayrılmıştı. Başkan (Condorcet) şu yanıt veriyordu: "Siz bize kendi silahlarınızı sunuyorsunuz ve bu, sadece, onları yasaların isteği yönünde kullanmaya adanmış kutsal bir bağlaşma olarak çıkıyor ortaya."

3 P.R. Choudieu, *Anılar ve Notlar*, (1761-1838), Paris, Plon, 1897, s.477.

Burada, meclisin seansa başlamasını bekliyorlardı. Bu toplantılarda ben de bulundum; burada sadece, meclise sunulacak olan sorunlar konuşuluyordu." Bu sözlerden anlaşıldığı kadarıyla, bu salonda, güncel birçok olayın ve politik stratejilerin tartışılmadığına inanmak da güçtür. Mart 1792'de Paris'e döndüğünde, Étienne Dumont ironik biçimde bu toplantılardan şöyle söz ediyordu: "Onlar (Condorcet, Brissot ve Clavière) Odin'li bir bayanın evinde bana öğle yemeğine geliyorlardı. Bu ev, -eğer yanılmıyorsam- Vendôme meydanındaydı. Bu öğlen yemekleri, genellikle Brissot, Clavière, Roederer, Gensonné, Guadet, Vergniaud, Ducos, Condorcet vs.den kuruluydu. Buraya, daha meclise uğramadan önce gelirlerdi; kendi düşünce ve kararları hakkında baş başa verip düşünürlerdi burada. Düşünülebilir ki, burada bir yığın gevezelik ve dedikodu da mevcuttu. Hatta bu gevezelikler bazen, alınacak karar ve çözüm yollarından bile daha fazlaydı."¹

Girondinler, Madam Dodun'un salonu dışında da bazı davetler alıyorlardı. Paris belediye başkanı Pétion, aralarında birçok milletvekilinin de bulunduğu halka açık akşam yemeği davetleri verirdi. Çağrılılar, burada daha gevşek ve daha karmaşıktı.

Tıpkı Pétion'un evinde olduğu gibi, Vergniaud'un evinde de, bu 1792 kışı boyunca genişleyen tartışma ve karışıklıklar iyice kendini belli etmiş durumdaydı. Condorcet, bu sırada, hiçbir şeyin eğer halk meclis politikasına katılmazsa, sarayın girişimlerine karşı fayda etmeyeceğini düşünmekteydi. Güçlü bir iletişim atağı, ona, yeniden ulusu toparlama yönünde bir çıkış gibi gözükmeye başlamıştı. Şu halde, en mükemmel yol, ulusa doğrudan doğruya yazmayı denemektir. Condorcet 16 Şubat'ta yeniden başkanlık şapkasını başına geçirdiği gibi kürsüye çıkar. Muhatabı tüm Fransızlar olan bir metni meclisin görüşüne

1 Dumont, *a.g.e.*, s.201.

sunar.¹ Bu, bir rapordan çok, geniş bir programdır. Dört büyük proje, öncelikli olarak dikkat çekmektedir: Mali durumda sağlam bir düzenin oluşturulması; insanın doğal hakları üzerine kurulacak olan bir sivil yasanın hazırlanması; özgür bir Fransa'ya ve 18. yy.ın Aydınlanma ideallerine yaraşır ulusal bir eğitim sisteminin kurulması; ve son olarak da, "halk dayanışmasını öngören kardeşçe bir sistemin" organize edilmesi. Bu büyük projelerin ilanının ardından, Condorcet yeniden dış politikaya yönelir. Yabancı hükümdarların Fransa'ya yönelik tehditlerini ortaya koymaya, bu konuda yazılar yazmaya başlar. Sorunu; "özgürlüğü isteyenler ondan korkanlara karşı" şeklinde niteler. Sonunda, tüm yurtseverlerin toparlanması yönünde güçlü haykırıışlarda bulunur: "Siz ve sizin düşmanlarınızın söz konusu olduğu ve insanlar arasında asla sona ermeyecek gibi görünen büyük bir dava adına, insan türünün evrensel özgürlüğü adına birleşin!" Meclis, ordaki herkesin büyük bir ilgiyle dinlediği Condorcet'nin bu metnini oldukça coşkuyla karşılar. Hedef belirlenmiştir; metin basılıp diğer tüm departmanlara dağıtılacaktır.

Girondin Bakan

13 Mart'ta, Brissot, *Patriote Français*'de, Dumouriez'in dışişlerine adaylığını önerir.² 16 Mart'ta, Kral, Lacoste'u deniz bakanlığına ve onu da dışişlerine atama kararını meclise sunar. Kraliyet'e bağlılığıyla bilinen Dumouriez, diğer bakanların se-

1 "Fransızlardan Kurulu Ulusal Meclis," Yapıtları, X, ss: 317-345.

2 Dumouriez: 1739-1823; 1788'de ordu mareşali olan Dumouriel, sonradan büyük bir tutkuyla Devrim için çalışmaya verdi kendini. Ancak genel hükümetlere seçilmeyi hiçbir zaman başaramadı. 1792 Şubatında genel kâhya olarak atandı. 15 Mart'ta De Lessart'tan boşalan yere dışişleri bakanı seçildi. Konvansiyon Dönemi boyunca, Kuzey Ordularının kumandanlığını üstlendi. Valmy ve Jemmapes zaferlerini kazandı. Ardından Hollanda'yı işgal etti. Neerwinden'de bozguna uğradı. Sonunda kendini Avusturyalılara emanet etti (5 Nisan 1793). İngiltere'de gözden düşmüş ve unutulmuş bir adam olarak öldü.

çimi konusunda Girondin önderlerin görüşlerini almaya karar verir. Condorcet, Brissot, Roederer ve Pétion'un görüşlerine başvurur. 23 Mart'ta akşamın on birinde, Dumouriez, Brissot'nun da eşliğinde İçişleri Bakanlığı'na Roland'ın atandığını haber verir. Ertesi gün, Kral onu meclise tanıtır, aynı zamanda, Clavière de maliye bakanlığına atanmıştır. Her ikisi de Girondin'dir ve Brissot'ya yürekten bağlıdırlar. Clavière, Condorcet'yle dostane ve eski ilişkilerini yeniden güçlendirme çalışmalarına koyulur. Buna karşılık, Condorcet, Roland'ı, pek az tanımaktadır; (çünkü Roland'ı 1792'ye kadar başkent dışında, taşra bölgelerinde yaşamıştır).

Böylece Girondin bir bakan doğmuş olur. Kral, son atama kararlarını da bildirerek, net bir biçimde onlara olan mesafesini ortaya koymuştur. Condorcet'nin yazdığına göre, "o, kendisine rağmen ve hiç de güvenmediği bir [bakanı] seçmiştir." Clavière'in yetkisi bankacılık kariyerlerinden dolayı oldukça açıktı ve Roland, sert bir yönetici karakteriyle tanınmıştı. Ancak Dumouriez savaş istiyordu, tümü kişisel nedenler yüzünden bir savaşın yapılmasını uygun buluyordu. Tıpkı La Fayette gibi, bunu, iktidarın bir güvencesi olarak görüyordu. Sonunda kralın otoritesini sağlamlaştıracak ve onun adıyla yönetilecek kısa bir sefer yapılmasını ister. Savaşa doğru yürüyüş, artık kaçınılmazdır.¹ Aynı zamanda, Gironde'un nüfuzu meclis üzerinde hayli belirgindi. Meclis, Comtat ve Naissin'de işlenmiş suçlar için genel bir af çıkararak, kürek cezasına çarptırılmış Châteaueux'lü İsviçreli askerlerin salıverilmesini kurala bağladı.² Condorcet bu kararları onayladı. Özellikle 24 Mart 1792'de sunduğu bildiri, büyük bir coşkuyla karşılandı. "Özgürlük çağlarından bu yana" diye yazıyordu; "ilk defa, Fransız ulusunun

1 Yeni Avusturya İmparatoru II. François, Devrim'e karşı savaş naraları atmaktadır.

2 Bu askerler Jakobenler tarafından neredeyse şehitlik mertebesine çıkarılmışlardı.

temsilcileri, kendi yüzyıllarına ve kendilerine yaraşır bir karar aldılar koloniler hakkında..."¹ Ancak, yine bu dönemde, insanlığın onuru için siyahların çıkarları tamamıyla unutulmuş olmayacak, bu konuda da radikal kararlar alınmaya başlanacaktı.

Halk Eğitimi Hakkında Rapor

Condorcet'nin 1791-1792 kışında tüm düşüncesini yoğunlaştırdığı alan, artık başka bir alan; halk eğitimi konusudur. Condorcet'ye göre bu konu Devrim'in geleceğini temsil etmektedir. Aydınlanma Çağı filozofu ve ansiklopedisti için, Devrim gerçek olarak yalnızca, tüm insanların kölelikten kurtulacağı ve tüm diğerlerine de aynı ilkeyi esinleyeceği bir özgürlük temeli üzerine kurulacaktır. Bunun da anlamı, cehaletin tamamıyla kökünün kazınmasıdır. Akla olan inancı, gerçeğe olan aşkı ve bilime tutkusu Condorcet'nin tüm yaşamını aydınlatmıştır. Eğitim söz konusu olduğunda, düşünür, politikayı da işin içine katar. İnsanlara politik ya da sivil bir özgürlük en iyi nasıl verilir; ve boşınandan, fanatizmden ve cehaletten kurtulmuş kadın ve erkeklerin eğitimi en iyi nasıl yapılabilir? Tek eğitim, ona göre, özgürleştirici olan eğitimidir. Ancak hangi eğitim insanları özgür kılabilir?

Bu temel soruna, meclis, yalnızca bir proje ilanı ve bir ilkenin benimsenmesi ile yanıt verir. 1791 Kuruluş'u şu ilke üzerine kuruludur: "Tüm yurttaşlar için ortak bir halk eğitimi organize edilecek ve yaratılacaktır. Tüm insanların bilgilenme haklarından hareketle, herkese verilecek bu eğitim, ilke olarak karşılıksız olacaktır." Proje, Talleyrand'ın 1791 Eylülünde Kuruluş'a sunduğuyla aynıydı. Ama elbette, onunla birtakım noktalarda ayrımlar bulunuyordu.

Condorcet için önceliği olan önemli bir sorundu bu. Birkaç dostuyla bir arada yarattıkları bir periyodik olan *Halk Kitaplı-*

1 "İşlerin Gözden Geçirilmesi", a.g.e., s.423.

ğ'ında, halk eğitimi üzerine 1791'de, tam 5 bildiri yayımlamıştı. Hep birlikte, bu konu hakkında oldukça bütünsel bir plan yapmışlardı. Halk eğitimi komitesi üyesi olan ve 30 Ekim'de onun başkanlığına seçilen Condorcet, meslektaşlarına, bir hafta sonra bir organizasyon planıyla genel ilkelerin bir özetini sundu. Komite çalışmalarını hızlandırmak için, sonunda 3 ayrı birime ayrıldı. Condorcet, halk eğitiminin genel organizasyonuna ayrılan birim içinde yer aldı ve yine onun başkanlığını üstlendi. Gerçekte ise o, her şeye ve komitenin oluşturacağı yapının her bölümüne ilişkin işlere bakmaktaydı.¹ 5 Mart 1792'de, komitenin meclise sunmak zorunda olduğu projenin raportörlüğü görevini de üstlenen Condorcet, 5 ve 18 Nisan tarihlerinde komiteye bu raporunu sundu.² Komite Talleyrand tarafından kaleme alınmış projeye pek aldırış etmedi, ancak daha bütünsel bir toplum vizyonu içinde halk eğitimi hakkında kaleme alınmış bu proje kabul gördü.

Cumhuriyetçilerin esinlediği ve tüm yüzyılları altüst eden dev bir programdı bu. Öncelikle belirlenen ilkeler şunlardı: Mademki eğitim, insanlar için özgürleştirici bir olgudur, şu halde, onun olabildiğince "evrensel", "eşitlikçi" ve "tam" olması gerekmektedir.³ "Herkes, sadece doğal haklarını ve eşitliğini vurgulamanın ötesinde, bu eğitimi edinmenin yolları da aynı derecede eşitlikçi olmalıdır." Herkesin bilgiye aynı derecede erişebilmesinin zorunluluğu da vurgulanır raporda.⁴ Bu eğitim her yurttaşa, tüm yaşamı boyunca açık olacak, kendi bilgilerini

1 Condorcet ve Pastoret'den başka, komitede ayrıca Carnot, Jean Debry, Arbogast ve Romme da bulunuyordu.

2 "Halk Eğitiminin Genel Organizasyonu Hakkında Karar Projesi ve Rapor".

3 "Biz öncelikle düşündük ki, 'evrensel', 'eşitlikçi' ve 'eksiksiz' bir eğitim olsun bu. Her koşula uygulanabilen genel bir eğitim planı." Rapor, s.451.

4 Condorcet, yalnızca kız ve erkek çocuklarının eğitim karşısındaki eşit durumlarını değil, ama aynı zamanda ilkokul düzeyinde de eşitliğin mümkün olmasını vurgular. Rapor, s.515.

edinme ve onları gereği gibi kullanma olanağını sunacaktır.¹ Çocuklar için evrensel, kadın ve erkekler için eşit, yoksul-zengin her yetişkin için aynı düzeyde olacaktır bu eğitim. Bu, özgür bir ulusun tüm yurttaşlarına önerebileceği yegâne eğitim türü olacaktı.²

Sonuçta, şu ilkeler konur ortaya: İlkokul, 6 ila 10 yaş grubundaki tüm çocuklara açılacaktır, burada okuma, yazma ve hesap yapma dersleriyle, ilk ahlaki, doğal ve ekonomik bilgiler verilecektir. 10 ila 15 yaş grubu çocukları için açılacak ortaokulda tarih, coğrafya, resim ve mekanik sanatların ilke ve yöntemleri, matematiğin unsurları, fizik ve doğal tarih dersleri ile yabancı dil, sosyal bilimlerin ve ahlaki yaşamın temel ilkelerini içeren bilgiler verilecektir. Ardından enstitüler (bugünkü anlamda liseler) ve liseler (bugünkü anlamda üniversiteler) kurulacaktır. En tepe noktada ise "Sanat ve Bilimlerin Ulusal Bir Topluluğu"nun kurulması hedeflenmiştir. Bu sonuncusu, eski akademilerin tüm alanlarını içermektedir. Aydınlanma çağının beşiği olmuş öğretim kurumlarının yeniden canlandırılmış bir versiyonu olacaktır bu. Esinlenme (*inspiration*) ve düşüncelere belli bir düzen verme (*réqulation*) yöntemlerinin çifte fonksiyonlarının örtüştüğü bir eğitim.

Eğitim, tüm düzeylerinde karşılıksız (ücretsiz) olacaktır. Ulus, bilgiyi para karşılığında edinmemelidir. Yoksul çocukları, zengin çocuklarıyla eşit şanslarda aldıkları burslarla eğitim göreceklerdir. Pazar günü, eğitimciler ve hocalar, kırsal kesim ve şehirde yaşayan halka, Aydınlanma ruhunun harekete geçirdiği büyük bir coşku içinde eğitim vermeyi sürdürecektir. Con-

1 "Eğitimin okuldan çıktıktan sonra terk edilmemesi gerektiğini, tüm yaş grubundaki insanların yaşamları boyunca bu eğitimi almaları gerektiğini, hatta, öğrenme yaşı geçmiş insanların da ısrarla bu eğitime devam etmeleri gerektiğini düşündük" s.452.

2 Bkz; C. Kintzler, "Condorcet, Yurttaşın Doğuşu ve Halk Eğitimi", J.C. Milner ve Le Sycomore'nin önsözleri, 1984.

dorcet, kendi işlerinin tekrarı ve bölünmeleri içinde endüstriyel çalışmayı da hayal meyal görmekteydi. "Kendi dev çıkarları üstünde yükselen yeteneksiz bir insanlar sınıfının" oluşması riskini de hesaba katmaktaydı.¹ Şu halde, sürekli bir eğitimle, bu çalışmalara karşı da önlemler almak gerekiyordu.²

Ancak, Condorcet'nin mesajı, bilgilenmenin disiplinleri ya da kadrosunun belirlenmesini aşıyordu. Ulus tüm insanlara kaçınılmaz olarak bir eğitim programı sunduğunda bile, herkes, kendi kapasitesine göre, ya da bilgilenmedeki sınırlarına göre, kendi ödevini tam olarak yerine getirmiş olmayacaktı hâlâ. Halk eğitimi, insan zekâsının kurtuluşunun ayrıcalıklı bir aracı olmalıydı. Zira, tehlike, daima ayrıcalıklı bir araca karşı olduğu oranda, bu eğitim için varlığını sürdürecekti. Bir iktidara sahip olmak ya da düşünceyi köleleştirmek için de kullanılabilirdi bu ayrıcalıklı araçlar. Şu halde, halk eğitimi, özgür olmaktan ziyade, bu özgürlüğü sınırlı kullanımı ifade eder. O, her türden dogmatizme karşı ve her tür haklı eleştiriye açık bir niteliğe sahip olmalıdır. Halk eğitimi hiçbir politik doktrine de hizmet etmemelidir; bu, okulun tarafsızlığının başlıca ilkesiydi. Bu eğitim, aynı şekilde, hiçbir dinsel otoriteye de hizmet etmemeliydi. Bu da, okulun laikliğinin bir ilkesiydi. Halk eğitimi, hiçbir entelektüel dogma ve pedagojik öğretiye de bağlı değildi: Bu, okulun nesnellik ilkesiydi. "Eğitimin bağımsızlığı, her ne şekilde olursa olsun, insan türünün haklarının yanında olmayı gerektiriyordu."³ Condorcet, şu ayrıntıyı da eklemekten edemez: "Mademki bir tek gerçek olan yararlıdır ve mademki her hata bir kötülüktür, bir iktidar, -niteliği ne olursa olsun- hangi hakla

1 a.g.e., s.463.

2 a.g.e., Eğitim, Condorcet için, yalnızca özgürlüğün bir başka biçimiydi. O, genel olduğu kadar etkili bir gücü temsil ediyordu. Zorunlu olarak geçici ve dar biçimde tanımlanmış, dolaysız bir amaca hizmet ediyordu. *Eğitim Üzerine 4. Bildiri, Yapıtlar*. 7, s.311.

3 a.g.e., s.523.

içinde yer aldığı gerçeği belirlemeye ya da sınırlamaya cesaret edebilir? O zaman, büyük bir tehlike içinde bulunmuş olmaz mı?" Aklın tek eylemi, gerçeği araştırmanın tek zorluğu sınırsızca genişlemiş bir yolu, düşünceye açmak olacaktır. Böylece, 1792'nin Eğitimi Üzerine Rapor'da, Condorcet, daha önce kaleme almış olduğu 1792 tarihli *İnsan Zekâsının İlerlemeleri Üzerine Tarihsel Bir Tablo Taslağı*'ndan geniş ölçüde esinlenmiştir.

Geride, fanatizmin, hoşgörüsüzlük ve entelektüel dogmatizmin tüm biçimleri kalmaktadır! "Ne Fransız Kuruluş'u, ne de İnsan Hakları Bildirgesi, tapınılması ve inanılması gereken ve gökyüzünden inmiş tablolar olarak hiçbir cemaat ya da sınıfa sunulmuş plan ve projeler değildir. Kendi akıllarına bile riayet etmeyen o kadar çok insan vardır ki, yabancı bir düşünceyi kendi düşünce ve görüşleri diye benimseyen o denli çok cahil vardır ki, onlar adına, tüm cehalet zincirlerini kırmak bile boşunadır; insan türü, hiçbir dönemde olmadığı gibi, bundan sonra da yalnızca iki sınıfa ayrılmış olmayacaktır: Daha başka sınıf ve klikler de mevcuttur. Ancak temelde sadece; düşünmeyi bilenler ve bilmeyenler; efendilik edenlerle kölelikten kurtulamayanların oluşturduğu sınıf hep devam edecektir..."¹

Projenin geriye kalan sorunları -efendilerin tercihlerinin boşa çıkarılması, kendi karmaşık sistemleriyle politik otoriteden kurtulma yönünde gösterdikleri çaba, bilim ve sanatların ulusal topluluğunda yapılacak eşitlikçi düzenlemeler vs. de yine aynı esinlenmeye sahiptir. Bu teknik düzenlemeler, Condorcet'nin tutkulu mesajından daha az dikkate değer değildir, bunlar da, temelde, cumhuriyetçi bir okulun ilkelerini kurarlar. Çünkü bu okul söz konusu olduğunda, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve Kuruluş'un kutsallaştırılması amacını reddeden bir anlayışın varlığı hemencecik kendini gösterecektir. Condorcet için, bu,

1 a.g.e., ss: 455-456.

Halk Eğitimi'nce güvenceye alınmış Aydınlanmanın ilerlemesinin bir önkoşuludur. Yurttaşları, önyargı ve boşınanların son kırıntısından da kurtaracaktır: İçine doğduğu bir monarşi içinde insanın durumu, sadece halkın egemenliğini savunan bir iktidarın varlığı yardımıyla düzelebilir. Condorcet'nin yaratmayı düşündüğü okul, kaçınılmaz olarak cumhuriyeti yönetecektir. Çünkü, hangi son, onun Eğitim Projesini alt edebilir?; özgürlük ve kardeşliğe, eşitliğe dayalı bir yurttaşlar birliği oluşturmak, bu projenin güvencesi için de gereken belkemiğini kurmaktadır. İnsanlar özgürdür; çünkü fanatizm ve dogmatizm, okuldan sürülmüştür. İnsanlar eşittir; çünkü, Condorcet de tıpkı Helvétius gibi, yetenekli kimselerin eşitliğine inanır, bu okuldaki herkes, bilgiye erişmede birbirine eşit koşullarda ve eşit haklara sahip olacaktır. Bu okul, kardeşliği öngörmektedir; çünkü zenginler ve yoksullar, kızlar ve erkekler, herkes, aynı hocalar tarafından, aynı okullarda eğitim göreceklidir. Bu ortak eğitim, aynı zamanda onların arasındaki önyargı ve uzaklıkları da azaltacaktır. Şu halde, Condorcet'nin monarşi yönetimi altında sunduğu okul modeli, daha şimdiden cumhuriyetçi bir okul modelidir.

Fırtınalı Bir İlkbahar (Nisan-Haziran 1792):

Robespierre'le Çatışma

Savaş, politik tutkuları yeniden harekete geçirmiştir. Robespierre'in La Fayette'in askeri komutanlıktan azil kararıyla -onun yerine Narbonne getirilecektir- Girondin bir bakanın atanışı henüz gerçekleşmiştir. Narbonne, Girondinler tarafından desteklenmektedir; Condorcet de onun lehine oy kullanmıştır. La Fayette'in tutumu da kanıtlamıştır ki, Girondinler Narbonne'la kendi arzularına göre orduyu düzenlemesi konusunda anlaşmaktadırlar. Böylece aynı akıntı, Robespierre, La Fayette, Narbonne ve Girondinleri kuşatmış olmaktadır. Dostları da, onların etrafına aynı kuşatma çizgisini çekerler: Collot d'Herbois, Roe-

derer'i savunurken; Tallien açıkça Brissot ve Condorcet'nin yanında yer alır. Bu saldırılarla iyice sinirlenmiş olan Condorcet, 21 Nisan'da şöyle yazar: "Savaş yanlılarını sertçe eleştirmek gerektiği inancındayım." Bu sözler kapalı biçimde Feuillant'ları ve sarayı yağma etmiş olan Robespierre'in dostlarına da bir saldırı niteliği taşımaktadır.

Robespierre bu tür saldırılara pabuç bırakacak türde bir adam değildi. Ertesi akşam, Jakobenler'in bulunduğu bir toplulukta, Collot d'Herbois, Roederer'le yeni bir ittifak içine girer. Condorcet ve Brissot'ya karşı yapılan suçlamaları anımsattıktan sonra, Tallien, "bir arınma oylaması" ister. Merlin, güçlü bir şekilde Condorcet'yi ifşa eder: "Dün *Chronique*'de, Jakobenler'e karşı ateşli bir eleştiri okudum. Bay Condorcet -sizin üyelerinizden biri aynı zamanda- bu makalenin yazarıydı ve diyordu ki, bu topluluğu oluşturanlar yeteneksiz oldukları gibi, aynı zamanda Macar kralına satılmış kimselerdir."¹ Robespierre, bu sefer kürsüye çıkarak, bir arınmanın zorunluluğunu haykırmaya başlar; ancak hiç kimseyi ismen suçlamaya yanaşmaz. "Maskelerin düşürülmesinin zamanı gelmiştir" diye konuşur; "bu gerçeğin aydınlatılması için bana birkaç gün izin verin."² Chabot, Condorcet'ye yapılan suçlamayı yeniden alevlendirir. "Bay Narbonne için, onu savunmak amacıyla söz alanların gerçek yurtsever olup olmadıklarından kuşkuluyum." Daha da ileri giderek şöyle der: "Eğer Bay Condorcet buna gerçekten inansaydı, karısından daha az icazet almanın ne demek olduğunu kavradı. Çünkü bir erkek, kendini asla bir kadının insaf ve yönlendirmesine bırakmamalıdır." Narbonne ve onun destekleyicisi Condorcet'nin idama yargılı olduklarını ekler. Çünkü, ona göre Bay Narbonne, Cromwell tarzı bir korumayı amaçlamaktadır. Brissot, Collot d'Herbois ve Chabot'ya gelince, bunları da, La Fayette'ten boşalan yere göz diktikleri için suçlar.

1 Kuruluş Dostlarının Çatışmalarına Ayrılmış Gazete, 25 Nisan 1792.

2 a.g.e.

İnce bir politik sezgiye sahip olan Brissot, tehlikeyi hemen hisseder. Özgür kamp, Robespierre'e bırakılmamalıdır, ne de bu kampı yaygınlaştıracak olan felaketler çağına. Robespierre, yeniden cuma günü söz alacağını bildirir. 25 Nisan çarşamba günü, Brissot, Jakobenler'i de işin içine sokar. Zaten hasta olan Condorcet oturumda daha fazla kalamaz ve oradan ayrılır. Brissot, kendi savunmasını ustalıklı yapmayı başarır; La Fayette'i gülünçleştirir ve Robespierre'i isim vermeden ifşa eder. Robespierre'i "halkı büyülemek için ona dalkavukluk eden insanlardan biri" diye niteler; özgürlük adı altında tüm zalimliğini ortaya koyan insanlardan biridir Robespierre; en saf erdem hakkında bile, hiç de hakkı olmadan atıp-tutan bir dalkavuktur o. Son olarak da Condorcet'yi savunmak için harekete geçer Brissot. Hastalıkla boğuşan kişiyi (Condorcet) "en felsefi ve en yüce bir ruhla kaleme alınmış olan" Halk Eğitimi hakkında raporundan dolayı göklere çıkarır. Onun maliyeyi yeniden restore etme çabalarını da eşsiz ve yüce bir amacın yansımaları olarak adlandırır. Şöyle der: "Bu büyük yurttaşı kötöleyenler, birçok iğrenç niyetle onu yok etmek isteyenler sizlerin arasında oturuyor! Onlar da bugün -sözde- sizin gibi, kendilerini özgürlüğe, felsefeye ve yurtlarına adanmış görünüyorlar! O da tıpkı Voltaire, d'Alembert ve Diderot gibi, yaklaşık 30 yıldır boşinanlara, fanatizme, parlamenter ve yönetsel despotizme karşı mücadele ediyor. Siz, tüm devrimci yaşamı boyunca kendini halka adanmış bir adamı kötölemeye çalışıyorsunuz. O bir filozof, eşsiz bir politikacı ve bir akademisyendir. Gazeteci kimliğinin yanında soylu bir Jakoben!.." ¹ Bu tutkulu ve haklı savunma, Brissot'nun sıcak ve güvenilir bir dost olarak görünmesini sağlar. Condorcet, bu savunma için ona teşekkür borçludur.

Buna karşın onun söylevi gürültü patırdı içinde dinlenir. Robespierre yanlıları hâlâ kızgındırlar: "Brissot, tribünlerde

1 a.g.e., 27 Nisan 1792.

oturan kadınların çığlıklarıyla sık sık engellenir ve Robespierre'den başka havari tanımayanların hakaretleriyle kürsüden indirilmeye çalışılır..."¹ Camille Desmoulins'in konuşması sövgülerle başlar.

Ertesi gün, Condorcet, Robespierre ve dostlarının hiçbir anlam ifade etmeyen saldırılarını yeniler. Kendi yayını olan *Chronique de Paris*'te şunları yazar: "İki grup insan, özgürlüğümüzü tehdit ediyor. Birisi iktidara ihtiyaç duyan, zenginleşmiş ve entrikacı insanlar grubu; diğeri satın alınmaya eğilimli insanların oluşturduğu grup. Birileri zenginliği teşvikle görevli insanlar; diğerleri ise, halkı kışkırtmaya eğilimli olanlar... Hepsi de karaçalmaya hazır, özgürlüğün dostlarını bile ifşa etmek için bekliyorlar... Onların şefleri de birer ajan görünümündeler, *ihanel etmeye hazırlar*."² Bu saldırı, büyük gürültü koparır. Condorcet'nin kaleminde bu saldırılar daha şiddetli ve etkileyici olur. Hiçbir ispata gerek duymaksızın, Condorcet, Robespierre ve dostlarını kendi görevlerini yapmak için saray tarafından ücretle tutulmuş kişiler olmakla suçlar. Kuşkusuz, yozlaşma ve ihanet takıntısı kendini sık sık göstermektedir. Her yerde, devrimci saflarda bolca krallık altını görülmektedir. Tallien ve Chabot gevşek bir trafik içinde kendilerini heba eden muğlak kişilerdir. Ancak, karaçalmaları terk eden Condorcet, politik tutkunun onu bıraktığı noktada tüm asaletini ortaya koyar. Kralcı sağ ve solcu Jakobenler üzerinde kümelenen saldırılar sonunda doruğuna çıkar. Derin yaralar, yerini öfkeli bir eyleme bırakır. Condorcet, şimdi, gerçekten de, bir zamanlar dostlarının ifade ettiği şu "kudurmuş koyun"a dönmüştür.

Robespierre ve dostlarına yöneltilmiş tüm suçlamaların dayanılmazı bozulma, yozlaşma üstüne olanıdır. Kendi zaferinin ona sağladığı unvan, "sarsılmaz, iflah olmaz dürüst"tür.

1 *Le Patriote Français*, 26 Nisan 1792.

2 26 Nisan 1792, altını biz çizdik.

Brissot'ya karşı borcunu ödediği gibi, Robespierre onu asla bağışlamayacaktır. 27 Nisan'dan itibaren, Condorcet bu sefer Jakobinler'e karşı atağa geçer. Söylevi, olgunluğa ulaşmış bir ustalığı ortaya koyar: "Bana karşı güçbirliği etmiş tüm gazeteler tarafından mürekkeple iftiraya uğradım." Niçin? Çünkü o, halkın gerçek bir savunucusudur. Çünkü kavramıştır ki, "Jean-Jacques tarafından belirtilmiş olan bu politik ve ahlaki büyük gerçeği, insanların asla kendilerini sevenleri sevmedikleri gerçeğini ve halkın iyi, haklı ve yüce gönüllü olduğunu; yozlaşma ve zalimliğin ise, halktan nefret eden herkesin başlıca savunması olduğunu" bilmek gerekir.

İlk Yenilgiler

Savaş haberleri yıkımlarla doludur. Dumouriez, Belçika'ya karşı saldırgan bir planı onaylamıştır. 29 Nisan 1792'de Théobald Dillon tarafından yönetilen ordular Tournai'ye kadar ilerlemişlerdir. Bu sırada askerlerin ihanetlerinden ve kendi komutanlarını öldürmelerinden korkan birçok idareci ve bakan vardır.

Paris'te Girondinler zor durumda bulunmaktadırlar. Hepsi de savaş istemektedirler. Üç ay boyunca aynı isteği dile getirmişlerdir. Üstelik onlardan üçü de bakandır. Robespierre acımadan onlara saldırıda bulunmuştur. Hiç kuşku yoktu ki, ona göre, bu savaş sarayın onayını almalı ve onun tarafından seçilecek komutanlarca idare edilmelidir. Condorcet 1792 Mayıs ve Haziranında oldukça seyrek kürsüye çıkar. Bu politik gerginlik döneminde, onun mizaç ve üslubu, daima meydan okumaların uzağında kalmayı bilmiştir. Onun ilgisini açığa vuran büyük sorunlar; halk eğitimi, mali reformlar, o günün düzeni içinde (gündemde) bulunmuyordu. Bu yüzden biraz melankolik ve sessiz görünüyordu. Ayrıca, sağlığı da kış boyunca sürdürecekt çalışmalarına daha şimdiden izin vermiyordu. Ancak, her şey

karşın, nisan ve haziran ayları boyunca *Aylık Chronique*'inde düzenli olarak "Yasama ve Yürütme Gücü Hakkında Thomas Paine'e Yanıt"ı yayımlamış ve bu çalışma karısı Sophie tarafından tercüme edilmişti.

20 Haziran Günü

Condorcet için, 20 Haziran bildirisinin hazırlanışına katılmaktan daha devrimci hiçbir şey olamazdı. Kuşkusuz çevre halkının sıcak bir sempatisini kazanmıştı. Halkın tarz ve dilinde tüm diğer politika adamları gibi, "popülerize" olmaksızın bu sempatiyi elde etmişti o. Devrim'de halkın rızasını almayan hiçbir şeyin yeterince kalıcı olmayacağına yürekten inanmıştı. Tam tersine, halkın reddettiği bir şey, asla gerçekleştirilemezdi. Ancak, Condorcet, temelde legal bir insan olarak kalmıştır. Bir tek meclis, ona halka genel iradesini açıklama fırsatı tanıyordu. Kurnaz Pétion'la ya da tüm manifesto organizatörleriyle yapılacak tüm gizli anlaşmaları reddediyordu. Güçlü bir halk hareketi, girondin bakanları görevden alarak krala karşı olabilen bir tutum sayesinde kurulabilirdi.

20 Haziran Bildirisi'nin çok da yeni olmadığını görmüştü Condorcet. Kendi gazetesinde bu konuda eşsiz bir akademik açıklamada bulunur. "Yurttaşlar salonda geçit yapmayı kabul ettiler. Bunun etkisi büyük oldu. Her türden silahlar, zafer kazanmış bir İnsan Hakları Bildirgesi'ne eşlik ediyordu."¹ Gerçek, daha canlı göründü ve herkes, kendi politik duyarlılığına göre bunu hissetti. Girondin milletvekili Guadet, defileyi bir halk şenliği olarak betimledi. Condorcet, kendi safını çoktan belirlemişti: O, manifestocuların yanında ve kralın karşısındaydı. 22 Haziran tarihli *Chronique*, Tuileries'deki 20 Haziran olaylarının peşi sıra şu aydınlatıcı deymi kullanıyordu: "Meclis önünde

1 *Chronique de Paris*, s.134.

geçit töreni yapmış olan yurttaşlar, kendilerine girişi yasaklayan emirleri atlatarak kralın konutlarına sızmışlardı. Krala bir özgürlük takkesi sundular, bu takkenin kenarları ulusal kokartlarla süslüydü. Takkeyi sonunda kralın başına yerleştirdiler."

Condorcet'nin legalizmi, Kuruluş'a olan saygın yerini şimdi politik bir kamp çalışmasına bırakmıştı. Brissot da şimdi *Patriote Français*'te yer alıyordu. Condorcet bir filozof ve Brissot da bir tartışmacıydı. Ancak, şimdi aralarındaki farklılık daha belirgindi; ve bu sefer filozof olmayan kişi Brissot'ydu.

Condorcet'ye karşı kral ve meşrutiyet yanlıları yoğun bir hakaret eylemine girişirler. Condorcet'nin ayan beyan düşmanı Cheron, *Journal de Paris*'te, yırtıcı bir makale kaleme alarak, "Condorcet'nin isminin her ne hikmetse bilgelik ve adaletle birleştirilme alışkanlığının bulunduğunu, bunun neredeyse artık kanıksanmış bir tutum olduğunu" belirtir. Bundan da şöyle bir sonuç çıkarır: "Bay Condorcet kötü bir yurttaş olarak konuşuyor ve devlete karşı yıkıcı bir doktrini izliyor. Bizim ulusun liderine (Krala) gösterdiğimiz itaat ve saygıyı her fırsatta baltalamaya çalışıyor."¹

Gerçekte ise, 20 Haziran'ın bu şaşırtıcılığı görünüşte sonuçsuz kalmıştı. Protestocular tüm güçlerini göstermiş ve kral, sükûnetini korumuştur. Sonunda Kralın tavrı, onları veto etmekle sınırlı kalır. Temelde iki karşıt hareket vardır. Kralcılar ve Meşrutiyetçiler. Bazı departmanlardaki direktuvarlar da meşrutî monarşiye bağlıdırlar, onlar da, 20 Haziran atağına karşı protesto eylemine girişirler. Ancak birçok yerel idareci özellikle güney ve güneydoğudaki küçük burjuvazi kentlerde çoğunluklardırlar ve küçük toprak sahipleri kırsal kesimdedirler. Ve hepsi de Paris halkının dayanışması yanında olduklarını belli ederler.

20 Haziran bildirisini savunanlara karşı kralın cesareti, aynı zamanda sarayda olup bitenlerden şüphelenen her şeye karşı

1 *Journal de Paris*, 3 Temmuz 1792.

tüm keskinliğiyle ortaya çıkar. Buna karşın, aynı kral halk şiddetinden ve düzensizlikten kuşkulandıkça, olası bir savaştan da endişe duyar. Condorcet her zamanki açık görüşlülüğü ve aydınlanma tutkusuyla, ilkelerinden hiçbir ödün vermeksizin yurttaşları aydınlatmayı ve kamuoyunu bilinçlendirme görevini aynı etkili çabayla yerine getirmeye çalışır.

14 Temmuz

Kralı, ailesini, milletvekilleri ve mahkeme üyelerini koruyan çatı altında, o güne dek Condorcet'nin gözünde yaşanan en tuhaf gösteri başlamak üzeredir. Özgürlüğün statüsü, şimdi meclisin tam karşısına ve sunağın aşağısında bir yere yerleştirilmiştir. Orada yeşeren ağacın dalları birçok baskıcı kurumun kuşatması altında ezilmiştir. Eski rejim, sembolik olarak yeniden sunulmaya çalışılmaktadır. Ulusal muhafız birliği ve soyluluk armaları üç saat boyunca geçit töreni yapmıştır. Bu gergin zamanlarda, tuhaf biçimde dev bir karmaşa yığınıyla da karşı karşıya gelinmiştir. Kral 16. Louis yemin etmek için ulus sunağı önüne doğru ilerlediği sırada "Yaşasın kral!" çığlıkları atılmaktadır. Milletvekilleri alkışlamaktadır. Ancak, günün en muzafer kişisi Pétion'dur. Kralı çevreleyen sessizlik ve Pétion'u karşılayanların coşkusu, onun, 20 Haziran'ın gerçek galibi olduğunu alenen ortaya koymaktadır. Yemin töreninin ardından, ateş aristokrasinin ağızındadır artık. *Chronique de Paris*, gelişmeleri şöyle yorumlar: "Ayın, Champs-de Mars'taki danslarla son buldu. Bu dans gün boyu sürdü." Peki bu sırada, Condorcet'nin düşlediği şey neydi? O, 1790 Federasyon Bayramı'nın izlerini görüyordu bu olup bitenlerde. Tüm yürekler birbirine kenetlenmişti, La Fayette ve kralla (alkışlara boğulmuştu) Devrim tamamlanmış mı görünüyordu? Ya da belki, bunlar ulusun içinde bulunduğu tehlikenin işaretleriydi. Her bakımdan tehlikeli kuşatma ve entrikaların yeniden boy göstermesiydi.

Pétion eski popüleritesini yeniden elde ettiği halde, Robespierre ve dostları, Paris'e gelmiş taşra temsilcilerini hâlâ kazanmaya çalışıyorlardı. "Özgürlüğün en tutkulu dostlarından oluşmuş bir topluluğun ve halk hareketleri konusunda donanımlı insanların hayali kuruluyordu", diye yazmaktaydı Condorcet.¹

9 Ağustos Söylevi

9 Ağustos günü, iktidarın düşmesi sorununu incelemeye ayrılmıştı. Condorcet haftalardır kürsüye çıkmamıştı. Yirmi Birler Komisyonu'nun başındayken kaleme aldığı raporlar ve hitabelerin anlaşılması için büyük bir çaba gerekmişti. Ancak, o gün, olağanüstü komisyonun daha önce desteklediği iki projesini meclise sunma kararı aldı Condorcet. Tam 5 saat boyunca söz alıp konuştu. En yakıcı konu üzerine bundan daha soğuk bir sesle sunulmuş, bundan daha düşkırıncı bir konuşma olamazdı. Üstelik, dramatik olduğu kadar, tatsızdı da. Konuşma metninin başlığı, bu tatsızlığı gereği gibi ortaya koymaya yeterliydi: "Kralın İktidardan Düşmesine Doğru Giden Yolda Paris Komününün Önergesi Hakkında Rapor." "Sorunun çözümünün, jenerasyonun yazgısı hakkında ve gelecek kuşakların iyiliği adına yapacağı etki"nin açıklanmasının ardından, Condorcet, tüm varsayımları incelemeye koyulur: İktidardan düşme, ulusun görüşü, görevden alma. Ancak, hiçbir çözüm önerisinde bulunmaz, hiçbir karar ortaya koymaz; geçici olan bir tek çözüm dışında.² "Halka, kendi egemenliğinin işleyişi hakkında bir hitabet metni yayınlamak ve istenmeyen hatalara karşı onu uyarmak."³ Oysa meclis sıralarında bir çağrı, bir plan ya da alınmış kararlar, bir akademisyen tarafından sunulacak bilimsel bir çalışma bekliyordu. *Chronique de Paris*'nin Condorcet imzasıyla anlattığına

1 Savunma Parçası, *Yapıtlar*, 1, s.596.

2 Bkz: *Moniteur*, 13, 375.

3 "Egemenlik Yetkisinin İşleyişi Hakkında Eğitim," *Yapıtlar*, X, ss: 533-540.

göre "Tribünler, gündeme bir kararın çıkarılması gerektiği konusunda öylesine istek doluydu ki, en azından hararetle bir tartışma bekliyordu. Çünkü, sorun uzun zamandır düşünülmüş bir karar zorunluluğunu apaçık ortaya koymaktaydı."¹ Raporunu okuduktan sonra, Condorcet, oldukça bitkin bir halde, yerini, genel bir ilgisizlik içinde kendi projesini okuyan Isnard'a bırakır. Meclis raporun basılmasına karar verir ve 24 saatlik bir tartışmanın sonunda, sorunun çözümünü bir başka tarihe erteler.²

Şu halde, her ne olursa olsun, Yirmi Birler Komisyonu'ndan, Gensonné'nin görevden alınması kararının geçmesi için, ancak 6 Ağustos'u beklemek gerekmiştir. Komisyon tutanaklarının da ortaya koyduğu gibi kronoloji, anlayış değişimi ve olayların akışının izlenmesini gerektirir. 7 Ağustos akşamı, komisyon, yasamaya, La Fayette'e karşı bir suçlama kararı sunmaya karar verir. 8 Ağustos sabahı, "Condorcet'nin ertesi sabah, görevden alma konusunda aldığı kararlar hakkında genel bir hazırlayıcı raporla" durdurulur tutuklama. Eğer Condorcet, herhangi bir rapor hazırlamak zorundaysa, bu, komisyonun görevden almayı önermesi hakkında olacaktır. Ancak 8 Ağustos günü öğleden sonra, meclis, La Fayette'in suçlanması kararına ve Yirmi Birler'in yadsınmasına karşı geniş bir çoğunluğa açıklamalarda bulunur. Şurası açıktır ki, aynı çoğunluk, her türlü görevden alma ya da azil kararını reddedecektir. "Meclisin tercihini asla yansıtmayacak herhangi bir karar" diye yazar Condorcet. Brissot'nun kendisi bile, sorunun hâlâ kararlaştırılmamasını istemektedir.³ Kuşkusuz, Girondinler, kralın görevden alınmasını asla telaffuz etmeksizin onu desteklemeyi umut ederler. Bu nafile hesap, komisyonu ve hatta Condorcet'yi bile sarmıştır. Çünkü Condorcet, meclise, Girondinlerin asla hazırlayamadık-

1 Ağustos, 1792.

2 Parlementer Arşivler, 9 Ağustos 1792, s.613.

3 *Patriote Français*, 7 Ağustos 1792.

ları bir zaman kazanma koşulunu hedefleyen teskin edici bir metin sunar.

Oturum, akşamın 7'sinde 9 Ağustos günü açılır. Condorcet, Auteuil'ü yeniden kazanır. Ancak, tarihle olan randevusunu kaçırmır. Gece yarısı, general çevre mahallelerde savaşıırken, zehir Paris'e de sıçramıştır. Ayaklanma artık tüm hızıyla başlamıştır.

Kanıtlama Zamanı: Meclis'te, 10 Ağustos'ta Olanlar

"Hiçbir zaman gizli saklı olmadım" diye yazıyordu Condorcet. Ancak, 10 Ağustos'un şafağında, kuşkusuz hiç de şaşırmış görünmüyordu. Herkes, Tuileries üzerindeki bölgelere karşı federelelerin (üyelerin) zor kuvvete başvurmalarını bekliyordu.¹ "Alarm çanı çalıyordu, ben Auteuil'deydim, Paris'e gitmeye karar verdim."² Gün doğarken onu meclise doğru götüren bir arabada Condorcet'nin kafasından kim bilir ne tür düşünceler geçmekteydi? Sakin ve ilgisiz bir halk yığını önünde kendi söylevini okuduğunda da olacakları az-çok sezmiş olmalıydı. Çünkü Fransızların yazgısı, meclisin dışında bir yerde belirleniyordu. Karşı-devrime giden yolu engelleyecek kararları bir kez daha gözden geçirmek için artık çok geçti. Başkaldırı sonunda zafer kazanacak mıydı? Ya da aristokrasi bir daha geri dönmek üzere başını alıp gidecek miydi? Belki de arabasında hissettiği tek şey, uzun ve yorucu bir günün sonunda gücünü biraz toparlayarak sadece Sophie ve kızı Eliza'yı düşünmektir.

Yirmi Birler Komisyonu'nda

Yirmi Birler'in olağanüstü komisyonu derhal toplanır. O sırada hazır bulunan üyelerin sayısı ne kadardır? Condorcet hâlâ

1 "Gün aydınlanmaya başlıyordu (10 Ağustos günü). Madam Elizabeth pencerede göründü. Oradan, kıza kesmiş gökyüzüne doğru bakıyordu. Ve kraliçeye evin bodrumuna gizlenmesini söylüyordu. Kraliçe, dediğini yaptı." Roederer, *a.g.e.*, s.35.

2 *a.g.e.*

başkanlık görevini yürütmekte midir? Kesin olan, Vergniaud ve Debry'nin de orada olduklarıdır. Ve ılımlılar arasında Tardiveau ve Vaublanc da oradadır. Diğerleri için bir tahminde bulunmak hata olacaktır. Bu 10 Ağustos gününün sonlarına dek, komisyon temel bir rol oynayacaktır. Oturum salonundaki hareketlilik dolup taşmakta olan kalabalıkla birleşmiştir. Şatonun alınışından itibaren, savaşılar ve dilekçeciler, Tuileries'de bulunmuş kâğıt, altın ve mücevherleri ellerinden bırakarak birbiri ardından sınırlarda toplanırlar. Sıralarda canlı bir heyecan egemendir, salonlarda da. Zaman hesaplanmış, belirlenmiştir. Olağanüstü komisyon gerekli kararları almaya başlamıştır. Başkaldıranların zaferi tümüyle yeni bir durum yaratmıştır. Devrimci Komite ve bazı bölümler çatışmadan zaferle çıkmıştır. Kan akmıştır. Bu savaşlarda ölen ve yaralanan binlerce kişiden söz edilir.¹

Condorcet 10 Ağustos'tan önce kendi meslektaşlarını destekleyen bir rapor kaleme almıştı. Bu raporda da, "halkın varlığında, kralın kaçması durumunda, iktidara sadece meclisin getirilmesi ve bunun gerçekleşmesi için alınacak kararları analiz ediyordu.² Tuileries'deki Kral 16. Louis'nin avlanacağı bir ayaklanmanın da saati gelmiştir artık. Ayrıca, kralın görevden alınışı konusu da, 6 ila 8 Ağustos oturumlarında komisyon tarafından daha şimdiden belirlenmiştir. "Komisyon acele olarak, kralın görevden alınması konusunu karara bağladı," diye yazar Condorcet ve şöyle devam eder: "Meclis tarafından seçilmiş geçici bir bakanlığın oluşturulması ve ulusal bir komisyonun göreve çağırılması hakkında bir karar da benimsendi. Bu konular hakkındaki tartışmalar daha önce hazırlanmıştı ve bu yarım saatlik bir yapıtı."

1 Bkz: Azéma: "Ölü ve yaralıların sayısını hesaplamak imkânsızdı. Birileri bu sayının 2.000'e çıktığını, diğerleri de 1.500 civarında olduğunu söylüyordu."

2 Bkz: Cahen, *a.g.e.*, ek 4, "Kralın Kaçması Üzerine", 1. gün, ss: 565-566. Condorcet "Meclis'in daima toplantı halinde kalacağını, çok sayıda milletvekili için okumalar yapacağını" belirtiyordu.

Condorcet'nin, hemen bu projeye de başkanlık etme hayalleri kurduğu doğru değildi, bu konuda bazı söylentiler vardı ama, o her seferinde bunu yalanlıyordu. Ama, belki de olağanüstü komisyon, ona bu yolu tamamıyla açmaya çalıştı. Kürsülerde, proje, yoğun bir protestoyla karşılandı. Bu karşı çıkışın nedeni proje kapsamında istenen kralın görevden alınmasıydı, yoksa gelecekte yeniden iade edilecek geçici bir görev dışı bırakma değil.

Bu zaman boyunca, Condorcet, tümüyle Parislilere yönelik bir bildiri metni kaleme almaktaydı. Bir an bile kaybetmeden aşırı tutkuları yatıştırmak, otoriteleri ve tüm yurttaşları ulusal meclis çatısı altında toplamak gerekiyordu. Bu bildiri projesi, "Parisli yurttaşların, tümünün güvenebileceği tek bir otorite olan yasama çatısı altında bir araya gelmelerini; ulusal meclis üyelerinin bireysel olarak and içmelerini (ulus adına), özgürlük ve eşitliği sürdürmeleri gerektiğini, ulusal meclisin yurt adına yurttaşları davet etme yetkisi bulunduğunu, İnsan Hakları ve mal güvencesi konusunda herkesin hassas davranması gerektiğini" vurguluyordu.¹ Condorcet'nin projesi, onun etkisini açıkça ortaya koyan meclis tarafından derhal benimsendi ve tüm departmanlarda dolaysız olarak yaygınlaştırılması sağlandı. Beklenen gece gelmişti. Condorcet, bu korkunç tartışmalar boyunca, komisyonda yer aldı. Kendisi hakkında birçok karar alınırken, kral, hiçbir şeyden habersiz, kendi lojmanında tiyatro göz-lüklerini takmış kendisi için henüz basılmamış olan bu gösteriyi izliyordu.

İstila Sıkıntısı

Meclis hâlâ meşru bir iktidarı elde bulunduruyordu. Ancak Devrim, o olmadan, ya da onun dışında da varolabilirdi. Yasama, artık, yalnızca Konvansiyon'un yerini alacaktı. Kendi üye-

1 "Fransızlara ve Paris Halkına Hitap", *Yapılar*, 1, ss: 543-544.

lerinin büyük bir çoğunluğu budanmış olan meclis, sürekli olarak kuşatma altında bulunuyordu. Sağ çevre yok olmuş ve tümü bir fısıltıya indirgenmişti. Zafer kazanmış olan komün, Paris'te, iktidar şeklini ifa ediyordu. Genel şehir yaşamı güvenliğinin tüm görevlerini üstlenmiş bulunuyordu. Ayaklanmayı bastırma çabası hâlâ kent üzerinde devam ediyordu: İsviçrelilerin soykırımı, bakanların tutuklanması, aristokrat ve kralcı gazetecilerin gözaltına alınması, pasaportların iptali vs. Kralcı gazeteler yasaklanmıştı, onların baskılarının yerini yurtsever gazeteler almıştı. 13 Ağustos'ta komün, 16. Louis ve kraliyet ailesini teslim alarak onları Tapınak'a kapattı. 15 Ağustos'ta, Robespierre, meclisten, bölgeler tarafından seçilmiş komisyon başkanları oluşturulmasını ve kraliyet ailesine son yazgı günlerinde yargılanmaları görevini üstlenmelerini istedi. Meclis bu isteğe karşı surat asarak direndi. 17 Ağustos'ta, iki Montagnard (dağcı), Choudieu ve Thuriot'nun müdahalelerine rağmen çığlığı kopardı: "Devrim, sadece Fransa için yapılmadı, biz onu tüm insanlık adına yaptık!"¹ Daha da kötüsü, komünün baskıları altında, meclis ana-babalar, kadınlar ve göçmen ailelerin evlerinde kalmalarını, yani bir tür rehin alınmalarını buyurdu. 27 Ağustos'ta, Komün, tüm şüpheli kişilerin tutuklanmasını öngören bir tutuklama kararı yayımladı. 28 Ağustos'ta, meclis tüm Paris ahalisinin evinde ikamet edenlere izin verdi. Hapishaneler şüpheli kişilerle ağzına kadar dolmuştu.

Condorcet, bu ürkünç günleri nasıl yaşadı? Onun için, tıpkı tüm diğer Gironde önderleri gibi, Paris'ten uzakta, iç ve dış savaşla tehdit edilen bir Fransa ve Devrim vardı.² Ulusal yazgı sorunu bir türlü çözümlenmek bilmemekteydi. Bozgun, Dev-

¹ *Moniteur*, 13, s.443.

² Guadet bir dostuna şöyle yazıyordu: "Özgürlük, 10 Ağustos günü olmasaydı kaybedilmiş olurdu, bu günden sonra bile hâlâ bir sorun olarak mevcudiyetini koruyordu. Bugün onu kurtarabildik mi peki? Birimlerin tümü bizde mi toplanacak, bu olabilir mi?"

rim'in güvenliğini tehdit etmekteydi. Prusyalıların zafer kazanması halinde göçmenler ve aristokratlar tarafından Devrim'in muhafaza edilme sorunu gündeme gelecekti.¹ Zira, 19 Ağustos'ta, savaş sınır boylarında yeni çizgilerin çekilmesine ve doğal coğrafyanın değişmesine yol açmıştı. Avusturya-Prusya orduları dük de Brunswick yönetiminde Fransa'ya girmişlerdi. Bu, hiç kuşku yok ki, bir istila dönemine işaret ediyordu. Prusyalılar Longwy'i kuşatmışlardı. 2 Eylül'de Verdun teslim oldu. Paris yolu açılmıştı.

Condorcet'nin ruh durumu, günden güne *Chronique de Paris*'te kendini tüm açıklığıyla ortaya koyuyordu. 27 Ağustos'ta, Longwy'nin alındığı haberi geldiğinde, Condorcet; ilkin bu gelişmeyi kabul etmekte zorlandı. Çünkü mareşal Luckner, haberi resmen meclise ulaştırmamıştı. 29 Ağustos'ta, şüphe etmek artık imkânsızdı. 31 Ağustos'ta Verdun önlerinde yapılan yeni bir kuşatma haberi üzerine, Condorcet şöyle yazıyordu: "Verdun ve Montmédy, Longwy halkının korkaklığını taklit etmeyecektir. Moselle departmanının 3000 gönüllüsü, özgürlüğün yıkımlarını toprağa gömmek için Verdun üzerine atıldılar."² 3 Eylül'de, Condorcet, Prusyalılara karşı toplu bir savaş çağrısında bulunur. "Eğer onlar başka bir ülkeyle beslenen kimselerden oluşuyorsa, biz de onların gelişiyi birlikte mücadele ateşini en üst derecesine çıkaracağız. Düşman, ülkenin 20 bölgesini yedi bitirdi, onlara her metrede engel olunacak ve açıktan hepsini kırıp geçireceğiz." Bu kaygılı ve dehşet dolu günlerde, Condorcet, durmaksızın devrimci enerjiden söz edip onu göklere çıkarır. Savunma iradesini, ne pahasına olursa olsun, ulusun kazanmasını istemektedir.

Sophie de onun bu dileklerini paylaşır. Étienne Dumont'a yazdığı 3 Eylül tarihli bir mektupta bunu şöyle açıklar: "Savaş,

1 Fersen'in Baron de Breteuil ile yazışmaları bu konu hakkında oldukça açıklayıcıdır. Bkz: *Kont de Fersen ve Fransa Sarayı*, ss: 365, 367.

2 *Chronique de Paris*, 31 Ağustos 1792.

bizim için pek iyi başlamadı. Fransa her yönden savunmasız: Bununla birlikte, yine de ortak bir savunma için yapılacak hareket hâlâ canlı ve arzu edilebildiği kadar kararlı devam ediyor. Paris, sonunda düşmanın gücünü kırıp onu küle çevirecek." Cesarete yaptığı övgü konusunda hiç kimseyle kıyaslanmayacak bir diğer kişi de kuşkusuz Danton'du. Condorcet'nin de desteklediği düşmana karşı devrimci cesaret hakkında 28 Ağustos'ta şöyle yazıyordu Danton: "Ülkenin çıkarları için söz konusu cesaretin gerekliliği, güçlü tutkuların canlanışının bir güvencesi olacaktır. Gerçek bir yurttaşın en temel karakter özelliği, bu cesareti sonuna kadar götürmesidir."¹

Condorcet'nin 1792 yazı boyunca sergilediği bu radikal dönüşümünü bundan daha iyi hiçbir şey ifade edemez. Krallar arasındaki savaştan nefret eden filozof, kendi çıkarları yüzünden Avrupa'yı yakıp yıkmalarını ve zafer ve kana susamışlıklarını yerden yere vurur. Devrimci Condorcet, özgürlüğün selameti için, öte yandan, savaşı bir zorunluluk olarak düşünür. Onun düşlediği savaş erdemli bir savaştır ve halkın özgürlüğe kavuşturulması için yurttaş-askerlerin idaresinde yapılmalıdır. Ancak Fransa istila edilmiş, şehir ve köyleri yakılıp yıkılmış, Devrim'e kadar pek bilinmeyen bu duygu, tehlike altındaki özgürlük tutkusuyla yeniden alevlenmiş ve Condorcet'ye haklı bir mücadelenin gerekçelerini sunmuştur. Halkın ve özgürlüğün yazgısının belirleneceği savaşta, filozof, cumhuriyetçi bir yurtsever gibi davranır. Ancak o, meclis çatısı altında, yalnızca oturduğu yerden katılacaktır mücadeleye. Hiçbir askeri deneyimi olmadığı için, yasal bir mücadelenin filozof için önemi büyüktür; hatta yeteneğini sergileyebileceği tek ortamdır. Onun için, ulusa hizmet, kendi politik rolünün ve yasama gücünün belirleyeceği bir odakta toplanır. Zira, şurası gayet açıktır ki, gölgedeki Fransa 10 Ağustos'un ertesi günü savaşı kaybedecektir;

1 *Chronique de Paris*, 28 Ağustos 1792.

ardından gelecek anarşi ve sivil savaş ortamının yaratacağı hezimet ise daha geniş çaplı bir mücadeleyi gerektirecektir. Halkın selameti için en temel zorunluluk, şu halde, Fransızları 10 Ağustos kararları etrafında toplamak ve bu eski monarşist ülkeye kralın görevden alınmasını ve cumhuriyeti ilan edecek bir konvansiyon toplanmasını kabul ettirmektir. Bu ise, sanıldığı kadar kolay bir iş değildir.

Eylül Soykırımları

2 Eylül sabahı, yeni bir kuşatma haberi ulaşır Paris'e. Komün, Parislilere tüm şehirde iki saat süreyle asılı bulunacak olan bir ferman çıkartır: "Silah başına, yurttaşlar! Silah başına! Düşman kapımızda..."¹ Mecliste, Vergniaud, herkesin berkitme (*fortification*) hareketine katılmasını ister. "Düşmanlarımızın çukurunu kazmak gerek. Onlar bizimkini kazmadan önce."² Danton kürsüye çıkar. "Görkemli bir sesle konuşur. Ulusal enerjiyi coşturan birkaç cümleyle herkesi kendinden geçirir. Tüm halka galip gelme iradesini aşılamaaya çalışır her sözüyle. Yurtseverlikten ve devrimci gözü peklikten söz eder. Meclis coşar. Üç saat boyunca savaş alarmı çalar, Parisliler, komünün onları çağırdığı yere; Champ-de-Mars'a toplanırlar; hepsi de silahlanmıştır. Alan, yurtsever övgülerle inlemektedir.

2 Eylül Pazar günü sonlarında, üç araba dolusu boyun eğmeyen rahip, manastır kapısı önünde yığınak oluşturmaya başlar. Silahlı insanlar her yeri istila etmiştir. Kıyım başlar.³ Aydınlık bir Paris içinde, sabah 7'ye kadar soykırım devam eder. "Eylül Ayı" diye yazar Malouet; "dehşet doluydu; oldukça kızgın bir güneş tüm dehşetiyle yukarıda parlıyordu." 2.800'ün üzerinde

1 *Le Moniteur*, 13, s.590.

2 a.g.e.

3 Bkz: Pierre Caron, *Eylül Soykırımı*, 1935; Frédéric Bluche, *1792 Eylül'ü; Bir Soykırımın Değerlendirilmesi*, Laffont, Paris, 1986.

tutuklu ve binlerce katledilmiş insan vardır. Kurbanların dörtte üçünü rahipler ve din adamları oluşturur. Soylular ve politikacıların birçoğu da, komün yasasıyla tutuklanmışlardır. Tutuklular arasında, hırsızlar, fahişeler ve haydutlar da vardır.¹ Öldürülenlerin çoğunluğu eski askerler, butikçiler ve sempatizanlardır. Devrim yine kan içmiş, yine insanlar ölmüştür.

Condorcet'nin Suskunluğu

Peki olanlar karşısında ya Condorcet'nin tutumu? Meclisteki bir halk oturumu sırasında, o, hiçbir müdahalede bulunmaz. Bu kanlı günlerde, filozof ve ansiklopedist, insanlığın sesini duyurmak için kürsüye çıkmayacaktır. Olağanüstü komisyonda onun hiçbir oyuna rastlamıyoruz. Brissot'ya göre, Komisyon, her şeyi daha da uzağa götürecek "sert önlemler" almıştır. Bu önlemler nelerdi? Bunu bilmemekteyiz. Brissot ve Gensonné, Adalet Bakanı Danton ve Ulusal Muhafız Birliği Komutanı Santerre'in tutumunu bu eylemsizliğe bağlamaktadırlar. Ancak, sorumlu otoritelerin bu durgunluğunun, komisyon tarafından meclise sunulan türlü önerilerden kaynaklandığı açıktı. Özellikle Komisyonun tutumunun gevşekliği ve muğlaklığı, Condorcet için soykırımı sona erdirmeme niyetinin bir göstergesiydi.

10 Ağustos'tan itibaren, birçok kez, Condorcet, kapalı olarak, adaletin ilkelerine saygı göstermeyen tüm baskıcı uygulamalara karşı sesini yükseltmişti. 12 Ağustos'ta meclis salonuna sığınmış olan² İsviçreliiler konusunda, şöyle yazıyordu: "Meclis, onlara bir sığınak verdikten sonra, halka da yine yasalar adına onları yargılama ve illegal bir intikamın sığınağını verdi. Kaçınılmaz biçimde onları suçlu bulacaklar."³ Aynı Condorcet, yine, politik suçluları yargılamak için bölgeler tarafından atanmış

1 Bkz: Caron, *a.g.e.*, ss: 3, 7, 76, 102.

2 Tuileries savaşı sonrasında.

3 *Chronique de Paris*, 12 Ağustos 1792.

olan komiserleri de reddedecektir: "Paris halkı anlamak zorundadır ki, kendisine teslim edilmiş olan bu mahkûmlar, Kuruluş tarafından tayin edilmiş olan ilkelere göre yargılanacaklardır..."¹ Condorcet, hiç kuşkusuz tüm diğer Girondinler gibi, komplo takıntısı duyan birisidir. Tuileries'deki kapalı odalar, La Fayette'in ihaneti, departman yöneticilerinin düşmanca tutumu ve üst düzey bazı subayların kötücül niyetleri vs. böyle düşünmesine doğal olarak yol açmaktaydı. "Bir halk olayının çıkarı, tüm suikastçıları da -elbet- güvence altına almayı gerektirecektir. Ve her şey bu büyük çıkar uğruna feda edilecektir..." 23 Ağustos'ta, birçok tehlikenin adını anarak bu konuya geri döner Condorcet. Ancak, devletin yasaları, Condorcet için, zayıflatılması gereken bir durum da değildir asla. Hiçbir zulüm, hiçbir istisnai tutum bu hukuku zayıflatmamalıdır. 25 Ağustos'ta, Vergniaud'nun, boyun eğmeyen rahiplerin Guyane'e sürgün kararları karşısındaki protestosuna destek verir. Paris Komünü tarafından alınmış olan bu karara karşı direnir. Ulusal yüksek kamara tarafından Orléans'taki yargılamaya karşı çıkarak, politik tutukluların Paris'e intikalini reddeder. Şöyle yazar Condorcet: "Evrensel ahlak ilkelerinin emanetçileri, özgürlük ve insanın mutluluğu için açıkça görevler yüklenmişlerdir. Bu, koşullar nedeniyle bazı yeni yönetim kararları almalarını gerektirmez. Ancak, bu ahlak ilkeleri Fransız halkının savunmaya çalıştığı büyük idealleri zafere ulaştıracaktır. Bundan başka benimsenecek bir ilke yoktur."² Birkaç gün sonra, tahmin edildiği gibi, mahkûmların soykırımı başlayacaktır.

4 Eylül'de, soykırım 24 saat boyunca devam ettiği sırada, Condorcet şöyle yazacaktır: "2 Eylül gecesi oturumunda kaydedilen tutanak, meclise mahkûmlara uygulanacak kanlı sahnelerin

1 a.g.e.; 14 Ağustos; "Bu isteğin devletin tüm mahkûmlarına sunulan ilkelere çalıştığını düşünüyoruz, sadece bir tek şehrin değil, tüm ulusun bağımsızlığı adına böyle davranmak icap eder..."

2 *Chronique de Paris*, 28 Ağustos 1792.

ayrıntısını ortaya koymaktaydı... Düzeyini hesap etmenin olanaksız olduğu olayların üstüne bir perde çekileceği önceden belirlenmişti. *Bir halkın doğal iyiliği ve cömertliğinin baltalandığı bu korkunç durum*, benzer birtakım intikamların devam etmesiyle mi sonuçlanacak?"¹ Burada, boğazlanan, kafası ezilen erkek ve kadınlar için tek söz yoktur; İnsanlığı ve Devrim'i lekeleyen kirli cinayetler hakkında da tek söz edilmemiştir. Adalet, yasaya ve hukuka saygı çağrısına ilişkin tek cümle yoktur. Buradaki, koşulların gerginliğiyle korkutulmuş, yılgın bir "halk"tır. O, doğası gereği cömert ve iyidir, ancak bazı cinayetlerden de bir türlü yakasını alamamıştır. Burada hallerine acınan kişiler suikastçılar ve katillerdir, kurbanlar değil. Condorcet, her bakımdan Roland'ın saflığına sahiptir. Ve tıpkı onun gibi, Condorcet de bu trajik olayları örtbas etmekte, onlarla yüzleşmekten çekinmektedir. Voltaire'in mirasçısına, o gözü pek filozofa ne olmuştur? En büyük davalar uğruna savaşıyor ve tüm haksızlıkları reddeden o adam şimdi nerededir? Kısacası, 3 Eylül'de, Condorcet, Verdun'un düştüğü haberini almış, Paris yolunu Brunswick'e açıldığını öğrenmiş, Paris'i yakıp yıkmaya hazırlanan büyük bir komploya inanmayı sürdürmüştür. Ancak, antik bir "erdem" gereği, her devlet adamında bulunması gereken yürek sıkıntısı, çok geçmeden onu da pençesine alıp kıvrandırmaya başlamıştır. Müdahale için, yine de, soykırımın bittiği 9 Eylül gününü beklemek gerekecektir. Paris'te üreyen bir hoşnutsuzluk ve genel bir tepkiyle, Condorcet, sonunda şunları yazma cesaretini bulacaktır kendinde: "Bu amaçsız ve karanlık cinayetler daha ne kadar devam edecek?"² Şu halde, kan gövdeyi götürürken, olayların üzerine niçin "perde çekmiş", niçin susmayı seçmiştir?

Sorunun yanıtı politiktir. 1 Eylül'de, Robespierre, Paris Genel Konseyi'ne, Fransa tahtına dük de Brunswick'i geçirmek için

1 4 Eylül 1792, Altını biz çizdik.

2 *Chronique de Paris*, 9 Eylül 1792.

Brissot yanlıları tarafından gizlice hazırlanmış olan sözümona bir komplo planını haber vermiştir. Ertesi akşam, soykırım hâlâ devam ettiği sırada, Robespierre ve Billaud-Varenne suçlamayı yinelerler. 3 Eylül, sabah 7 sularında, komünün üç komiseri, Brissot'nun evinde tutuklama için boygösterirler. 2 Eylül gecesi Komün Gözetim Komitesi -Marat tarafından harekete geçirilmiştir.- İçişleri Bakanı Roland'a karşı bir tutuklama kararı çıkarır. Danton derhal Hôtel de Ville'e gider ve "bu keyfi ve saçma" eylemlere karşı verip verişştir. Karar, yeniden geçersiz kılınır. Ancak politik niyet açıktır: Paris'teki konvansiyon seçimlerinin başlaması. Robespierre, Marat ve Komün Montagnardları, ne pahasına olursa olsun, Girondin rakipleriyle mücadele etmeye kararlıdırlar.

Condorcet de, tıpkı Brissot gibi, Paris milletvekilidir. Brunswick lehine yapılmış olan komplocu suçlama, kendisi için de, *Chronique de Paris*'de yayımladığı ve düğ de Brunswick'in oldukça pohpohlayıcı bir makale yüzünden tehlikeli bir boyuta erişmiştir. Makaleyi, kuşkusuz kendi adıyla imzalamamıştır Condorcet, ancak, tıpkı Brissot gibi, o da, Robespierre ve dostlarının suçlamasıyla karşı karşıyadır nicedir. Bunun sıkıntısı içindedir. 4 Eylül'de, Gironde cephesi kontratağa geçer. Mecliste, olağanüstü komisyon adıyla toplanmış bir kurulda, Vergniaud istifasını sunar. Bunun üzerine tüm üyeler onu izleyerek istifa ederler. Roland daha şimdiden teklifi onaylamıştır. Meclis elbette, bu toplu istifa girişimini reddeder. Girondinler, böylece güven tazelemiş olurlar.¹ Ancak, Girondin önderler, son şüpheyi de yıkmaya çalışarak, kralla olduğu kadar, monarşiyle de olan çatışmalarını açıkça ortaya koyarlar.² Condorcet, ayrıca,

1 Paris Komünü Tutanakları, s.81.

2 Condorcet'nin yapıtlarında bu konu çizilmiştir: "Savaş Hakkında Fransızlara Ulusal Meclisin Çağrısı" (4 Eylül'de benimsenmiştir). Condorcet, burada "Krala ve kraliyet ilkelerine karşı savaşmayı" önermektedir. Ancak Guadet, olağanüstü komisyon adıyla sunmuştur bu metni meclise. Oldukça hatalı yazılmış olan komisyon tutanakları, Condorcet'nin bu metninin görkemini, hiç kuşku yok ki, biraz gölgelemiştir.

Sadece kolektif manifestolara bağlanmanın hatalarına inanmaktadır. 5 Eylül'de, tüm karaçalmalara ve küçümsemelere karşı, *Chronique de Paris*'te bir yanıt verir. Burada 1791 Temmuzunu anımsatır. Krallığı daha şimdiden mahkûm etmiştir. Şöyle yazar: "Bir cumhuriyetçi bugün asla yeni bir hanedanlık istemeyecektir."¹ Bu, seçimler döneminde hiç de yarırsız olmayan bir çağrıdır.

Eylül kıyımına baktığında ise, Condorcet, Girondinlere karşı alınmış sert bir önlemler ve tuzaklar bütününe görür. Girondinler, 2 ve 3 Eylül'de soykırımlardan söz ederken yeni bir tehlike ortamında bulmuşlardır kendilerini: Eğer Brissot, Condorcet, Roland ve diğerleri mahkûmları kurtarmayı istemişlerse, bunun nedeni, onları kendi suç ortakları olarak görmeleri, Paris'i teslim etmeyi ve Brunswick'i tahta geçirmeyi hedefleyen bir komplo-nun taraftarları olmalarıdır. Ateşli bazı ruhlarda, bu ihanet suçlaması, şu halde somutlaşıyor iyice. Girondinler için artık yalnızca bir tek politik yol kalıyordu geriye: "Halkı" değil, komünü ve onu yanlış yola saptıran "hainleri" lanetlemek, Condorcet bu tutumu benimser. Bunu, aynı zamanda Robespierre'in saldırılarının yarattığı sıkıntılar izler. Robespierre kendi hasımlarını susturmaya ya da ortadan kaldırmaya yeminlidir. O halde, filozof, şimdi, yerini politikaya bırakmıştır: "Evrensel Ahlakın İlkeleri." Condorcet bu eylül günlerinde durmaksızın bu idealin emanetçisi olmuştur. Kendi geçmişine yeniden dönerek, sonunda şöyle yazmayı göze alabilmiştir: "2 Eylül soykırımları, bazı çılgın kimselerin giriştikleri bu korkunç eylem, Devrim'i kirletmiştir." Ancak, "bu çılgın kişiler" suç işledikleri saatte, o, yoğun bir sessizliğe gömülü bulunuyordu. Soykırımlara karşı tepkisini gecikmiş olarak verdiği gibi, sessizliğinin yarattığı kaygılar da olumsuz bir izlenim yaratmıştır.

1 *Chronique de Paris*, 5 Eylül 1791.

4 Eylül sabahı, La Rochefoucault dükü -Paris direktuarı eski başkanı ve Condorcet'nin dostu- aydınlık zamanlar süresince Forges'de tutukluydu. Gisors'a varınca arabadan inmeye zorlanmış ve değnekli, kılıçlı bir grup silahlı adam tarafından katledilmişti. İncelmiş bir sadizm yöntemiyle, saldırganlar La Rochefoucault'un şehit vücudunu arabanın arka kapısına kadar taşımış ve orada bulunan karısı ve annesi (düşes d'Enville)'ne göstermişlerdi. Dük de La Rochefoucault, karakterinin uysallığı ve dürüstlüğüyle saygı gören, sevilen biriydi. 1791'e kadar Condorcet'nin öğrencisi ve sadık bir dostu olmuştu. En fanatik kralcılar bile, Condorcet'nin katillere duyduğu nefreti paylaştılar. Condorcet, La Rochefoucault'un ölümünden kendini sorumlu tutuyordu. Kendini bir tür canavar gibi görüyor, cumhuriyetçi fanatizmin bu taşkınlığından dolayı kendini suçluyordu. Sonunda savunduğu idealin havarileri (!) eski dostunu boğazlamışlardı. Gerçekten de, 16 Ağustos'ta Paris Komünü Gözetim Komitesi La Rochefoucault'a karşı bir tutuklama kararı çıkarmıştı. Condorcet, bu kararı imzalamakla (20 Haziran) onu bağışlamamıştı. Aynı şekilde, La Rochefoucault'un yeğeni Kont de Chabot'nun 2 Eylül'de bir manastırda öldürülmesinin sorumluluğu da Condorcet'ye yüklenmişti. Condorcet, Chabot'nun tutuklandıktan sonra salıverilmesine karşı hiçbir girişimde bulunmayarak ilgisiz kalmıştı.

9. BÖLÜM

YALNIZ BİR ADAM (1792-1793): FESATÇILIKTAN UZAKTA

Cumhuriyetin İlanı

20-21 Eylül 1792 tarihleri, Condorcet için iki önemli günün başlangıcı olmuştur.

20 Eylül günü, akşam saat 5'te, Valmy'de top ateşi susmuş ve Prusyalılar geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Paris'te konvansiyona seçilmiş olanlar ilk defa Tuileries'de toplanmışlar ve kapalı celse bir görüşme yapmışlardı. 739 üyeden 371'i yeni meclisi oluşturuyorlardı. Bu üyeler iktidarları denetledikleri gibi, Bureau'nun seçimlerini de gerçekleştirmekle yükümlüydüler. Pétion yine başkanlığa seçilmişti; 6 sekreter de ayrıca atanmıştı, Condorcet, işte bu 6 sekreterden biriydi. Sekreterlerin hemen hepsi Girondinlerden oluşuyordu.¹

¹ Marat bu seçimlere ilişkin derhal şu açıklamayı yapmıştı: "Guadet-Brissot kanadının savunuculuğunu (yardakçılığını) yapan düşünürlerin,

Ertesi gün, iktidarların törensi bir hava içinde devri yaşanır. Öğleden sonra, 12 milletvekili, Kuruluş'un oluşturduğu yasama meclisinde tanıtılır. Meclis, derhal Tuileries'de bir araya gelerek seansa başlar. Can çekişen yasama meclisi adına François de Neufchâteau, "özgür ve halka dayalı bir yönetim" oluşturmak amacıyla sınırsız bir gücü kendinde toplayacak yeni bir iktidar düzeni kurmak gayesiyle konvansiyon hükümetine önemli bir görüş sunar.¹ Oldukça etkili bir hareket içinde, Pétion, "büyük bir halkın yazgısının, tüm dünya ve gelecek ırkların güvenliğinin sağlanmasının" tümüyle konvansiyonun elinde olduğunu bildirir. Bunun ardından meşrutiyetçiler, yasama adamlarının öncülüğünde Ménage salonunda büyük bir kitle halinde toplanırlar. Konvansiyon hükümeti bu tür alanlarla artık açıkça kuşatılmıştır. Sembolik olmanın da ötesinde bu süreklilik, iktidarın (gücün) tatil edilmesinin yasaklanması yönünde milletvekillerinin iradesini açıkça ortaya koyar. Bu sırada, Paris, henüz Valmy zaferini haber almamıştır ve komplo söylentilerinden de habersizdir.²

Girondinler, geniş salonun en sağ köşesini kaplıyorlardı. Yasama gücünün başında olmasalar da, bu meclisin sol köşesinde oturuyorlardı. Simgesel bir yer değiştirme. En yüksek sıralarda, merkezde ve sol tarafta Montagnard'ların egemenliği hissediliyordu.³ Milletvekilleri sabit bir yere sahip değildiler ve

Bureau'da bir görev aldığını görmek hiç de şaşırtıcı değildir." Ve şöyle ekliyordu: "Condorcet ve Sieyès'in, Parisli seçmenler tarafından atanmasının tek nedeni, olsa olsa, daha önce onların taşıdıkları büyük ünleriydi." ... "Unutmamak gerekir ki, bu fraksiyon uzun zamandır Motier (La Fayette)'nin dalkavukluğunu yapmıştır. Bizim hiç yılmadan savaşmak zorunda olduğumuz da bunlardır işte." *Journal de La République Française*, Sayı: 1. Eylül 1792, ss: 2-3.

1 Aulard, *a.g.e.*, s.269.

2 Condorcet şöyle yazar: "Gürültü koparan bireysel şiddet eylemleri belki de fazla abartılmıştı, korkunç biçimde kendini ortaya koyan cinayetler, yerini, özgür insanların meşguliyetlerine yaraşır hoş duygulara bırakıyordu." *Chronique de Paris*, 21 Eylül 1792.

3 "Burada" diye yazıyor Garat: "melankolik ve en ağır şekliyle kendi kuşuklarını üretiyorlardı; ve azgın olduklarında özgürlüğe, karanlıkta kaldık-

tanıklık ettikleri olaylar sürekli değişiyordu. Şu halde, Condorcet'nin konvansiyon çatısı altında işgal ettiği yeri tam olarak bilemiyoruz.

Orada bulunanlar arasında, pek çok yer değiştirme de oluyordu: 189 milletvekili (Yasamadaki) konvansiyoona da seçilmişti aynı zamanda. Çoğu 10 Ağustos'tan sonra görevde kalmayı sürdürmüştü. Onların çoğunluğu içinde hemen hemen hepsi körü körüne Girondinlere boyun eğmişti. Meşruti meclisin eski üyelerinden 97'si yeniden seçilmişti. Bunlar arasında ilk planda dikkati çekenler, özellikle Robespierre, Sieyès, Pétion, Barère ve papaz Grégoire'dı. Meclisin politik kompozisyonu seçimlerin iklimini daha da yumuşatmıştı. Yeni seçilenlerin oluşturduğu cephe ise oldukça zayıftı. Kırıldaki ve kentlerdeki temel korku, seçmenlerce ayakta tutuluyordu adeta. Çünkü, seçmen kitle arasında da belli bir kararlılıktan söz edilemezdi. Üstelik oy verme alışkanlığı da henüz ahlaki bir zemin içinde belli bir sürekliliğe dönüşmemişti. Belirsizlik ve kaygı kafalardaki ve yüreklerdeki egemenliğini sürdürüyordu. Kralcılar iyice susmuş görünüyorlardı. Kralcı basın da artık yoktu. En ılımlı seçmenler, galip kanda en az angaje olmuş temsilciler için oy veriyorlardı. Konvansiyon hükümeti, şu halde, kraliyete bağlılık yemini etmiş hiç kimseyi barındırmıyordu çatısı altında. 21 Eylül'deki ilk oturumundan itibaren (Collot d'Herbois'nın önerisiyle ve "Fransa'da Krallığın yıkılmasını oybirliğiyle kabul etme" önerisinin geçerli olduğu bir bildiriyle başlayan) ortaya çıkan genel tablo buydu.¹ Milletvekilleri ve halk, büyük bir coşku içinde ayaklanmıştı: "Alkışlar, bravo sesleri, şapkaların havada uçuşması, yeminler... vs. ve "Yaşasın Özgürlük ve Eşitlik!" çığlıkları..."²

Ertesi gün, 22 Eylül'de, konvansiyon hükümeti, "tüm halk antlaşmalarının bundan böyle cumhuriyetin ilk yılının tarihini

larında da sadece erdeme inanıyorlardı hepsi." (Alıntılanan Buchez ve Roux, *a.g.e.*, cilt 18, s.348.

1 *Moniteur*, 14. s.8.

2 *Journal de Perlet*, alıntılanan Aulard, *a.g.e.*, s.271.

taşıyacağını" bildirir. Condorcet için bu, uzun bir yürüyüşün sonudur: "Sonunda, nihayet kraliyet yıkılmıştır... Konvansiyon hükümeti, tüm Fransızların uzun zamandır gönlünde yatan coşku ve niyeti gerçekleştirmeye koyuluyor, artık hiçbir korkusu kalmayacak."¹ Condorcet'nin coşkusu onu yeniden tarih sayfalarına kaydedecektir: 3 ay erkenden, 20 Haziran'da şöyle diyordu: "Fransa artık çoğunluğu kralcılardan kurulu bir ülke değildir."

21 Eylül akşamında halk, sokaklarda "Yaşasın Cumhuriyet!" çığlıkları attığı sırada, tüm komisyon cephesi, bir yardımcı başkanın seçimiyle meşguldü: Condorcet 349 oydan 194'ünü alarak bu göreve seçiliyordu. Herkes, onun yeni mecliste önemli bir rol oynayacağını düşünüyordu. Condorcet bu defa da, seçimlerin en büyük galiplerinden biri olarak görünüyordu. Carra'ninkinden sonra en parlak sonuçlardan birini alarak tam 5 ayrı departmanda seçilmişti. Yaptığı politik etkilerden dolayı, Girondinlerin de önderlerinden biri olarak alkışlanıyordu. Bundan başka, o, 1791 Temmuzundan beri cumhuriyetçi kimliğini aralıksız belli etmiş bir kimseydi. Bu da, ona diğer milletvekilleri arasında özel bir meşruiyet katıyordu. Condorcet, bu olay üzerine, 1791 Temmuzunda *Le Républicain*'de yazdığı makalelerini 1792 Eylülünde yeniden yayımladı. Onun yardımcı-başkanlığa atanması da, ahlaki otoritesini ve politik itibarını konvansiyon çatısı altında yaptığı çalışmalarla yükseltmesine tanıklık edecektir.

Condorcet İnzivada

Yasama meclisinde olduğu gibi, üzerine geniş ve büyük sorumluluklar almaktan çekinen Condorcet, kendi etkisinin ve ro-

1 *Chronique de Paris*, 22 Eylül 1792. Konvansiyondaki milletvekilleri arasında daha önce bulunan cumhuriyetçilerin sayısı, bir hayli seyrelmıştır: Camille Desmoulins, François Robert, Thomas Paine oldukları gibi kalmayı başaranlardan sadece birkaçıydı.

lünün erozyona uğramasına -konvansiyondaki tutumlara karşı direnmekte zorlandığında- engel olamayacaktır. Bir yıldan az bir süre içinde, yasama meclisi, bir anda politik bir lidere dönüşen bir entelektüel görmüştür; 9 ayda, Konvansiyon, Condorcet'nin sahip olduğu entelektüel arka planı bir anda silen bir politika-cıyla karşılaşacaktır.

Bu değişim -aslında geri çekilme- onu politik bir çatışmayla karşı karşıya getirir. 1792 sonbaharının başında bu değişim devrini tamamlamış olur. Tutum açısından artık Condorcet, Girondinlerle daha çok ortak yönere sahiptir. Genç ve kuvvetli bir adam olan Vergniaud, bir konvansiyon toplantısında ailesine şöyle yazar: "Benim atanmama gelince, size itiraf ediyorum ki, ahlaki gücümün tükenişi beni yeniden ayakta tutmaya yarayacaktır." Sağlığı gittikçe daha zayıflayan ve yorgun düşmüş olan Condorcet, çağının kriterlerine göre oldukça yaşlıdır artık. 1792 Mayıs ve Nisan aylarında aktivitelerini yavaşlatmak zorunda kalır.¹ 1792 yılının korkunç yaz ayları boyunca 10 Ağustos devrimi ve ıslah politikaları onu komünle karşı karşıya getirir. Eylül kıyımlarının büyümesi vs. gibi olaylar, bu 50'lik entelektüeli oldukça zayıflatmıştır.

Bu bıkkınlık da bir anlamda ortaya koyar ki, konvansiyon kürsüsünün hemen hemen tümünden boşalmasıyla, mücadelenin gücü de zayıflamıştır. Condorcet bilmektedir ki, Manège salonunda, gürültülü meclis önünde artık anlaşıcağı pek kimse de kalmamıştır. O ne gür bir sese, ne de fizyonomi açısından atletik bir yapıya sahipti. Bu özellikler Danton'a özgü özelliklerdi tümüyle. Vergniaud, taşıdığı hatiplik yeteneği, ruhunun derinliklerinde sahip olduğu mücadelecilik ve kendi formüllerinin etki-selliğiyle tümüyle meclise hükmetmekteydi. Robespierre de, görünüşte kürsü deneyiminden yoksundu, ancak o galibiyet tut-

1 Bkz: Brissot, 25 Nisan 1792. Jakobenler'e hitaben şöyle yazar Brissot: "Condorcet, şu sıralar, acımasız bir hastalığa karşı mücadele ediyor."

kusuna sahip bir kimseydi. "Bu insanın tüm ruhu" diye yazıyordu Nodier; "yapmayı istediği şeylerin duygularıyla doluydu. Onun kişiliği, kendisine hükmetme duygusuyla biçimlenmişti."¹ Ve Condorcet'deki hiçbir şey, bu kadar yoksun bir tabloyu kurmaya aracı olamazdı. "Konvansiyonda" diye yazıyordu Montagnard Baudot; "Condorcet ne kendini göstermeyi ne de savunmayı biliyordu. Kürsüye çıktığında, tamamıyla nefret edilen bir hatipti o."²

Özellikle, tansiyonun yüksekliği ve bazen de konvansiyon bünyesine hükmeden partizanların öfkesi, onu rahat bırakmıyordu. "Gladyatörler arenası", "savaş alanı" gibi sözler, bu dönemin tanıklarının kaleminde sık sık ifade ediliyordu. Barras "ölesiye savaşma"dan bile söz ediyordu.³ Şiddet, sadece sözcüklerde kendini ortaya koymuyordu. 26 Aralık 1792'de 100 kadar Girondin milletvekili, Barbaroux'nun yönetiminde, salonun diğer ucuna kadar etkili bir yığılı oluşturuyordu. Bir başka gün, yine aynı hareket yeniden ürüyor, ancak karşıt bir iradeyle kendini gösteriyordu.⁴ Değişen öneriler başka tür bir şiddeti ortaya koyuyordu. -Oldukça kaba küfürlerden geçilmiyordu ortalık- Gazeteler bu önerileri işlemeyi reddediyor, onları ciddiye bile almıyorlardı. Fiziksel meydan okumaların ardı-arkası kesilmiyordu. Danton bile artık sıkılmıştı. 11 Nisan 1793'te, Girondin Deperret, Montagnard'lara karşı elinde tabancayla sağa-sola ateş etme cesaretini bile göstermişti.

Artık halk kürsülerinde silahlı adamlar; Buzot'nun yazdığına göre; "kinsel sapkınlığın kol gezdiği, sefahat âlemlerini andıran "oynaşmalar" ve utanmaz kadınlar" görünüyordu. "Tüm bunlara baktığında, insan, buranın bir halk meclisinden çok, iblislerin

1 Nodier, *Anılar*, cilt I, s.286.

2 Baudot, *Tarihsel Notlar*, s.224.

3 Barras, *Anılar*, Paris, 1895, cilt I, bölüm 19, s.191.

4 Dodu, *a.g.e.*, s.229.

yuvası olduğunu düşünürdü."¹ Şurası gerçektir ki, Buzot da bir Girondin'di ve Meclis kürsüleri Montagne'in azgın partizanlarının işgal edilmiş durumdaydı. Ancak papaz Morellet -politikacıdan çok, bir sanatçıydı- bu ortamda, "Hogarth'ın fırçasına yaraşır" acayip figürler görüyordu.² Bu nedenlerle akşam seansı oldukça geç sürüyordu; izleyicilerin çoğu geceyi kürsülerde uyuklayarak geçiriyorlardı.³ Milletvekilleri "kendi oturumlarında yerde metal sıralar üzerine boylu boyunca yığılmışlardı." Kuşkusuz, mecliste olağanüstü anlar yaşanıyor. Ancak meclise damgasını vuran sivil nitelik, konvansiyonu vareden politik çatışma ortamını büsbütün yok etmiş değildi.

Bu gladyatörler ortamında Condorcet ne yapabilirdi? Gözlemlemek mi, susmak mı? Brissot Mayıs 1793'te şunları yazıyordu: "Condorcet'nin sekiz aydır koruduğu suskunluğu bozmasına yardımcı olacak bir yönetim yapısını şu an düşünemiyorum. Bizim seanslarımızda bulunmayı göze alacak herhangi bir milletvekili kesinlikle suskunluğunu korumaktan başka bir dayanak bulamayacaktır. Hayır, Condorcet orada konuşulan dil hakkında hiçbir şey bilmiyor..."⁴

Girondinlerden Uzakta

Gironde önderlerinin halet-i ruhiyesi o sıralarda bir başkaydı. Brissot, Robespierre'in 1-2 Eylül gecesi Paris Komünü'nün genel konseyine kıyımlara ilişkin bir öngöründe bulunduğundan habersiz değildi. Onun Marat ve bazı Montagnard'lara karşı taşıdığı nefret biliyordu. Özellikle Camille Desmoulins'e karşı öf-

1 Buzot, *Anılar*, a.g.e., s.57, 1. not, Bkz: *Chronique de Paris*, 20 Aralık 1792: "Kürsüler, Larivière'in bildirilerine karşı uluyan kitlelerle doluydu."

2 Papaz Morellet, *Anılar*, a.g.e., cilt I, s.436.

3 Ulusal konvansiyon salonu müfettişlerinin komite tutanakları, 25 Aralık 1792. Alıntılardan Dodu, a.g.e., s.257.

4 Anan: Aulard, *Parlamentar Hitabet*, s.277.

kesini çok iyi biliyordu. Roland ve karısı, 4 Eylül gecesi Komün Gözetim Komitesi tarafından imzalanan tutuklama kararını anımsıyorlardı. Bu karar, Danton'un bir tek müdahalesiyle derhal yürürlükten kaldırılmıştı. Ancak Madam Roland Danton'dan nefret ediyordu. Ayrıca, onun vaftiz babası olan Fabre d'Églantine'den de aynı ölçüde iğreniyordu. Onları bozulmuş (soysuzlaşmış) kimseler olarak tanımlıyor, tacın elmaslarının çalınışında hırsızlarla işbirliği etmiş olmakla suçluyordu.¹ Madam Roland, bu bakımlardan, Danton'un sahip olduğu gücü ve mecliste ortaya koyduğu etkinliği görmekten çıldırıyordu. Kendi salonuna sık sık ziyarette bulunan Girondinlerin tutkularını paylaşıyordu bu nedenle: Buzot, Guadet, Louvet, Barbaroux bu kimseler arasındaydı.

Konvansiyonun sonlarında, Girondinler güçlü bir konumda yer alıyorlardı. Hasımları Montagnard'lar karşısında sayısız avantajlara sahiptiler. Kendilerini düzenin ve mülkün sahipleri, güvencesi olarak görüyorlardı. Bu arada "anarşistler" tarafından da tehdit ediliyorlardı. Önemli bir rol oynadıkları belagat ustalıkları sayesinde birçok zaferler kazanmışlardı: Vergniaud, meclisteki en yetenekli kişilerden birisi değil miydi? Guadet, Buzot, Gensonné, Isnard ve diğer tüm yetenekli hatipler, parlamenter yaşamın kurnazlıkları içinde yozlaşmışlardı öte yandan. Basın konusunda da, onların üstünlüğü tartışılmazdı. Özellikle kendilerini politik bir konjonktürün gözde kişileri olarak hissediyorlardı. Seçimlerden güçlenerek çıkmışlardı. Onların inisiyatifine göre, savaşın yönü de az-çok belli olmuştu. Kendi popüleriteleri her açıdan sağlamlaşmıştı. Yeni "triumvirat" üstünde de ağırlıkları hissediliyordu.² Eylül soykırımlarının durdurulmasına karar verme sorumluluğu da yine onların üzerindeydi ve kendi hasımları üstüne korku salıyorlardı.

1 Bkz: *Madam Roland'ın Anıları*, s.88-89.

2 Triumvirat, Marat, Robespierre ve Danton ittifakına verilen isimdir. (ç.n.)

Condorcet ne onların tutkularını ne de analizlerini paylaşıyordu. Yasama alanında, onun gözünde, yalnızca kral yanlılarını yenilgiye uğratanlar söz konusuydu. Onların karşı-devrimcilerle işbirliği içinde olduklarından bile şüpheleniyordu Condorcet. Şu anda, fraksiyon ve kişisel kavgalar, henüz ortadan kalkmış olmasalar bile, ona tehlikeli ve iğrenç görünüyordu. Condorcet, onların girişimleriyle uzlaşmanın uzağında, onlardan bir an evvel ayrılmayı, bağlarını koparmayı düşünüyordu.

Kuşkusuz, tüm departmanlarda gönüllü olarak atanmış olanların oluşturduğu birlik, Girondinlerin projesini kanıtlama yolunda atılmış önemli bir adımdı. Konvansiyonun ulusal bir güç aracılığıyla korunması fikri, Condorcet'ye tümüyle meşru bir olay gibi görünmekteydi. 24 Eylül'de, konvansiyon altı üyeli bir komisyonun departmanların korunmasına ilişkin zorunlu ölçüler (önlemler) almakla görevlendirilmesini onayladığı bir sırada, Marat açıkça hedef tahtası durumunda bulunuyordu. Kendi yayını *Chronique*'de, Condorcet, bu önlemlerin "Meclis tarafından oybirliğiyle alınması gerektiğini ve tüm yurttaşların bu yönde görüş bildirmedikçe bu yasanın onaylanmaması gerektiğini" bildirdi.¹ Aynı şekilde, ertesi gün Girondinler ve Robespierre arasında ilk restleşmeler başladığı sırada, Marat, kendi adına uğultular arasında kürsüye çıkıyordu. Condorcet, bu konuda şöyle yazıyordu: "Bu olay skandal yaratma amacına yönelik olmadığı gibi, Marat'ya yaraşır da değildi. Kürsüde, anarşiyi ve cinayetleri kışkırtıcı bir sesin uğultuları duyuluyordu."² Ve Marat kendi kendini vuracağını haykırarak cebinden bir silah çıkardığında, tüm suçlamayı bir anda kendine yöneltmiş de oluyordu. Condorcet bu soytarılığı şu sözlerle yorumlayacaktı: "Bu, hayranlık uyandırmak ve dikkat çekmek için girişilmiş bir cesaret eylemidir. Ve bazı cinayetleri unutturmaya yönelik bir

1 *Chronique de Paris*, 26 Eylül 1792.

2 *Chronique de Paris*, 27 Eylül 1792.

cambazlıktır. Niçin böyle oluyor? Marat sahneye ne zaman çıkarsa, bu tür bir soytarılığı ortaya koyacağından kimsenin şüphesi olmaz..."¹

Condorcet olayların inisiyatifini ve güç kanıtı olan araştırmaların temel olarak Girondinler tarafından gerçekleştirildiği saptamasını yapmaktan da geri durmaz. Ancak, onların tüm saldırılarını birer hakaret ve tehlike olarak görmeden de yapamaz. Küfürlü konuşurlar, çünkü eylül soykırımlarının sorumluluğunu bile üstlenirken -aslında üstlenmeyi reddederler- bile küfrederek herkese. Tehlikelidirler, çünkü aralıksız olarak Parisli seçmenlere ve seçilmişlere saldırarak 10 Ağustos Devrimi'ni başlı başına bir sorun olarak yeniden ele alırlar. Oysaki, bu devrimin kökleri cumhuriyete ve konvansiyona dayanır. Ekim başında, Paris komünü komiserinin iki tutuklaması konusunda da Condorcet oldukça endişeli olan bu tavrını korur. Condorcet bir Parislidir. Bu şehri sever, bu şehir ahalisine ve onların taşıdığı özgürlük ruhuna hayrandır. Bu aralıksız saldırılar, bazı taşralı milletvekillerinin zamanla başkente karşı nefret duymalarına yol açar.

1792 Ekiminde, Condorcet, aralıksız olarak, Paris seçmen kitlesi ve komünle çatışan Girondin kanadı zayıflatmaya çalışır. Departmanların silahlanması konusundaki düşüncelerini değiştirir; düşünce olarak, bu gelişmede avantajdan çok, tehlikeler algılar. Bu gelişmede, departmanlar ve başkent arasında derin bir çatışma sezinler. 26 Ekim'de Paris seçmenlerinin haklılığını destekler. Silahlı gücün oluşumuna karşı taşrada alınan kararların gücünü ilan eder. 18 Kasım'da bu silahlanmaya arka çıkanların aptallıklarıyla eğlenir. Buna karşılık 19 Aralık'ta Saint-Antoine Faubourg (Mahalle)'unda oturanlara övgüler yağdırır. Bu övgü, oldukça doğal, her zaman parlak ve krallık taraftarlarını aşağılayıcı bir niteliğe sahip olup, özgürlüğün dostla-

¹ a.g.e.

rına ögüt verici bir hava taşır. Condorcet şimdi de, baldırıçiplakların övgüsüne soyunmuştur.

Gerçekten de, 1792 Ekim ayından itibaren, Condorcet kendi tarafını seçmiş bulunuyordu. Bu, tüm cumhuriyetçilerin içinde yer aldığı bir birlikti: "Konvansiyon, halka kendi bağırsaklarını parçalayarak bir gösteri sunmamalıdır," diye yazacaktır. Aynı nedenlerle Condorcet, Madam Roland tarafından canlandırılmış olan hareket içinde Robespierre'e de çatacaktır. Konvansiyonun ilk oturumu olan 21 Eylül'de ise Danton'u alkışlayacaktır: "Bay Danton sonunda kürsüde göründü: Yeteneği, halkın gözünde sahip olduğu itibarla kendine karşı geliştirilen tüm şüpheleri dağıtıyor." Onun söylevini izledikten sonra ise şu sonucu çıkarır: "İyi yurttaşlar, yanılmış olsalar da tanınırlar ve yurdun düşmanları kendi umutlarının her geçen gün azaldığını onlara bakarak anlar..."¹ Buna karşılık, Condorcet, Roland'ı çok gülünç bulur. "Bu iç karartıcı, yaşlı, kızgın ve özgürlük ağacına eğilmiş geveze kadın" tıpkı Jaurés'nin yazdığı gibi, iflah olmaz bir inatçıdır. 29 Ekim'de de yine Roland konvansiyona Paris Komünü'ne karşı yöneltmiş suçlamaları yeniden ele alan uzun bir rapor sunar. Bu raporda Marat ve Robespierre'e de değinilir ve Condorcet, Danton'un bir zamanlar yazdığı şu satırları kanıtlarcasına haklı çıkartılmış olur: "Bu bahtsızlar, Devrim'den ayrılmazlar... Kişisel birtakım hislerin ve önyargıların önünü almak için tüm güçlerimizi birleştirelim!"²

Condorcet'nin Yalnızlığı

Gerçekte ekimin ilk günlerinden beri, Condorcet, Girondinlerin yolundan saptığının işaretlerini vermişti. Dönemin tanıklıkları ve belgeler, bu kopuşun netliğini ortaya koymaktadır. Girondin liderler Madam Roland'ın salonunda buluşmayı sür-

1 *Chronique de Paris*, 22 Eylül 1792.

2 Kuscinski'nin içinde, *a.g.e.*, s.171.

dürüyorlardı. Buna karşılık, hiçbir anı yazarı, hiçbir kupür, Condorcet'nin bu tarihten itibaren orada bulunduğunu göstermez. Roland çiftiyle buluşmaları bile, hep kalabalığın uzağında, تنها bir ortamda gerçekleşmektedir. Başlıca Girondinler Valazé'nin evinde de bir araya gelmekteydiler: Yine burada da, 1792-93 kış ve sonbaharı boyunca Condorcet'nin izine rastlanmamaktadır. Condorcet'nin *Chronique*'indeki yazılar da, onun Girondinlerle yüz yüze hiçbir görüşme yapmadığını doğrulamaktadır.

Politik aktörler de bu görüşü yanıltmamaktadır. 12 Ekim'de, Thuriot, Condorcet'yi 10 Ağustos'ta işlenen suçlar için, Jakobenlere karşı genel bir af öneren yazılar yazmaktan dolayı suçlar. Ona göre, Condorcet Brissot ile ortak hareket etmektedir; onunla "birlik"tir. Bir başka Montagnard olan Anthoine, Kuruluş Komitesi üzerine benzer bir Girondin etkiden söz eder. "Orada," diye yazar: "Condorcet'nin, Brissot'nun ve hatta Guadet ve diğerlerinin bile üstünde yer aldığını görüyoruz." Ancak 1792 Nisanında Condorcet'yi Jakobenlere dahil eden Chabot daha da ileri gider: "Anthoine'ın bir hatasını ortaya koymak zorundayım; o, Condorcet'nin Brissot tarafında yer aldığına inanıyor. Condorcet artık onunla değildir. Bu küçük fraksiyonun entrikalarını yakından tanıyor görünüyor, oysa Condorcet, bu entrikalarda artık sanıldığı kadar etkili bir rol üstlenmiş değil." Ve Chabot, bu söylediklerine kanıt olarak Condorcet'nin imzasını taşıyan *Chronique de Paris*'ten özet bölümleri alıntılar. Aynı şekilde, 19 Ekim 1792 günü, Jakobenlerle tüm kardeş topluluklara mektuplar yollar. Bu mektuplarda, Condorcet'nin aldığı yeni pozisyonu anlatır. Buna göre, Condorcet, artık, Paris Komünü'ne karşı yönelen Girondin dayanışmasının bir düşmanıdır. Sonuç olarak, 14 Ekim'de Danton'un başkanlık ettiği Jakobenlerin büyük bir oturumunda -Prusya fatihi Dumouriez'i alkışlamak için toplanılmıştır orada- Chabot, sorunu yeniden gündeme getirir: "Biliyorum ki, Kuruluş Komitesinde Danton, Barère ve Condorcet de

bulunuyor. Ancak, komitenin konumunu tümüyle belirleme yetkisinin üç dostumuzun elinde olup olmadığı konusudur söz konusu olan. Çünkü, sonuçta, bizimkiler hâlâ yalnızca 6'ya karşı 3'ler."¹ Gerçekteyse, Condorcet konvansiyonda bulunan birçok milletvekili gibi bundan böyle politikada yapayalnızdır.

Sempatiler ve Antipatiler

O yalnızdı, ama dostluklar ve düşmanlıklar bakımından da zengindi. Gironde kanadından ayrılmış olsa bile bazı Girondinlerin onun gözünde hâlâ bir itibarı vardı. Buzot'nun, Guadet'nin düşüncelerini hâlâ tartışıyor, onları gerçekten "erdemli ve yetenekli" insanlar olarak görüyordu. Vergniaud'nun hitabet gücüne ve cömertliğine karşı da hâlâ son derece duyarlıydı. Montagnard'lar kanadında Danton'a hâlâ hayranlık duysa da Marat'dan tiksiniyordu. Marat, onun gözünde "halkın ortak iradesiyle başlatılmış bir devrimi düşmanca sözlerle yıkmayı amaçlayan birisiydi". Devrim'in selameti için yaraşılması gereken en tehlikeli isimdi Marat. Ve bu tutumda da, Condorcet, Robespierre'e olan antipatisini kanıtlamış oluyordu. 5 Kasım'da, Roland ve Louvet'nin saldırısına karşı sıkı ve ironik bir yanıt veren Condorcet, "kendi söylevinin bazı bölümlerinin adilce alkışlanmış olmasını çekemeyen" bu insanlara karşı hiçbir sertlikten çekinmez.

Robespierre bu dikkat çekici kavgaları unutacak adam değildir. Ancak, onun da zamanla Condorcet'ye duyduğu sempati yerini nefrete bırakacaktır. Bunun nedeni de, *Chronique de Paris*'te 8 Kasım'da yayımlanmış olan "Tarih için küçük bir parça"dır. Robespierre kendi suçlayıcılarına yanıt verdiği zaman, Condorcet bu olayın taşıdığı görkemi vurgulayarak, o sırada halk sıralarında 700-800 kadın bulunduğunu ve "sıraların kadınlardan

1 Bkz: Aulard, *Jakobenler Topluluğu*, s.386.

görünmez olduğunu" yazmıştı. Bu belirlemeyi şu korkunç satırlar izliyordu: "Bazen kendi kendime soruyorum; niçin birçok kadın Robespierre'i ısrarla izliyor diye. Onda, Jakoben ve Kor-delierslerin sıralarında bile, hatta konvansiyonda bile bu etkiyi uyandıran şey ne acaba? Bunun nedeni, Fransız Devrimi'nin bir dine dönüşmüş olmasıdır. Ve Robespierre'in de kendi önderliğinde bir hizip (mezhep) kurmuş olmasıdır. O, çevresinde sofuların yer aldığı bir aziz, bir ermiştir; ancak şurası açıktır ki; onun tüm gücü örekesindedir... O tüm karakterlere sahiptir, sadece bir din şefi değil; ama aynı zamanda bir mezhep kurucusudur. O, gelecekte kutsallığı hedeflemiş biri olarak anılmak istiyor. Sıraya çıkıyor ve Tanrı'dan, onun inayetinden söz ediyor. Kendini yoksulların ve zayıfların dostu olarak gösteriyor. Zayıf ruhlu kimseler; aptallar ve kadınlar izliyor onu. Ona kendi şükranlarını ve biatlarını sunuyorlar. Tehlike anlarında sıvışmayı biliyor ve ancak tehlike geçtikten sonra ortaya çıkıyor. Robespierre bir sofudur ve asla bundan başka bir şey de olamayacaktır."¹

Bu acımasız portrenin çizeri Condorcet olabilir mi gerçekten? Onun söyledikleri asla yalanlanamayacak şeylerdir onun gözünde. Devrim öncesinin "kudurmuş koyun" nitimini taşıyan polemistini anımsatır bu yazının genel havası. Her zaman kuşku bir kimse olan Robespierre rahatlıkla bu suçlamayı asılsız kılmaya çalışacaktır. 12 Aralık 1792'de Jakobenler'e şöyle yazar: "Zehirli yazıları halkın ayırt etmesini sağlamak için, herkesin bildiği şu iki kötü gazetenin herkese verilmesini ve burda yer alan yazıları okumalarını öneririm: *Le Patriote Français* ve *Chronique de Paris*. Ve özellikle de, Bay Condorcet tarafından kaleme alınmış olan ulusal meclis makalelerini salık veririm. Bundan daha kötü ve daha zehirleyici hiçbir yazı türü tanıımıyorum..."²

1 a.g.e., 8 Kasım 1792.

2 "*Maximilien Robespierre'in Yapıtı*" içinde, Robespierreci Çalışma Topluğu, Paris, 1910-1967, 9. 160.

Kişisel düşüncelerin uzağında, Condorcet'nin gözünde önem taşıyan şey, Girondin ve Montagnardlar arasındaki bu nefret dolu meydan okumalar ve kavgaların bir an önce dinmesiydi. Kasım ayından ocak ayına kadar, konvansiyonu yıpratın ve alçaltın bu çatışmalara karşı uyarılarını gittikçe artırır Condorcet. Cumhuriyeti tehdit eden birçok düşmanca tutuma kadar da bu tepkisini genişletir. 9 Aralık'ta şöyle yazar: "Artık sağduyulu açıklamalara, gülünç olmayan tartışmalara, cumhuriyeti tehdit eden karışıklıklara karşı alınacak ciddi tavırlara pek rastlanmıyor. Tehdit altında bulunan halk yoksulluğunu bile görmez oldu kimse." Uyarı Roland için de oldukça değerli bulunur ve Girondinler bile, başta Marat olmak üzere kimi Montagne milletvekillerine toparlanmaları için bir fırsat verir. 6 Ocak 1793'te, Condorcet, eleştirilerinin dozunu yükseltir. Konvansiyonun birliğine yapılan bu çağrılar ve bölünmelere karşı yöneltilen bu eleştiriler, durmaksızın yenilenir ve sonunda yankısız kalır.

Dış Politika Üzerine

Bu tür kısır tartışmaların uzağında, Condorcet en temel sorunlara açılmak ister. Valmy'den bu yana savaş çehre değiştirmiştir: Savaşın ilanından itibaren, cumhuriyet zafer anlaşmalarına girişmiştir. Kralın düşüşü, askeri başarıyla, Prusyalıların geri çekilmesi ve hükümetin rahatlamasıyla aynı zamana rastlar. 5 Ekim 1792'de Lille kuşatması kalkar, 8 Ekim'de Verdun yeniden alınır. Cumhuriyet orduları her yerde ilerlerler. Eylül ayının sonlarına doğru, Chambéry işgal edilir ve Nice kenti resmen ilhak edilir. Almanya'da da, Fransızlar Worms'a kadar ilerler ve Mayence, 19 Ekim'de teslim olur. Belçika'da, Dumouriez 27 Ekim'de Mons'a girer. 6 Kasım'da Avusturyalılarından Jemmapes'e dek zafer haberleri gelir. Kasım sonunda, Fransızlar tüm Belçika'yı işgal ederler. Her yer yurtsever çığlıklarla inler.

Condorcet, Fransız ordusunun başarılarını alkışlar. Ancak o bilinçlidir. Cumhuriyetin zaferleri, barışı süreklilik açısından mümkün kılamayacaktır ve tehlike olduğu gibi durmaktadır. Askeri başarıların ötesinde tüm Avrupalı hükümdarlar cumhuriyetçi Fransa'yı ezmek için birleşmiştir. Şu halde, bu koalisyonları güçlendirecek herhangi bir karşı atılımda bulunmaktan sakınılmalıdır. Condorcet, kendi hükümdarlarına karşı başkaldırmış olan tüm halkları destekleyerek konvansiyona bu yönde girişimlerde bulunmaması için öneri sunan Danton'u desteklemektedir. Ancak, gizli anlaşmalardan çok, Condorcet ilkelerin gücüne inanmaktadır; bu ilkeler açıkça ortaya konmuş olmasalar bile. Cumhuriyet şu halde, kendi davasının haklılığına onları inandırmak için doğrudan doğruya halklara yönelmelidir.

1792 Eylülünde, *Özgür İnsanlardan Kurulu Fransız Cumhuriyeti*'ni yayımlar Condorcet. Burada, Fransız halkının, diğer tüm halklar gibi, kendi Kuruluş'unu gerçekleştirmek için hakkı bulunduğunu, başka bir dış müdahaleyi doğru bulmadığını belirtir. Fransa'da krallar tarafından yapılan savaş, şu halde adil değildir. Çünkü böyle bir savaş Fransızları korkutmak ve kraliyet iktidarının meşruiyetini sağlama almak amacıyla yapılmaktadır. Oysa halkın kendisi, kendi iradesiyle bu savaşa girmiş değildir. Hâkim ulus Fransa, diğer ulusların hâkimiyetine de saygı duymayı bilmelidir; o, hiçbir fetih girişiminde bulunmayacaktır. Olsa olsa, tümüyle özgür insanlardan kurulu bir ulusun yapılandırılmasını istemeli ve benzer bir girişimin başka ulusların da hakkı olduğunda ısrar etmelidir. Bu tür arzular, doğaldır ki, uluslararası politikanın ilkeleriyle bağdaşmayacaktır. Özellikle Avrupa'da saraylar tarafından uygulanan politikalarla. Çünkü bu tür politikalar, her şeyden önce hükümdarlar arası bir anlaşmaya bağlıdır. Condorcet, tüm bunlardan derhal şöyle bir sonuç çıkarır: "Fransa'nın davası, krallara karşı insanların verdiği özgürlük davasıdır. Halkların bağımsızlığı da, istilacı fa-

tihlere karşı verilen başka bir davadır. Ulusların buluştuğu ortak nokta budur; ve bu dava, zafer kazanacaktır."

Bir başka devrimci bildirinin ardından, Condorcet, yeniden kaleme sarılır ve bu sefer İsviçrelilerin, Almanların, İspanyolların, Hollandalı ve İngilizlerin bu tür kötü niyetlerini ortaya koyan düşünceler türetmeye koyulur: Cumhuriyetçi Fransa'nın barışçıl niyetlerini bu ülkelerin yönetimlerine inandırmak. Bu, neredeyse imkânsız bir şeydir. Bu metinlerin ilki 27 Eylül 1792 tarihini taşır ve 10 Ağustos'tan sonra İsviçreli muhafızların öldürülmesiyle çileden çıkan İsviçrelileri yatıştırmak amacıyla kaleme alınmıştır. Condorcet, burada, bu soykırımın tek sorumlularının kral ve saray olduğunu belirtir. İsviçreliler üzerine ateş açanların Fransız halkı değil, hükümdarlar olduğunu savunur. İsviçre yönetimine, Fransa'yla dostane ilişkiler içine girmelerinin kendi çıkarları için yegâne şey olduğunu, Avusturya'nın hegemonyası altına girmemeleri için buna mecbur olduklarını anımsatır. Özgür halklar arasındaki zorunlu dayanışma ve barış aşkının da altını çizer. Dışişleri Bakanı Lebrun, Barthélemy'nin İsviçre'ye Fransa büyükelçisi olarak atanmasını ister. Condorcet'nin mektuplarından da anlaşıldığına göre, bu girişim, belirlenen amaçlar için atılmış bir adımdır. Ancak büyükelçinin karşılanması oldukça soğuk bir atmosfer içinde olur. Barthélemy, Lebrun'e şöyle yazar: "Eğer buna inansaydım, bayım, bu mutsuz günde İsviçrelilerle böyle tatsız şeyler konuşmazdım. Biliyorum ki, onlar Bay Condorcet'nin mektubuna oldukça hassas yaklaşıyorlar."

Condorcet tarafından kaleme alınan diğer mektuplar -İspanyollar'a, Almanlar'a ve Batav'lara- konvansiyon tarafından da oylanmış olup onlar da pek iç açıcı bir şekilde karşılanmazlar. "İspanyollar için önemli olan, bizim için de önemlidir" diye yazıyordu Condorcet; "genel bir özgürlük. Bu halk, Bourbon'ların zalimliklerine karşı yıllarca direnmıştır, İspanyol halkıyla bir-

çok açıdan ortak amaçlarımız var." Ne var ki, bu çağrışı İspanyol hükümeti Devrim'e çağrı mesajı olarak algılar. Condorcet'nin Almanlar hakkında yazdıkları da pek dostça karşılanmaz. Bu ülkede yaşayanları "köle bir halk, soylu kölelerin ve zalimlerin, soysuz burjuvaların yaşadığı bir ülke" diye nitelemiştir.

Bu mektupların -çağrılarının- konvansiyonun bağrında yarattığı coşkular gerçekte, dışilişkilerde açılan yeni yaralar olarak değerlendirilir. Condorcet, bunun üzerine, tüm meclisin önünde güçlü duygularla kendi düşüncelerini ortaya koyarak, herkesi ayağa kaldırır. 1792 sonbaharı mecliste hareketli geçeceğe benzer. Avrupa'nın halkları, Fransa örneğiyle aydınlatılarak kendi özgürlüklerini sırayla arama girişimine yönelir, başkaldırıları uç vermeye başlar. "Fransa insan türünün özgürlüğünü ilan etmiştir. Sağır ama korkunç bir yankıdır bu ve bu çağrı Neva ırmağı kıyılarındaki Mancaneres'lerce bile yanıtlanmıştır. Ve artık kraliyet sarayları sarsılmıştır." Sonuçları ağır olan parlak bir formül, sonunda benimsenmiştir. Çünkü özgürlüğün hamisi olan Fransa, her yerde krallara karşı mücadele eden halkları desteklemektedir. 19 Kasım'da cumhuriyet orduları birçok zafer elde etmiş olduğu halde, konvansiyon hükümeti "kendi özgürlüklerini ele geçirmek isteyen tüm halkların kardeş olduğunu" ilan ediyordu.¹ 26 Kasım'da, Brissot, Servan'a şöyle yazıyordu: "Avrupa; tüm Avrupa tuttuğu bir sırada biz yalnızca sakin olmak zorundayız."² Condorcet de bundan farklı bir şey düşünmüyordu: "Barış, hiçbir yerde sertlik olmadan kurulamayacak; ve devrimci ilkeler yeryüzünün bu bölümünde de zafer kazacaktır."³ Bu, devrimci savaşı yenilenmiş bir bildiridir. Özgürlük aşkıyla hareketlenmiş, karşı konulmaz bir güç tarafından ikna edilmiş bir savaştır. Cumhuriyet, Fransa'nın bu çağrısına

1 Lavissee, *a.g.e.*, s.34.

2 *a.g.e.*, s.33.

3 *Chronique de Paris*, 1 Aralık 1792.

yanıt vererek, hükümdarlara karşı mücadele etme isteğine arka çıkar. Ama, eğer savaş, özgürlükle yapılacak bir randevu, bir buluşma ise, halklar, onlar da bu buluşmaya geleceklerdir.

Hiçbir şey, Condorcet'nin İngiltere'ye karşı takındığı tutumdaki yanılırları daha iyi ortaya koyamaz, o İngilizlerin tarafsızlığının, Avusturya ve Prusya ile savaş içinde olan Fransa için temel bir zorunluluk olduğunu düşünmektedir. Özellikle Lord Stanhope gibi İngiliz dostları tarafından Britanya halkının ruh durumu her an kendisine ulaştırılmaktadır. Britanya halkı çoğunluk olarak, asla savaş istememektedir ve Pitt yalnızca, Fransa'nın kolonyal ve ekonomik zayıflıklarında ciddi avantajlar görmeye devam etmektedir. 28 Ağustos 1792'de bir meşrutiyetçinin oğlu olan genç M.A. Jullien, Condorcet'ye Londra'yı salık vererek şunları yazıyordu: "George, Fransızlara savaş ilan etmek için yanıp tutuşuyor... İngiliz halkı tümüyle başka düşünüyor ve her şeyi arapsaçına çeviren şu dışişleri girişimlerinden yaka silkiyor." Julien şöyle ekliyordu: "Eğer Kral, halkın isteğine rağmen, Fransız ulusuna savaş açabiliyorsa, bu, sanıyorum ki, Britanya halkının kendi özgürlüğünü elde etmek için de umulmaz bir fırsattır."¹ Condorcet, bu haberi alır almaz, Fransız halkının dostu olduklarına inandığı Britanya dernekleriyle yoğun bir ilişki içine girer. Amacı, 10 Ağustos Devrimi'ne Britanya halkını da hazırlamak ve böyle bir girişime onları ikna etmektir. Fransa'ya karşı Kral George'un düşmanca niyetlerini bastırmak da hedeflenen amaçlardan biridir. Ekim başlangıcında, Condorcet, *1688 İngiliz Devrimi ile 10 Ağustos Devrimi Üzerine Düşünceler*'i kıyaslamaya gider. Bu adla yayımlanan yapıt, bir devrimden doğmuş olan haklı düşüncelerin Fransa dışına yayılmasını amaçlar.²

1 Bkz: Dışişleri Bakanlığı Arşivleri, Robinet tarafından çoğaltılmıştır, s: 349-350.

2 "10 Ağustos 1792 Devrimi ve 1688 Devrimi Üzerine Düşünceler", *Yapıtlar*, XII, s.206. "20 Sayfalık bu broşür M. Condorcet'nindir. Bu broşürün derin düşünceler içerdiği gibi, iyi yazılmış olduğu da söylenir."

İngiltere gibi, Fransa da şu halde 10 Ağustos Devrimi'nin ardından kendi kuruluş seçimini yapmış olduğu için haklıdır. Condorcet, çok daha ileri giderek şöyle der: "Devrim, desteklenmelidir. İngiltere Devrimi de halkın bağımsızlığını tanımayan krallar ve prenslerce onay görmemişti, bundan sonra da görmeyecektir."¹ Böyle bir bildiri, kendi içişlerine karışan Fransızlardan dolayı, bazı İngilizleri sinirlendirebilirdi. Lord Stanhope bu konu hakkında 29 Mayıs 1792'de Condorcet'ye şunları yazıyordu. "Kendi ulusal meclisinizin verdiği bir karar gibi, tüm Fransızları savunurken, İngilizlerin kendi içişlerine karışmaktan da korkmak zorundasınız." Kasım ayı boyunca, konvansiyona İngiltere'de parlamenter bir reformu öneren topluluklarca sıcak öneriler ve mektuplar yağar. Aristokrasinin gücünü kıracak bir parlamenter reformun İngilizler için taşıdığı önem, her fırsatta vurgulanır. Kendi özgürlükleri için mücadele eden tüm uluslara yardım vaadinde bulunan 19 Kasım bildirisi-nin ertesinde, konvansiyona başkanlık eden, rahip Grégoire, Britanya parlamentosuyla ilgili oldukça kışkırtıcı öneriler sunar: "O, konuya, tam da, Büyük-Britanya'nın Ulusal Konvansiyonu-nu kutladığı bir sırada yaklaşıyor." Daha da kötüsü, Grégoire bundan iki gün sonra şu eklemeyi yapar: "Ah, siz kendi özgürlüğünüzü böyle eli kolu bağlı beklemeyin hiç, konuşun! Bizim birliklerimiz Rhin, Var, Isère ve Escaut kıyılarında muzafferane ilerleyerek, size yardım uçurmak için Pas-de-Calais'i bile aşacaklar..." Askeri zaferler, iyi rahibi adeta sarhoş etmiştir. Condorcet'nin kendisi de bu genel sarhoşluktan bir türlü yakayı sıyıramaz: 23 Kasım'da şöyle yazar: "Fransa'da özgürlük patlamasından bu yana, sağır bir uğultu içinde bu tür idealler İngiltere'ye de sıçradı. Gelecek meclis oturumu İngiltere'de en ilginç reformlara zemin oluşturacaktır. Ulusal temsil sistemi içinde, tahmini imkânsız gelişmelere gebedir İngiltere. Burada, Cum-

1 "1688 Devrimi... Üzerine Düşünceler", *a.g.e.*, s.207.

huriyet'in Kusursuz Yapısı'na ulaşılacaktır. İngiltere'de uzun zamandan beri varolan özgürlüğün ölçüleri, bundan böyle şahlanarak atılımlarda bulunacaktır."

Fransız ordusu tarafından işgal edilen ülkelerin yazgısı sorunu da konvansiyona sunulan sorunlardan biridir. Brissot, Fransa'yı koruyan cumhuriyet dostları zincirinin büyümesinden yana tavır almıştır. Savoy ülkesi Fransa'dan kendi birliğinin bağımsızlığını ister. Neye karar verilecektir? 27 Kasım'da, rahip Grégoire şu ilkelerden söz eder: "Eğer işgal edilmiş ülkeler, cumhuriyet rejimi içinde sınırları çizilmiş bir devletçik olarak yaşıyorlarsa ve eğer buna karşın cumhuriyetin bir parçası olmayı arzu ediyorlarsa, onları kabul etmeli miyiz? Kuşkusuz, evet. İstekleri özgürlük olan bu halkların durumu, Fransa'nın çıkarlarıyla da kesinkes bağdaşır." Bu, izin verilmiş doğal sınırlar (hudutlar) teorisi, yabancı toprakların ilhakını ve bu topraklardaki nüfusun katılımını öngörüyordu. Savoy'un birliği sorunu ise, derhal bir seçim içinde oylamaya sunulmalıydı. Condorcet, halkların iradesi üzerine birbiriyle uyuşan bu uluslararası politikayı destekler: "Fransız diplomasisinin ilkeleri", diye yazar; "Cabinet Saint-James'in ilkelerinden biraz daha felsefiktir."

15 Aralık'ta, Cambon, kendi orduları tarafından işgal edilmiş ülkelere ilişkin Fransız cumhuriyetinin tutumu üzerine bir rapor sunar: Soyluluk, özgürlüğe karşıt ayrımların ortadan kaldırılması vs.; vergilerin bu halklar tarafından tayin edilmesi; birincil meclis toplantılarının yapılması; yargıçların seçilmesi ve bunların kendilerini bir kuruluş birimine takdimi vs. Böylece, Fransız ordularının girdiği her yerde özgürlük ve eşitliğin bu ilkeleri kendini göstermiştir. Bu coşku, Kuruluş'u fethetmişti adeta: "Cambon'un söylevi, gerçekler bakımından öylesine önemli, öylesine parlaktı ki... evrensel bir alkıştan nasibini hemen aldı," diye yazıyordu Condorcet; "Zalimliğin tüm kademelerini, geleceğin tüm yıkıcı tutumlarını tehdit eden eşitlik ve özgürlüğün hemen o an geldiğine inanılıyordu."

Ekonomik Durum Üzerine

Ancak savaş, devrimci bile olsa oldukça pahalıya patlamaktadır. Konvansiyon'un büyük maliye bakanı Cambon da bunun bilincindedir.¹ 15 Aralık 1792 Bildirisi, tüm işgal ülkelerinde, prenslerin malları, kamunun mülkleri ve diğer azınlık haklarının savaş bedeli olarak teminat altında tutulup sahiplerine geri verilmesine karar verir. Condorcet, bu ilkeleri ayakta alkışlar. 1 Şubat 1793'te, Cambon, Belçika'nın vergilendirilmesinden sağlanan gelirin daha şimdiden 64 milyon altın lira olduğunu bildirir konvansiyona. Bununla birlikte 1792 sonbaharı ortalarında ekonomik durumu iyice bozulmuş olan Fransa üzerinde, savaş ağırlığını korumayı sürdürür. Yaza kadar, ne ürünler, ne de ticari faaliyetler geriler. 6 Ocak 1793'te, Roland, ticari denge üzerine gerekli bilgileri konvansiyona bildirir. Buna göre: Deniz ticareti müreffektir; kâğıt paranın değer kaybetmesi, gerçek devalüasyon, dış ticareti (ihracatı) kolaylaştırmıştır. Ancak dış ticaret, ekonomik etkinliklerin devamı için yeterli değildir. 10 Ağustos'tan itibaren yabancı ülkelerden kaynaklanan göç, ticari gövdeye sert ve ağır yükler, endişeler yükleyen savaş, ekonomik krizin gün geçtikçe daha ağırlaştığı sinyallerini vermektedir. Bu durum karşısında, Condorcet Turgot'nun ilkelerine bağlı kalmayı sürdürecektir: Ticaret özgürlüğü dışında, buğday tohumlarının serbestçe dolaşımı, her türlü vergi angaryasının kaldırılması, ücretler konusu, vs. Erzakların yetersizliğine bağlı karışıklıklar konusunda, buğday ticaretine ilişkin tüm sınırlamaların karşısında yer alır.

Buğdayların pahalılığı aynı zamanda kâğıt paranın azlığının da bir sonucudur. Condorcet'ye göre bu konu çok abartılmıştır,

1 "Deniyor ki, biz özgürlüğü komşularımıza da taşıyacakmışız. Onu kendi düşüncemize, kendi yaşantılarımıza taşıyoruz ve bunu her zaman barış içinde yapacağız." 19 Kasım bildirisinin ertesinde, Condorcet, kendi kurtuluşları için savaşa girişmiş olan halklara cumhuriyetin arka çıkması, onları savunması gerektiğini bildirir. (*Chronique de Paris*, 16 Aralık 1792).

çünkü kâğıt paraların değeri, özel olarak gümüş para ve altına ayarlıdır. İç ticarete kâğıt para dolaşımını hızlandırmak ve hızlı-kâğıt para akışını sağlamak zorunludur. Konvansiyon hükümeti, bu konu üzerine daha fazla gecikmeden eğilmelidir. Bu öneriye göre, buğday fiyatlarıyla ücretler arasında bir denge sağlamak gereklidir. Sadece buğday fiyatlarını düşürmek değil; ama aynı zamanda ücretleri de yükseltmek, asıl çözümdür. Minimum ücrete ilişkin de bir dizi çalışma yapılmalıdır, bu taslak, işçilerin satın alma gücünü garanti altına alacaktır. Ücretlerle satın alma gücü arasındaki bu dengesizlik çağın utancı olarak değerlendirilir. Mali ve ekonomik konularda, Condorcet'nin görüşleri yasama ve kurucular meclisinde karşılandığı gibi, başarıyla karşılanmayacaktır Kuruluş Hükümeti tarafından. Bu, tümüyle, bir yönü politika alanına taşan bir sorundur.

16. Louis Davası

7 Kasım 1792'de, Condorcet şu notu düşer: "Devrimimizin son bir eylemi olacağı benzeyen büyük bir dava başlıyor: Bu, 16. Louis'nin yargılanmasıdır."¹ Bu davayı açan çatışmalarda, Condorcet; Robespierre ya da Barère, Vergniaud ya da Saint-Just'la kıyaslandığında önemli bir rol oynamamıştır. Kısaca, o, sadece, belli başlı oylamalar konusunda kürsüye çıkmakla yetinecektir: Halka çağrı, suçlar ve suçluların cezalandırılması vs. konularda. Ancak onun müdahaleleri, olayların akışı üzerinde hiçbir etkide bulunmayacaktır. Ve onun verdiği oy, yalnızca 700 oydan biri olmakla sınırlı kalacaktır. Condorcet'nin gezinişleri, tıpkı Devrim sırasında olduğu gibi, 16. Louis davasında da önemli bir ismin etkisini vurgulayacaktır yine de. Her dava, yargıç için bir tuzaktır, o kararını verirken, bazen kendi ruhunun sesini, bazen de karşı tarafın yalvarışlarını duyar. 16. Louis davasında, onun suçluluğu ve ölüm cezası konusunda oldukça

1 *Chronique de Paris*, 7 Kasım 1792.

yoğun ve tartışmalı anlar yaşamıştır doğal olarak. Savaşta bir Fransa için, hangi karar daha hayırlı olacaktır? Ya da cumhuriyetin geleceği için? Daha az yüksek çıkarlar da bu davada önemli bir rol oynayacaktır. Girondinlerin ya da Montagnard'ların iktidarından kurtulmak için içte verilen amansız savaş, 16. Louis'in yazgısını da politik bir oyuncağa dönüştürmüştür.

Condorcet için, tuzak, daha da acımasızdır. Konvansiyon çatısı altında o, sadece bir politikacı değildir. Onun adalet ve ölüm cezası uygulamalarına karşı verdiği mücadele ve yazdığı yazılar, büyük bir engel, hatta bir yük oluşturmaktadır sırtında.¹ Robespierre'in etkili ve Kurucu Meclis'teki yıkıcı söylevlerinden önce bile, Condorcet bu prensibi desteklemeyi sürdürmüştür. Şimdi tarih, 16. Louis'in ölümüne ya da yaşamasına karar verecek durum değerlendirmesini kaydetmek üzeredir. Bu davada, düşünür Condorcet kendi politik sorumluluğuna daha çok bağlı görünmektedir.

O, bu konuda verilen yönergede hiçbir rol oynamamıştır, 10 Ağustos'tan sonra, Tuileries'de haczedilmiş odaların mülkiyetini elden çıkarmakla görevli 24 üyeli bir komisyon tarafından 1 Ekim'de bu konuda girişimlerde bulunulmuştur. 7 Kasım'da, Mailhe, Yasama komitesi'ne 16. Louis'in yargılanmasıyla sonuçlanan bir rapor sunar. Condorcet, kendini, Fransız ulusunun düşmüş bir kralı yargılaması ifadesiyle sınırlar. "İnsan tutkularının en saf karışımının bir örneği olan büyük bir halkın, bu adalet örneğini tüm dünyaya göstermesi..." türünden açıklamalardır bunlar.²

13 Kasım'da tartışma başlar. 26 yaşındaki Saint-Just, hayatında ilk defa olarak kürsüde görünür. Acımasız formüller orta-

1 Condorcet, bu aydınlatıcı arzusunu şöyle formüle eder: "Belki de 18.yy.ın sonundaki muzaffer bir Fransa'ya yaraşan şey, kendi kralını darağacına göndererek, diğer uluslara, kralların az ya da çok suçlu olduklarını gösteren bir gösteri sunmak olacaktır." *Chronique de Paris*, 7 Kasım 1792.

2 *Chronique de Paris*, 8 Kasım 1792. (Mailhe: 1750-1834: Toulouse'de avukat, konvansiyon ve yasama meclisinde milletvekili olmuştur.

lıkta kol gezmektedir. "Yargılamak yasaların uygulandığının bir kanıtıdır. Bir yasa, adaletin tecellisidir. Hangi adalet tecellisi şu ana dek, insanlıkla krallar arasında varolmuştur?..."¹ Onlar (Krallar) hiçbir zaman masumane hükmetmemişlerdir..."¹ Brissot iyice şaşırılmış bir halde, "Fransa'yı onurlandıran bu yeteneği" selamlar. Condorcet, bu genç adamı dinler ve bu etkileyici gücü algılar. Saint-Just'un söylevinde; "Felsefi olduğu kadar dâhice çıkarsamalar" görür, ancak onun çıkardığı bu sonuçları büsbütün onaylıyor da görünmez.

20 Kasım 1792'de, soruşturma konusu yeniden depreşir. Roland, konvansiyona gelir. 16. Louis'nin isteğiyle, Tuileries'de gizli, demir bir kapı yapmak için bir çilingir çağırılmış, sonunda bu gizli kapının ne işe yaradığı sorusu gündeme gelmiştir. Roland, bu kapıyı açtırır. Bu gizli bölme içinde -bir tür büyük dolap- kralın ihanetlerini somutlayan yazılı belgelerle karşılaşılır; özellikle Mirabeau, yabancı ülkelerle saray arasındaki ilişkilerde La Fayette ve Dumoriez bazı yazışmalarında ve daha başka birçok milletvekili de bu ihanetlerin suç ortakları olarak ortaya çıkarılırlar. 12 milletvekilinden oluşan bir komisyon bu kâğıtları incelemek için görevlendirilir. Ancak kuşku, bu sefer, doğrudan doğruya Roland üstüne yönelir. Şu halde, o, niçin bu dolabın açılmasını isteyen tek kişidir? Kendini koruma isteğinden dolayı mı? Girondinlerin başına iş açan dokümanlara ilişkin hiçbir ipucu yok muydu? Kısaca bu konularda, Condorcet şunları yazıyordu: "Roland'ın dürüstlüğü tüm kuşkuların üzerindeydi." Ancak şunu da belirtiyordu: "Belki de bakan bu gizlilikle konvansiyon hükümetinin çatısını belirlemek gibi bir düşünce içinde olmuştu."² Komisyon üyeleri kralın ve bu adamın

1 Albert Soboul, "16. Louis Davası", "Arşivler", Julliard, 1960, ss: 71-73.

2 *Chronique de Paris*, 21 Kasım 1792: Bkz: Madam Roland: "Roland, her zaman dürüst ve güvenilir bir adam olmaya çalışmıştır. Bu işte onun gerçekten hiçbir kabahati yoktur. Ancak, alınan önlemlerin hatalı oluşunda, belki, sorumluluk sahibi olabilir." a.g.e. s.357.

yazgısını elinde bulunduruyordu, ancak Condorcet, henüz kendi safını seçmiş değildi. Soruşturma, halk kesiminden ve bazı derneklerden gelen insanların da katılımıyla tamamlanmıştı. Sıra konvansiyonun kararına gelmişti: Kralı yargılamak gerekiyor mu? Kuşkusuz bunu yapacak olan konvansiyonun kendisiydi, ancak hangi prosedürle yapılacaktı bu?

Condorcet girişimde bulunmakta kararlıydı. Onun inancı belliydi. Her zaman olduğu gibi, kendi düşüncesini yazıyla açıkladı. Kuruluş'un 1791'de krala tanıdığı dokunulmazlık yabancı ülkelerde işlediği suçları ve kendi işlevlerini fazlasıyla kapsamıyordu. Yine de kral yargılanabilirdi. Ancak, tüm Avrupa'nın izlediği bu büyük davada, tüm hak ve doğal haklar korunmuş olmalıydı. Kralı apar topar infaz etmek, birçok taşkınlığa ve istenmeyen dış müdahalelere yol açabilirdi.¹ Krallar bile, kendi bilinçli ve tutarlı düşünceleriyle kendileri tarafından konmuş yasaların kendilerine yöneltilmesini desteklemelidir. Bu, zor bir kabullenmedir, ancak adaletin kusursuz tecellisi için bundan daha uygun bir yol olamaz. Ulusal konvansiyon, şu halde, Kralın yargılanmasının reddini isteyecektir. (Formel biçimdedir bu). Davanın kurallarına karar vererek ve suçlanan eylem ya da eylemlere (unsurlara) yönelerek bu davayı organize edecek ve yönlendirecektir. Üstelik, konvansiyon daha şimdiden resmi olarak kralın işlemiş olduğu suçları ilan etmişti. Ve meşrutiyetçilerden bazıları, kralın yandaşlarınca ölümle tehdit edilmekteydiler. Yine de, onlar dikkatli Avrupa'nın gözünde tarafsız yargıçlar olarak kendilerini ortaya koymak zorundaydılar. Şu halde, 16. Louis'yi yargılayacak yargıçların da atanması gerekiyordu. Bunu yapmaya tek yetkili merci ise sadece ulustu. "16. Louis'nin yargılanmasını üstlenecek yargıçların seçim bölgeleri

1 Tüm ulusun suçlayıcı konumunda olduğu bir davada, her şey gerekçelendirilmeliydi: Tüm ülkelerin aydınlarınca tanınmış olan tüm hukuk bilimi ilkelerine hiçbir zarar vermeden, saygılı biçimde bu yargılamanın üstesinden gelinmeliydi."

ve departmanlar tarafından atanacak insanlardan oluşmasını önereceğim" diyordu Condorcet. Bu mahkeme önünde ulus iradesinin tezahürü, savunma haklarının sonuna dek korunması, saygı duyulması gereken konulardı.¹ Çünkü ulus tarafından belirlenecek olan adalet, bu olağanüstü davada bir örnek niteliği oluşturmalıydı. "Bir kralın tarafsızca yargılanmasının ilk örneğini tüm insanlığa göstermeye mecbursunuz," diye yazıyordu Condorcet.

3 Aralık'ta, suçlama yeniden başlatılır. Kendi tarzında mü-kemmel biri olan Robespierre, Saint-Just'un tezini yeniden ele alır ve bu davanın şekli ilkeleriyle de mücadeleye girer: "Kral bir suçlu değil, siz de yargıç değilsiniz. Siz sadece ulusun temsilcileri ve devlet adamları olabilirsiniz. Sizin bu adama karşı ya da bu adam lehine hiçbir yargıda bulunmanız söz konusu olamaz. Ancak halkın selameti ve ulus iradesinin gerçekleştirilmesi için bir gayrette bulunmanız söz konusu olabilir..."² Korkunç sözlerdir bunlar! Robespierre tuhaf biçimde, onu radikal biçimde yeniden onaylayan Condorcet'yle örtüşür. Her ikisi için de, konvansiyon, kralı yargılayamaz, çünkü o politik bir meclistir. Ancak, Condorcet, ulus iradesini yansıtan kimselerce ve bu kimselerin halk departmanları tarafından atanarak kralı yargılayabilmesi düşüncesine karşılık, Robespierre, konvansiyondan kralın yazgısının hâkim biçimde belirlenmesine karar vermesini ister -hiçbir dava olmadan. Condorcet tüm hukuk ilkelerine saygı duyulması önkoşuluyla hareket ederken; Robespierre için ortada hukuki bir dava yoktur! Birbiriyle çelişen iki mantık! Biri halkın selametini ve politik gücün belirleyiciliğini; diğeri hukuk ilkele-rine saygı gösterme zorunluluğunu ve adilane bir yargılamanın esaslarını dillendirmektedir.

1 "Adaletin gerçek anlamda belirmesinin gereği, şu halde budur... hukuk biliminin genel ilkeleri, suçlanan kişi için de korunup gözetilecek ve en geniş biçimiyle uygulanacaktır."

2 Mathiez, *a.g.e.*, 2. cilt, s.5.

Konvansiyon, buna karşılık Condorcet'nin görüşlerini paylaşmamaktadır. Pétion'dan Robespierre'e uzanan bir repliğe göre, konvansiyon, Louis Capet'nin ulusal konvansiyonca yargılanmasına karar verir ve tartışmayı noktalar. Condorcet'nin görüşü artık yalnızca onunla sınırlı kalmaz ve diğerlerince de paylaşılır. Girondin milletvekili Rabaut Saint-Étienne birkaç hafta sonra kral 16. Louis'nin yargılanmasının konvansiyon tarafından desteklendiği kararına karşı Condorcet'nin sergilediği güçlü sessizlikten kaygılanmaya başlar.

2 Aralık'ta Parisli seçmenler kralın konvansiyon tarafından bekletilmeden yargılanması isteğinde bulunur ve milletvekillerine bu konuda şöyle seslenir: "Ulusun gözü, sizlerin eylemleri üzerindedir. Ve ulusun çıkarı gitgide bu yönde oluşuyor." 9 Aralık'ta, çatışmaların başlamasından önce 10 Ağustos'un dul ve yetimleri konvansiyon önünde adalet isteyen bir toplu eylemde bulunurlar. Kitapçı Ruault -ılımlı cumhuriyetçi- kardeşine şöyle yazar: "Burada kralın davasıyla ilgileniyor herkes. Tüm yüzler asık, yürekler çarpıyor. Herkes çözümün ölümcül olacağını düşünüyor. Konvansiyon içinde ona -Krala- karşı bir fraksiyon oluşmuş durumda. Ve bu fraksiyonun tüm dünyada sayısız sempatizanı bulunuyor."¹

Ölüm Cezasına Karşı

Sonunda karar saati gelmiştir: Bu, vicdanlardan çok, politik görüş ve inanışların yapacağı bir seçimdir. Girondinler kürsüde bir halk oylamasına zorlanarak tedirgin edildiği bir sırada, Montagnardlar politik bir kararı ahlaki bir zemine taşımaya çalışırlar.

15 Ocak günü öğle vakti, suçluluk üzerine ilk iddianameler sunulmaya başlanır. Hazır bulunan 718 milletvekilinden 691'i "evet" der, 27'si ise hiçbir şey bildirmemeyi tercih ederler. Bu,

¹ Ruault, *a.g.e.*, s.318.

kralın masumiyetini desteklemekten hayli uzak bir seçimdir. Oylamanın sonucu, hiç de şaşırtıcı değildir: Eğer kral 16. Louis suçlu değilse, 10 Ağustos isyanı bir suçtur ve konvansiyon gayri meşru bir niteliğe sahiptir. Condorcet kral 16. Louis'nin suçlu olduğu yönünde oy kullanır; onun 10 Ağustos'tan önceki ihanetlerine de inanmıştır Condorcet.

Hiç de şaşırtıcı olmaksızın, konvansiyon iki sorun hakkında daha itibari oylamaya geçer. Halka çağrı, güçlü bir çoğunluk tarafından geri çevrilmiştir. 287 oya karşılık 424 oyla. 170 Girondin milletvekili arasında 40 kadarı çağrıya olumsuz oy kullanmışlardır. Condorcet de aynı tutumu sürdürmüştür. Onun oyundan çok, açıklaması anlamlıdır: "Meclis, ölüm cezasını dile getirdiğinde, en azından isterdim ki, bu karar, geniş bir şekilde tartışılsın ve Kuruluş tarafından gerekli yerlerde yayımlansın. Yahut, birincil meclislerde halk tarafından dile getirildiğinde, yine Kuruluş tarafından tepki ya da tereddütte bulunulsun veya tartışılsın, kurala bağlansın. Ancak bugün bakıyoruz ki, sırf bildiri gereği bu konu apar-topar tartışılmadan sonuca bağlanıyor. Hiçbir zemin yaratılmadan halka çağrı yapılıp yapılmaması konusunda oylamada bulunuluyor, hayır, ben hayır diyorum."¹

Bu konuda, Jaurès şöyle yazıyordu: "Condorcet, bazen... kendi soylu düşüncesinin komplike yapısı içinde kendi iradesinin belirsizliklerini de ortaya koyuyordu."² Ancak önerinin karmaşıklığı, burada seçimin belirsizliğini anlamlı kılmıyor. Çünkü oldukça belirgin olan ölüm cezası hakkında, Condorcet daha şimdiden net bir tutum sergilemiş ve sıkı bir pozisyon almış görünüyor. "Ölüm cezasının ne şekilde olursa olsun haksız olduğuna inanıyorum ben. Toplum için artık hiçbir tehdit ya da tehlike oluşturmayan bir suçlu için, bu uygulamayı yersiz buluyorum. Bu doğrudan daha sağlam bir şey de tanımıyorum. İn-

1 Parlamento Arşivler, 57, s.90.

2 Jaurès, *a.g.e.*, cilt 5, s.103.

niyorum ki, gerçekten özgür bir Kuruluş içinde hiçbir şeyi temsil etmeyen bu biricik durum, ölüm cezasının mutlaklığı, insan türünün kusursuzluğunu baltalayacak en önemli uygulamalardan biridir. Bu uygulama, uzun süre insanlığı onursuzlaştıracak bir uygulama olarak kalacaktır. Yine inanıyorum ki, yasa adına insanların öldürülmesi bir ülkenin cumhuriyetçi kuruluşunun ahlaki yapısına da ciddi zararlar verecektir. Düzeltmeye izin veren cezalar ve pişmanlık, kendini yenileyen bir insanlık için tek uygun tutum olacaktır."¹ 3 Aralık 1792'de konvansiyon bürosu üzerine bu düşüncelerin gölgesi düşer. Bu metin basılarak dağıtılır.

16 Ocak günü akşam saat altı buçukta 16. Louis'ye uygulanacak ölüm cezası hakkında itibari (nominal) çağrıya başlanır. Yapılan oylama ertesi gün akşamın 7'sine kadar sürer. Loş bir salonda, her milletvekili sırayla kürsüye çıkarlar. Halk gözetiminde oylama yapılır. "İtibari çağrı tüm gece boyunca sürer. Milletvekilleri uğultular içinde salonu boşaltıp yeniden doldururlar, kimileri yerlere uzanır, bunu, atılan binlerce çığlık izler. Herkes kendi düşüncesinin yoğun karmaşası içindedir. Ölümcül bir rahatlık ve sessizlik içinde beklemektedir herkes, her milletvekili kendi adının çağrılmasını beklemektedir."² Sonunda gece biter. "Solgun bir kış günü"nde, Condorcet oyunu kullanması için kürsüye çağrılır. Şöyle konuşur Condorcet: "Cinayetler için bile olsa, her tür ceza eşitliğe karşı girişilmiş bir suikasttır. Sadece suikastçılar için verilecek cezalar ölüm olmalıdır. Ancak bu ceza benim ilkelerime aykırı. Bu cezayı onaylayan bir oyu asla kullanmayacağım. Ağır hapis cezası lehine de oy kullanmayacağım, çünkü hiçbir yasa bana bu hakkı vermiyor. Ben yalnızca ceza kanununda en ağır suçlar için oy kullanırım; ancak bunlar

1 "16. Louis'in Yargılanması Üzerine Düşünceler", XII, s.300.

2 Charles Lacretelle, *Fransız Devriminin Açıklayıcı Tarihi*, Ulusal Konvansiyon, 2. Basım, Paris, 1806, s.159.

bile bir insanı öldürmek için haklı nedenler olamaz."¹ Bir başka milletvekili; genç Dupin de, Condorcet'yi izleyerek pranga cezası için oy kullanır. Akşamın sekizinde, başkan Vergniaud, oylamanın sonucunu ilan eder. 721 oydan 366'sı ölüm cezası yönünde kullanılmıştır. Mutlak çoğunluk sayısı ise 361'dir. Vergniaud şöyle bildirir: "Ulusal konvansiyon adına Louis Capet'ye karşı verilecek ceza ölüm cezasıdır."

Ne Utanç Ne Kaygı

21 Ocak, saat 10'u 20 geçe 16. Louis idam sehпасına çıktı. Her tarafta asker kaynıyordu ve sessizdi ortalık. Akşamdan önce Montagnard milletvekili Le Pelletier Saint-Fargeau, kralın ölüm emrini onayladı, Kralın cezası eski bir muhafız birliği tarafından Palais-Royal'de infaz edildi. Ölüm kararı, Gironde'un politik yenilgisini ortaya koymuştu. Le Pelletier'nin tutumu ise, bu başarısızlığı adeta bir yıkıma dönüştürmüştü. Tüm dava boyunca, Girondinler "bıçak altında" olduklarını belirtmişler, tedirginlik içinde olmuşlardı.² Oysa, kralın ölüm kararını onaylaması için yaralanan (hançerlenen) tek kişi yine bir Montagnard'dı. Cesaret ve erdem, meşrutiyetçiler için öylesine yüceltilmişti ki, şimdiye kadar sadece Montagnardlar bu övgüye mazhar olmuşlardı. Cinayet, derhal, bir politika malzemesi haline dönüştü.

21 Ocak günü, öğleyin kral 16. Louis'nin infazından sonra konvansiyon yeniden oturuma başladı. Montagnardlar öfkeden kızıp köpürüyorlardı. Robespierre, Roland'ı ifşa ediyor; kralın davası devam ettiği sırada meclise ayak basmayan Danton saldırıya geçiyordu: Roland'ın yerine başkasını koymak gerekiyordu, çünkü o, halkın davasına genellikle zarar verici baskın ve

1 Condorcet ekler: "İsterdim ki, Mailhe'nin önergesi tartışılsın, çünkü bu önerge çok değerli." *Parlamentar Arşivler*, 50, 7, s.384.

2 Marat onlarla alay ediyordu: "Onlar ise tehdit altında oy kullandıklarını söylüyorlar, ancak onlardan sıyrık alan tek kişi bile yok." *Moniteur*, 15, s.81.

keyfi bir karaktere sahipti.¹ Condorcet gelişmeyi alkışlıyordu: "Danton'un bu söylevi, içerdği en taşkın yanlarla, konvansiyona kendi çalışmalarında umutlu sonuçlar sağlayacaktır..." Ve buna şu anlamlı cümleyi ekliyordu: "Halkın mutluluğunu sağlamak için onda eksik olan ne var? En cumhuriyetçi karakterlerin, böylesine bilgi ve yeteneklerle dolu özelliklerini kendinde toplayan başka kim var?" 24 Ocak'ta Roland istifasını verir. Condorcet, "temiz niyetleri olan bir adamın" çıkışını selamlar. Genel Güvenlik Komitesi yenilenir. Montagnardlar kontrol altına alınır.

Kralın davası, Robespierre'in öngördüğü kopuşu vurgular. "Bizim arkamızdaki yollar silinmiştir" diye yazar Lebas -Kuzeyin Montagnard milletvekili- 20 Ocak 1793'te; "İlerlemek gerek ister istemez ve özellikle şimdi şöyle haykırmak gerekir: "Yaşasın özgürlük ya da ölüm."² Fransa'nın yabancı hükümdarların baskısından kopuşu: 24 Ocak'ta Londra'daki Fransa büyükelçisi Chauvelin geri çağrılır ve 1 Şubat'ta, Konvansiyon, İngiltere'ye Savaş ilan eder. Girondinler ve Montagnardlar arasındaki uçurum da giderek genişler ve davadan önceki çatışma, yerini uzlaşmaz bir karşıtlığa bırakır; tüm devrimcilerin gözünde, seçimlerin sembolik gücü; bir yandan 16. Louis'yi kurtarmayı isteyenler; diğer yandan Kralın ölümünü onaylayanlar arasındadır. Montagnardlar, bundan böyle Paris halkını daha da hareketlendireceklerdir. Barère, 23 Ocak'ta, yabancı tehlikelere karşı birleşik bir cephe oluşturulması yönünde meclise boşuna kabul ettirir önerisini. Bu yalnızca bir yanılgıdır. Konvansiyondaki çatışma, artık daha da şiddetlenmiş ve rakip bir fraksiyonun çözülüşüyle sonuçlanmıştır. Ancak Montagnardlar şu ana dek hâlâ avantajlıdır, Girondinlerde ise kuşku ve bölünme hüküm sürmektedir. 21 Ocak akşamı, Condorcet, kendi adına bu kavgaların uzağında yer alır. Kralın suçluluğuna ilişkin kullanılan

1 *Chronique de Paris*, 23 Ocak 1793.

2 Soboul, *a.g.e.*, s.250.

oyun da etkisiz kalmamıştır. Komisyon oybirliğiyle bu kararı zaten onaylamıştır, ya da aşağı yukarı bu konu hakkında hiçbir pürüz kalmamıştır. Halka çağrı konusunda yapılan temel oylamada, o, Montagnardlarla birlikte Girondin çoğunluğa karşı oy kullanmıştır. Buna karşılık, Montagnardlarla da çalışmakta, Kralın ölümüne ilişkin yapılan oylamayı reddetmektedir. Politik olarak Condorcet'nin takındığı bu bağımsız tutum, iktidar oluşunu engellemiş ve etkisini de büyük ölçüde sınırlamıştır. Buna karşılık, moral bakımdan, 16. Louis davasından etkilenmeden, sarsılmadan çıkmıştır. O, Brissot gibi, kendini paralarcasına çaba harcamamıştır. Vergniaud gibi kendini yalanlamamış, yapıcı tavrını koruyarak, ölüm cezasını reddetmiştir.

Eğitim Komitesi'nde Condorcet

Condorcet'nin yeniden Konvansiyona dönmesi kaçınılmazdı. 1792 Ekiminde, Eğitim Komitesi üyeliğine seçilmişti, ancak, Konvansiyon tüzüğü sadece bir tek komiteye katılmaya izin veriyordu. Bu nedenle o, Kuruluş komitesini yeğledi. Arbogast'ın başkanlık ettiği eğitim komitesi -Arbogast, Condorcet'nin dostuydu- Yasama meclisinde kendi kanadını oluşturmuş olan Romme tarafından iyice hareketlendirilmişti. Komite, doğal olarak, kendine, Condorcet'nin halk eğitimi üzerinde yaptığı çalışmalar ve ilkeleri hedef alıyordu, bununla birlikte az da olsa bazı değişiklikler yapılmıştı. 1792 Aralık ayının ortalarında, ilkokulların oluşturulması hakkında tartışmalar başladı. Condorcet henüz devreye girmemişti, çünkü, Roederer'in yazdığı gibi; *Journal de Paris*'de parlamenter çatışmaları hesaba katarak "Condorcet'nin 20-21 Nisan 1792'de kendi görüşlerinin - ilkokullara ilişkin görüşlerinin- Konvansiyon tarafından değiştirildiğine tanık olmuştu."¹ Condorcet'nin bu konuda Konvansiyona sunduğu rapor Durand de Maillane tarafından sert eleştiril-

1 *Journal de Paris*, 19 Aralık 1792.

lere uğramış, Maillane, bu raporu "aşırı bilimsel bir eğitim sistemi" olarak değerlendirmişti. Bu rapor ayrıca, bir bilginler oligarşisi yaratmakla eleştiriliyordu.

Ancak Konvansiyon onu izlemedi. Buna karşılık, Aydınlanmaya karşı duyduğu sonsuz inancı ifade eden Jacob Dupont'un söylevini büyük bir coşkuyla kabul etti. Dupont, bu raporu özgürlüğün ve aydınlanmanın kaynağı olarak görüyordu. D'Alembert'in gözleri kapandığı sırada Condorcet bu mücadeleyi devralmıştı. Kuruluş Komitesinin çökmesinin ardından, 17 Şubat'ta, Condorcet, tıpkı Barère ve Sieyès gibi, Eğitim Komitesi'ne katıldı. Temel projenin mimarı, burada da yasamanın gücü altında belirleyici bir rol üstlendi. Zira, Eğitim Komitesi'nde asıl belirleyici olan Sieyès değil, oydu.

Durumun Ağırlaşması

İngiltere'ye Savaş ilan edilmesinden bu yana, Hollanda hükümdarına ve İspanya kralına da savaş açılmıştı. Devrimci Fransa, şimdi, görkemli bir şekilde, tüm hükümdar ittifaklarına meydan okuyordu. "Krallara Savaş, Halklara Barış!" diye haykırıyordu cumhuriyetçiler. Krallarla savaşan cumhuriyetçi Fransa, halkları kendi davasına ve haklılığına inandırmıştı. Konvansiyon, göçlere ve yabancı hükümetlerin girişimlerine karşı da pek çok önlem almıştı. Parlamenter bir muhalefetin ve basın tepkisine rağmen, İngiltere'ye savaş ilan edilmişti ve bu zorluklar nedeniyle, Konvansiyon, "İngiliz halkına hitaben" bir düzeltmede bulunuyordu. Condorcet, Barère, Paine ve Fabre d'Églantine, bu bildiriye hazırlamakla görevlendirilmişlerdi. Barère şöyle yazıyordu: "Bu düzeltme girişimini bize intikal ettiren kişinin Condorcet olduğu çok iyi biliniyor, kısa bir zaman sonra, Condorcet, bu düzeltmeye ilişkin çalışmasını bana ulaştırdı... Condorcet'nin yapıtlarını karakterize eden felsefe, yetenek ve akılcılık, bu çalışmada da mevcut ve bu bakımlardan

onun metni bana tam bir başyapıt gibi görünüyor." Ancak, bu bildirinin Belçika'da yarattığı yankı ve başarısızlıkların Konvansiyona ulaşması fazla geçikmedi. Dumouriez Hollanda'nın fethi girişimine bir son vermek zorundaydı. Askeri önlemler almanın sırası gelmişti. Condorcet'nin güzel hitabeti -"Fransız Ulusundan Bütün Halklar'a"- Konvansiyonda asla temsil edilmeyecekti.

İç olaylar da kafaları meşgul ediyordu. Lyon'da, Jakobenler ve karşı-devrimciler oldukça sert meydan okumalarda bulunuyorlardı. Paris'te, 1793 yılının son günlerinde, Meclis, yeni sabun fiyatlarını açıklayan iki bildiriye karşı temizlikçilerin öfkesiyle burun buruna gelmiş, adeta sözlü bir baskına uğramıştı. Sabun fiyatları 14 kuruştan 22 kuruşa çıkarılmıştı. Ölüm cezasına karşı da aykırı sesler yükselmeye başlamıştı. 25 Ocak sabahı, bakkallar da homurdanmaya başlamış, aynı gün, Marat, yargısız infazları ve ayaklananları daha da kışkırtıcı bir bildiri yayımlamıştı. Yatıştırma mı, kışkırtma mı? Heyecan dorukundaydı ve politik karmaşa daha da yıkıcıydı. Girondinler için, "anarşistlerin" göklere çıkardığı aşırılıkları ifşa etmenin tam sırasıydı. Bu fırsatı kaçırmadılar, Hébert ve "Kudurmuşlar" için, Brissot yanlıları tarafından gözetilen baldırıçıplakların aristokrat maskesi altında sahneye çıkmalarının etkileri yıkıcı olmuştu. Konvansiyonda, çoğunluk vergilerin (haraç) yol açtığı sonuçlardan kaygı duyuyordu. 21 Şubat'ta, Cambon, "mülkiyetlerin korunmasını isteyen herkese karşı sert bir yasa"yı bildirirken en canlı alkışlarla karşılanıyordu.

Condorcet, Cambon'u destekliyordu. Şiddet ve düzensizliğin Devrim'e verdiği zararları ve riskleri anımsatıyordu. "Bizim kurduğumuz Devrim'in geleceği ve taşıdığı umutları bu belirsizlikten başka hiçbir şey bozamaz. Mülkiyetin dayanaklarının güçlendirilmesi de bu tür belirsizliklerdendir," diye yazıyordu 2 Mart'ta.

Condorcet'nin aldığı bu konum anlamlıdır. Girondinler ve Montagnardlar arasındaki çatışmanın büyüdüğü bir sırada, onun gündemi bambaşka bir güncel konuya yönelmiştir, o artık Robespierre ve Marat'nın karşısındadır. Onlarda devrimin geleceğine ilişkin tehlikeli insanları görür ve bu tip insanların Avrupa'ya verdiği çirkin imajdan rahatsız olur. "Fransız karşıtı hizip" diye yazar, 1793 Mart ayı sonundaki kişisel notlarında; "Robespierre ve Marat'nın görüşlerini de yanlarına alarak iyice yayılmıştır. Bu kişiler, sözde Fransa'nın ve konvansiyonun önde gelen isimleridir. Bizim bu çok ünlü adamlara atfettiğimiz önem ve onur bizi küçültüyor..."¹ Condorcet, Montagnardlar ve bu adamlarla barışmayı reddedecektir.

Çatışmalardan Uzakta

Mart ayı sonunda, Condorcet, *Chronique du Mois*'da (Aydın Olayları), "Fransa'da Yeni Bir Kuruluş Oluşturulmasının Gerekliliği Üzerine" adlı uzun bir makale yayımlar. "Kuruluş olmaksızın" diye yazar; "bir halk, kaçınılmaz olarak anarşi ve tiranlık arasında gidip gelecektir." Bu amacın gerçekleşmesini geciktiren herkesi ifşa eder: Aristokratlar, kralcılar, demagoglar, vb. Ancak "Fransız Ulusunun büyük çoğunluğu... bir Kuruluş istemektedir; o istiyor ki, bu Kuruluş, cumhuriyetçi bir karaktere sahip olsun ve halkın sürekli hâkimiyeti temelinde, bütünsel bir birlik ve doğal eşitlik temeli üzerinde kurulu olsun..." Kuruluş'a kendi projesini sunduğunda büyük bir fırtınayla karşılaşır Meclis'te.² Cumhuriyetçilere yönelik öfkeyi yatıştırmak ve

1 Bkz: Cahen, *a.g.e.*, s.502.

2 Dumouriez'nin ihaneti, Girondinleri yeniden güçlendirir. Marat ve Robespierre kendi hasımlarını ezmek için bunu bir fırsat olarak görürler. Robespierre, Devrimci Mahkeme önünde birtakım değişiklikleri dile getirir, aynı anda, Eşitlikçi Philippe ve yakınları, Dumouriez'nin diğer "suç ortakları"; Buzot, Brissot, Vergniaud, Gensonné, Gudet'ye ilişkin suçlamalar, saldırırlardır. Bkz: Gallois, *a.g.e.*, cilt II, s.143. Tehlikeye karşı alarında olan Girondinler, saldırıya geçme kararı alırlar. 10 Mart gününün ardından,

cumhuriyetçilerin birbirlerine karşı duyduğu öfkeyi dağıtmak amacıyla, Condorcet, bir de broşür yayımlamıştı: *"Yurttaşlar Kendi Temsilcilerini Beklemek Zorundadır."* İlimli olmaktan ziyade oldukça tutkulu ve hararetle vurgularda bulunan Condorcet, milletvekillerine, bir kereliğine bile olsa birleşmeleri çağrısında bulunur: "Kendi vatanını seven herkes toplanmak, bir araya gelmek zorundadır, çünkü hepsi de aynı amaç için buradadır: İnsan Hakları Temelinde Bir Cumhuriyetin Kuruluşu..."¹ Bir kez daha, Ulusun cumhuriyetçi bir karaktere sahip olması gerektiğinde ısrar eder. Meşrutiyetçileri hoşgörüye davet eder. Ancak, çok geçmeden derhal konuşmanın tonu değişir ve tümenden kişisel bir nitelik kazanır. Bir an için, Condorcet, yine kendi kendine konuşmaya başlar. Hitabet gücü azalır, sesi tizleşir ve bir kere daha, "konuşmanın imkânsızlığıyla kürsüden uzaklaşır ve rahat bir yere atar kendini. Tartışmak artık imkânsızdır. Kendinden emin, ne istediğini bilen bir tavırla konuşur: "Ben, insan türünün yazgısına güçlü bir şekilde inandım ve özgürlük için mücadele ettim, ben özgürlüğe hizmet ettim ve edeceğim, birçok kuşağın (neslin) geleceği ve mutluluğu bugünkü Devrim'in başarısına bağlı." Bu sözlerin ardından, kendini "her tür hizipten ayrı," bağımsız biri olarak ortaya koyar. O, hep "gerçeği ve onu ifade etmenin yollarını aramış, bu amaç için yanıp tutuşmuş"tur.

Danton'un Dumouriez'yle görüşerek araya girip barıştırma girişimlerini reddederler. Dumouriez'ye karşı Girondin Lasource 1 Şubat'ta saldırıya geçer. Danton, olağanüstü bir konuşmayla Lasource'u ezip geçer. Konuşması "bir savunma olduğu kadar bir savaş ilanıdır da." Montagnard Levasseur şöyle yazar: "Danton kendine ayrılan bölümde harekete geçti, olağanüstü bir söylev için ağzını açtığı anda, sıralarda adeta bir ölüm sessizliği kol geziyordu... Konuşmasının sonunu ise şöyle bitiriyordu, daha doğrusu, söylevini tamamladıktan sonra, bizim sıramızın önünden geçerken, kendisine karşı olan tarafı işaret ederek alçak sesle şöyle dedi: "Alçaklar! Kendi suçlarını benim üstüme atmak istiyorlar!" Levasseur, *Anılar*, I. cilt, s.138.

1 *Yapılar*, 10 Nisan 1793, cilt 12, s.547.

Akla ve mantığa yapılan bu çağrılar, Konvansiyon içinde de elbet karşılıksız kalmayacaktı. Milletvekilleri oturumlara silahlanmış olarak katılıyorlardı. Girondin milletvekili Lauze Depperet, Montagnard sıraları üzerinde elinde kılıçla geziyordu.¹ Kendi çevrelerinde sıkı bir birlik oluşturmuş olan Girondinler kararlı bir tutum almışlardı. Marat'dan nefret eden "Plaine" milletvekillerinin çoğu, onu suçlama hazırlıkları içinde kaynaşıyorlardı. İki günlük parlamenter bir çatışmanın ardından, 13 Nisan'da, 9 saat süren itibari bir oylamaya geçildi. Marat, 222 oy çoğunluğuyla suçlu bulundu. Meşrutiyetçilerin en az yarısından fazlası oylamaya katılmamıştı. Kendisine yönelik nefreti izleyen Marat, tıpkı Danton gibi, yazılarından dolayı, devrimci mahkeme önüne çıkarıldı. Mahkeme, meşrutiyetçilerin yokluğu yüzünden eksik toplandı. Ancak, Marat'nın suçlanmasının oylanmaması onu bir anda, Girondinlerden daha uzağa taşıdı.

Condorcet'nin Son Girişimi

Bu sıcak günlerde, Kuruluş Projesinin sınavı da gelip çatmıştı. 4 Nisan'da, Kuruluş, sunulan diğer projelerin incelenmesi için 6 kişilik bir komite oluşturulması kararını aldı.² Bu "Komite Analizi" ya da "6 Kişilik Komisyon"a, Condorcet çağrılmamıştı. Bunun nedeni, sağlık durumu ya da yorgunluğu değildi: Onun kürsüye çıkmasının nedeni, bu komisyon çalışmalarını araştırmaktan başka bir amaç taşımıyordu. Gerçekteyse, onun kasti olarak unutulmuşu, politik bir anlam taşıyordu: Kuruluş projesi mimarını devreden çıkarmak. Condorcet kendi dev projesinin tartışılması sırasında da bir izleyici olarak suskunluğunu korudu.

1 Bkz: Lintilhac, "*Vergniaud*", a.g.e., ss: 185-186.

2 Bu altı kişilik üye arasında, sadece Barère ve Jean Debry eski komite üyesiydi. Diğer dört üye ise Mercier, Valazé, Lanjuinais ve Romme'du.

15 Nisan'da, Konvansiyon, her pazartesi, çarşamba ve cumartesi gününün bu işe ayrılacağını bildirdi. 17 Nisan'da, 6 kişilik Komisyon adına, Romme, İnsan Hakları Bildirgesi Projesinin ayrıntılı bir analizini sundu. Barère, Condorcet'nin projesine öncelik verilmesini istedi. Tartışmaların ardından, bir Deklarasyon maddesi -Vergniaud tarafından önerilen hafif bir biçim değişikliğiyle- oybirliğiyle kabul edildi.¹ 19'unda, Deklarasyonun 11 ila 19. maddeleri; 22 Nisan'da da 21 ila 23. maddeler sırayla benimsendi. Deklarasyonun (19. maddesinin) bildirdiği ibadet özgürlüğü konusunda, Danton, Vergniaud'yu destekliyordu: "İnsanların mutluluğu konusuyla derhal ilgilenmeliyiz" diyordu Danton; "bu konuda hemfikiriz. Vergniaud size büyük ve sonsuz gerçeklerden söz ediyor."² Condorcet keyiflenmişti.

Ancak, 24 Nisan'da, Robespierre, uzun bir müdahaleler zincirine başlar. Mülkiyet hakkının taşıdığı karakteri reddeder. Vergi yasasının geliştirilmesini ister. Çalışma hakkının doğru bir zemine oturtulması önerisinde bulunur. Buradan, Condorcet'nin projesine yönelen Robespierre, çılgınların ve baldıncıplakların (yoksulların) desteğini de yanına alarak, Girondinleri gözden düşürme işine girişir. Sembolik olarak, o güne dek Marat'nın sağladığı aklamalara uygun olarak söz alır ve Konvansiyonda zafer kazanır.

26 Nisan'da Deklarasyonun bütünü oylanmaya başlanır -sadece ibadet özgürlüğü hakkındaki 6. madde hariç- 26 Nisan'dan 8 Mayıs'a kadar, Kuruluş üzerine yapılan tartışmalar kesilir. Nafakalar sorunu Konvansiyonun dikkatine sunulur. 18 Nisan'da, Paris Belediyelerinin ve belediye başkanlarının genel meclisiyle, banliyölerin yerel idareleri krize karşı alınacak ön-

1 *Patriote Français*, 18 Nisan 1793'te şöyle yazıyordu: "Bu madde oylanmaya sunulduğunda birçok alkış aldı. Fransa'da Kuruluş neşeyle karşılanıyordu."

2 *Moniteur*, 17, s.183.

lemeler için radikal kararların alınmasını ister.¹ Buğday fiyatlarının belirlenmesi ve buğday ticaretinin serbestçe yapılmasına ilişkin çıkarılan bir yasa 4 Mayıs'ta oylanır. Politik tansiyon yükselmeye devam eder. Her şey, iki taraf arasında kararlı bir meydan okumayla son bulur. Komün yakasında, 48 Paris seçim bölgesinden, devrimci bir meclis oluşturulur. Gironde tarafında, "tüm dürüst insanlara" ve düzenin taraftarlarına açık çağrılar yapılır. Hébert şöyle yazar: "Brissot'cular, Roland yanlıları, özgürlük çanının sesi pek yakında duyulacaktır. Sizin ölüm saatiniz yaklaşıyor!"² 5 Mayıs'ta, Brissot meydan okur: "Çok uzun zamandan beri, cumhuriyetçilik ve anarşi varlığını sürdürüyor... Bize ölümcül bir mücadele sunuluyor, eh, biz de kabul ediyoruz onu."³ 8 Mayıs'ta, Robespierre, Jakobenlere şöyle seslenir: "Halk için elzem olmayan şey, baldırıçıplakların da doğuştan düşmanı olan şeydir". Polis muhbiri Dalard ise, politik toplanılardan edindiği bilgileri içişleri bakanına şöyle bildiriyordu: "Şu an yaşananlar korkunç ve 2 Eylül'de olanlardan daha çok gürültü koparacağı benziyor."

8 Mayıs'ta Kuruluş üzerine tartışmalar yeniden başlar. Vergniaud, kendi yapıtını tamamlama konusunda Konvansiyonda ant içer. "Ulus bir Kuruluş istiyor. Onun kini, bizim aramızda, bu yüce iradenin belirişini engellemeye çalışanlar üzerine yönelecektir."⁴ Vergniaud bir tartışma planı önerir. Paine kayıptır. 10 Mayıs'ta, Robespierre meşrutiyetçi oluşuma zarar veren tüm girişimlere lanet okur.⁵ Projenin ilk maddesi henüz

1 Konvansiyon'a yönelik bildirilerinde Belediye Meclisleri şöyle açıklamalarda bulunur: "Mülkiyet hakkı, hemşehrilerin aç bırakılmasıyla sonuçlanmamalıdır. Yeryüzünün nimetleri, tıpkı hava gibi, yeryüzündeki herkese aittir." Lavissee, *a.g.e.*, cilt II, s.91.

2 Jaurès, *a.g.e.*, cilt V, s.547.

3 *Patriote Français*, 5 Mayıs 1793, s.500.

4 Lintilhac, *a.g.e.*, s.192.

5 *Moniteur*, 16, s.359 ve sonrası.

oylanmıştı ki, Konvansiyon, kendisine bir "sorunlar dizisi" sunması için 6 kişilik komisyonu göreve çağırır. Bu karar, tartışmaya esas teşkil etmesi bakımından Condorcet'nin projesinden uzaklaşmayı imler.

Proje, bir kere daha hasır altı edilmeye çalışılır. 13 Mayıs'ta tribünlerde 1500 kişiden fazla insan toplanmıştır, bundan başka, oldukça dar basamaklarda birbirini ezen bir güruh birikmiştir. Havalandırma berbattır ve nefret edilesi bir uğultu hâkimdir salonda. Dikkatle bakıldığında, Devrim alanına giyotinlerin yerleştirildiği, Tuileries sarayı önünde bir hareketlenme olduğu seçilir.

Bu koşturmaca ve telaş içinde, Condorcet'nin söylevi, oldukça kısadır. Yeniden "İçişlerinde hüküm süren karışıklıkların haber verdiği tehlikelerin, Cumhuriyete zarar verici, yıkıcı bölünmelerin" altı çizilir. Buna karşılık, Condorcet, bir tek çözüm önerir: "Konvansiyoona sunulan önerinin tek amacı, Cumhuriyetçi bir Kuruluş'un bir an önce oluşturulması." Meclis kendi güçsüzlüğünü sergileyerek, derhal yeni bir Konvansiyonun oluşturulmasını gündeme getirir. Condorcet bundan şöyle bir sonuç çıkarır: "Belirsiz bir iktidarın kullanımını, ne şekilde olursa olsun meşru olarak göremem."

Politik olarak, Condorcet'nin önerisi yanılgılı görülebilir: Çoğunluktan kendi yetersizliğini ortaya koyan bir meclis talebinde bulunmak ve buna hiçbir saygı duyulmayacağından derhal feshini istemek; bu, intihar etmekle aynı şeydir.

Bu öneriler büyük bir gürültü koparır. Montagnard Thuriot kürsüye çıkar ve Condorcet'nin Kuruluş projesini kıyasıya eleştirir. Ona göre, bu proje "tüm yurttaşların onayını almamıştır."¹ La Montagne bu demagojik öneriyi alkışlar. Girondin Lasource, Condorcet'nin bildirisini ertelemeyi oylamaya sundurtur. Yazara sunduğu son bir şükran olarak, önerisi kabul

1 *Moniteur*, 16, s.382.

edilmeyen Condorcet'nin bu söylevinin Konvansiyon tarafından basılması kararı verilir.

Eliminasyon (Dışarıda Bırakma): Girondinlerin Ezilmesi

On İkiler Komisyonunun atanmasını izleyen dönemde -21 Mayıs, 2 Haziran 1793- Montagnardlar ile Girondinler arasındaki son meydan okumada, Condorcet hiçbir rol oynamaz. Onun duygu ve düşünceleri bugün bilinmiyor, çünkü bu dönemi içeren kroniğinde hiçbir ipucuna rastlanmıyor. Ancak, krizin en şiddetli döneminde, o, 28 Mayıs itibari oylamasında Konvansiyonda bulunuyordu. Akşam saat 22'ye doğru, birçok milletvekilinin salondan ayrılmasıyla sert ve şiddetli bir tartışma yaşanmıştı. 28 Paris bölgesi Hébert ve arkadaşlarının giderek güçlendiğini belirtmeye gelmiş, olağanüstü komisyon kararı üzerine tutuklanmalarını istemişti. Oturuma başkanlık eden Hérault de Séchelles, öneriyi yeniden ele alarak Montagnard yanlısı bir karar verir. Ve bu öneri kabul edilir.

Ertesi gün Girondinler, bu bildiriye göre illegal bir cephe olarak nitelendirilirler. Temel sorun hakkında oyçokluğuyla karara varılır. Bu sırada herkes, politik olarak tarafını seçmek zorundadır. Oylamaya gidilir ve Girondinler için Komisyon yeniden yapılandırılır. 517 oydan, 279'u evet, 238'i de hayır şeklinde somutlanır. Parlamenterlerin çoğu Gironde tarafında kalır. Condorcet "hayır" diyenlerdendir, tıpkı Montagnardlar gibi. O, bilmektedir ki, On İkiler Komisyonu Gironde'un ihtiraslarının farkındadır ve Parislilere kızmakta, meydan okumalara karşı sert bir tutum almaktadır. Danton da oylamaya geçilmeden son bir uyarıda bulunur: "Eğer Komisyon, uyguladığı zalimce gücünü muhafaza ediyorsa, o halde, devrimci gücü ve yürekli düşmanlarımızı geride bırakmamız gerekecek."¹ Komisyonu yeniden kurmak için, Girondinler güçlerini bir araya getirirler. Condor-

1 Moniteur, 16, s.509.

cet'nin kendi isteğiyle giriştiği bu yatıştırma eylemini imkânsız kılarlar. Onların tutumu saçmadır ve Paris'teki güç ilişkilerinin genel karakteri, kendi kendini yok eden bir niteliğe sahiptir. Condorcet onları izlemeyecektir.

Condorcet'nin İsyanı

29 Mayıs'ta, Konvansiyon, Barère'in önerisi üzerine, 5 kişilik özel bir komiteyi Halkın Selameti Komitesi'yle birleştirir. 8 gün içerisinde bir kuruluş planı sunmakla görevlendirilir bu birleşik komite! Hérault de Séchelles, Saint-Just, Romme, Mathieu ve Couthon bu iş için görevlendirilenler arasındadır. Bir haftada hazırlanacak olan bir Kuruluş projesi. Condorcet için ne alaycı bir durumdur bu! Ancak Montagne, 2 Haziran'dan sonra, departmanlarda baş gösteren huzursuzluk ve karışıklıklar karşısında politik olarak acil bir önlem alınmasını bildirir. Tüm Fransa sat-
hında hazırlanacak olan bu kuruluş projesine ilişkin genel bir oylamanın zorunlu olduğunu açıklar. Ancak böyle bir tutum, kurulacak kuruluş planına meşruiyet kazandıracaktır. Bu andan itibaren, söz konusu olan şey örnek bir Kuruluş projesinin hazırlanması değil; tüm yurttaşlara seçimlere ilişkin acil bir metnin sunulmasıdır. 5 kişilik yeni komite, derhal yeni yapının oluşturulması işine koyulur. Hérault de Séchelles kaleme sarılır. Saint-Just şöyle yazacaktır: "Hérault, Kuruluş Planını çizenlerin çalışmalarında sessiz (dilsiz) bir tanık olarak kendini gösterdi. Utanmaz bir Kuruluş planına resmen göz yumdu."¹ Hiçbir şey, 7 Haziran cuma günü Hérault de Séchelles tarafından bildirilen pusulada bu projenin iklimini en güzel biçimde ortaya koyamaz.

10 Haziran pazartesi sabahı, proje tamamlanır ve Halkın Selameti Komitesi'nce kabul edilir. Aynı gün öğleden sonra, Hérault onu Konvansiyonda okur. Tartışma iyice kızışmıştır. 11 Haziran'da başlayan tartışma aynı ayın 24'ünde sona erer. Milletvekili Ardennes Baudin, Haklar Bildirgesi konusunda

1 Aulard, *a.g.e.*, s.297.

şunlardan söz eder: "Biçimsel anlamda tartışıldı ve oylamaya sunuldu; Meclis'in bir bölümü tepkisiz kaldı. Ortaklıkta gürültülü homurtular duyuluyordu. Billaud Varenne, öfkeyle itibari bir oylama istedi. Sonuçta halkın düşmanlarının kimler olduğunu ortaya koymanın vakti gelmişti. Robespierre, bu yolun benimsenip benimsenmeyeceğini çok iyi hesaplamıştı. Oylamada bulunanların çoğunun gerçekte ne biçim insanlar olduğu ortaya çıkacaktı. Olabildiğince acımasızca, hoşnutsuz bir insan olduğunu göstermeye çalıştı Robespierre; 'İnanmak gerekir ki, bu beylerin hepsi inmeli (felçli) ve tümü de gündeme yerleşmeye çalışıyorlar.'"¹

24 Haziran 1793 Kuruluşı Condorcet'nin projesinden daha kısadır. Biri 180 maddelik, diğeri ise 370 maddeliktir. Üstelik, en iyi bölümlerinde, Condorcet'nin metninden esinlenmiştir. Tıpkı Condorcet'nin düşündüğü gibi, yeni Kuruluş metni de, doğrudan bir demokrasiyi esas alır ve halkı temel alarak, hükümdarların erklerini sınırlayıcı bir nitelik taşır. Ancak yine de, daha az demokratik bir görünüm sunar. Demokrasi, burada, halk referandumlarının olasılıklarına indirgenmiş ve meclisçe 80 kişilik bir üye topluluğu, yürütme konseyine atanmıştır. Halk tarafından 7 bakanın doğrudan seçimine ilişkin Condorcet'nin önerisi de yoktur burada. Özellikle, Kuruluş'un dönemsel bölümlerinden, onun gözünde tümnden (ilke olarak) vazgeçilmiştir.

Ancak, onların Haklar Bildirgesi'nde, Montagnardlar iç projeyi daha uzağa taşımak ve daha fazla belirleyici olmak anlamında kesin bir iradeye sahiptirler. Çarpıcı formüller içerisinde, onlar "toplumun halk davasının gelişmelerini tüm güçleriyle destekleyeceklerini" bildirirler. (Madde 22). Eğer, tıpkı Condorcet gibi, onlar da "halk çıkarlarının, topluluğun gizli bir borcu olduğunu" bildirmiş olsalardı, şöyle eklemek zorundaydılar: "Topluluk, mutsuz yurttaşlara yardım eli uzatmalıdır, onlara iş imkânı sağ-

1 Baudin, "Kuruluş Üzerine Genel Düşünceler ve Anekdotlar", *Fransız Devrimi*, Temmuz-Aralık 1888, s.365.

lamalı, çalışma zamanı dışında da varolmalarını mümkün kılacak araç gereç temin etmek zorundadır." (Madde: 21).

Condorcet, Bildirgenin epik karakterine karşı duyarsızdır. Buna karşılık, meşrutiyetçi çatışmanın bu parodisini bir hakaret olarak değerlendirir; özellikle bu projenin birkaç gün içinde tamamlanmış olmasını gülünç bulur. Tıpkı Sièyes gibi, meşrutî sorular üzerine o da yıllarca düşünmüştür. Dengeli bir bilgin araştırmasıyla, yurttaşların eşitlik ve özgürlük vaatlerini güvence altına almaya çalışmış ve cumhuriyeti tümüyle akılcı bir zemine oturtmaya uğraşmıştır. Aylar boyunca, kendi kuruluş projesine en mükemmel şekli vermeye özen göstermiştir Condorcet. Ancak, üzüntüyle görmüştür ki, onun korumaya çalıştığı ilke ve değerler hoyratça bir yana bırakılmış ve kuruluş için yeni bir komitenin bir plan hazırlamak için oluşturulmasını da acıyla görmüştür. O, en azından umut etmiştir ki, yapının temel gerekleri tartışmalar boyunca korunsun ve üzerinde önemle durulsun. İşte, ne acıdır ki, yeni bir komite, sınırlı bir öngörü ve özveriyle toplanmış, ciddiyetten yoksun bir şekilde, devasa bir sorunu çözüme bağlamaya çalışmıştır. Konvansiyon, bu metni oylamaya sunmuş ve birkaç oturumda, ciddi hiçbir tartışma olmadan masaya yatırılmış -ya da daha doğru bir deyimle- hasır altına itilmiştir. 100'e yakın milletvekili ayartılmış bir halde, doğrudan doğruya kendi politik çıkarları yüzünden, Fransa'nın Cumhuriyetçi, örnek bir Kuruluş'unu hemen hemen kutsal (!) bir tutumla oylamaya sunmuştur.¹ Konvansiyon sıralarında, Kuruluş projesinin sunulmasından sonra (Şubat 1793), Condorcet "Konvansiyonun zaferi ve insanların yaşamının geriye kalan kısmının akıbetinin ulusal iradenin bu büyük eyleminin başarı-

1 Montagnard'cı Kuruluş projesi, 2 Temmuz-24 Temmuz tarihleri arasında birincil meclislerce yönlendirilmiş olacak ve 11.610 oya karşılık 1.801.918 oyla desteklenecektir. Oylamaya katılmayanların sayısı ise dikkate değerdir. Kuruluş planı, sonunda 10 Ağustos 1793'te ilan edilmiştir. 10 Ekim 1793'te, Konvansiyon "Fransa'nın geçici hükümetinin banışa kadar devrimci olacağını" bildirmiştir.

sına bağlı olacağını" bildirir.¹ Şimdi, büyüğü bir yapıtı projelendirilmiş meşrutiyetçi bir anıt, pek çok çalışma ve zorlukla elde edilmiş tüm kazançlar ortadan kayboluyor, siliniyordu. Politikacıların çıkarları, sonunda, halkın yazgısını belirleyecek olan hayati bir olayı gölgelemişti.

Kuşkusuz, Condorcet'nin öfkesinin kaynakları arasında, onun bu projeden yoksun bırakılışının da etkisi vardı. Devrim, tümüyle sallantıdaydı: Suçlanan Girondinler arasından bazıları tutuklamaya boyun eğmiş; diğerleri de, başkaldırının odağı olmuş kimi departmanlarda kendilerine sağlam yerler edinmişlerdi; bu sonuncuların sayısı, özellikle haziran ayının son günlerinde iyice çoğalmıştı. Savaş haberleri hep yıkım doluydu. Cepheler bir bir çöküyordu. Cumhuriyetçi yurttaşların büyümesi de hızlanmıştı. Buna bir de, sevilen dostların tutuklanması ya da yasaklanışının verdiği acılar ekleniyordu. Annesini kaybeden Sophie'nin umutsuzluğu da cabasıydı; Sophie, annesi Markiz de Grouchy'i kısa süren bir hastalığın sonunda, kendi kollarında yitirmişti. (10 Haziran'da). Endişe, acı, bıkkınlık, Condorcet'nin acısını daha da yükseltmişti. Ve tüm bunların sonunda, işte "kudurmuş koyun" başkaldırıyor, isyan ediyordu.

Condorcet, hâlâ Konvansiyonda milletvekiliydi. Şu halde, hâlâ kürsüye çıkması ve bu gülünç Kuruluş projesiyle alay etmesi mümkündü. Cumhuriyet için, bu saçmalığın tehlikelerini sayıp dökmesi beklenebilirdi. Ancak, Condorcet kendi sınırlarının farkındaydı. Robespierre ve dostlarının hükmettiği bu ortamda, zayıf sesiyle kalabalık kürsülere karşı ne diyebilirdi ki? Kendi tarafından yapılacak tüm müdahalelerin başarısızlıkla sonuçlanacağını bilincindeydi. Şu halde, yine kendi ruhunun sığınağına yönelecekti, yani kalemine. Kendisini destekleyebilecek yurttaşlara dev bir yapıt vermeye, onlara seslenmeye karar verdi. Montagnard'cı Kuruluş planının hukuki bir yorumunu yapmayı düşünüyor, bu nedenle de, görüşlerin özgürlüğünü

1 "Motiflerin Gözden Geçirilişi", *Yapıtlar*, 12, s.413.

vurgulamayı ve belki de Genel Güvenlik Komitesi'nin düşmanlarının pençesinden onları kurtarmayı amaçlıyordu.

Ancak bu, yetersiz ve ilintisiz bir eleştirinin boyutlarını fazlaca aşacak ve Montagnard'cı Kuruluş planının ihtiva ettiği tehlikeleri açıkça göstermeye kadar varacaktır. Bu kuruluş planının "Avrupa'da tanınmış kişilerce kaleme alınmasının zorunlu olduğunu, yetenekli ve kendini özgürlüğün hizmetine adanmış iyi niyetli kişilerin bu işi üstlenmeleri gerektiğini" önerir. Aynı zamanda, Vergniaud, Gensonné, Pétion, Barbaroux ve Kuruluş komitesi üyesi olan tüm Girondinlere övgüler yağdırarak, bu isimlerin bugün tutuklu ya da yasaklı oluşunu eleştirir. Buna karşılık; "durmaksızın halk yordakçılığı yapan ve herkese şiddet dolu çağrılar yapan kişilere" saldırır. Robespierre ve Marat bu anlamda saldırılması, eleştirilmesi gereken kişiler arasındadır. Condorcet şöyle yazar: "Onlar, halkı yozlaşmış kimselerin yanına çağırıyorlar. Kürsüden yaptıkları çağrılarının tümü bu amacı taşır. Ancak kendi birincil meclislerinin hâkimi olan halk, onlar için korkunç yargıçlar olacaktır. Çünkü onların hâlâ korktukları, bu meclislerdir." Condorcet daha da ileri giderek 31 Mayıs - 2 Haziran kalkışmasının önceden planlanıp hazırlanmış olup olmadığını sorar. "Halkın temsilcilerinin tümüyle özgürlük içinde olduğu bu tarihte, meclis sıraları kirletilmiştir; daha evvelce varolan basın özgürlüğü de bu tarihte ortadan kaldırılmıştır; bu dönemde yazılan mektupların üslubunda da belirgin bir biçimde despotizmin kokusu vardır: ... dolayısıyla Meclis'in içinde ya da dışında bir özgürlük asla varolmamıştır."¹

Condorcet, bu suçlamayı yayımlarken (Haziran 1793), çaresiz, kendini kaybetmiştir. O, kendi galiplerini monarşistler ve federalistler diye adlandırarak ezilmiş Girondinlerin tarafında

1 "Yirmi Dörtler Konseyine bakın ve bu insanların eğer yeni bir Kral arayışında olduklarını hissederseniz -ki hissedecksiniz- onları acımasızca yargılayın. Bugün yürütme konseyinin yöneticileri de, çoğunluğun otoritesini temsil eden bir ulus kavramından hazzetmiyor; onların da, bir monark arayışı içinde oldukları o kadar belirgin ki..." *Yapıtlar*, s.674.

yer alır. Bozgundan sonraki mağlupların kampına katılır. Bilir ki, bunu yapmakla uçurumun eşiğinde durmak arasında hiçbir fark yoktur. Ancak o, özgürlüğe yapılan hakaretler karşısında da suskun kalmaya katlanamaz. Cumhuriyete ve Meşrutiyetçi Davaya yapılan saldırılar onu büsbütün çileden çıkarır. Basitçe son bir girişim olarak tüm eski zamanlarda olduğu gibi, Condorcet Fransız halkına hitaben anonim (imzasız) yazılar yayımlamaya girişir.

Tutuklama Kararı

Aradan birkaç gün geçmiştir. 8 Temmuz 1793'te, Konvansiyonda, Chabot, Genel Güvenlik Komitesi adına söz ister: "Şu an, Aisne departmanını ayaklandırmaya çalışan, sizin üyelerinizden birinin yazısını elimde tutuyorum. Bu adamın çevresinde Akademi'nin bazı bilgileri toplanmış durumdadır. Bu adam, Fransız Cumhuriyeti'ne birtakım yasalar sunmayı öneren Condorcet'dir." Chabot, bu yazıya Abbeville yöneticilerinin de ulaşmış olduğunu belirtir. Chabot şöyle devam eder: "Bu yazının Condorcet'nin kaleminden çıktığına dair hukuki bir kanıtla sahip değiliz yine de. Ancak buradaki cümleler, kesinlikle, Condorcet'nin özgün bir mektubundaki cümlelerle aynı ve tümü onun elinden çıkmış. Condorcet'nin imzası ve yazısı bunu doğruluyor. Ve bu yazıların tümü Aisne departmanına gönderilmiş olup, orada tansiyonu tırmandırmak ve kıskırtmak amacını taşıyor. Paris üzerine güçlü bir ordu gönderilmesini istiyor Condorcet."¹

Burada açıkça bir hata olduğu bellidir. Çünkü legalist Condorcet'nin Paris üzerine bir ordu gönderilmesini isteyecek kadar çıldırmış olabileceği düşünülemez. Şurası bir gerçektir ki, hiçbir milletvekili bu metnin daha fazla okunmasını istemez çünkü Condorcet'nin bir broşürünün bu kadar tanıtılmaya müsait ol-

¹ *Moniteur*, 10 Temmuz 1793. Chabot, konuşmasına ağdalı ve suçlayıcı bir hava katmayı da ihmal etmemiştir.

madığı herkesçe bilinir. Ve Chabot hararetle okumasını sürdürür. Chabot şöyle yazmaktan da geri durmayacaktır: "Bu lanetsi metnin son sayfasında en acımasız pasaj bulunuyor. Sizin Kuruluş planına karşı oldukça tehditkâr bir tutum yatıyor burada. Yeni bir kralın ilk basamağı oluşturacağı vurgulanıyor bu Kuruluş planıyla. Bu zalimliğe bir son verecek olanlar yine sizlersiniz."

Daha çok Montagnardların hazır bulunduğu Konvansiyon alkışlar arasında uğuldar ve öfkeli sesler yükselir. Bir milletvekili, Guyomard şu tür bir müdahalede bulunur: "Sizdeki bu metnin bir 'Kuruluş planı' olup olmadığını ya da böyle bir ad taşıyıp taşımadığını soruyorum; ya da Kuruluş planına karşı başka bir plan olup olmadığını... Eğer böyle bir nitelik taşıyorsa, anlaşılmalıdır ki, bizim oluşturduğumuz Kuruluş Planı temeline döşenmiş bir dinamittir bu. Condorcet'nin yeni çıkmış bir yasa ya da tüm yurttaşların özgürlüğü hakkında kendi düşüncelerini söylemeye hakkı var, ancak böyle bir şeye asla!"

Bu kanıt, reddedilmez bir sağlamlığa sahiptir. Buna karşılık, Condorcet'yi savunanlar da çıkar, ancak Chabot onları bir çırpıda çürütür. O gün, -8 Temmuz 1793'te Konvansiyonda hazır bulunan kaç milletvekili vardır? Ya da tutuklama kararına katılan kaç milletvekili? Elbette çok az. Bir avuç insan şu halde, birkaç dakika içinde, hiçbir tartışmaya girmeksizin Condorcet'nin yazısına karar verecektir. Kendi adlarına hangi cahillikle buna karar vereceklerdir! Sadece, "akşam yemeklerinin cumhuriyetçi öküzü" Chabot'nun etkinliğiyle bile bu kararın alınacağını biliyoruz. O, verdiği bu ölümcül kararın vahimliğini anlamayacak tek budaladır. Ama hangi soğuk nefret ya da ölümcül hırs onu böyle bir karar almaya itmiştir?

10. BÖLÜM

KOVALANAN BİR ADAM (1793-1794)

Kaçış

Chabot, hiç zaman kaybetmez. Soulet'nin boyunduruğu altındaki Genel Güvenlik Komitesi'nce verilen kararı kendi eliyle imzalar. "Yazıları ve uyandırmaya çalıştığı kitlesel nümayiş (ayaklanma) nedeniyle Yurttaş Condorcet'nin tutuklanmasına karar verilmiştir."¹ Karar imzalanır, Soules, Fontaine de Grenelle bölgesi gözetim komitesi komiseri Curt'tan Condorcet'nin Lille kentinin 505 nolu sokağındaki ikametine intikalini ister. Kapıcı Martinet "Yurttaş Condorcet'nin, Paris yakınlarındaki Auteuil'de kendi kır evinde olduğu" yanıtını verir. Genel Güvenlik Komitesi, derhal Auteuil'e iki komiser gönderir: Blanchard ve Mercier. Onların Araştırma raporu nefistir:

"Öncelikle" diye yazar Mercier; "Belediye başkanlığına vardık. Onun tasasızlığı görünüşteydi, bildiriği okuduktan sonra,

1 "Ulusal Arşivler", F7/4652. Bkz: Cahen, *a.g.e.*, s.524.

Condorcet'nin dostu bu girişimimizi ılımlı karşıladı. Hükümdarın kesin emrine yanıt verecek yerde, başında eşarpı beni alaycı bir tavırla süzdü. Bizi onun komşusuna gönderdi."¹ Komite ajanları sayısız girişimler sonucu oyuna gelirler. Konvansiyonda Condorcet'nin dostlarından biri (Cabanis) tutuklama metnini ele geçirir. Ve Condorcet'yi uyarmak için Auteuil'e haber salar. Komite ajanlarının Lille'deki malum sokağa yaptığı ziyaret de hiçbir sonuç vermez; Condorcet oradan çoktan ayrılmıştır. Bir süre yakınları onunla ilgilenirler; Konvansiyondaki 30 Haziran oturumunun ardından -Dumont, Aisne milletvekillerine karşı bir tutuklama önergesi vermiştir- anlaşılmıştır ki, Condorcet, artık tehdit edilmeye başlanmıştır. Cabanis'nin iki kadim dostu, Pinel ve Boyer, kendi çalışmaları boyunca, dul Madam Vernet'nin evinde bulunmaktaydılar. Bu ev oldukça güvenliydi ve Luxembourg bahçesi ile Saint-Sulpice Manastırı arasında bulunuyordu. Madam Vernet, Cabanis'ye, eğer o isterse, bir yasaklı olarak onun bu evde gizlenebileceğini haber verir. Ancak Madam Vernet'nin bu fedakârlık için bir tek sorusu vardır yalnızca: "Erdemli biri mi?" Aldığı olumlu yanıt üzerine "Gelsin!" der. Condorcet, Madamın evine vardığında, "Adını bile bilmek istemeyen ve bunu ona kesinlikle sormaya gerek duymayan Madam Vernet tarafından kabul edilir. Sadece Pinel ve Boyer, gelenin Condorcet olduğunu fısıldarlar ona".²

Suçlama Kararı

Condorcet'ye karşı, Chabot, Meclis'ten ürkünç bir tutuklama kararını söküp almayı başarır. Ancak, onun öne sürdüğü iddialar bir şikâyetten ziyade bahanelerdir. Condorcet, Montagnard'cı Kuruluş planını eleştirmiştir, üstelik bu plan oylamaya sunulmadan önce de bu yöndeki eleştirel tutumunu sürdürmüştü.

1 Ulusal Arşivler.

2 Condorcet yasaklılığının ilk gecesini ise, Auteuil'de Madam Hélvétius'un evinde geçirmiştir.

Genel Güvenlik Komitesi için de, Condorcet'nin bu tutumunda ciddi bir suç bulmak oldukça zordu. Condorcet'yi ortadan kaldırmak için, en basit yol, onun Girondinlerle birlikte hareket etmiş olduğunu kanıtlamaktı. Gironde şeflerinin çoğu tutuklanmıştı; diğerleri de ya gizleniyor ya da Konvansiyona karşı departmanları ayaklandırma girişimlerini sürdürüyorlardı. Devletin güvenliğine karşı bir komplo suçlaması, şu halde, Condorcet'nin durumunu daha da ağırlaştırabilirdi. Ancak, Condorcet için, bu durum çok daha başka sonuçlar ortaya koyuyordu. O, 1792 Ekiminden bu yana, artık Girondinlerle ilişki halinde bulunmuyordu. O, Girondinlerle birlikte ne halka çağrı için, ne de Marat'ya karşı oy kullanmıştı. Daha da önemlisi, 28 Mayıs'ta, Condorcet, Montagnardlarla birlikte, Girondinlerin On İki Komisyona teklifine karşı oy kullanmıştı. O, daima federalist girişimleri reddetmiş ve Paris'i savunmuştu. Politik olarak, 1793 ilkbaharında Brissot ya da Vergniaud'dan çok, Barère'e daha yakındı. Şu halde, yaklaşık uzun bir süreden bu yana onlarla ilişkisi bulunmadığı halde, Girondinlerle olan ilişkisi nasıl iddia edilebilirdi?

Bu anlamda, Saint-Just tarafından Halk Selameti Komitesi adına 9 Temmuz'da Konvansiyon'a sunulan bir rapordan daha anlamlı hiçbir şey olamazdı. Saint-Just'un bu raporu Girondin "komplo"suna hakkındaydı. Şu halde, Condorcet'nin tutumundan daha ustaca, daha ihtiyatlı hiçbir şey olamazdı.

O, karşıt bir yolu tercih etmişti. Tutuklama kararını reddedişini kanıtlamak için, *Ulusal Konvansiyon'a (Bir) Mektup* yayımlar.¹ Condorcet, bu mektupta, Konvansiyon üzerindeki zalimliği bildiriyor, basın özgürlüğüne yapılan tehditleri ve Konvansiyonun hasımları tarafından, onun güvenliğine ilişkin gizli planları ortaya koyuyordu. Dahası, bu kanıtlamaları isterse yapabileceğini söylüyor, ama şu an böyle bir girişimde bulunmayı

1 Bkz: Aulard, *Devrimin Politik Tarihi*, s.441.

gururla reddediyordu.¹ Ayrıca, Condorcet, ifşa ettiği kişileri, gizli bir krallık kurma hazırlığı içinde olmalarından dolayı suçluyor, onların gerçek cumhuriyetçilere karşı içinde bulundukları komplocu tutumlarını ağır şekilde eleştiriyordu. "Cumhuriyetçiler, 1791'de krallığın yıkılmasını istemişlerdi ve böylesine güzel bir dava için verdikleri mücadelenin, gericiler tarafından kirletilmesinden, kendi ulusları adına, en büyük utancı duyuyorlardı." Sonuç olarak, Condorcet'nin ihtiyatlı tutumu karşısında, onun aleyhine kullanılabilecek fazla bir delil de bulunmuyordu. Condorcet, mektubunu bağlarken, büyük bir küçümsemeyle dolu olarak şöyle diyordu: "Sizler, bu mektubun sahip olduğu kadar bir özgürlüğe bile sahip değilsiniz..."²

Şiddet yüklü bu satırlar, Condorcet'nin yayımlayacağı son şeylerdir. Politik olarak, bu cümlelerin tümü büyük bir gözüpeklik içinde kaleme alınmıştır. Çünkü bu satırlar, Robespierre'in nefretine ve kendisine karşı olan Halkın Selameti Komitesi'ne duyduğu öfkeyi kesinlikle dile getiremez. Moral bakımından bu satırlar, Condorcet'nin uğradığı çöküntü ve umutsuzluk halini yansıtır daha çok.

"Aklama (Doğrulama) Parçaları"

Condorcet, şu halde bilmektedir ki, düşmanlar aralıksız olarak kişiliğine gölge düşürmeye devam edeceklerdir; amaçları, onu giyotine göndermektir besbelli. Kuşkusuz, Marat, 13 Temmuz'da Charlotte Corday tarafından öldürülmüş bulunuyordu. Ancak Hébert, Chabot, Basire hâlâ oradaydılar ve her an yalan söylemeye eğilimli oldukları kadar, soysuzlaşmış bir durumda bulunuyorlardı. Tüm bu kişiler, Condorcet'nin tanıdığı tek yar-

1 "Ben, sizin altında bulunduğunuz çatıyı hızla kemiren zalimlikten kaçtım... Ulusal Konvansiyon tümüyle özgür olduğunda, onun yasaları artık yurttaşlar için zorlayıcı (baskıcı) da olmayacaktır." "Condorcet'den Ulusal Konvansiyon'a Mektup", *Yapıtlar*, XII, s.682.

2 *a.g. mektup.*

gıç önünde (Halkın Selameti Komitesi Bünyesindeki Devrimci Mahkeme değil) değil, tüm ulus önünde kendini aklamayı için bir savunma metni hazırlamasını salık veriyorlardı.

1793 yılının bu kavurucu günlerinde, üstelik yabancı tehditler de yeniden başlamışken -bu arada, farklı departmanlarda, Gironde başkaldırısı da baş göstermişti-, Condorcet, Fossoyeur Caddesindeki odasında, savunmasını yazmaya çekilmiştir.¹ Condorcet, bu metinde, Devrim'den Konvansiyona seçilmesine kadarki dönemdeki eylemlerini ve yaptığı seçim ve tercihlerini anlatır. Kendini aklamaya çalışır. Bir yandan da, daha savunmasını gereği gibi hazırlayamadan tutuklanabileceğinden korkmaktadır. Bu sancı ve kaygı içinde, adeta bir cin kovma ayınındeymişçesine dualar eder. Eğer bahtı ona gülmeyecek olursa, iyimser bir yaşamının olmayacağını farkındadır çünkü. Öncelikle kendini ikna etmesi gereken entelektüel, kendi görüşlerinin duruluğu ve niyetlerinin temizliğine daha birçoklarını da ikna etmek zorundadır. Davranış ve eylemlerinin barındırdığı iyi niyet ve yurtseverliği açığa çıkaracak bir tutumu ortaya koymak, onun için kaçınılmazdır. Kırılğan Cumhuriyet, istila edilmiş Fransa, maskaraya çevrilmiş özgürlük, nefret edilesi bir görünüme bürünmüş olan Kuruluş, birçok mücadelenin verildiği bir ortamda hak ettiği saygınlığına yeniden nasıl kavuşturulacaktır? Ulusu pençelerinde kıvrandıran tehditler ve savaş; Vergniaud'un şu şekilde betimlediği gibi kendini göstermesi istenilen Devrim; "Kendi Çocuklarını Yiyen Satürn"; İnsan Haklarının, Fransa'da hüküm süren keyfi bir şiddetin ayakucunda can çekişen, içler acısı durumu; Devrim meydanına yöneltilmiş olan giyotin canavarı; tüm bunlar kanlı bir sembolü besleyen motiflerdi ilk bakışta. Tüm bu nedenlerle, Condorcet'nin kendini aklamaya duyduğu yoğun susuzluk, öte yandan iç sıkıntısının girdaplarında yok olup gidiyordu.

1 Bu savunma metni "Aklamaya Parçaları" adını alacaktır sonradan, *Yapıtlar*, 1, ss: 574-604.

Sophie, her zamanki gibi, sık sık onu ziyarete geliyordu. Condorcet durup dinlenmeden savunusuna devam ediyor, bu arada, kendine ve çevresine yıkıcı bir tutum sergilemekten de kurtulamıyordu. Sophie'yi hâlâ çok seviyordu, Sophie de ne pahasına olursa olsun, kocasını bu yoğun baskıdan kurtarmayı düşünüyordu. Sophie biliyordu ki, Condorcet'nin düşüncesinin içerdiği yüreklilik, insanlığın yazgısına en geniş kapıları açmak içindi; bu nedenle, kocasını, daha fazla gecikmeden, kendini savunma merkezli dev bir yapıt yazması konusunda yüreklendirdi. Çünkü, artık suskunluğun ve yalnızlığın zamanı değildi. Karısına duyduğu aşkla, Condorcet, yarım kalmış aklanmasına (yapıtına) geri dönerken, Fossoyeur caddesinde adeta bir tutuklu gibi, onu özgürlüğe götürecek yolu tutuyordu. Uykulu gözlerini araladı, şafakta verilmiş sözlerin heyecanı ile kalemine sarıldı ve *İnsan Zekâsının İlerlemeleri Üzerine Tarihsel Bir Tablo Taslağı* adlı muhteşem eserini yazmaya koyuldu.

"Taslak"ı Yazarken

Condorcet, yaz sonuna kadar yazmıştı. Uzun zamandır bu dev yapıtı kafasında kurmaya çalışıyordu. Bu konuda, zekâya ilişkin, fırsat buldukça birçok malzeme toparlamıştı. Yapıtın genel planını kurmuş ve yapıt somutlaşmaya başlar başlamaz da, bunu heyecanlı bir şekilde Sophie'ye bildirmişti.¹ O, hazırdır. Kuşkusuz, onun düzenlemesi, kitaplığın bir köşesinde olmadı. Madam Vernet, Sarret ve Sophie, ona sık sık çalışmasına yardımcı olabilecek bazı yapıtlar getiriyorlardı. Özellikle de, pek çok bildiriye, üstelik birkaç defa okunabilecek olan bildirileri ulaştırıyorlardı ona.

Bu elyazmasının ilk sayfaları okunduğunda, bir duygu seli halinde, kalemin kâğıt üzerinde kayarak yol aldığı anlaşılır.

1 Enstitü Kitaplığı, MS. 848, folio 28, "Eliza'nın Babasına İlişkin Notu": "Her zaman, onun annemle, yapıtının planını ve genel havasını içeren şeyler hakkında heyecanla konuştuğunu duymuşumdur."

Yazmaktan duyulan yoğun mutluluk ve keyif hemen hissedilir; uzun süre dinlenmeye bırakılmış temel konu, bir çırpıda kalemin ucundan dökülvermektedir. Sophie çok iyi biliyordu ki, kocası, bu yapıtı, güçlü bir iç huzur ve coşkuyla yazıyordu. Condorcet, şimdi kendini yenilemiştir. İç sıkıntılarını ve politik tartışmaların acımasızlıklarını geride bırakmıştır. Onun düşüncesi, adeta dev kanatlar takmış olarak, saptanmış olan kota-nın çok üstüne çıkmıştır; ifadeler dolaysız ve açıktır. Condorcet, yeniden bildik alanına dönmüş ve uzun zamandır sürdürdüğü macera, ısıltılı bir mecraya yönelmiştir. Bu dev yapıtın temellerini atarken, değerli ustalarının sağladığı esini en taze ve güçlü bir şekilde yeniden içinde hissetmiştir: d'Alembert ve Turgot. Her ikisi de, Aydınlanma hareketinin sınırsızca gelişimine inanmış ustalardı. Şimdiyse, kendi oğulları, babalarının belirlediği çizgide ilerlemeyi sürdürüyordu; ve aydınlanmacı düşünceleri kendilerinden çok daha uzağa taşıyacak olan bu yeteneği uzaktan selamlıyorlardı. Bu yapıtla, Condorcet, *Ansiklopedi* felsefesinin başlıca düşüncelerine adanmış oluyordu kendini: İnsan zekâsının ilerlemeleri, insanlığın koşullarının gelişmesine geniş bir yol açacaktı. Ve bu ilerlemeler sonsuz olduğu gibi, insanlık da kendi önündeki sınırlı bakış açılarını, her zaman yeni bir mutluluğa uzanacak biçimde yıkıyordu.

Bu yüce perspektiflerle karşılaştırıldığında, onun kişisel yazgısı da belirlenmiş olacaktı. Yapıtın başarısı, kendi yazgısının da kurtuluşu olacaktı. Filozof, öte yandan, tüm insanlığın ilerlemesinin koşullarını belirlemeye çalışıyordu. Dendiği gibi, büyük bir yapıda biricik taş olmaya adanmıştı kendini. Bu kentin yüreğinde, tümüyle odasına çekilmiş olarak, Madam Vernet'nin evinin bahsettiği huzur ve sükûnet içinde, Condorcet, yeniden özgürdü ve rahat bir nefes aldığını duyumsuyordu; düşüncesinin her zaman canavarı olmuş en kaba zorunluluklardan da kurtulmuş oluyordu bu evde. Ve şimdi, nihayet, yeniden yazabiliyor,

temel konular hakkında düşünceler üretebiliyordu. O, yasaklanmış ve kovulmuştu. Eğitimle yaygınlaşacak olan aklın dışlandı-
dığı bir dönemde, insanlığın kölelikten kurtulmasının tüm en-
gellerini ortadan kaldırarak, en uygun iklimi oluşturmaya çalış-
şıyordu. "Bu andan itibaren, güneş artık yalnızca özgür insanlar
için ışıldayacaktı."¹ Condorcet, kendini bu dev çalışmaya kap-
tırdığından bu yana, hınçlardan ve nefret duygularından da ya-
kayı sıyırmışa benzer. Politik adamdan eser kalmamıştır, o sa-

1 "İnsan Zekâsının...", 10. Kısım, *Yapılar*, VI, s.244. Bu yapıtta, Condorcet insan zekâsının evrimini 9 ayrı evreye ayırır. 10. evre, yazarın, tümüyle kendi politik vasiyeti ve Aydınlanma Çağının Savunusunu içerir: İnsan türünün geleceği hakkındaki umutları, üç noktada toplanmıştır: Uluslararası eşitsizliğin yıkılması; aynı halk bünyesindeki eşitliklerin çoğalması; ve son olarak da insanın gerçekten yetkinleştirilmesi (kusursuzlaştırılması). Eşitlik, bu cumhuriyetçi için temel bir zorunluluktur. O, çok iyi bilmektedir ki, eşitlik vaadi, bir zorunluluk olarak, yasalar karşısında hep biçimsel bir değer olarak kalacaktır ve hakların gerçek yararlılıklarıyla eşdeğer olmayacaktır. Onun gözünde, insanlar arasındaki eşitsizlik, gelecek çağlarda kaçınılmaz olarak azalacaktır -ama kuşkusuz topyekûn kaybolmayacaktır- bu da büyük servetlerin erimesi sayesinde olacaktır, miras karşısında çocuklar arasındaki eşitsizlik ve yapay biçimde oluşturulmuş yasalar, zenginliklerin eşitsizliğini doğuracaktır; bunun üstesinden de evrensel bir eğitim aracılığıyla gelinebilir ancak, -ki defalarca bu konuda yazmıştır Condorcet-; köleliğin sona erdirilmesi, sonunda, herkes arasında güvenli bir sistemin kurulması için temel bir koşul olacaktır; herkese çalışma hakkı tanınmadan ve bu hakkı güvence altına almadan böyle bir sistemin kurulma olasılığı hemen hiç yoktur. Yaşlılığa ve hastalıklara karşı da insanların güvenceleri olmalıdır. Eşitliğin gelişmesi, şu halde, iyi niyetle olmakla birlikte yürüyecek bir mekanizmayı gerektirmektedir. Condorcet, açıkça öngörür ki, tıbbın ve hijyeninin gelişmesi ve yoksulluğun aşağı çekilmesi yaşama umudunu körükleyecek sonuçlara yol açacaktır. Tıpkı yüzyıl önceden, Descartes'inki gibi bir açıklıkla, Condorcet ölümün gerilemesi zorunluluğunun altını çizer. *Metot Üzerine Söylev*'in yazarı kadar iyimser ve akılcı bir tutumla, Condorcet, insanın doğasının ahlaki açıdan olduğu kadar, fiziksel açıdan da gelişmesinin yolunu bilimle açıklamaya çalışır. O, savaşın, tüm felaketlerin, tüm cinayetlerin en lanetlisi olduğunu, aydınlanmanın tek kurtuluş yolu olacağını tüm halklara ısrarla ve inançla öğretmenin yollarını arayacaktır. Ona göre, çiftlerin mutluluğu ve uyumu, iki cins arasındaki tüm eşitliğin de kaynağını oluşturur. Sonuç olarak, ana babalar çocuklarının yalnızca varoluşlarından sorumlu oldukları gibi, aynı zamanda onların mutluluğundan da sorumludurlar.

dece Filozoftur artık. *Ulusal Konvansiyon'a Mektup*'unkiyle benzer bir heyecanla, dev düşünceler ve geniş bir ufuk içinde zaferler kazanır. Artık "kudurmuş koyun"dan da eser yoktur. Ve Fossoyeurs caddesindeki evde, doğal olarak "iyi Condorcet"yi oynamak zorundadır. Tıpkı, bir zamanlar, dostları Matmazel de Lespinasse ve d'Alembert'in yaptıkları gibi.

"Kölelik" üzerine çalışmalar yapmış olan bu aynı meşrutiyetçi, şimdi, her türlü fanatizmin ve zayıflığın da ötesindedir. Kendisine gizli ziyaretler yapan dostu Diannyère'e şöyle diyecektir: "Bu mutsuzluk zamanlarını resmetmiş olan daha başkaları da vardı. Onlar şikâyet ve kaygılarını, kuşkularını duyurmayı bilmişlerdi; benim sesim onlarınkine karışmayacak. Yeni insanları Ulusal Konvansiyon çatısı altında, hatta bir çoğunluk olarak görebiliyorum. Onların hiçbir hazinesi, hiçbir saygın unvanı, silahları, tüfekleri ve barutları yok, ama yine de, zafer kazanmışların sarsılmaz cesaretiyle krallıkla savaşılmaya hazırlar."¹ Tüm intikam düşüncelerinden sıyrılmıştır artık. Madam Vernet'ye şöyle yazar: "Kendi düşmanlarımdan tümünün saygınlığını kaybedeceği gün, o adalet günü geldiğinde, Aklın iktidar olacağına inanıyorum". Madam Vernet; "o zaman ne yapacaksınız?" diye sorduğunda ise, şu karşılığı alır: "Yapabileceğim tüm iyilikleri."²

İnsan zekâsının dev resmini (freskini) çizmeye başladığından itibaren, düşmanları, onun bu ışıltılı perspektifinden rahatsız olmaya başlamışlardır. Aynı dönemde, Girondinlerin davası da yaklaşmaktadır. Genel Güvenlik Komitesi'nde, Condorcet'nin de bu davaya dahil edilmesine karar verilir. 30 Ekim

1 A. Diannyère, "*Condorcet'nin Yapıları ve Yaşamı Hakkında Kısa Not*", Paris, Duplan, 7. yıl, ss: 61 ve 62.

2 Bu sözleri Eliza şu anekdotla sona erdirir: "Ve Madam Vernet bana şöyle dedi: 'Daima anımsa, kızım, o (baban) her şeyi sonuna kadar yaptı.'" Ens-titü Kitaplığı, MS 848, folio 105.

1793'te Amar, komite adına, Konvansiyona Girondinlere karşı bildirilen suç hallerini sunar.¹ Bu tarihten itibaren, Devrim'in politik tarihi yeniden yapılandırılmaya çalışılır; Ancak, Saint-Just'un adını bile anmamış olduğu Condorcet, suçlu Girondin kafilesine nasıl karışacaktır? Onun sorumlu olmadığı başkaldırıları hakkında suçlanması tam bir komplo değil de nedir? Amar'ın bildirisinin kesin analizini yapmak, yine Condorcet'ye düşmüştür. Amar görkemli bir açılış yapmaktadır: "O, (Condorcet) Cumhuriyetin birlik ve bütünlüğüne karşı girişilen atağı esinleyen kişidir. Özgürlüğe ve Fransız halkının güvenliğine karşı suç işlemiştir. Bu konuda, onunla birlikte, birçok yazar da ona suç ortaklığı yapmıştır..."

Tutuklanmaları istenen Girondinlerin bir listesinin okunmasının ardından, listede ismi bulunanlar 2 Haziran'da birer birer tutuklanır. Condorcet bu listede yoktur. Bu isim sıralamasının ardından Amar şöyle ekler: "ve diğerleri..." 2 Haziran akşamında çok daha gizemli suç ortakları da ifşa edilmeye başlanır. Genel Güvenlik Komitesi'nin belirteceği bu suç ortakları arasında, bu kez, Condorcet de vardır. Ancak, o, "Fransız halkının güvenliği ve özgürlüğüne karşı hangi eylemlerden" sorumlu tutulmaktadır? Amar'ın raporunda *-Moniteur*'de ilk 12 sayfalık bölümü yayımlanmıştır- Caritat'nın ismi 7 kez anılır ve bunu 20'şer satırlık kısa bölümler izler. İşlediği suçlara gelince; "o, (yani Condorcet), davanın başlıca sanığı Brissot ile sıkı ilişki halinde olmuştur öncelikle, sonra, La Fayette'le olan dostluğu göz önüne alınmalıdır. Varennes'den sonra Cumhuriyet lehine yazdığı yazılarda; "Condorcet hiç de bir "Cumhuriyetçi" adına yaraşmayan düşünceler içeren Cumhuriyet Üzerine bir Kitap yayımlanmıştır..." Onun tutumu özellikle Temmuz ve Ağustos 1792'deki tutumu "Brissot, Caritat, Guadet, Vergniaud ve Gen-

1 *Moniteur*, 25 Ekim 1793, ss: 200-205; 26 Ekim 1793, ss: 212-213; 27 Ekim 1793, ss: 220-222.

sonné'nin krallığa karşı tuzaklar kurma hazırlıkları yaptığı bir sırada" daha belirgin hale gelmiştir. Konvansiyon çatısı altında "Brissot, Gorsas, Louvet, Rabaud Saint-Étienne, Vergniaud, Guadet, Carra, Caritat, tüm Ulusu yanıltıcı bir şekilde, Ulusal Konvansiyonun girişimleri ve Ulusun sözcülüğü karakterine ilişkin yazılar yazmakta birleşmiş, ağız birliği etmişlerdir. Bu fraksiyonun en tepesinde, Roland'ın elleri arasında karşı-devrimci yergi yazarlarının güçlü bir damarı filizlenmektedir."

Sonuç olarak, "binlerce yergi yazarı ve karşı-devrimci kafa arasında", "Condorcet tarafından Aisne departmanına yönelik kaleme alınan yazı", Kuruluş planını ortadan kaldıracak birincil meclislerin oluşturulmaya çalışılmasını amaçlaması açısından en büyük suçu oluşturmaktadır. Bunlar, Amar tarafından Condorcet'ye yakıştırılan suçlardır.

Sonunda, suçlama kararı 3 Ekim'de oylanır. Ertesi gün Condorcet, *"İnsan Zekâsının İlerlemeleri Üzerine Tarihsel Bir Tablo Taslağı"*nın ilk bölümünü tamamlar. Adaletsizlik ve alçakça planların hazırlandığı bu sırada, tedirginlik iyice artmıştır. Condorcet, derhal, suçlayıcılara ilişkin kendi yanıtını yazmaya koyulmuştur bile. Ancak yapıtından da bir türlü vazgeçeceğe benzememektedir: "İnsan türünün bu tablosu... gerçeğin yolu üzerinde ne kadarlık bir yol alındığını göstermektedir. Mutluluk ve erdem adına bu ne utançtır! Filozof yeryüzünü baştan başa kaplamış olan ve sık sık masum canlara kıyan bu cinayetlerin, kırımların, hataların bir açıklamasını sunmak, bunu etkili bir gösteriyle sunmak zorunda kalacaktır her zaman. Aklın ilerlemesi için her şeyi göze alarak oluşturacağı bu tablo, özgürlüğün de savunulmasının esasını teşkil edecektir... *Filozof, bugün, kendi benzerleriyle gerçek bir sürgün içindedir...*"¹

1 *"İnsan Zekâsının..."* s.276. altını biz çizdik.

Condorcet, bu ısıltılı sözlere daha fazla bir şey ekleme gereği duymayacaktır. Ona yapılan suçlamaların nafîle olduğu ortaya çıkacaktır. Onun kafasında artık yalanlara, cehalete asla yer yoktur. Bu duygular, düşünen, ölen ya da acı çeken dostlarının kişiliğinde yeniden somutlanacak, keskinleşecektir. Artık Terör (Dehşet) dönemi gelip gündeme yerleşmiştir.

Sophie'nin Yanında

Girondinlerin öldürülmesiyle, Terör, Condorcet'nin değer verdiği insanlar üzerindeki baskısını daha da artırır ve tehdit, adeta süregelen bir saplantı haline gelir. Madam Vernet'ye tehlikenin boyutlarını şöyle haber verir Condorcet: "Ben de yasadışı olacağım, siz de; bir an önce buradan ayrılmam gerekiyor." Ve Madam Vernet ona şu yanıtı veriyordu: "Hayır, kalacaksınız, halkın selameti zaten çoktandır yasadışı, ancak düşündüğünüz anlamda insanlıkdışı olacağını sanmıyorum."¹ Devrimci mahkeme tarafından ölüme mahkûm edilen Condorcet, henüz konvansiyon'ca yasadışı ilan edilmemişti. O, departmanları ayaklandırma suçunu işlemiş olan Girondinler içinde görülüyordu.² Ancak o da, diğerlerinden daha az yasaklı sayılmazdı, suçlanıyor ve suçlu bulunuyordu. Madam Vernet'nin evinde yakalanması demek, hiç kuşkusuz, onun ve oradakilerin ölümü demekti. Şu halde, Condorcet'nin yatıştırılmaya, teselliye ihtiyacı vardı, bunu da, ikinci annesi olarak gördüğü kadında, Sophie'nin yanında bulacaktı. Şurası açıktı ki, o, (Sophie) kocasının hayatta kalması için çalışacaktı. Ancak, daha da acımasız olanı, Sophie ve kızı Éliza'nın durumuydu; Condorcet, onları düşünmekle kafayı bozmuştu.

1 Madam Vernet'den Éliza'ya mektup.

2 Bu durum, 30 Ekim'de Cussy ve Meillan için uygun görülüyordu. Yasadışı ilan edilmiş olma, yargısız olarak, doğrudan doğruya infazı gerektiriyordu.

Condorcet'nin tüm hakları elinden alınmıştı. Sophie, hiçbir kişisel servete sahip değildi. Babası Grouchy bir aristokrat olduğu için tutuklanmıştı. Kızıyla ve torunuyla görüşmeleri bile yasaktı. Şu halde, Sophie, sağlığı da pek iyi durumda bulunmayan kız kardeşi Madam Beauvais'ye karşı sorumluluklar taşıyordu. O, artık bir aristokrat ve yasaklı Condorcet'nin eşi olarak hayatını nasıl kazanacaktı? Sophie kendi alanında kültürlü birisiydi, hiçbir başarı elde edememiş olsa da resim sanatıyla ilgilieniyordu. Genç insanların savaşa katıldığı bu zorlu zamanda, biricik varlığı Condorcet'nin ve kendi yaşamlarının belirsizliği içindeydi. Kaygılıydı. Aynı dönemde, özellikle portre ve minyatür sanatı henüz yeni yeni filizleniyordu. Herkesin kendi güçlü ve canlı imajının bir moda olarak estiği yıllardı. Sophie, şu halde, hayatını resim yaparak, soyluların, askeri başarısızlıkların ve şüpheli tutuklamaların vurguladığı tehdidi sergilemek zorundaydı. Auteuil'de oturduğu için bir sakınca vardı; müşterilerin çoğu Paris'te kalmıştı. Sophie, ilk kazandığı paralarla, küçük bir butik kiraladı. 352 Saint-Honoré caddesiyle Fossoyeur caddesi arası oldukça uzaktı; gözetim komiteleri dikkatliydi ve birçok muhbirleri vardı. Sophie derhal yolunu değiştirdi ve "birçok gizli güzergâh" belirledi.

Buzlu ve soğuk iklimlerin Paris'inde Condorcet'ye iç çamaşırları götürüyordu. Gizlenmek zorunda olan herkes gibi, Condorcet'nin endişeleri de bir takıntıya dönüşmüştü. Tutuklama tehdidi, ona Sophie'nin üzerinde de büyük bir tehlike gibi görünüyordu. Bir tür suçluluk duygusu, gitgide tüm hayatına hâkim olmaya başladı. Bu gizlenmenin bedelinin kızı Élıza ve eşi Sophie'ye çok pahalıya patlayacağına benziyordu. Dahası, hiçbir şey olmasa, yoksulluk ve sefaletin pençesinde kıvranıyorlardı. Küçük kız ve annesi ya tutuklanır ve giyotine gönderilirlerse? Bu düşünce onu yiyip bitiriyordu. Condorcet'nin kariyeri, politik etkinlikleri, ona tümüyle bir aldanış, bir yanılsama olarak gö-

rünmeye başlamıştı: "Artık yaşamıyorum" diye yazıyordu; "dostluk ve aşk içinde değilim. Zafere ara verdim... Yüzyıllardır görülmemiş ne büyük bir çılgınlık bu! Yaşam sanki akıyor!"¹ Kocasının umutsuzluğunu hisseden Sophie, bir tür kuvvet ve tutkuyla şöyle yazıyordu: "Seninle birlikte, senin yanındayım, böyle düşünmen, yalnızca sevdiğin insanlara zarar verir. Sana, barışa değin yararlı olmak ve bana verdiğin şeylerin birazını dahi olsa sana vermek için, seni mutlu kılmak için elimden ne gelirse yapacağım."

Böylelikle, Sophie, onu saplantıların pençesinden kurtarmaya çalışıyordu. Bu sözleriyle, o, bir anne-kadın şefkatiyle, belki de kendisinin de inanmadığı umutlar bahşetmek istiyordu. Şöyle diyordu: "En azından burada, şu an, senin adın göçmen listesinde yok, bunun anlamı şu: Sen burada değilsin ve onların istedikleri senin yaşamın değil. Şu halde benim tüm kalbimle inandığım umudu sen de duy içinde ve bizi merak etme." Ve sonrasında, en sıcak sözler galip geliyordu: Yasaklı bir adamın ayakta tutulması amacıyla söylenmiş güçlü, duygulu sözler: "Sana elbise, pantolon vs. gönderiyorum. Ufaklık (Éliza), bizimle ne zaman akşam yemeği yiyeceğini soruyor..." Bir babanın yüreğinde bu sözlerin uyandırdığı kıvılcımları bir düşünün! Bu ne yumuşaklık, bu ne acı! Éliza, Eliza... Ve Sophie, ona, dünyanın tüm iyimserliğini veren şu olağanüstü sözcüklerle veda ediyordu: "Hoşça kal, mutluluk için yaşa."²

Zekâ Üzerine Çalışmalar

II. yıl Ocak ayı başlarında, Condorcet umutsuzdu. Üstelik kendini yoğun bir sıkıntı içine bırakmıştı. Şöyle yazıyordu: "Buradaki yaşam, yaşam değil. Sadece görünüşte yaşıyorum,

1 Enstitü Kitaplığı, MS 23, dosya 2.

2 Sophie'nin mektubu, Enstitü Kitaplığı, MS 852, folio 91.

derinlerde ise, tamamıyla ölüyüm."¹ Entelektüel olarak bundan daha az gerçek hiçbir şey olamaz. Taslak'ın elyazması metnini yeniden ele almış, az da olsa geliştirmiştir. Çalışma, Condorcet için, yararlı bir sığınak, bir kaçıştır. Durmaksızın, kendini bu yapıta gömerek, onu daha da belirginleştirmeye çalışır.² Aynı zamanda, Condorcet, matematik bilimlere de geri dönüş yapmıştır; yeniden geometri problemlerini çözmeye ve bir kere daha integral hesaplaması yöntemlerini yetkinleştirmeye çalışır. İntegral hesaplaması, bilindiği gibi, Condorcet'nin genç yaşta elde ettiği ün ve zaferin nedenidir. Bu arada, o, Halk Eğitimi Komitesi'ndeki meslektaşları Marcoz'la da imzasız yazışmaya başlar. Arbogast da, yazarın kimliğini asla açıklamaksızın ve onunla hemen hemen aynı görüşleri paylaşarak bu yazışmaların bir tarafı olarak yer alır.³ Eşzamanlı olarak, Condorcet'nin zihni hem ardı arkası gelmeyen suçlarla, hem de evrensel bir felsefe dilinin temellerini kurmak için yapılacak çalışmalarla meşgûldür.⁴ Gerek gazetelerden gerek Marcoz'dan bu dönemde Konvansiyonda olup biten her şeyi haber almaktadır. Ne kızmakta, ne de sinirlenmektedir artık. "Bunlar hayvanlardır... Ne yaptıklarını bilmiyorlar..." İşte, diye yazıyordu Sarret, "Ondan bu konuda duyduğum en ağır sözler bundan daha öteye gitmedi. Yeni bir yasa söz konusu olduğunda ya da ona felaket gibi görünen yeni önlemler gündeme geldiğinde, bu sözlerden daha ağır şeyler değildi söyledikleri." Condorcet Ulus'un ya da Cumhuriyet'in yazgısı, ya da bunların bağlı olduğu savaş söz konusu olduğunda ise, endişesini açığa vurmakta gecikmiyordu. Bu yüz-

1 Enstitü Kitaplığı, MS 23, dosya C.

2 Taslak'ın elyazması metni Enstitü Kitaplığı'ndadır. (MS 885). Ancak, Milli Kütüphane'de de, cildin eskizleri, çok sayıda notları mevcuttur. (N.A.F. 4586). Bkz: Baker, "Condorcet, Politika ve Sağduyu." F. Furet'nin önsözü, Hermanın, 1989, s.457.

3 Sarret, a.g.e., s.3.

4 Sarret, şöyle yazar: "O, bu dilin oluşturulmasına hazırıdı ve uzun süre bu konuda düşünmüştü. Hatta, bu dilin anahtarını daha şimdiden oluşturmuştu denebilir."

den, Cumhuriyet'in ordularının kazandığı zaferleri kanıtlamak ve bunları ilan etmek için alınacak yararlı önlemler hakkında da bildiriler kaleme alıyordu. Marcoz aracılığıyla, bu alınan önlemleri Halkın Selameti Komitesi'ne iletmeyi başarıyordu.

Ancak Robespierre'in kendi karşıtlarına karşı duyduğu nefret dinmemiştir henüz. 1793 yılı sonunda, Delaunay'ın önerisine karşı çatışanlarla ilgili bir söylev projesinde, Robespierre şu notları düşünüyordu: "Delaunay... tıpkı kendi dostu Brissot gibi, şu korkak Caritat'ın küçük kardeşi ve sırdaşıydı; bu adam, kendisini bundan daha çok utanca sürükleyecek Ulusal Adalet'in kararlarından kaçmıştı... Aydınlanma taraftarı olduğu halde, korkak Condorcet de özgürlüğü ortadan kaldırıcı tutumlar sergilemekten geri durmamış, sorumluluklardan da kaçmıştı. Delaunay da sorumluluktan kaçmakla, onunla birleşmiştir. Bu iki adam, böylece, kendi cesaretlerinin ve iyi niyetlerinin örneğini vermiş oldular!"¹

7 Mayıs 1794'te, Yüce Varlık'ın (*Être Suprême*) onuruna düzenlenen II. Floréal yılı büyük şenliğinde,² Robespierre, hâlâ "Akademisyen Condorcet'yi, bir zamanların büyük geometricisi, (edebiyatçıların deyimiyle büyük geometrici, geometricilerin deyimiyle de büyük edebiyatçı Condorcet), tüm tarafların aşağıladığı gizli suikastçıyı" ifşa etmeyi sürdürüyordu. Robespierre bu sözleri söylediğinde, Condorcet'nin öldüğünü bilmiyordu. Ancak biliniyor ki, duygular hiçbir zaman değişime uğramazlar. Onun sözleri, Girondinlerin ölümünden sonra da nefretinin büyüklüğünü yansıtmıştır. Robespierre'le yıldızları asla barışmamıştır.

1 Robespierre'in metinleri arasında bulunmuş parçaların özeti, "Elyazısı Rapor Projesi", Vêteuse'ün (Fransız Devrim takviminin 6. ayı) 2. yılı sonu, *Robespierre'in Yapıları*, cilt X, Söylev, 5. bölüm, ss: 401-402. Bkz: Elizabeth Guibertsledziewski, "Condorcet ve Robespierre", *Condorcet Çalışmaları*, II, içinde, s.177 ila 183.

2 Floréal: Fransız Devrim Takviminin 8. ayı.

İç Sıkıntısı

Kuşkusuz, Condorcet, planlarını durmadan geliştirdiği dev yapıtına ilişkin çalışmalarını sonuna kadar sürdürmüştü. Ancak, yalnızlığı, Terör döneminde giderek daha da sertleşen yasalar nedeniyle gitgide büyümüştü. Onu ziyarete gelen dostları Boyer, Pinel, Cabanis, artık, rahatça Fossoyeur caddesine gitme cesaretini gösteremiyorlardı. 1794 kışı oldukça sert geçmişti. Savaş her şeyi yiyip bitirmişti; erzak ve yakacak odun-kömür oldukça seyrek ve pahalıydı. İkinci anne (Sophie) için katlanılmaz bir kış olduğu anlaşıyordu. Karısının yanında uzun süre kalmayı hak etmişti Condorcet; kaldı ki, onu kaybetme riski de vardı. Cumhuriyet de tehdit altındaydı. Fransa kıtlıkla karşı karşıyaydı. Sophie'nin mektupları, kocasının bu sıkıntılı haline tanıklık ediyordu: "Senin için dua ediyorum," diye yazıyordu ona: "Senin için hissettiğim her şey, iyiliğin ve rahatlaman için." Kocasının durumunu yatıştırıcı sözler ediyordu: "Bir felaket olacağını sanmıyorum bundan sonra, ama içinde yaşadığımız durum, kanlı çırpınışlarla lekelenmiş zaten. Cumhuriyete ilişkin duyduğun kaygılara gelince, seninle aynı fikirde değilim. Sandığın gibi, fazla tehlike yok." Ve özellikle, Sophie, Onun Fossoyeur caddesinde kalmasında ısrar ediyordu: "Orası senin sığınağın, orada güvenliktesin, orada kaldığın için içim rahat, yalvarırım oradan ayrılma; oradayken, düşmanlarının eline düşmen kesinlikle imkânsız. Şu an bulunduğun yerde kalmayı sürdürdükçe rahat ve huzur içinde olacağım ben de... Şu halde artık, yaşamını düşün ve daha fazla ihmalkârlık etme. Seni yüreğimin tüm sıcaklığıyla kucaklıyorum." Kuşkusuz, Condorcet, kaygılarını Madam Vernet'ye de açmıştı; çünkü Sophie şöyle ekliyordu: "Annenin (Madam Vernet) de içini ferahlat." Condorcet, kızı Eliza'yı bir daha görememekten kuşku duyuyordu. Bu niyetini en azından duyurabilmek amacıyla, kısa

bir ahlaki metin kaleme alacaktır. Kızı için kaleme aldığı bu metinde kızını seven bir babanın güçlü sesi duyulur.¹

Condorcet, Taslak'ı bilim siteleri üstüne düşüncelerini ortaya koyduğu "Atlantide Üzerine Parçalar" adlı bir metinle tamamlar. Burada, son bir mesaj olarak, yürekten bağlı olduğu temaları bir kez daha ele alır: Bilimciler Cumhuriyeti, evrensel bir dilin yaratılması, herkese eğitim hakkı, kadınların özgürlüğünün zorunluluğu ve insan türünün sınırsız gelişimine duyduğu mutlak inanç.² Aynı zamanda ilkökul çağındaki çocuklar için küçük bir elkitabı niteliğindeki "*Kolay ve Kesin Hesaplama Yöntemi Öğrenmenin Yolları*"nı hazırlar. Kuşkusuz, bu küçük yapıtı kaleme alırken, kızı Eliza'yı düşünmüştür. Ona göre, insanların özgürleştirilmesinin tek yolu, ilkökul sıralarında verilen eğitime bağlıdır.

Bu, onun son yapıtı olacaktır. O, daha fazlasını da yapabirdi. Ancak şimdi yalnızca bu evden kaçmayı düşünmektedir. Kendisini koruyanların hayatlarını tehlikeye attığını düşündüğünden bu sığınaktan bir an önce kurtulmanın yollarını arar.³ Bu sıralarda, ölüm saplantısı içinde olan Condorcet, artık asla hayatta kalamayacağına inandırmıştır kendini. 1794 Mart ayı başlarında, geçmişteki eylemlerinin haklılaştırılmasının bir gereği olarak birkaç satır daha kaleme alır. Daha ilk satırlardan da anlaşıldığına göre, Condorcet artık kendinde değildir: "Yaklaşık 4 yıldan beri ne bir düşünceye, ne de ülkemin özgürlüğü konusunda bir hisse sahibim. Ben de tıpkı Sokrates ve ona hizmet etmiş olan Sidney gibi öleceğim; hiçbir bölünge ve

1 "Kendi kızına öğütler", *Yapıtlar*, I, ss: 610-623.

2 *Taslak...* cilt VI, s.597 ve sonrası.

3 Eliza'nın notu, MS 848, folio 18: "Annem ve Madam Vernet bu sıralarda bana sık sık babamın kendi sığınağından ayrılma girişiminde bulunduğunu söylüyorlardı."

hiçbir araç-gerece (mal-mülke) sahip olmadan ve insanları parçalayan entrika ve öfkelere katılmadan."¹

Bu politik bildirinin ardında, ölümün soluğu duyulmaktadır. Condorcet umutsuzdur.

Yasadışı Adam

II. yılın 23 Vênteuse'ünde (13 Mart 1794), Saint-Just Konvansiyonda "yabancı fraksiyonlar hakkında"ki kendi raporunu okur. Hébert'çilerin ve Danton'cuların en kısa zamanda tasfiyesini sağlamak için, Terör'ü sağlamlaştıran yeni bir bildiriye oylamaya sunar. 8. Maddeye göre; "Adalet sınavını vermekte olan Cumhuriyet'e karşı suikast planları düzenlemekten sanık olanlar yasadışı ilan edilmiştir." Eğer bu yasa kabul edilirse, Condorcet yargısız olarak ölüme gönderilecekti; kendi adının bu eylemler arasında öylesine anılması bile yeterli olacaktı. Daha da kötüsü, 13 Mart tarihli bildirgenin 11. Maddesi şöyle diyordu: "Her kim, yasadışı kişilerle kendi evinde ya da başka yerde birlikte görünürse, onların suç ortağı olarak cezalandırılacaktır."² Madam Vernet için, bu, kesinlikle giyotin cezası demekti. Ve Sophie de, eğer ilişkilerinin kanıtı olan mektupları bulunursa, ölümün pençesine düşecekti. Condorcet, artık Fossoyeur caddesinde uzun süre kalamazdı. Derhal oradan ayrılması gerekiyordu. Ancak, Madam Vernet, inatla onun ayrılmasına karşı koyuyordu; özellikle de yanında kâğıtları ve pasaportu olmadıkça.

6 gün sonra, 19 Mart'ta, Saône-et-Loire milletvekili Masuyer 30 Ekim 1793'te bir bildiri sunar. Bildiride, Condorcet'nin kaçak olarak Neuilly köprüsü üzerinde tutuklandığı belirtiliyor, oradan Devrimci Mahkeme'ye götürüldüğünü ve derhal idam sehpasına

1 "Aklama Parçaları", *Yapılar*, 1, s.609.

2 Bkz: Claude Perroud, "Condorcet'nin Ölümü Hakkında" *Fransız Devrimi*, sayı: 69; Ocak-Aralık 1916, s.514.

çıkarılacağını açıklıyordu.¹ Haber yalandı, ancak ciddi bir talebi dile getiriyordu. Condorcet'nin bundan haberi yoktu.² 24 Mart'ta, bir ziyaretçi kendini Madam Vernet'ye takdim eder; Sarret'nin anlattığına göre; "bir apartman dairesi kiralamak bahanesiyle" gelmiştir adam. Condorcet, kendi odasında, konuşmaları dinler. Uyarı açıktır: "Ertesi sabah" diye ekler Sarret; "Condorcet, belki de aynı gün, Güney'in kaçaklarının saklandığından şüphelenilen eve gizli bir ziyaret yapılması gerektiğini kendisine bildiren bir ziyaretçiyi kabul etti." Artık bir an bile kaybetmeden oradan kaçması gerekmektedir, üç ya da dört gün sonra kesin ve sağlam bir sığınak bulmak için orayı terk etmelidir.

Condorcet, Madam Vernet'nin uyanıklığını bozmak için bir strateji konusunda Sarret'yle uzlaşır. Vasiyeti, daha şimdiden bu kadının elleri arasındadır. Daha iki ay öncesinden, Sophie'nin tutuklandığını görmekten kaygı duyan Condorcet, Eliza'nın eğitimine değinen son isteklerini içeren bir mektup verir ona. Mektupta Eliza'nın hayatını kazanmasını sağlayacak nitelikte bir eğitim almasının zorunluluklarına değinmekte, onun için kaygılanmaktadır; özellikle kızının İngilizceyi öğrenmesini istiyor, ardından da, İngiltere'ye; dostları Lord Stanhope ya da Lord Dear'ın yanına gitmesini salık veriyordu. Eğer Amerika'ya gidecek olursa Franklin'in torunu, Bache'ın ya da dostu Jefferson'un yanında kalmasını uygun görüyordu. Bu kısa yazıda, Condorcet, son bir eylem olarak, "Cumhuriyetçi erdemler ve ahlak içinde, Eşitlik, Özgürlük aşkı içinde yetiştirilmesini" istiyordu. Kendi düşmanlarını bağışlayarak, yine Eliza'nın duru-

1 Sarret, *a.g.e.*, s.5.

2 O, gazetelerden Terör'ün hızlandığını okuyordu kuşkusuz, bu dönemde, ölüme mahkûm edilenlerin sayısı hayli çoğalmıştı: 1794 Ocak ayında 71, Şubat'ta 73, Mart'ta da 127'ydi bu sayı. 14 Mart'ta, Hébert ve ultra devrimciler tutuklanmış ve 24 Mart'ta da giyotine gönderilmişlerdi. 19 Mart'ta, aynı son, Chabot ve Basire'in de sonu olmuştu; onlar da 5 Nisan'da giyotine gönderilmişti; aynı şekilde Danton ve Camille Desmoulins de.

muna geliyordu: "Tüm kişisel intikam ve hırslardan kurtulmasını diler, her türlü kötü niyetten uzak olmasını salık veririm. Ona densin ki, ben senin gibi birisini (bir melek) görmedim."¹

Condorcet, son olarak *Taslak*'ın elyazması metinlerini, diğer konulardaki notlarını, cebir hesaplamasına ilişkin kâğıtlarını, evrensel bir felsefi dil yaratma amacıyla kaleme aldığı notlar ve tüm denemelerini belli bir düzene sokar. Hepsini bir çantaya koyarak, Sarret'ye emanet ederken şu sözlerle vasiyetini anlatmaya çalışır: "Alın, işte kâğıtlar; ne isterseniz yapın."² Yanına hiçbir eşya almaz. Sadece bıçağını, tıraş takımını, küçük makasını, gümüş dolma kalemını, Horace'ın küçük bir kitabını çantasına tıktırır. Bu kitapçık, Mösyö Suard'ın hediyesidir. Sonra, Sarret'yle buluşmak için zemin kata iner. Madam Vernet'yle keyif için Latince konuşur. Derhal, enfiye kutusunu kendisine getirmesini rica ederek odasına girer. Madam Vernet her daim koruduğu canlılığıyla enfiye kutusunu aramaya koyulur. Condorcet, şimdi, Sarret'nin peşinde, dışarıdadır. Artık göçebe gibi dolaşacaktır.

Sonsöz

Condorcet cellattan kurtulmak için intihar mı etmişti? Rivayet odur ki, Cabanis, ona tatula ve afyon karışımı etkili bir zehir vermişti. Asla bir iz bırakmayan bu zehir, 29 Mart 1794'te beyincik tarafından iyice soğurulmuştu. Bazı belirtiler bu rivayeti doğrulamaktadır. Cabanis, Condorcet'nin kadim ve fedakâr bir dostuydu. Garat'ya göre, "Cabanis, kendi dostlarından birçoğuna, 1793'te bu zehri -'kardeşlerin ekmeği'- vermişti." Bu tanık

¹ Vasiyetname, *Yapıtlar*, 1, sayfa: 625.

² Bkz: Sarret: "Bu kâğıtların büyük bir bölümü, *İnsan Zekâsının İlerlemeleri Hakkında Tarihsel Bir Tablo Taslağı* hakkında önerilerde bulunduğu başka büyük bir yapıta ilişkin notlardan oluşuyordu. Ancak bu notları gözden geçirebildim. Geriye kalanların hepsi yandı..." a.g.e., s.7.

lığa, Jean Debry tarafından kaleme alınan bir pusulada da yer verilmektedir: "O gün, 30 Haziran 1793'te gece yarısı, 31 Mayıs olaylarını çıkarmakla suçlanan Condorcet, düşmanlarının hançeriyle can vermeden önce, onları birleştiren dostluğun bir bağıışı olarak ve kendi kişiliğine yaraşır biçimde, aldığı zehirle kendi canına kıymıştır; imza; Jean Debry."¹

1 Alengry içinde, *a.g.e.*, s.326.

